

62515

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BİTHYNİA TANRILARI VE KÜLTLERİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN :

Prof.Dr.Coşkun ÖZGÜNEL

HAZIRLAYAN

Hülya BOYANA

ANKARA, 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No:</u>
KISALTMALAR LİSTESİ	V
ÖNSÖZ	VIII
I. GİRİŞ	1
II. KAYNAKLAR	5
III. BİTHYNİA'NIN JEOPOLİTİK KONUMU	21
A. BİTHYNİA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI	21
B. BÖLGENİN GENEL COĞRAFYASI	28
IV. BİTHYNİA'LILARIN ANADOLU'YA GELİŞLERİ VE BİTHYNİA'YA YERLEŞMELERİ	34
V. BİTHYNİA TAKVİM TANRILARI, DEVLET TANRILARI, HELLENİSTİK TANRILAR	41
A. TAKVİM TANRILARI	41
1. HERA	47
2. HERMES	49
3. METER	50
4. DİONYSSOS	51
5. HERAKLES	52
6. ZEUS	53
7. BENDİS	54
8. STRATİOS	55
9. PRİAPOS	57
10. ARES	59
11. APHRODİTE	59
12. DEMETER	60
B. DEVLET TANRILARI	61
1. İMPARATOR TANRILAR TAPINIMI	62
2. TANRIÇA ROMA	62
3. İUPPİTER OPTİMUS MAXİMUS VE CAPİTOLİNİUM TRİAS	64

4. ANTİNOOS	65
5. HELİOS	67
6. SARAPİS	68
C. HELLENİSTİK TANRILAR	71
1. APOLLON	73
2. ARTEMİS	74
3. ASKLEPİOS	75
4. ATHENA	76
5. HEPHAİSTOS	77
6. POSEİDON	77
7. TYCHE, HOMONOİA, NEMESİS, DİKAİOSYNE	78
8. MYSTERLER	81
VI. BİTHYNİA KENTLERİ TANRI VE KÜLTLERİ .	83
A. NİKOMEDEİA	83
1. DEMETER	90
2. KYBELE	104
3. SABAZİOS	114
4. HERA	119
5. DİONYSSOS	123
6. HERAKLES	130
7. ZEUS	134
8. ARES	143
9. APHRODİTE	145
10. EROS	152
11. ATHENA	154
12. APOLLON	162
13. ASKLEPİOS	173
14. SARAPİS	179
15. PRİAPOS	185
16. MEN	192

B. NĪKAĪA	196
1. DĪONYSSOS	202
2. HERAKLES	209
3. APOLLON	215
4. ASKLEPIOS	222
5. METER	228
6. DEMETER	231
7. ZEUS	236
8. MEN	292
9. ARTEMĪS	294
10. IUPPĪTER OPTĪMUS MAXĪMUS	296
C. DĪĖER BĪTHYNĪA KENTLERĪ	303
VII. SONUÇ	356
LEVHA I	361
LEVHA II	362
HARĪTA	363
ÖZET	364
SUMMARY	366
BĪBLĪYOGRAFYA	368

KISALTMALAR LİSTESİ

AM	Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts, Athen.
AEM	Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, Ungarn.
ARW	Archiv für Religionswissenschaft.
BCH	Bulletin De Correspondance Hellenique, Paris.
CIA	Corpus Inscriptionum Athenarum, Athen.
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum, Berolini.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Leipzig.
Cor.Gloss	Corpus Glossariorum.
Denkschr. Wien Akad	Denkschriften d.Akademie der Wissenschaften in Wien.
Epig.An.	Epigraphica Anatolica. Zeitschrift Für Epigraphik und Historische Geographic Anatoliens. Bonn.
FGrHist	F.Jacoby, Fragmente der Griechischen Historiker, Leiden.
FHG	Fragmente Historicorum Graecorum.
Hermes	Zeitschrift für Clasische Philologoie, Berlin.
HN	Historia Numorum.
IGR	Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes, Paris.

Inschriften	Şahin, Inschriften und Denkmaler aus Bithynien, Berlin.
JHS	The Journal of Hellenic Studies, London.
Klio	Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.
KIPauly	Der Kleine Pauly Lexicon der Antike, München.
MG	Monnaies Grecques.
Nat.Hist.	Naturalis Historiae.
Nikomedeia	Şahin, Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt, Münster.
RE	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart.
RG	Recueil General des Monnaies Grecques D'Asie Mineure, Paris.
SIG	Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, Leipzig.
SNG	Sylloge Nummorum Graecarum, Berlin.
TAM	Tituli Asiae Minoris, Vindoboncae.
Vorbericht 1949	Vorbericht über eine Reise in Bithynien, Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Vorbericht 1962   Vorbericht über eine Reise in Bithynien und im
bithynisch-paphlagonischen Grenzgebiet 1962.
Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist.
Klasse der Österreichischer Akademie der
Wissenschaften, Wien.

ZPE   Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphic, Bonn.

ÖNSÖZ

Bithynia Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan en eski yerleşim bölgesidir. Coğrafi konumu dolayısıyla Eskiçağda değişik kültürlerin vatanı olmuş ve her kültür bu topraklarda bütünsel bir görünüm içinde kendi özünü korumuştur. Biz böyle bir çalışma ile Bithynia bölgesinin coğrafi konumunu, burada yaşayan halkları araştırmayı ve bölgenin din tarihine katkıda bulunmayı amaçladık.

Bithynia Tanrıları ve kültürleri ile ilgili şimdiye kadar dağınık ve az olan araştırmaların yetersizliği dikkatimizi çekmiştir. Bölgede tanrılar ve kültürler hakkında bütün olarak bir çalışma yapılmamıştır. Biz bunu yaparak, bölgenin tanrılarını ve kültürlerini bir araya getirmeye çalıştık.

“Bithynia Tanrıları ve kültürleri” konusunda çalışmamızı öneren ve beni yönlendirerek çalışmalarına ışık tutan hocam Prof.Dr.Ömer ÇAPAR'a, çalışmamızı ilgisi, yardımları ve değerli uyarıları ile destekleyen hocam Prof.Dr.Coşkun ÖZGÜNEL'e, her zaman teşviklerini gördüğüm hocam Y.Doç.Dr.Sedat ERKUT'a burada teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hülya BOYANA

I. GİRİŞ

Doğa üstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, tanrıya inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum olan din, uygarlık tarihi boyunca, toplumları kendi içinde kaynaştıran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Eskiçağ tarihinde önemli bir yer tutan ve kültürleri değişik insan gruplarının karışımı olan Hellen dünyasında din birleştirici bir rol oynamıştır. Hellen toplumunda değişik kavimlerin kültürlerinin biraraya gelerek ortak bir kültür oluşturmalarına rağmen, Hellen dini heterojen bir kült dini olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Hellen'lerin din ve mitos alanında özellikle Fenike'liler aracılığıyla Doğu din kültüründen etkilendikleri bilinmektedir.

Hellen dini çok tanrılı bir dindir. Etki ve faaliyet alanları birbirinden farklı birer tanrısal güç olarak görülen Olympos'lu tanrı ve tanrıçalar, Hellen'lerin gözünde tıpkı insanlar gibidir. Acıları, öfkeleri, kusurları ve mücadeleleri olan bu tanrısal varlıkları insanlardan ayıran özellik, ölümsüz olmalarıdır.

Hellenler dinlerinde dogmalara ve dinsel buyruklar içeren kutsal bir kitaba yer vermemişlerdir. Dolayısıyla taptıkları tanrıları etki ve faaliyet alanlarına göre elle tutulur kazançlar elde edebilecek ölümsüz varlıklar olarak kavramışlar ve özgürce tapmışlardır⁽¹⁾.

---

(1) Charles Seltman, *The Twelve Olympians; Gods and Goddesses of Greece* (London, 1952), s.19-23.

Hellen dini doğu din kültürünün zenginliğinden esinlenmiş ve etkilenmiştir. Hellen dininde sınırlayıcı ve zorlayıcı bir unsur olmadığı için doğu kökenli tanrı ve tanrıçalar Hellen dünyasına rahatça girebilmiştir. Zira Eski Doğu dünyasını oluşturan Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ile Eski Batı dünyasının önemli bir parçası olan Hellen din kültürleri arasında benzerlikler ve bağlar bulunmaktadır⁽²⁾.

Bithynia coğrafi konumu dolayısıyla ilgimizi çekmiş ve şimdiye kadar bölgede din konusunda detaylı bir araştırma yapılmamış olduğundan böyle bir araştırmaya eğildik.

Dinsel inançlar çok geniş ölçüde toplum ekonomisinin koşullarına, özellikle toplumu çevreleyen ekonomik coğrafya koşullarına bağlıdır. Böyle olmakla birlikte ekonomik coğrafya koşullarının olanak verdiği çerçeve içinde, her çağdaki her halkın dinsel inançları, ilişki kurulan diğer halkların dinsel inançlarından sürekli olarak etkilenmiştir. Biz de bu düşünceden hareketle öncelikle Bithynia'nın coğrafi konumunu ele alarak çalışmamıza başladık.

Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Phrygia, batısında Propontis, doğusunda Paphlagonia ve güneybatısında Mysia ile sınırlanan Bithynia'da, Trakya üzerinden kuzeybatı Anadolu'ya geçerek bölgeye

---

(2) Ömer Çapar, "Hellen Mitoslarında Doğulu ve Anadolulu Unsurlar", Uluslararası I.Hititoloji Kongresi Bildirileri, (19-21 Temmuz, 1990), s.101-111.

adlarını veren Bithynler M.Ö.7.yüzyılın ikinci yarısında kuzeybatı Anadolu'da yerleşmişlerdir.

III.Bölümde Bithynia Bölgesinin tarihsel ve kültürel olayların oluşumunda etkili bir öge olması bakımından Bithynia Bölgesinin jeopolitik konumunu tarihi coğrafya ve genel coğrafya olmak üzere iki bölümde açıkladık.

Bithynia'luların Anadolu'ya gelişleri ve Bithynia'ya yerleşmelerini antik yazarlardan Arrianos, Herodotos, Plinius, Stephanos, Byzantinos, Strabon'un eserlerinden yararlanarak IV.Bölümde açıklamaya çalıştık.

Bithynia tanrılarını ve kültlerini incelememiz sırasında bize yol gösteren takvim tanrılarını ve takvim tanrılarının yanı sıra diğer Hellen tanrılarının bulunduğu Devlet tanrılarını, Hellenistik dönem tanrılarını tezimizin V.Bölümünde ele aldık.

VI.Bölümde ise Bithynia kentlerinden özellikle Nikomedeia ve Nikaia'yı ele alarak, öncelikle bu kentlerin tarihini ve coğrafyasını antik yazarların eserlerinden yararlanarak vermeye çalıştık. Daha sonra bu kentlerdeki tanrılar hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, epigrafik belgelerle ve sikkelerle tanrıların kentlerdeki tapınımlarını kanıtlarıyla ortaya koymak istedik. Tüm ele aldığımız konularda vardığımız bulguları da son bölüm olan sonuç kısmında özetledik.

Asıl olarak kullandığımız birinci elden yani orijinal kaynaklar, kentlerden şimdiye kadar bulunan sunu yazıtları ve sikkelerdir. Latince ve Yunanca sunu yazıtların çevirisini vererek tanrılar

hakkında daha fazla bilgiler edinmek ve sunu yazıtının hangi tarihte yazıldığını vermek istedik. Her kentin tanrı tasvirlerinin yer aldığı sikkelerinin tek tek tasvirlerini vererek tanrı ve tanrıçaların betimlemelerini vermeye çalıştık.

II. KAYNAKLAR

Bithynia Tanrıları ve Kültleri”ne ilişkin yaptığımız araştırmada tek tip kaynak üzerine çalışmaktan çok, aynı konuyu ele alan çeşitli türden kaynakların anlam bütünlüğü ve birlikteliği göz önünde tutularak incelenmesi gerekli olmuştur. Bithynia bölgesi tanrılarına ve kültürüne ilişkin yazılı belgelerin ışığı altında gerçekleştirdiğimiz çalışmada başvurulan kaynakları yazıtlar, sikkeler ve antik edebi kaynaklar başlıkları altında ele almaktayız.

YAZITLAR

Tez konumuzda yazıtlarla ilgili başvurduğumuz kaynaklar yazıtlar ve yazıtları içine alan süreli yayınlar olmuştur.

CIA : CIA III 376; Atina’da Leto’ya ait tapınak ve resimler olduğunu öğreniyoruz.

CIG : CIG 3794; Bithynia Takvim tanrılarından Dionysos hakkında bilgi vermektedir.

CIG 2852; Tanrı Apollon’un annesi Leto’nun Miletos’da tapınağı olduğuna dair bilgi vermektedir.

CIG 463; Güneş Tanrısı Apollon’un doğumu ile ilgili bilgi vermektedir.

CIG 442, 2554; Denizcilerin ve balıkçıların Apollon’a tapındığına dair bilgi vermektedir.

CIG 3577; Apollon'un Anadolu tanrısı olduğuna ilişkin bilgi vermektedir.

CIG 2554; Apollon'un bir epitheti ile ilgili bilgi vermektedir.

CIG 3745; Dionysos'un Nikaia kentinin kurucusu olarak gösterildiğini söylemektedir ve Herakles'in de Nikaia kentinin kurucusu olduğunu söylemektedir.

CIG 3767; Asklepios'un Nikaia kentindeki bir sunu yazıtını vermektedir.

CIG 2465; Priapos'un adalarda tapınımı olduğuna ilişkin bilgi vermektedir.

CIG 3791; Zeus Sabazios Pansaganos için bir sunu yazıtıdır.

CIL : CIL 6, 701-702, 715, 745, 727, 125, 146, 740-723;724,716 Bithynia'da Helios kültürünün M.S.2.yüzyılın ortasında olduğunu belirtmektedir.

CIL XI, 1323. Zeus'un Sabazios epitheti ile geçtiğini vermektedir.

CIL III 3637; VII 1002; Sarapis yazıtlarda Neptunus olarak geçmektedir.

COR GLOSS : Cor.Gloss. III, 242; Asialıların ve Bithynialıların ilk ayının Dionysios olduğunu yazmaktadır.

- F Gr Hist : FGrHist 156, Felix Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, Leiden, 1962. Priapos'un Dionysos ve Aphrodite'nin oğlu olması ile ilgili bilgi vermektedir.
- FGrHist 4; Demeter'i Nikomedeia'nın baş Tanrıçası olarak tanımlamıştır.
- FGrHist 257, M.S.32 yılında Nikaia'da meydana gelen depremi bildirmektedir.
- FGrHist 434; Mihridates'in Roma eyaleti olan Asia ve Bithynia'dan çekilmesi ile ilgili bilgi vermektedir.
- FHG : FHG III, s.793. Astakos sikkelerinde görülen Olbia ile ilgili bilgi vermektedir.
- FHG III, s.593'de Strymon nehrinin Makedonya ve Trakya arasındaki coğrafi mevkisi belirtilmektedir.
- IGR : IGR III, 7'de Nikomedeia'da Demeter'in tapınımı ile ilgili bilgi vermektedir.
- R.Merkelbach : Inschriften von Kalchedon, Bonn, 1980. Kalchedon'da bulunan sunu yazıtlarından yararlandık.
- Sencer Şahin : Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia), Bonn, 1979-1981-1982-1987; Toplam 4 ciltten oluşan bu eserler çalışmamızda

temel orijinal kaynak olmuştur. Nikaia kentinde bulunan bu epigrafik malzemeler şehrin tanrıları ve kültleri hakkında bize bilgi vermektedir.

Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt, Elbistan, 1973.

Nikomedeia'da bulunan sunu yazıtlarını Sencer Bey'in doktora tezinden kullandım. Nikomedeia'da bulunan bu yazıtlara göre tanrılar ve kültleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Bithynische Studien (Bithynia İncelemeleri) Bonn, 1978. Nikaia ve Nikomedeia'daki tanrılar ile ilgili kısmından yararlandık.

SIG : SIG III, 1009-1010. Sylloge Inscriptionum Graecarum, Ed.Dittenberger, Leipzig, 1905. Kalchedon'da Demeter'e rahiplik makamının verilmesine ilişkin bir yazıt.

TAM : F.K.Dörner, Tituli Asiae Minoris, Vindobance, 1978, Tituli Bithyniae, C.IV. Latince açıklamaları ile Latince ve Yunanca sunu yazıtlarını bu kitaptan aldık. Nikomedeia'nın tüm sunu yazıtlarını içeren bu kitaptan çalışmamızda çok yararlandık.

ANTİK EDEBİ KAYNAKLAR

APOLLONİOS : Tez konumuza ilişkin olarak eserlerini incelediğimiz antik yazarlardan Apollonios İskenderiye’li bir şairdir. M.Ö.295-215 yılları arasında yaşamıştır. Gençliğinde Kallimakhos’un öğrencisi olmuş, daha sonra Rodos’a gidip yerleşmiştir. Burada gramer ve hitabet dersleri vermiş ve Rodos vatandaşı olma hakkını elde etmiştir. Rodoslu Apollonios ismi buradan gelmektedir. Apöllonios, Argonautiká adlı dört şarkıdan oluşan bir eser yazmıştır. Argonautların altın postu ele geçirmek için yaptıkları seferi ve başlarına gelenleri dile getiren bu eser günümüze kadar gelmiştir. Bithynia bölgesinin tarihi coğrafyasını ve kültürleri incelerken başvurduğumuz bu Yunanca eser Carolus Wendel tarafından yayınlanmıştır. Çalışmamızda orijinal basımından yararlanılmıştır. Eserin B 347-49a (s.155) B 715-19a (s.183) bölümü kullanılmıştır. Carolus Wendel, Scholia in Apollonium Rhodium Vetera (Berolini, 1935)

ARRIANOS : Bithynia’da Nikomedeia (İzmit) şehrinde (M.S.95-175) doğmuş olan Arrianos 124 yılında Hadrianus tarafından Roma vatandaşlığına kabul edilmiş ve o zamandan itibaren Flavius adını kullanmıştır. Epikteos’un konuşmaları, İskender’in Anabasisi, Hint Tarihi, Parth Tarihi, Karadeniz Seyahati, İskender’in Halefleri,

Bithynia Tarihi adlı eserler yazmıştır. Biz tezimizde Arrianos'un Bithynika eserinin orijinal metninden yararlandık. Arrianus, Edit. A.G.Roos (Lipsiae, 1928). Eserin Fragm. 20,24,33,37,42,43, fragmentlerini kullandık. Anabasis adlı eserinin ise, I 29,5; VII 2,7 bölümlerini Hayrettin Örs'ün dilimize çevirdiği İskender'in Anabasis'i (İstanbul, 1945), Yunan Klasikleri 65'den kullandık.

APOLLODOROS : M.Ö.III yüzyılda yaşamış komedyacı şairdir. Tanrıça Athena ile ilgili I 9,16; I 1; Şifa tanrısı Asklepios ile ilgili olarak III 10,4 bölümlerinden yararlanılmıştır.

ATHENAEUS : Tez konumuza ilişkin olarak eserlerini incelediğimiz antik yazarlardan Athenaeus, M.S.II yüzyılın sonu III.yüzyılın başlarında yaşamış olan Yunanlı retorikçi ve dil bilginidir. "Deipnosophistae" (Sophistlerin Şöleni) adlı yapıtı, okuduğu bilim, felsefe ve edebiyat kitaplarından seçilmiş ilginç parçalardan oluşan bir derleme niteliğindedir. Günümüzde 15 kitap mevcuttur, ancak eserin aslının 30 kitap olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızda, C.Burton Gulick'in (The Deipnosophists, London, 1930) İngilizce çevirisini kullandık ve eserin X 427 d; XV 675-676 a bölümlerinden Tanrıça Aphrodite ile ilgili bilgilerde yararlandık.

DİO CASSIUS Romalı bir senatörün oğlu olan Dio M.S.155 yılında Bithynia bölgesindeki Nikaia’da doğmuştur. Dio’nun en önemli eseri 80 kitaplık bir Romaike Historia (Roma Tarihi)’dir. Aeneas’ın İtalya’ya gelişinden, 229 yılına kadar geçen süreyi ele alan eserden sadece M.Ö.68-M.S.47 yılları arasını anlatan kitaplar ve bazı fragmanlar kalmıştır. Çalışmamızda Ionnes Melber’in derlediği Dionis Cassii Cocceiani, Historia Romana (Lipsiae, 1890) orijinal Yunanca eser kullanılmış ve eserin, LI 20,6; LXIX 11,3; LXIX 11,4; LXXVII 15,6; XXXVI 104; LXXIX 7,3; LXXIV 6,4-6; LXXIV 8,4 bölümlerinden yararlanılmıştır.

DİODOROS : M.Ö.90-20 yılları arasında yaşayan Diodoros Sicilya’da doğmuştur. Kırk kitaplık “Bibliothèque Historique” (Tarihi Kitaplık) adlı eseri efsanevi çağlardan Caesar’ın Gallia’daki savaşlarına kadar geçen dönemi kapsayan evrensel bir tarihtir. I-V. kitaplar ve XI-XX. kitaplar tamamen, geri kalan kitaplar ise fragmanlar halinde günümüze kalmıştır. Tezimizde XIV, 38 bölümünü kullandık. Çalışmamızda C.H.Oldfather, Diodorus Siculus, Books XIV-XV, London, 1963 İngilizce çevirisinden yararlandık.

HERODOTOS : Tez konumuzla ilgili olarak özgün bilgiler edindiğimiz antik yazarlardan biri de M.Ö.V.yüzyılda Halikarnassos’da doğduğu bilinen Herodotos’dur. Dokuz kitaptan

oluşan “Historia” adlı çalışması bir çeşit araştırma niteliğindedir. Herodotos “Historia” adlı eserinde tanrılar ile ilgili olarak bizim için aydınlatıcı olmuştur. Yazar eserinde bazan coğrafyacı, bazan etnolog, bazan da araştırmacı olarak karşımıza çıkar. Tez çalışmamızda M.Ökmen’in (Herodotos Tarihi, İstanbul, 1991) Türkçe çevirisinden yararlandık. İlgili bölümler, I 28; VII 75; IV 76; V 102; VII 111; IV 180; V 122; IV 144; V 117’dir.

HOMEROS : M.Ö.VIII.yüzyılda yaşamış olduğu kabul edilen ve Yunan yazınının ilk ozanı olarak kabul edilen İonia’lı Homeros, “İliada” ve “Odysseia” adlı eserleriyle antik çağdaki destan geleneğinin en güzel örneklerini sunmuştur. Canlandırdıkları çağları aydınlatmaları açısından antik edebi kaynaklar arasında özel bir yere sahip olan bu eserler Troia savaşının kısa bir dönemini ve bu savaşın kahramanlarından biri olan Odysseus’un Troia’dan ülkesine dönüşünü konu alırken, Grek pantheonunu oluşturan tanrı ve tanrıçaları tüm yönleriyle gözler önüne sermektedirler. Bu eserlerin Türkçe çevirilerinden yararlanılmıştır. A.Erhat-A.Kadir, İliada (İstanbul, 1984); Odysseia (İstanbul, 1978).

HERODİANOS : Yaklaşık olarak M.S.170 yılında doğmuştur. Bir imparatorluk memurudur. Marcus’tan sonra İmparatorluk Tarihi adlı sekiz kitaplık eserinde, Marcus Aurelius’un ölümünden (180),

III.Gordianus'un tahta çıkışına (238) kadar geçen dönemi konu almıştır. Yazarın anlattığı olaylarla çağdaş olması, eserine ayrı bir önem kazandırmıştır. Çalışmamızda biz V,5,3 bölümü kullandık. E.Bosch, Die Kleinasiatischen Münzen der Römischen Kaiserzeit, Stuttgart, 1935'den konumuzla ilgili kısımdan yararlandık.

HESİODOS : M.Ö.VIII.yüzyıl sonu, VII.yüzyıl başlarında yaşamış olan ve Homeros'dan sonra Yunan ilkçağının en büyük ozanı olarak kabul edilen Hesiodos,"Theogonia" ve "İşler ve Günler" adlı özgün yapıtlarıyla öğretici şiir türüne yeni bir çığır açmıştır. Ozanın tanrı soylarını sayan, tanrılar arasındaki yetki alanlarını saptayan ve tanrısal güçlerin kimliklerini ortaya seren "Theogonia" adlı yapıtı, tez konumuzla ilişkin olarak tanrı ve tanrıçaların kökenini efsanevi ayrıntılarıyla ele alması bizim için çok önemlidir. Bu eserin A.Erhat-A.Kadir'in (Hesiodos Eseri ve Kaynakları, Ankara, 1991) Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

LUKİANOS : M.S.120 yılında Kommogene'nin başkenti Samosata'da (Samsat) doğmuştur. Başlangıçta Antiokheia'da (Antakya) avukatlık yapmış, daha sonra sofistliği tercih etmiştir. II.yüzyılın sonlarına doğru Alexandreia'da öldüğü sanılmaktadır. Lukianos'un yaklaşık seksen kadar eseri vardır. Bunlardan yetmişinin

gerçekliği kabul edilir. Nutuklar ve diyaloglar yazmıştır. Rüya ve Horoz, Deniz Diyalogları, llerin Diyalogları ve Tanrıların Diyalogları adlı diyalogları vardır.

MEMNON : M.S.I.yüzyılda yaşayan Herakleia'lı (Ereğli) Memnon Herakleia şehirini hakkında onaltı kitaptan fazla olan bir tarih yazmıştır. Bu eserin kendisi kaybolmuştur. Fakat M..363-46 senelerinin olaylarını içeren 9-16. kitaplar zamanımıza kadar gelebilmiştir. Tezimizde Schmid-Stahlin II, Geschichte der Griechischen Literatur, München, 1920. Almanca eserden yararlanılmıştır.

NONNOS : M.S.V.yüzyılda yaşayan Nonnos "Dionysiaka" adlı kırksekiz şarkılık bir destanın yazarıdır. Eser, tanrı Dionysos'un Hindistan seferini konu alır. Mitolojik bakımdan çok değerli bir eserdir. Çalışmamızda XVI 390-409 bölümü kullanılmıştır.

OVIDIUS : M..I. yüzyılın sonu ve M..I. yüzyılın başında yaşamış olan Ovidius, "Amores" (Aşklar), "Ars Amatoria" (Sevmek Sanatı), "Fasti" (Tatil Günleri) ve "Metamorphoseis" (Değişimler) gibi eserleri ile bilinen Roma'lı bir ozandır. Tezimizde Ovidius'un "Metamorphoseis" adlı 15 bölümden oluşan ve şiirsel bir anlatımla doğada insanların uğramış olduğu değişimlerin efsanelerle birlikte

konu olarak işlendiği çalışmasının, X 261-298. kısımlarından yararlandık. M.M.Innes tarafından yapılan İngilizce çevirisi, *The Metamorphoses of Ovid*, Harmondsworth, 1955 ve Cyril, *Religion in Virgil*, Oxford, 1935 kullanılmıştır.

PAUSANIAS : M.S.II. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı coğrafyacı, gezgin ve de tarihçi Pausanias'ın günümüze kalan tek eseri, Klasik Yunanistan'ın topoğrafyası, anıtları, sanat yapıtlarıyla ele alındığı ve Grek şehirlerinin mit ve inançlarının ayrı ayrı anlatıldığı, "Ellados Periegesis" (Yunanistan'ın Tasviri) adlı çalışmasıdır. Eser on kitaptan oluşan bir gezi kitabıdır. Biz Friedricus Spiro'nun derlediği *Pausaniae Graeciae Descriptio*, Lipsiae, 1903 orijinal eserinden yararlandık.

PLİNİUS : M.Ö.23/4-79 yılları arasında yaşayan Roma'lı bir yazardır. Askerlik, hitabet, dilbilgisi, biyografi ve tarih konularında yazdığı eserler kaybolmuştur. En büyük eseri otuzyedki kitaptan oluşan "Naturalis Historia" elimizde bulunmaktadır. Antik çağlarda bilinen bütün bilim alanına ilişkin geniş bilgi içeren, çok değerli bir eserdir. Yazarın yaşadığı çağın bilim, sanat ve uygarlık tarihiyle ilgili olarak bilgi edinebildiğimiz tek kaynaktır. Çalışmamızda biz bu eserin XVI 89; V 148; XXXVI, 35 bölümlerini kullandık. Orijinal Latince eserden yararlandık. Plinius, *Naturalis Historiae*, ed.L.lan-C.Mayhoff, Vol.V Lipsiae, 1933.

SKYLAX : M.Ö.V. yüzyılda yaşayan Karianda'lı Skylax kral Dareios Hystaspis'in emriyle Hint Okyanusu kıyılarını araştırmış ve bugün kayıp olan eserinde bu yolculuktaki gözlemlerini dile getiren bir gemi kaptanıdır. Strabon'da (XIV II,213) eski bir yazar olarak gösterilir. Skylax çok seyahat etmiş ve aynı zamanda döneminin tarihini yazmıştır. "Attika Tarihi" adlı eserinde Attika tarihini başlangıçtan kendi zamanına kadar getirmektedir. Araştırmamızda E.Bosch, "Bithynia Tetkikleri", Belleten X, Sayı:37, Ankara, 1949'da konumuzla ilgili Yunanca olarak verilen, Skylax 76,92 kısımlarını çevirerek yararlandık.

STEPHANOS BYZANTINOS : Constantinopolis İmparatorluk Üniversitesinde öğretmen olan Stephanos'un yaşamı hakkında hiç bir bilgi yoktur. Altmış kitabı içeren ²ΕΘΝΙΚΑ adlı eseri vardır. Bu eserde yer adlarının alfabetik listesi, kuruluş efsaneleri ve kehanetleri hakkında bilgi verir. Tarihsel hikayeleri, atasözleri kaybolmuştur. Ethnika M.S.6. ve 10. yüzyıllar arasındaki olayları kapsamaktadır. E.Bosch, "Bithynia Tetkikleri", Belleten X, Sayı:37, Ankara, 1949'da konumuzla ilgili kısımlardan yararlandık.

STRABON : M.Ö.64/63-M.S.19 yılları arasında yaşamış olan Pontus'taki Amasia'da doğmuştur. "Geographica" adlı onyedici kitaptan oluşan eseri ile tanınır. Yalnızca yedinci kitap hariç, tam

olarak günümüze kadar gelmiş olan eser, eskiçağın etnoğrafyası, tarihi ve coğrafyası hakkında geniş bilgiler verir. Konumuzla ilgili bölümler, özellikle Anadolu'yu anlatan XII, XIII, XIV. bölümlerdir. “Strabon’un Geographikası” adlı eserini A.Pekman tarafından yapılan Türkçe çevirisi (Strabon: Antik Anadolu Coğrafyası, İstanbul, 1987) kullanılmıştır.

TACİTUS : M.S.55-120 yılları arasında yaşamış olan Roma’lı tarihçidir. “Germania” (Germenlerin kökü ve ülkesi üstüne), “Historiae” (Tarihler) ve “Annales” (Yıllıklar) adlı eserlerinde ifadesinin zenginliği, yoğunluğu ve anlatımı ile dikkat çeken Tacitus aynı zamanda Latin nesrinin büyük ustalarından biri olarak kabul edilmiştir. Roma İmparatoru Augustus’un ölümünden Neron’un düşüşüne kadar uzanan dönemi ele alan ve günümüze sadece I-V ve XI-XVI. bölümleri ulaşmış olan “Annales” adlı çalışmasının II 85 bölümünden yararlandık. Kendi yaşadığı dönemi kapsadığı için, kendisinin ya da başkalarının anılarına ve başından geçenlere, Senatus’tan elde ettiği kayıtlara, komutan ve valilerin raporlarına, vb. dayanarak yazdığı “Historiae” adlı eserinin IV 81; IV 83 bölümlerinden yararlandık. P.Cornelius Tacitus, Annales, Ed.Karl Nipperdey, Berlin, 1915 ve Publius Cornelius Tacitus, Die Annalen, Çev.Wilhelm Harendza, Limburg, 1951. Almanca çevirisi kullanılmıştır.

THUKYDİDES : Bilimsel tarih anlayışının ve yazarlığının ilk örneğini veren Thukydides M.Ö.5. yüzyılda yaşamıştır. Thukydides'in sekiz kitaptan oluşan "Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı" adlı eserini tezimizde kullandık. Tezimizde IV 75 bölümünden yararlandık. Thukydides olayları yazarken altında yatan sebepleri, olaylar arasındaki bağlantıları tespit etmiş ve coğrafi bilgilere de yer vermiştir. Bilimsel ilk tarih eseridir.

VERGİLİUS : Publius Vergilius Maro M.Ö.70-19 yılları arasında yaşayan Latin ozan Vergilius, Theokritos'un "Eidyilia" adlı eserinden esinlenerek yazdığı "Bucolica", köy yaşamını anlattığı "Georgica" ve geniş kapsamlı bir ulusal destan niteliğinde olan "Aeneis" adlı eserleriyle büyük bir ün kazanmıştır. Konusunu Troia'ya ilişkin öykülerden alan ve Iliada ile Odysseia destanını örnek alarak yazdığı "Aeneis" adlı eseri tez konumuza ilişkin değerli bir kaynaktır. Virgil, The Aeneid, New York, 1983 İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.

XENOPHON : M.Ö.430/35-355 yılları arasında yaşamış olan bu tarihçi, Thukydides'in bıraktığı yerden yani Peloponnesos savaşı sonundan itibaren Yunan Tarihini aktarmaya devam etmiştir. Xenophon'un Hellenika ve Anabasis adlı iki eseri vardır. Hellenika'sı Prof.Dr.Suat Sinanoğlu, Yunan Tarihi (I-II-III), Ank.Üni.Basımevi,

1963 tarafından dilimize çevrilmiştir. Bu kitabın I 3,2; III 2,2 bölümleri tezimizde kullanılmıştır. Yazarın Anabasis adlı eseri sayesinde Anadolu'daki kavimler ve gelenekler hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu eser Hayrullah Örs, Anabasis, İstanbul, 1975 tarafından dilimize çevrilmiştir. IV 2,17-19; II 29 bölümleri tezimizde kullanılmıştır.

ZOSIMOS : M.S.V. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış tarihçidir. Altı kitaptan oluşan "Nea Historia" adlı yapıtında Roma'nın çöküşünü anlatan bir eser yazmıştır. Bu eseri S.Şahin, Katalog der Antiken Inschriften des Museums (İzmir), Teil II,3, Bonn, 1987'den konumuzla ilgili kısımları alarak yararlandık.

SİKKELER :

Bithynia Tanrıları ve Kültleri konulu çalışmamızda sikkelerle ilgili olarak başvurduğumuz kaynaklarımız:

V.Auclock, Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Berlin, 1957, Nr.542.

Bu sikkede Herakles Nikaia kentinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Herakles'in büstü tasvir edilmiştir.

Head, B.V. Historia Numorum; A.Manual of Greek Numismatics Oxford, 1911, s.517.

Augustus döneminden Nikaia'da bulunan Hera'ya ait bir sikkedir. Iuno Lanuviana'nın keçi boynuzlu başı vardır.

Imhoof-Blumer. Monnaies Grecques. Paris, 1883, s.604.

Augustus döneminden, Nikaia'da bulunan Hera'ya ait olan bir sikkedir. Iuno Lanuviana'nın keçi boynuzlu başı tasvir edilmiştir.

W.H.Waddington-E.Babelon-Th. Reinach, Recueil General des Monnaies Mineure, Paris, 1910.

Bithynia Bölgesinden ele geçirilen sikkelerin bir bütün olarak ele alındığı bu eser, çalışmamızın temel kaynaklarından olmuştur. Bu eserde yayınlanan bütün tanrı ve tanrıça tasvirlerini, Bithynia bölgesinin her kentinde tek tek vermeye çalıştık.

III. BİTHYNİA'NIN JEOPOLİTİK KONUMU

A. Bithynia'nın Tarihi Coğrafyası

Bithynia kuzeyde Karadeniz (Pontus Euxeinos), batıda Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ve Kocaçay (Rhyndakos), güneyde Sakarya Irmağı (Sangarios) ile sınırlanmış, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan bir bölgedir. Ancak Küçük Asya'nın (Asia Minor) çeşitli tarih ve haritalarında Bithynia'nın sınırları değişik olarak gösterilmiştir. Bundan da bu sınırların kesin olmadığı anlaşılmaktadır. Modern coğrafyacıların bundan emin olamamalarının sebebi, olasılıkla; ilkçağ tarih ve coğrafyacılarının, bölge hakkında verdikleri bilgilerin birbirinden farklı olmasıdır.⁽¹⁾

Bunların içinde, Küçük Asya'nın eski coğrafyasını inceleme hususunda en önemli yazar, eserini M.S. 19 yılında yazmış olan Amasya (Amaseia)'lı Strabon'dur.⁽²⁾ Strabon, Bithynia'nın sınırlarını şöyle tarif eder:

---

(1) E.Bosch, "Bitinya Tetkikleri" (1.Kısım), Belleten, X, sayı.37 (1949), s.34.

(2) Honigmann, "Strabon", RE, XI (1931), s.76.151; B.Niese, "Beiträge zur Biographie Strabos" Hermes, XIII (1878), s.33vd.; Wilhelm Schmid, Geschichte der griechischen Litteratur II, München, 1920, s.409 vd.

Strab. XII, 4, 1.

τὴν δὲ Βιθυνίαν ἀπὸ μὲν τῆς ἀνατολῆς ὀρίζουσι Παφλαγόνες τε καὶ Μαριανδυνοὶ καὶ τῶν Ἐπικτήτων τινές, ἀπὸ δὲ τῶν ἄρκτων ἢ Ποντικὴ θάλαττα ἢ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σαγγαρίου μέχρι τοῦ στόματος τοῦ κατὰ Βυζάντιον καὶ Χαλκηδόνα, ἀπὸ δὲ δύσεως ἢ Προποντίς, πρὸς νότον δ' ἢ τε Μυσία καὶ ἢ ἐπίκτητος καλουμένη φρυγία, ἢ δ' αὐτὴ καὶ Ἑλλησποντιακὴ φρυγία καλουμένη.

Çevirisi: “Bithynia, doğuda Paphlagonialılar ve Mariandynler ve Epiktetonların^(*) bir kısmı; kuzeyde Sangarios (Sakarya)’un denize döküldüğü Byzantion (İstanbul) ve Khalkedon (Kadıköy) civarındaki boğaza kadar uzanan parçası; Pontos denizi (Karadeniz) tarafından batıda Propontis (Marmara Denizi); güneyde Mysia ve Hellespontos Phrygia’sı adını da taşıyan Phrygia Epiktetos ile sınırlanmıştır.

Bölgenin sınır komşularından olan Paphlagonialılar, Sakarya’nın doğusunda, aşağı yukarı Kızılıрмаğa kadar olan bölgede, Mariandynler Herakleia (Ereğli) civarında oturmuşlardır.⁽³⁾ Bithynia’nın doğu ve güneyini çevreleyen Phrygia Epiktetos bölgesi

---

(*) “ilaveten kazanılmış, ilaveten fethedilmiş” demektir.

(3) Strabon XII,3,4; Carolus Wendel, *Scholia in Apollonium Rhodium Vetera*, Berlin, 1935, s.155; Arrianus, “Bithynika”, *Fragm.43*, Ed.A.G.Roos, *Scripta Minora et Fragmenta*, Vol.II, Lipsiae, 1928.

ise Pers imparatorluğunun eski Phrygia satraplığının kuzey batısına düşen kısmının en dış bölgesi idi. Bu bölge Hellespontos'a (Çanakkale) kadar uzanmakta olup bu yüzden, Strabon'un da söylediği gibi, Hellespontos Phrygia'sı ismini taşımıştır.⁽⁴⁾ Hellespontos Phrygiasını M.Ö.183 senesinde Bergama kralı Eumenes II zaptetmiş ve yeni kazanılan bölgeye ἐπίκτητος "ilaveten kazanılan" ismini vermiştir. Phrygia Epiktetos doğuda Bithynion (Bolu) ve Karadeniz kenarında bulunan Tios (bugünkü adı, Sefercioğlu)^(*) şehirlerini içine almıştır.⁽⁵⁾ Strabon kitabının diğer bir yerinde⁽⁶⁾ Olympos'un da (Uludağ) Phrygia Epiktetos'a dahil olduğunu işaret etmektedir. Bundan da Bithynion, Olympos ve bunun sonucunda da Prusa (Bursa) şehrinin artık Bithynia'ya ait olmadığını tespit ediyoruz.

Fakat Prusa'nın, M.Ö.230-183 tarihleri arasında Bithynia Kralı Prusias I tarafından kurulmuş olduğu bilinmektedir.⁽⁷⁾ İsminden de anlaşılacağı gibi Bithynion Bithyn'ler tarafından kurulmuştur. Buradan şu sonucu çıkartıyoruz: Bithynia bölgesinin M.Ö.200 yıllarında Strabon'un gösterdiğinden daha büyük olması gerekmektedir. Strabon burada bir yanlışlık yapmamıştır. Ancak

---

(4) Strabon, XII,4,1; Ernest Meyer, Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien, Leipzig, 1925, s. 4.

(*) Karadeniz kıyısında Filyos nehrinin denize döküldüğü yerde kurulmuştur.

(5) Ernest Meyer, a.g.e., s.149.

(6) Strabon, XII,8,1.

(7) Strabon, XII,4,3, s.564; Arrianus, a.g.e., s.220.

Roma'nın Küçük Asya'daki devletlerin hudutlarını tespit ettiği M.Ö.188 tarihli Apameia barışından⁽⁸⁾ sonraki olayların aldığı şekli anlatmıştır. O halde biz Bithynia hudutlarının zamanla değiştiğini kabul etmeliyiz.

Öte yandan, M.Ö.6 yüzyılda yaşamış Karia'lı amiral ve coğrafyacı Skylaks'in⁽⁹⁾ ismi altında zamanımıza kadar gelmiş olan bir gemi seyahati el kitabı, bizim araştırmalarımıza yardım edecek bazı bilgiler vermektedir. Bu küçük eser M.Ö.5 inci yüzyıldan kalmadır. Bu kitapta Bithynia ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir:

Ps.Scylax Peripl.75 Fabric.ed.II.

Μετὰ δὲ Μαριανδύνους εἰσὶ θρᾶκες Βιθυνοὶ ἔθνος, καὶ ποταμὸς Σαγγάριος καὶ ἄλλος ποταμὸς Ἀρτάνης καὶ νῆσος θυνιάς, οἰκοῦσι δ' αὐτὴν Ἡρακλεῶται, καὶ ποταμὸς Ῥήβας. Εἴτ' εὐθὺς ὁ Βόσπορος καὶ τὸ προειρημένον ἱερὸν ἐν τῷ στόματι τοῦ Πόντου καὶ μετὰ τοῦτο πόλις Χαλκηδὼν ἔξω τοῦ πόρου τῆς θρᾶκης, μεθ' ἣν ὁ κόλπος Ὀλβιανός. Παράπλους ἀπὸ Μαριανδυνῶν μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Ὀλβιανοῦ, τοσαύτη γάρ ἐστὶν ἡ Βιθυνῶν θράκη, ἡμερῶν τριῶν.

---

(8) E.Bosch, Hellenizm Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 1943, s.95.

(9) Wilhelm Schmid-Otto Stählin, Geschichte der griechischen Literatur, Erster Teil, München, 1929, s.701; Gisinger, RE II 3, (1896), s.619 vd.

Çevirisi: Mariandyn'lerin arkasında Thrakia Bithyn'leri, Sangarios nehri, Artanes adlı diğer bir nehir ve Thynias adası (burada Heraklealılar otururlar) ve Rebas nehri bulunur. Hemen bundan sonra Boğaz (Bosporos), Pontos'un (Karadeniz'in) girişinde daha önce söylenilen tapınak, bundan sonra Thrakya Bosporos'unun dışında Khalkedon şehri, bundan sonra da Olbia körfezi. Mariandyn'lerden Olbia körfezinin en iç kısmına kadar -işte burası Thrak Bithynia'sıdır- yapılan bir sahil seferi üç gün devam eder^(9a).

Burada, öyle anlaşılıyor ki, doğudan batıya doğru sahil tanımlanmıştır. Strabon'da⁽¹⁰⁾ olduğu gibi burada da Mariandyn'ler Bithynlerin doğu komşuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, Bithynia bölgesi ne evvelce ne de sonraları Sakarya'nın ötesine gitmemektedir. Skylax'ta geçen Thynias, bugünkü Kefken adasıdır. Yine yazarın söz ettiği Pontos girişindeki tapınak ise İstanbul Boğazının girişinde ve Anadolu yakasında bulunan ünlü Zeus Urios tapınağıdır. Olbia körfezi de İzmit Körfezi'dir. Körfeze bu ismin verilmesi bize, Skylax'ın bu tanımı oldukça eski bir kaynaktan almış olduğunu ispat etmektedir. Çünkü M.Ö.5. yüzyıldan itibaren İzmit Körfezi, genellikle körfezin en iç kısmında ve Nikomedeia (İzmit)

(9a) E.Bosch, Bithynia Tetkikleri, s.36-37.

(10) Strabon, XII,3,4.

yakınındaki Astakos şehrine izafeten “Astakos Körfezi” adını taşımaktadır.⁽¹¹⁾ Olbia şehrine tarihi zamanlarda artık rastlamıyoruz. Şehir gittikçe gelişen Astakos şehri tarafından gölgede bırakılmış ve sonunda ortadan kalkmıştır. Bu yüzden Olbia Körfezi ismi çok eskidir ve en azından M.Ö.6. veya 5. yüzyılın ilk yarısını ima etmektedir.⁽¹²⁾ Sonuç olarak Skylax Bithynia’yı, Sakarya’nın ağzından İzmit Körfezinin en iç kısmına kadar olan bölgeye yerleştirmiştir.⁽¹³⁾

Bu verilere göre Bithyn kavminin^(13a) Anadolu’da tespit edilebilen en eski oturma yerleri, Karadeniz, İstanbul Boğazı ve İzmit Körfezi tarafından çevrilen yarımada üzerinde olup doğuda Sakarya’ya kadar uzanmaktadır. Bu sınırlamada, sonraları siyasi hudutlar güney ve güney-doğuya doğru genişleyecek, fakat bölgenin esas sınırları hemen hemen hiç değişmeyecek asıl Bithynia⁽¹⁴⁾ olarak kalacaktır.

Bosch’un verdiği bilgiler ışığında biz Anadolu’nun kuzeybatısındaki para basan aşağıdaki şehirleri Bithynia’ya dahil edebiliriz.⁽¹⁵⁾

---

(11) Sölch Johann, “Bithynische Städte im Altertum”, *Klio*, XIX (1925), s.5.

(12) E.Bosch, a.g.e., s.38.

(13) Scylax 76.

(13a) Bithyn’ler için bkz. s.13 vd.

(14) E.Bosch, a.g.e., s.38.

(15) E. Bosch, *Die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit*, Teil II, Einzeluntersuchungen, Band 1: Bithynien, I.Hälfte, Stuttgart, 1935, s.68.

1. Nikomedeia,
2. Nikaia,
3. Kios,
4. Apameia,
5. Kaisareia,
6. Prusa,
7. Iuliopolis,
8. Kretia,
9. Bithynion,
10. Prusias,
11. Khalkedon.

B. Bölgenin Genel Coğrafyası

Anadolu, yeryüzündeki yoğun nüfuslu ülkelerin toplandığı ve yüksek uygarlıklara beşiklik eden eski dünya kıtası üzerindeki yeri ve ayrıca hem karanın ortasında bulunması hem de üç tarafının denizlere açık olması yönünden tarihi çağlardan beri ayrı bir öneme sahip olmuş ve olmaktadır. Bu coğrafi konumun gereği olarak, Anadolu toprakları çeşitli uygarlıkların doğup geliştiği ve çeşitli toplumların adeta hayat mücadelesi verdiği bir bölge özelliğini de taşımaktadır.

İlk uygarlıkların Anadolu'da doğması ve burada kökleşmiş olması rastlantı değildir. Bu durumu sağlayan en büyük etkenlerden biri, gerek kara ve gerekse deniz ulaşımı ve iklim özelliği açısından Anadolu'nun elverişli şartlara sahip olmasıdır.

Öte yandan, boğazlar vasıtasıyla kuzeybatıda Doğu Avrupa'yla, güneyde Akdeniz'in diğer ülkeleriyle bağlantı kuran ve bugün de karayolu ile Avrupa ve Asya'yı, özellikle Ortadoğuyu birbirine bağlayan bir geçit bölgesi içindedir. Bu özellik, Anadolu'nun jeopolitik ve jeostratejik konumunu açıkça ortaya koymakta ve coğrafi konum itibariyle önemini artırmaktadır.

Asya kıtasının Avrupa'ya doğru ilerlemiş bir uc parçası olan Bithynia'nın üç tarafı denizlerle kaplıdır ve uzun bir sahil çizgisine sahiptir. Bölgenin bu durumu halkı çok erken devirlerden itibaren denizciliğe yöneltmiştir. Fakat aynı durum onu dışardan gelen denizci kavimler için kolay hücum edilebilir bir hale de sokmuştur.

Bithynia Avrupa kıtasına en yakın kara parçası olması bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. İstanbul Boğazı iki tarafı ayırıcı değil, tersine birleştirici bir rol oynamıştır. Bu bölge tarih boyunca gelişmesini, çok elverişli olan siyasi, ekonomik ve fiziki koşullara sahip coğrafi mevkiine borçludur.

Bölge, boğazların (İstanbul-Çanakkale Boğazı) bulunduğu kilit noktasının bir kanadıdır. Dolayısı ile Bithynia ile Thrakia Yarımadası (Çatalca Yarımadası) aynı değere sahiptir. Boğazlardan geçen deniz yolu Akdeniz'in kuzeydoğu yönünde devam eden bir yoldur. Bugün boğazların değeri kendini daha açık hissettirmektedir. Bu sayede bu yerler prehistorik çağlardan itibaren iskan edilmiştir. İskan yerlerinde bulunan eserlerle praehistorik devirlerden itibaren Anadolu kültürünün Avrupa'ya, Avrupa kültürünün de Anadolu'ya geçtiği görülmektedir.

İlkçağda Bithyn'lerce iskân edildiği bilinen Bithynia bölgesi günümüzde "Kocaeli Yarımadası" diye bilinmektedir. Bu yarımada kuzeyinde Karadeniz (Pontus), batısında İstanbul Boğazı (Bosporos), Marmara Denizi (Propontis), Marmara Denizinin bir girintisi olan İzmit Körfezi (Olbia) ve Sapanca Gölü (Souhon) ile doğusunda Karadenize dökülen Sakarya (Sangarios) nehri ile sınırlanır.

Kıtasal bir kabuk üzerinde bulunan Marmara küçük bir iç deniz niteliğindedir. Diğer denizlerimizde olduğu gibi, Marmara'da da deniz seviyesi değişimleri olmuş, bu değişimler kıyıların

şekillenmesi ve boğazların açılmasında önemli rol oynamıştır.⁽¹⁶⁾ Pleistosen^(*) ortalarında deniz seviyesi 35 m. kadar yükselmiş, bunu takip eden dönemde deniz seviyesi alçalarak Ege ve Karadenizle irtibatı kesilmiş ve göl halini almıştır. Daha sonra II.Akdeniz basması (transgresyon)^(**) esnasında deniz şimdiki seviyesine nazaran 12-15 m. kadar yükselmiş ve Karadeniz ile irtibata geçmiştir. Günümüzden 10.000-15.000 yıl kadar önce vukubulan deniz seviyesi düşmesi esnasında (Würm glasiyal dönemi, Post Tirenien regresyonu)^(***) deniz seviyesinin 100 m. derinliğe kadar olan kısımları, özellikle güney kesimi kara haline gelmiş ve dolayısıyla kıta sahanlığı üzerinde akarsu faaliyeti başlamıştır. Akarsular Marmara'nın kuzeyindeki göl sahasına doğru yönelmişler ve yataklarını kazmışlardır. Bu dönemden sonra deniz seviyesinin zamanla yükselerek bugünkü duruma gelmesi ile hem Marmara'nın kapladığı alan genişlemiş ve deniz tektonik çukurlara sokularak körfezlerin oluşumunu sağlamış, hem de Marmara Karadeniz'le irtibata geçmiştir.⁽¹⁷⁾

---

(16) İbrahim, Atalay, Türkiye Coğrafyası, İzmir, 1994, s.101.

(*) Dördüncü Zaman'ın en büyük bölümü

(**) Transgresyon : Deniz kıyısının yavaş ve görel ilerlemesi. Deniz düzeyinin yükselmesi, kıyının hızla aşınması, yerel ya da bölgesel bir tektonik çökme sonucu oluşabilir.

(***) Buzullaşma dönemi.

(17) İbrahim, Atalay, a.g.e., s.101.

şekillenmesi ve boğazların açılmasında önemli rol oynamıştır.⁽¹⁶⁾ Pleistosen^(*) ortalarında deniz seviyesi 35 m. kadar yükselmiş, bunu takip eden dönemde deniz seviyesi alçalarak Ege ve Karadenizle irtibatı kesilmiş ve göl halini almıştır. Daha sonra II.Akdeniz basması (transgresyon)^(**) esnasında deniz şimdiki seviyesine nazaran 12-15 m. kadar yükselmiş ve Karadeniz ile irtibata geçmiştir. Günümüzden 10.000-15.000 yıl kadar önce vukubulan deniz seviyesi düşmesi esnasında (Würm glasiyal dönemi, Post Tirenien regresyonu)^(***) deniz seviyesinin 100 m. derinliğe kadar olan kısımları, özellikle güney kesimi kara haline gelmiş ve dolayısıyla kıta sahanlığı üzerinde akarsu faaliyeti başlamıştır. Akarsular Marmara'nın kuzeyindeki göl sahasına doğru yönelmişler ve yataklarını kazmışlardır. Bu dönemden sonra deniz seviyesinin zamanla yükselerek bugünkü duruma gelmesi ile hem Marmara'nın kapladığı alan genişlemiş ve deniz tektonik çukurlara sokularak körfezlerin oluşumunu sağlamış, hem de Marmara Karadeniz'le irtibata geçmiştir.⁽¹⁷⁾

---

(16) İbrahim, Atalay, Türkiye Coğrafyası, İzmir, 1994, s.101.

(*) Dördüncü Zaman'ın en büyük bölümü

(**) Transgresyon : Deniz kıyısının yavaş ve görel ilerlemesi. Deniz düzeyinin yükselmesi, kıyının hızla aşınması, yerel ya da bölgesel bir tektonik çökme sonucu oluşabilir.

(***) Buzullaşma dönemi.

(17) İbrahim, Atalay, a.g.e., s.101.

İstanbul-İzmit arasında falezli^(*) yüksek kıyı boyunca fay diklikleri uzanmakta olup bunlar Marmara'ya dökülen dereler tarafından yer yer parçalanmıştır. Güney ve doğudaki kıyılar ise, yarımada ve körfezlerin varlığından dolayı girintili çıkıntılıdır.

Ülkemiz, yeryüzünde sürekli ve yıkıcı depremlerin olduğu Alp-Himalaya deprem kuşağına girmektedir. Nitekim Marmara Bölgesi de gerek tarihi çağlarda gerekse günümüzde zaman zaman büyük mal ve can kaybına yol açan depremlere sahne olmuştur. Bu depremler, esas itibariyle Anadolunun altındaki magmanın aktif olduğunu ve magmada biriken enerjinin fay hatları boyunca kolaylıkla yüzeye çıkması ile oluştuğunu göstermektedir. En yıkıcı depremler yeraltı suyu bakımından zengin olan dolgu veya alüviyal alanlarda meydana gelmektedir. Çünkü bu sahalarda zeminin gevşek ve yeraltı suyunun deprem esnasında hareket etmesi, yer yer çökmelere neden olmaktadır.⁽¹⁸⁾ Bithynia Bölgesi de birinci derecede deprem bölgesinde yer almaktadır. Özellikle Gemlik Körfezi ve İznik Gölü, İzmit Körfezi tektonik çukurlardır.⁽¹⁹⁾ Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu bölgede birçok şiddetli depremler olmuştur.⁽²⁰⁾ Örneğin M.S.123'de Hadrianus döneminde Nikomedeia'da büyük bir deprem olmuştur.

(*) Denize inen dik ve yüksek kıyı.

(18) İbrahim, Atalay, a.g.e., s.23.

(19) Emin İlhan, Türkiye Jeolojisi, Ankara, 1976, s.73.

(20) W.Ruge, "Nikomedeia" RE, XXXIII, (1933), s.474.

M.S.29 yılında İznik-İzmit'de dokuz şiddetinde, M.S.33'de İzmit'te yedi şiddetinde, M.S.69'da İznik-İzmit'te yedi şiddetinde, M.S.121-122'de İznik-İzmit'te yedi şiddetinde depremler olmuştur.⁽²¹⁾ Bölgenin deprem kuşağı üzerinde olması dolayısıyla şehirler sık sık yıkılmış, daha sonra başka bir yerde tekrar kurulmuştur.

Marmara Bölgesinde kışlar oldukça soğuk ve kar yağışlı geçmekte, don olayları sık görülmekte, buharlaşma az, kuraklık fazla etkili olmamakta, yazın yağış almakta, nisbi nem ve bulutluluk yüksek olmaktadır. Güney Marmara kıyı kesimi boyunca son derece zengin ve çok gür olan maki toplulukları ve bununla karışık halde nemli orman toplulukları bulunmaktadır.⁽²²⁾

Asya Kıtasının Avrupa'ya doğru ilerlemiş bir uc parçası olduğunu söylediğimiz Bithynia'nın üç tarafı denizlerle kaplıdır ve uzun bir sahil çizgisine sahiptir. Bölgenin bu durumu yukarıda belirttiğimiz gibi halkın çok erken devirlerden itibaren denizci olmasında etkili olduğu gibi, onu dışardan gelen denizci kavimler için kolay hücum edilebilir bir hale de sokmuştur.

Eskiçağdan bu yana Bithynia Bölgesi bir transit merkezi, yük deposu ve ticaret merkezi olmuştur.⁽²³⁾ Bosporus (İstanbul Boğazı) kıyılarındaki yerleşmeler ve Propontis'in (Marmara Denizi) güney ve

---

(21) Kazım, Ergin - Uğur, Güçlü - Zeki, Uz, Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S.11 yılından 1964 sonuna kadar), İstanbul, 1967, İTÜ Mad. Fak.Yay. No:24.

(22) İbrahim, Atalay, a.g.e, s.184.

(23) Johann, Sölch, a.g.e., s.140-187.

güney doğusunda yer alan yerleşmeler büyük bir önem kazanmıştır. Bu yollardan da Anadolu'nun iç kısımlarına hareket başlamıştır. Bu ise ilk olarak İskender döneminde olmuştur.⁽²⁴⁾

---

(24) Sölch Johann, a.g.e., s.147.

IV. BİTHYNİA'LILARIN ANADOLU'YA GELİŞLERİ VE BİTHYNİA'YA YERLEŞMELERİ

Üçüncü binin ortalarına doğru Proto-Hititlerle yakın akraba oldukları anlaşılan ve Avrupa'lı araştırmacılar tarafından "Küçük Asya Kavimleri" veya "Asianik Kavimler" olarak gösterilen brakisefal, hatta hiper brakisefal birtakım kavimler Anadolu'nun batı ve kuzey sahillerinden, boğazlar üzerinden Trakya'ya, Ege adaları üzerinden Makedonya'ya ve Yunanistan'a geçmişlerdir. Bu kavimler işgal etmiş oldukları bölgelerde, Anadolu'da öteden beri varolan "nt" ve "ss"li coğrafi adlarını yaymışlardır.⁽¹⁾ Bu kavimlerin bir kolu olan Bithynler Strymon kıyılarına yerleşmişlerdir.

M.Ö. V.ve M.Ö.IV. yüzyıl antik dönem yazarlarının hemen hepsi, Bithyn'leri "Asya Trak'ları" veya "Trakya Bithyn'leri", ülkelerini de "Asya Trakya'sı" veya "Trakya Bithynia'sı" diye adlandırmışlardır.⁽²⁾ Şu halde Bithynler Trakyalı bir kavimdirler. Bu da Herodotos tarafından şu cümlelerle açık olarak belirtilmiştir.⁽³⁾

"Asya'ya geçtikten sonra Bithynia'lılar adını almışlardır; kendi dediklerine göre, eskiden Strymonia'lılar adını taşırlarmış, çünkü Strymon kıyılarında otururlarmış; Troia'lılarla Mysia'lılar, derler, bizi kovdular ata yurdumuzdan."

---

(1) A.M.Mansel, Trakya'nın Kültür Tarihi, İstanbul, 1938, s.22.

(2) Herodotos, I,28; III,90; Thukydides IV,75; Xenophon, Hellenica, I,3,2; III,2,2; Xenophon, Anabasis VI,2,17-19; VI,4,1; VI,4,2; Diodoros. XIV,38. Arrianos, Anabasis I,29,5.

(3) Herodotos, VII,75.

Strymon, Balkan yarımadasındaki Struma (Karasu) nehridir. Bu nehir ilkçağda Makedonya ile Trakya arasındaki sınırı teşkil ediyordu.⁽⁴⁾ Nitekim, Herodot'un söyledikleri, antik dönem yazarlarının birçoğu tarafından onaylanmıştır.⁽⁵⁾ Böylece Bithynlerin Trakya menşeli olduklarını bu yazarların eserlerinden çıkarmaktayız.

Herodotos, eserinin biraz önce değindiğimiz parçasında, Bithynlerin Trakya'dan Tевker'ler ve Mysia'lılar tarafından kovulmuş olduklarını söylemekle, bu göçün zamanı hakkında kronolojik bir nokta belirlemiş olmaktadır. Tarihçi, eserinin başka yerlerinde (VII,20. V,13. V,122) sık sık Tевker'lere değinmiştir. Buna göre Tевker'ler eskidenberi Troas'da oturuyorlardı ve Troia savaşlarından önce Mysia'lılarla beraber Avrupa'ya bir sefer yapmışlar ve bunun sonucunda bütün Trakyayı işgal etmişlerdir. Böylece Bithynler de Strymon kenarından kovulmuşlardır. Bosch'a göre bu doğru olamaz. Çünkü Bithynlerin doğudan gelen bu hücumlar sonucunda ancak batıya doğru çekilmeleri mümkündü. Yani, bu hücumların geldiği tarafa, Bithynia'ya geçemezlerdi. Bithyn göçünün Troia savaşından önce tarihlendirilmesinin hiçbir kıymeti yoktur.⁽⁶⁾

---

(4) A.M.Mansel, a.g.e., s.2.

(5) Arrianos, Bithyniaka, Fragman 37; FGH III,593; Stephanos Byzantinos Στρούμών; Plinius, Nat.Hist. V,145.

(6) E.Bosch, a.g.e., s.39.

Strabon ise eserinde “Bithynlere gelince çoğu yazarlar vaktiyle bunları Mysler olarak adlandırdıkları halde, bu yeni ismi söz konusu ülkeye yerleşmiş olan Thraklardan aldıklarını-Thrakialı Bithynler ve Thynler- kabul ederler ve delil olarak, bugün bile Thrakia’da belirli insanların Bithynler olarak çağırıldıklarını ve ...”⁽⁷⁾ şeklinde bir kayıt düşmüştür. Strabon’un bu görüşü bize Bithynlerin ilk yurtları hakkında kısa da olsa bir bilgi vermektedir.

Schwartz’ın değindiği gibi Kronograf Eusebios⁽⁸⁾ da Bithyn’lerin Trakya’dan Anadolu’ya geçişlerini, İbrahim’in doğumundan sonra 1044 senesine koymaktadır. Bu tarih bugünkü zaman hesaplamasına göre, M.Ö.973 senesine konulmuştur. ⁽⁹⁾ Fakat bu bilginin nereden alındığı, hangi kaynağa dayandığı kesin olarak bilinmediği için bir sonuca varmak mümkün değildir.

Öte yandan Argonaut’ların Kolhis’e yaptıkları sefer efsanesinde, yani Altın Post öyküsünde Bosporos kenarındaki bölgeden söz edilmektedir. Fakat burada Argonaut’lar Bithyn’lere değil, Bebryk’lere rastlamışlardır. Efsanenin bu bölgeye yerleşmesi daha M.Ö.8 inci yüzyılda Marmara Denizi kenarlarında ticaret kolonileri ve 7.yüzyılın birinci yarısında Karadeniz sahillerinde birçok şehirler kurmuş olan Milet’liler vasıtasıyla olmuştur. ⁽¹⁰⁾

---

(7) Strabon, XII, 541,3.

(8) Schwartz, “Eusebios”, RE, VI, 1 (1907), s.1370 vd..

(9) E.Bosch, a.g.e., s.40.

(10) Hiller v. Gaertringen, “Miletos”, RE, XV,2 (1932), s.1586-1622.

M.S.12. yüzyılda Dionysios Periegetes'in coğrafyasına bir kommentar yazmış olan Eustatios⁽¹¹⁾ onun eserinden şu kısımları almıştır:

Eustath. ad Dion. 322 = Arrian.Bith.fr.37 (FHG.3,593)

“Οτι θρᾶκες οὐ μόνον Εὐρωπαϊοί, ἀλλὰ καὶ Ἀσιανοί, κατὰ τὴν Ἀρριανοῦ ἱστορίαν λέγοντος, ὡσπερ φρύγας καὶ Μυσοῦς, οὕτω δὴ καὶ θρᾶκας ἐξ Εὐρώπης διαβῆναι εἰς Ἀσίαν μετὰ Πατάρου τινὸς ἡγεμόνος, ὅτε οἱ Κιμμέριοι τὴν Ἀσίαν κατέτρεχον, οὓς ἐκβαλόντες ἐκ Βιθυνίας οἱ θρᾶκες ᾤκησαν αὐτοί.

“Arrianos’un tarihine göre, yalnız Avrupa Trakları değil, fakat Asya Trakları da vardır. Ona göre Frig’ler ve Mis’ler gibi, Traklar da başlarında Pataros adlı bir önder olduğu halde, Avrupa’dan Asya’ya geçmişlerdir. Bu olay Kimmerlerin Asya’da dolaştıkları zaman olmuştur. Bunları (Kimmer’leri), Traklar Bithynia’dan kovarak kendileri bu araziye yerleşmişlerdir.”

Kimmer’ler M.Ö.700 senesinde doğudan Anadolu’ya girmişler ve 650 senesinde batı kıyılarına kadar gelmişlerdir.⁽¹²⁾ Burada aralarında Trer kabilesiyle birlikte harekete geçmişlerdir.⁽¹³⁾ Arrianos’a göre, bu olaylar olduğu sırada Bithyn’ler de kuzey-batı Anadolu’ya gelmişlerdir. Buna göre, Bithynlerin Trakya’dan Anadolu’ya gelmelerini M.Ö.7. yüzyılın ikinci yarısına koyabiliriz.

---

(11) Schmid-Stählin II, a.g.e., s.677; Cohn, “Eustathios” RE, VI, s.1455.

(12) Lehmann-Haupt, RE, XI, 1 (1931), s.397-434.

(13) J.Keil, RE, XI, 6, (1932), s.2291.

Sangarios ve Bosporos arasındaki yarımada Bithynlerin göç etmesinden önce bu topraklarda başka topluluklar oturmuştur. ⁽¹⁴⁾ Daha önce söylediğimiz Milet'liler M.Ö. 700 yıllarında Bosporos kenarında Bebrik'lere rastlamışlardır. Bundan başka, diğer kaynaklarda da Bebrik'ler Bithynlerin öncüleri olarak kabul edilmektedir. Strabon'un yazdığı gibi Bithynia yarımadası daha önceden Bebrikia ismini taşımaktadır. ⁽¹⁵⁾ Bu görüşe göre Bebrik ismi Frig isminin aynısıdır. ⁽¹⁶⁾ Böylece, Bebrik'ler M.Ö.12.yüzyılda Küçük Asya'ya göç eden Frig'lerin kalıntılarıdır. Yani M.Ö. 1150'den M.Ö. 650 yılına kadar olan sürede Bithynia'da bir Phryg kaviminin oturduğunu kabul edebiliriz. Fakat daha önceki yıllarda burada kimlerin oturduğunu tespit edemiyoruz. Yalnız Anadolu'nun otokton ahalisi olarak kabul edebileceğimiz, Küçük Asya'nın en eski zamanlarına ait bir ahalinin Bithynia'da da izlerini bıraktığı söylenebilir. Bu izler, -ss ve -nd veya -nth sufiksleriyle oluşmuş olan yer isimlerinde kendilerini göstermektedir. ⁽¹⁷⁾ Bu tür yer isimleri Bithynia'da da vardır, fakat azdır. Örneğin Arganthonios (Kios/Gemlik dolaylarında), Bibyssa gibi. ⁽¹⁸⁾

---

(14) Şevket Aziz Kansu, "Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskan Tarihi Bakımından Araştırmalar", Belleten, XXVII (1963), s.657-671.

(15) Strabon, XII, 3.3.

(16) E.Bosch, a.g.e., s.42.

(17) Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie, 1878, s.73; Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 1896, s.290 vd.

(18) E., Bosch, a.g.e., s.43.

Strabon'a göre Bithynia'da Bithynlerden önce Phrygler ve Mysia'lilar oturmuştur.⁽¹⁹⁾

“Ὅτι δ' ἦν κατοικία Μυσῶν ἢ Βιθυνία πρῶτον μαρτυρήσει Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς φήσας περιρικεῖν τὴν Ἀσκανίαν λίμνην φρύγας καὶ Μυσούς, ἔπειτα Διονύσιος ὁ τὰς κτίσεις συγγράψας, ὃς τὰ κατὰ Χαλκηδόνα καὶ Βυζάντιον στενά, ἃ νῦν θρηάκιος Βόσπορος καλεῖται, πρότερόν φησι Μύσιον Βόσπορον προσαγορεύεθαι.

“Bithynia'nın Mysia'lilar tarafından iskan edildiği ilk defa Kariandalı Skylaks tarafından kanıtlanmıştır. Skylaks Askania gölünün etrafında Phrygia'lilar ve Mysia'lıların yaşadığını söyler. Bundan sonra Dionysios kentlerin kuruluşları hakkındaki kitabında, şimdi Thrakia Bosporos'u denenen Khalkedon ve Byzantion'daki boğazın daha önceleri Mysia Bosporos'u adını taşıdığını yazar.”

Burada bahsedilen Askania gölü İznik gölüdür. Skylaks'ın yaşadığı zamanda (M.Ö.6.yüzyılın ikinci yarısı) burada henüz Phrygia'lilar ve Mysia'lilar oturmaktadır. Bu da bizim Bithynlerin Sangarios ve Bosporos arasındaki yarımadaya göçleri için verdiğimiz tarihi aşağı yukarı doğrulamaktadır. Strabon'un burada söz ettiği Dionysios ise Euboia'da Khalkis şehrinden Hellenistik devir tarihçilerinden biridir.⁽²⁰⁾

---

(19) Strabon, XII, 4, 8..

(20) Schmid-Stählin II, a.g.e., s.213 ve not.6; FHG IV, 393.

Strabon burada Bosporos kenarında ilk önce Phrygia'lılar-Bebrik'lerin, sonra Mysia'lıların ve nihayet Bithyn'lerin oturdukları sonucuna varmaktadır. Fakat M.Ö.700 yıllarında Bosporos kenarında Bebrük'lerin ve M.Ö.650 yıllarında da Bithyn'lerin oturduklarını kabul edersek, Mysialıların burada oturmaları için fazla bir yer kalmamaktadır. Şu halde Strabon'un vardığı sonuç doğru olamaz. Mysialılar bu yarımadanın güneyinde ve Strabon'un dolaylı olarak aktardığı gibi^(20a) İznik gölü etrafında oturmaktaydılar. Böylece, Strabon'da geçen Bithynia Mysia'lıları, Bithynia krallığının genişleyen sınırları içine alınmış olmalarına rağmen asıl Bithynia arazisi içinde yaşamıyorlardı.⁽²¹⁾

Şu halde Bithn'ler Küçük Asya'daki anavatanlarında sadece Bebrük'lerle karışmış olabilirlerdi. Fakat Bebrük unsuru Bithyn'ler arasında bir rol oynamamıştır. Çünkü Bithyn'ler, göçlerinden 250-300 yıl sonra bile Trak karakterlerini o kadar saf olarak korumuşlardır ki, daha önce de söylediğimiz gibi, M.Ö.5. ve 4. yüzyıl tarihçileri onlardan Asya Trakları diye bahsetmişlerdir.⁽²²⁾ Ayrıca Roma İmparatorluğu zamanında rastladığımız Trak-Bithyn şahıs isimlerinin de gösterdiği gibi, Bithyn kavmi son zamanlarına kadar Thrak karakterini korumuştur.⁽²³⁾

(20a) XII, 4,8.

(21) Not.2'ye bakınız.

(22) E.Meyer, "Bithynia", RE, III, 1 (1897), s.522.; E.Bosch, Die kleinasiatischen Münzen der römischen Kaiserzeit II, Stuttgart, 1935, s.93. H.Dessau, Geschichte der römischen Kaiserzeit II, 2, Berlin, 1930, s.593.

(23) E.Meyer, a.g.e., s.522; E.Bosch, a.g.e., s.93; Dessau, a.g.e., s.593.

V. BİTHYNİA TAKVİM TANRILARI, DEVLET TANRILARI, HELLENİSTİK TANRILAR

A. TAKVİM TANRILARI

Bithynia bölgesi Anadolu-Avrupa kıtaları arasında bir köprü oluşturacak şekilde uzanmaktadır. Anadolu'nun kuzeybatısında yer alır ve Avrupa'dan Bosporos (İstanbul Boğazı) ile ayrılır. Bu boğaz ismini Avrupa'dan Asya'ya gitmek üzere yola çıkan ve bir ineğe dönüşen talihsiz prenses Io'dan almıştır.⁽¹⁾ Bosporos'un geçit yeri karakteri ikinci buzullaşma döneminde sona ermesine rağmen, boğazın daha sonraki güçlü akıntısı her iki tarafına geçen halklara tarih öncesi ve tarihi zamanlarda kayda değer bir zorluk çıkarmamıştır.

Bithynia yarımadası Bithynia krallığının ve Roma'nın Bithynia eyaletinin çekirdek bölgesi olmuştur. Kuzeyinde Pontos Euxeinos (Karadeniz), güneyinde Astakos körfezi ile sınırlanmış ve Bithynia kralları topraklarını sistematik olarak genişletmeden önce Hypios (Melençay) nehrine kadar olmak üzere doğuya uzanmıştır.⁽²⁾ Şimdiye kadar tarih öncesi dönem halklarına ait çok az sayıda belge bulunmuştur. Daha öncede belirttiğimiz gibi boğazın her iki kıyısında Trak kavimleri oturmuştur. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıl yazarları tarafından

---

(1) F.K.Dörner, "Bithynia" KlPauly, Band I (1979), s.908.

(2) Strabon, XII, 543,563.

burada oturanlar çoğu zaman sadece Asya'daki Trakya'lılar olarak, zaman zaman da Thyn'ler veya Bithyn'ler olarak isimlendirilmişlerdir. Thynlerin adı zamanla kuzeybatı Anadolu'da yer alan tüm bölgenin aynı isimle anıldığı Bithyn'lerin lehine kaybolmuştur. Yalnızca küçük bir ada olan Thynias (Kefken Adası) Karadenizin Bithyn'lere ait kıyısındaki ileri uzanmış kara parçası olarak bir müddet Thyn'leri hatırlatan bir ismi saklamıştır.⁽³⁾

Coğrafi adlandırmalar gibi tanrı isimleri ve özel isimler de somut bir şekilde Bithynia halkının Trak kökenli olduğunu göstermektedir. Yeni yazıtların bulunmasıyla Bithynia'daki Priapos'un δαίμων πολεμιστής'e^(*) ait seçkin bir yer aldığına ilişkin eski yanlış anlayış bertaraf edilmiştir. Bilinen bir çok teori yeni buluntularla geçersiz kılınmıştır. Yazıtlara göre Bithynia savaş tanrısının ismi Priapos değil, aksine Preietos'tur. Lukianos tarafından Preietos'un dans ve tam teçhizatlı gladyatör öğretmeni olduğu belirtilmiştir.⁽⁴⁾ Bu tanrısallığa ait adak yazıtları Roma İmparatorluğu zamanında sadece Nicomedeia'da bulunmuştur. Bithynia takviminde dokuzuncu ay Preieteios'tur ve Areios ayı tarafından takip edilir. Görülen bu ifade tarzı, muhtemel eski Bithynia tanrısallığının öncelik esasına dayanır.⁽⁵⁾

---

(3) F.K.Dörner, a.g.e., s.909.

(*) Şavaşçı tanrı anlamına gelmektedir.

(4) Lukianos de Salt 21.

(5) F.K.Dörner, Inscripfen, Berlin 1941, s.37.

Bithynia tanrılarını ve kùltlerini incelememiz sırasında takvim tanrıları bize yol göstermiştir. Bithynia din tarihi için kaynak materyallerinin türü ve bileşimine çok dikkat etmek zorundayız, çünkü belgeler çok uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bölge halkının dini doğal olarak çeşitli değişimler geçirmiş olmalıdır. Bizim görevimiz bu değişimleri saptamaktır. Bithynia din tarihinin temelini oluşturan kronolojik çatı için Roma öncesi dönemdeki sikkelerle, imparatorluk dönemindeki sikkeler genellikle tam tarihlendirilememektedir. Yazıtlar nadiren, o da yaklaşık olarak tarihlendirilebilmektedir. Edebi eserler çok az olup, sanat eserleri ile ilgili olarak bahsedebilecek birşey mevcut değildir. Buradan, bu tip araştırmalar için sikkeleri özellikle değerli kılan, sikkelerin ikinci bir özelliği ortaya çıkmaktadır. Her bir sikke bir krallık yönetimi tarafından basılmıştır ve bizim için bir dokümandır. Bundan dolayı sadece halk tarafından yaşatılan değil, bilakis devletin veya şehrin yönetici kesimi tarafından da kabul edilen görüş ve düşüncelere dayanır. Buna karşın resmi anlamda bir tanrısallık veya şahsi bir inanç ifadesinin söz konusu olup olmadığı bir çok yazıtta saptanamayabilir. Anılan husus bu bağlamda sınırlı miktarda elde ettiğimiz belgelerde olduğu gibi, pek çok plastik eserde de benzer şekildedir.

Kùlt tasvirleri yapanlar tarafından bu şekilde düzenlenmemelerine rağmen, kaynakların resmi ve özel dokümanlar olarak ayırımı, kùltler için önemlidir. Çok çeşitli belgelerden bir araya

getirilmiş olan tanrı tasvirleri, amaca uygun olarak kullanılabilirmeleri maksadıyla üzerinde çok dikkatli çalışılması gereken işlenmemiş materyallerdir. Bilindiği gibi, her dinde tek bir toplumun içinde aynı zamanda bir çok grupların varlığı sözkonusudur.

1. Resmi, tapınağa ait, doğmatik ve çoğu zaman öğretici yazılarda ortaya konan bir devlet dini,

2. Doğma ve resmi din ile hiçbir zaman tam olarak uyumlu olmayan halkın her tür inançları,

3. Her biri şahsiyetlerinin önemine bağlı olarak devletin dinini ve halkın inancını güçlü bir şekilde etkileyebilen seçkin kişilerin kişisel inançları.

Bizi bu din sınıflandırmalarından öncelikle, araştırmamızda biçimlerini açıklamaya çalıştığımız sikkelerin resmi karakterine uygun olan ilk sınıflandırma ilgilendirir. Ancak diğer iki sınıflandırmayı da göz ardı etmemeliyiz. Çünkü diğer sınıflandırmalar devlet dinini etkiler ve zamanla devlet dinini oluşturarak ilk sınıflandırmaya ulaşırlar.

Tüm araştırmamızın amaca uygun başlangıç noktası kendiliğinden, ay isimleri oniki tanrıya göre seçilmiş olan Bithynia bölgesinin takvimidir.⁽⁶⁾ Bu takvim şu şekilde düzenlenmiştir:

1. Ἡραῖος, 23.Eylül (31 gün) = Hera⁽⁷⁾

2. Ἑρμαῖος, 24.Ekim (30 gün) = Hermes

---

(6) C.Bosch, a.g.e., s.133.

(7) A.Koerte, "Kleinasiatische Studien V", AM 24(1899), s.415; G.Radet, "Inscription de Kios en Bithynie", BCH 15 (1891) s.484.

3. Μητρῶος,	23.Kasım	(31 gün) = Meter
4. Διονύσιος,	24.Aralık	(31 gün) = Dionysos ⁽⁸⁾
5. Ἡράκλειος,	24.Ocak	(28 gün) = Herakles ⁽⁹⁾
6. Δῖος,	21.Şubat	(31 gün) = Zeus
7. Βενδίδιος,	24.Mart	(30 gün) = Bendis ⁽¹⁰⁾
8. Στράτιος,	23.Nisan	(31 gün) = Zeus Stratios ⁽¹¹⁾
9. Περιέπιος,	24.Mayıs	(30 gün) = Priapos ⁽¹²⁾
10. Ἄρειος,	22.Haziran	(31 gün) = Ares ⁽¹³⁾
11. Ἀφροδίσιος,	24.Temmuz	(30 gün) = Aphrodite
12. Δημήτριος,	23.Ağustos	(31 gün) = Demeter

Bithynialılardan günümüze kalan takvimle⁽¹⁴⁾ uyumlu olan bu takvim görünüşe göre Helenistik dönemdedir.⁽¹⁵⁾ Bithynia'da tapınılan oniki bölge tanrısına göre isimlendirilmiş olan bu takvim şekli, aylarını oniki büyük tanrıya göre isimlendiren Teselya topluluklarına benzemektedir.

(8) Bakınız CIG 2, 3794; AM 24(1899) 415; BCH 15(1891) 484.

(9) Bakınız AM 24(1899) 415; BCH 15(1891) 484.

(10) Βενδίδος olarak da geçmektedir. Bakınız Knaack, "Bendis", RE, III (1897), s.269.

(11) Στρατήγιος olarak da geçmektedir. Bakınız L.Preller-C.Robert, *Theogonie und Goetter*, Berlin, 1894, s.141.

(12) Πριέπιος olarak da geçmektedir. Bakınız L.Preller-C.Robert, a.g.e., s.735. Πρειέπειος olarak da geçmektedir.

(13) Ἄρειος olarak da geçmektedir. Bakınız L.Preller-C.Robert, a.g.e., s.335.

(14) Yazıtlarda ve edebi belgelerdeki ay isimlerinin varlığı günümüze kadar kalanların doğruluğunu kanıtlamaktadır.

(15) Bischoff, "Kalender", RE, X (1919), s.1589.

Takvim muhtemelen ilk Bithynia krallarından biri tarafından tanıtılmıştır. Βενδίδιος isminin içinde bulunan Bendis Bithynia'da sadece Nikomedes I'in sikkelerinin üzerinde mevcut olup, daha sonraları rastlanmamaktadır.⁽¹⁶⁾ Buradan tanrının sadece adı geçen kralın döneminde bir rolü olduğu, ancak daha sonra önemini tamamiyle yitirdiği ve dolayısıyla ay isminin de ondan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Takvimde Roma'ya ait hiç bir ismin yer almaması, özellikle imparator isimlerinin bulunmaması, bu takvimin Roma öncesine ait olması gerektiğini göstermektedir. Yılın başlangıcının (23 Eylül) Augustus'un doğum günü ile aynı zamana rastlaması bir tesadüf eseri olmalıdır, zira bu tarihte sonbahar ekinoksu (gece-gündüz eşitliği) meydana gelmektedir. Takvim 92 yılında mevcut şekliyle geçerli olmuştur.⁽¹⁷⁾ Kubitschek, tüm gün esasına göre saymaların (ἡμερωλογεῖω = Hemerologie) takvimin esasen birimsel kodlamaya dayandığını ve Bithynia takviminin bununla birlikte temel oluşturduğunu belirtmiştir.⁽¹⁸⁾ Günlere göre saymanın esas düzenleniş zamanı 106'dan sonra olarak sınırlandırılabilir. Zira Kubitschek, Roma eyaleti kuruluşunun Arabistanla bağlantılı olması

---

(16) RG 218, 1; 219,3; 4.

(17) E.Bosch, a.g.e., s.135.

(18) Kubitschek, "Die Religion der Griechen und Römer", Denkschrift. Ak. Wien, LVII (1915), s.98.

gerektiği varsayımından yola çıkarak, Arap takviminin kabulünü esas almıştır.⁽¹⁹⁾ Bithynia takvimi aynı zamanda imparatorluk döneminde de değiştirilmeden geçerli olmuştur.⁽²⁰⁾

Biz takvimden, o dönemde büyük öneme sahip olması gereken, oniki bölge tanrısının oluşturduğu bir topluluk elde ediyoruz. Bu topluluk ile bölge tanrılarının sayılarının sınırlı olduğu söylenmemektedir. Ancak onların devlet tanrıları arasında en önemlileri oldukları kesindir. Bunun yanısıra, eskinin, yeni şekli ve ismiyle daha doğru muhafaza edildiği halk dininde, gene de saygı görmesini açıklayamamaktayız. Ancak daha sonraki dönemde eskinin yeni şekliyle halk tarafından devlet dinine sokulduğu sonucuna varırız.

Burada Takvim tanrılarının sikkelerde nasıl yer aldıklarının araştırılması gerekmektedir. Şimdi sırayla bu tanrıları ele alalım.

1. HERA

Hera sikkelerde, ilk olarak Augustus döneminde, Nikomedeia'da Ηρα Λαυοια şeklinde ve Nikaia'da Ηρα olarak görülmektedir.⁽²¹⁾ Her iki sikkede de Iuno Lanuviana'nın keçi boynuzlu başı vardır. Bu tavrını eyalet valisi Thorius Flaccus'un onuruna sikkelerde yer almış olduğu açıkca bellidir, zira ailesi Lanuvium'dan gelmektedir ve Lanuvium'un tanrıçasının dini mevkisi

---

(19) Kubitschek, a.g.e., s.98.

(20) E.Bösch, a.g.e., s.135.

(21) Imhoof-Blumer, *Monnaies Grecques*, 604; B.V.Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, s.517.

ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Fakat Iuno Lanuvina'nın Bithynia bölgesinin takvim tanrıçası ile epitet benzerliği dışında herhangi bir ilişkisi tespit edilemediğinden bu belge değerlendirmeye alınamaz.⁽²²⁾ Ancak bundan başka belge de mevcut değildir.⁽²³⁾ Nikaia'da ele geçen bir yazıtta⁽²⁴⁾ Hera'dan sadece Zeus ve Athena'nın yanında bahsedilmektedir. Nikaia'dan ele geçirilen bu altlık (Kaide) Zeus Lidaios ile Zeus, Hera Athena'ya Gaios Hostilios Askanios tarafından adanmıştır. Zeus Lidaios Nikaia'da bulunan sikkelerin üzerinde görünen tanrı olması gerekir, ters yüzünde ise kare bir sunağın üzerinde ΔΙΟΣ ΛΙΤΑΙΟΥ altyazısı bulunmaktadır.⁽²⁵⁾ Bundan başka Tanrıça Hera'ya Bithynia'daki diğer belgelerde tek başına rastlanmamıştır. Burada dikkati çeken nokta takvimde ilk sırayı alması ve yılı başlatmasıdır. Bundan Hera'nın eski zamanlarda belli bir rolü olduğu, ama daha sonra yerini başka tanrıçanın aldığı sonucunu çıkarabiliriz. Bununla birlikte takvimin herhangi bir zamanda aylarının sırasının değiştiği de düşünülebilir. Laurentianus'ta “Ἀσιαίων δὲ καὶ Βιθυνίων πρῶτος μῆν ἐστὶ Διονύσιος” (Asialıların ve Bithynialıların ilk ayı Dionysios'tur.) ifadesi yer almaktadır.⁽²⁶⁾ Ayrıca Dionysios'u Eylül ayına, yani

---

(22) E.Bosch, a.g.e., s.136.

(23) G.Radet, “Inscription de Kios en Bithynie”, BCH, XV (1891) s.482 Kios'ta sadece ay ismi olarak Ἡραίου geçmektedir.

(24) Gustave Mendel, “Inscriptions de Bithynie”, BCH, XXIV (1900) s.389.

(25) Michel P.Lambros, “Surnoms de Dieux sur des Monnaies”, BCH, II (1878), s.508.

(26) Corp.Gloss III,242.

Bithynia yılının ilk ayına özdeş olacak şekilde yerleştirmiştir. Dionysios'un kùltte sahip olduğu büyük önem dolayısıyla, O'nun adına olan ayın yılı başlatması daha anlamlı olurdu. Bu yüzden yukarıda yer alan ifadelerde bazı gerçeklerin bulunması büyük bir olasılıkla mümkündür. Ayların sırasının kayması Roma etkisi altında, İmparatorluk zamanı başlangıcında gerçekleşmiş olmalıdır. Kutbitschek'in⁽²⁷⁾ doğru bir şekilde vurguladığı ve Koerte'nin⁽²⁸⁾ bir yazıta dayanarak açıkça belirttiği gibi, eyaletlerin yaşantısında, bölge takviminin sıkıca korunmasına rağmen, Roma yıl başlangıcı esas olarak alınmıştır. Dolayısıyla daha sonra ay isimlerinin sırası Bithynia yılının gerçek ilk ayı Ἡραῖος (Eylül), Roma, yani halk yılı ilk ayı ile (september) aynı zamana rastlayacak şekilde kaydırılmış olmalıdır. Bu arada Ἡραῖος eski, ilk yerine dönmüştür. Burada yer alan varsayımların oluşturduğu eski sıralamaya göre Ἡραῖος Haziran'a denk düşmeliydi. Sonuç olarak, Hera, eski zamanda büyük bir itibara sahip olduysa da, tarihi dönem boyunca resmi din içinde sahip olduğu bu yeri tamamen kaybetmiştir.

2. HERMES

Takvimdeki yerine bağılı olarak, Hermes, krallık zamanındaki sikkelerde tasvir edilmektedir. Prusias I veya II zamanına ait sikkelerde Hermes başı⁽²⁹⁾, ve Hermes tasviri⁽³⁰⁾ vardır. Herakleia'nın

---

(27) Kubitschek, a.g.e., s.97.

(28) A.Koerte, a.g.e., s.420.

(29) RG 224, 20-23.

(30) RG 224, 19; 226,32.

3.veya 2.yüzyıla ait bir sikke üzerinde tasviri vardır⁽³¹⁾. Buna ek olarak aynı kral sikkeleri üzerinde Hermes'in sembolü olan Kerykeion (sihirli altın değnek)⁽³²⁾ yer almaktadır. Hermes daha sonra tüm imparatorluk dönemi şehir sikkelerinde ve M.S.I.yüzyılda ilk olarak Domitian döneminde (M.S.81-96) Nikaia'da ortaya çıkmıştır. Son olarak Philippus döneminde (M.S.244-248) Prusa ve Bithynion'da basılmak suretiyle yaşamıştır.⁽³³⁾ Hermes'in farklı şekilde tasvirleri mevcutsa da, genellikle para kesesi ile ticaret tanrısı olarak tanımlanmaktadır. Mysterler tarafından Sarapis ve İsis'e ait büstlerin Hermes'e adanmış olduğunu Prusa'ya ait bir yazıt⁽³⁴⁾ kanıtlamaktadır. Ayrıca bu Hermes'in başka bir rolü olduğunu da göstermektedir.⁽³⁵⁾ Bithynia'da tüm eskiçağ süresince Hermes'in itibarı şüphe götürmemektedir.

3. METER

Tanrı olarak Μητρος ayına isimlerini verenler sadece Meter Megale ya da Kybele olarak değerlendirilmesi şüphesiz doğru olacaktır. Burada, diğerleri gibi helenistik dönemde serbestçe sikkeler üzerinde görülmeyen, Anadolu ana tanrıçasına rastlıyoruz. Tanrıça burada, Stratios'ta da göreceğimiz gibi Hellen tanrısallığı şeklinde

---

(31) RG 354,58.

(32) RG 224, 22.

(33) E.Bosch, a.g.e., s.137.

(34) Gustave Mendel, a.g.e., s.368.3.

(35) Eitrem, "Hermes" RE, VIII (1912), s.761.

ortaya çıkmış olmalıdır. Meter zaman zaman Artemis veya ilk olarak 12.sırada yer alan Demeter ile eşimsenmiştir.⁽³⁶⁾ Kybele olarak ilk defa 2.yüzyılda görünmüş ve bu zamandan başlayarak düzenli olarak ve sık sık bir çok şehirde Gallienus döneminde (M.S.260-268) yerel sikke basımlarının sonuna kadar devam etmiştir. İkinci yüzyılın ortasından sonra Prusa'da eski kült idollerinden biri olarak, Severus ve Maximianus (M.S.306-307) dönemlerinde iki defa daha bastırılan Ephesia veya Leukophryene şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hellenistik dönemde, 2. yüzyılın başlangıcından itibaren, Hellen tarzında Kybele olarak ve Commodus'tan itibaren (M.S.180-193) kendi şekliyle (Meter olarak) olmak üzere tanrıçanın farklı zamanlarda yapılan bu üç çeşit tasviri sadece Bithynia din tarihi için değil, bütün Anadolu din tarihi için de karakteristiktir. Zamanla Hellenistik kültür tabakası parçalanmış ve eski önemini korumakla kalmayıp, aksine daha da artırdığını söyleyebiliriz. Bunu, O'na kültürlü devlet üst tabakasının verdiği Hellenistik şekli üzerinden atıp, zamanla kendi asıl şekliyle halk dininden resmi dine nüfuz ederek gerçekleştirmiştir.

4. DIONYSOS

Myrleia (Mudanya)⁽³⁷⁾ şehrinin 3.yüzyıla ait bir sikkesi üzerinde⁽³⁸⁾ ve Timotheos, Dionysios ve Arsinoe⁽³⁹⁾ hükümdarlığı altındaki Herakleia'da Dionysos'un başı⁽⁴⁰⁾ tasvir edilmiştir.

---

(36) C.Bosch, a.g.e., s.138.

(37) Prusias bu kenti Apameia olarak adlandırmıştır.

(38) RG 249, 26.

(39) RG 350, 33-40; 351, 42-46; 355, 59-61.

(40) RG 225, 26.

Dionysos'un başının bu tasvir biçimi Mithradates Eupator egemenliğinde Dia'da⁽⁴¹⁾ ve Roma Cumhuriyet döneminde Apameia Myrleia'da,⁽⁴²⁾ Prusa'da⁽⁴³⁾ (Bursa) ve Bithynion'da⁽⁴⁴⁾ (Bolu) Augustus'tan Gallienus'a kadar aralıksız pek çok sikke basımlarında tekrarlanarak devam etmiştir. Bu sikkelerde, tanrı çoğu kez ilave yazılarla χτίστης (kurucu) şeklinde övülmektedir. Dionysos, Demeter'in yanısıra Bithynia Pantheon'unun en önemli ve en etkili tanrısıdır. Tüm imparatorluk dönemi boyunca bu önemini ve etkinliğini korumuştur. Rivayete göre Zeus tarafından Sangarios kenarında doğurulmuştur.⁽⁴⁵⁾ Dionysos'ta eski ve halk inancında derin olarak kökleşmiş gizemli bir tanrısallık bulunmuş olmalıdır. Gerçekten, Beyçiftlikteki bir yazıtta mysterlerin bir tanrısı olarak nitelendirilmiş ve orada οἱ μύσται Διονύσου. olarak yer almıştır.⁽⁴⁶⁾

5. HERAKLES

Dionysos'un hemen arkasında, O'nun gibi pek çok şehirde Ktistes (kurucu) olarak geçen Herakles yer alır. Herakles Prusia

---

(41) RG 342, 1. Diospolis, Karadeniz kıyısında, Kefken adası ile Sakarya'nın ağzı arasında bulunan bir ilkçağ kentidir. (Ramsay, s.214 No:88) Bugünkü Akçakoca'dır. Dias, Hellen dininde Zeus adının büründüğü biçimlerden biridir.

(42) RG 249, 29.

(43) RG 576, 1.

(44) RG 268, 1-2.

(45) Arrianus, "Bithyniaka", Fragman 42.

(46) Gustave Mendel, a.g.e, s.375-376.

sikkelerinde⁽⁴⁷⁾ Khalhedon'daki (Kadıköy) Hellenistik sikkeler üzerinde⁽⁴⁸⁾ ve aynı zamanda Herakleia'da⁽⁴⁹⁾ Roma öncesi dönemin tüm sikke basımlarında, yer almaktadır. İmparatorluk zamanında itibarı azaltılmamış ve sikke resimleri O'nu Claudius'tan (M.S.41-54) Gallienus'a kadar (M.S:260-268), yani şehir sikke basımlarının başlangıcından sonuna kadar yüceltmişlerdir. Yazıtlar Herakles'i bir çok defa κτίστης (kurucu) ve οἰκίστης (yerleşmeci) olarak nitelendirmişlerdir.⁽⁵⁰⁾ Sikke basımlarının sıklığından, öneminin imparatorluk zamanında daha da arttığı sonucuna varılır. Bu husus O'nun M.S.II. yüzyılın ortasında devlet tanrısı olması ile bağlantılı olmalıdır.

6. ZEUS

En çok rastlanan sikke resimleri tümüyle Zeus'a aittir. Yazıtlar O'na çeşitli takma isimler (lakap) verirler. Bunlardan pek çok eski bölge tanrısının kendini Zeus ismi altında gizlediği sonucuna varılabilir. Prusias I yönetiminde (M.Ö.228-182) ilk olarak ortaya çıkan⁽⁵¹⁾ resmi, daha sonra Prusias II (M.Ö. 181-149) yönetiminde⁽⁵²⁾ Prusias sikkeleri üzerinde,⁽⁵³⁾ Nikomedes II., III., IV.'e ait olan⁽⁵⁴⁾ kral adını taşıyan sikkeler üzerinde ve Mithradates Eupator'un⁽⁵⁵⁾ iktidarı

---

(47) RG 225, 25; 226, 32.

(48) RG 295, 30.

(49) RG 345.

(50) E.Bosch, a.g.e., s.139.

(51) RG 219,9.

(52) RG 220,10-11.

(53) RG 222,12-15.

(54) RG 228,40.

(55) RG 342,2-4.

döneminde de Dia'daki şehir sikkeleri üzerinde görülmeye devam etmiştir. Claudius'tan Gallienus'a kadar resmi imparator sikkeleri üzerinde sürekli, çoğu zaman çeşitli lakaplar ile belgelendirilmiş olarak yer almaktadır. Böylece Zeus Bithynia'daki büyük tanrılardan sayılmaktadır.

7. BENDİS

Nikomedes I sikkeleri üzerinde⁽⁵⁶⁾ bir kaya parçasının üstünde, sola doğru dönük oturan, sağ eliyle iki mızrak, sol eliyle bir kılıç tutan ve ayaklarının dibinde yuvarlak bir kalkan yatan dişi bir figür görülmektedir. Bu δῖλορχος (2 mızraklı) olarak nitelendirilen Bendis'tir.⁽⁵⁷⁾ Bendis bir defaya mahsus bu ortaya çıkıştan sonra, ne sikkelerde ne de diğer belgelerde bir daha görülmüştür. Oniki aydan birinin 'O'nun ismi ile anılmasına rağmen, krallık döneminde izine rastlanılmaması başka bir kimliğe bürünmüş olduğu anlamına gelebilir. Zira Bendis Artemis ile özdeşleştirilmiş ve Trakyalı Artemis olarak isimlendirilmiştir.⁽⁵⁸⁾ Bundan dolayı, Bendis'in Roma imparatorluk dönemine ait sikkelerin üzerinde Artemis şeklinde görüldüğü ve aynı şekilde Artemis'e ithaf edilen yazıtlarda Bendis'in söz konusu olduğunu kabul ediyoruz. Bundan başka Nikomedes'in sikkeleri üzerindeki bir defaya mahsus görünüş, daha sonraları

---

(56) RG 218,1; 219,3-4.

(57) Knaack, "Bendis". RE, V (1897), s.269 vd.

(58) Knaack, a.g.e., s.270.

kaybolan ve bundan dolayı sanatçılar tarafından unutulmuş olan bir resme dayandırılmış olmalıdır.⁽⁵⁹⁾ Artemis'e imparatorluk dönemindeki sikkeler üzerinde sık sık rastlanmasa da Claudius'tan Gallienus'a kadar bazı şehirlerde bir çok defa yer almıştır.

8. STRATIÖS

Bithynia'lı bir sanatçı olan Doidalses⁽⁶⁰⁾ Nikomedeia için M.S.3.yüzyılın ikinci yarısında Zeus Stratios'un hayranlık verici güzellikte heykelini (θαυμαστόν ἄγαλμα Στρατίου Διός)⁽⁶¹⁾ yapmıştır. Stratios onuruna bir başka kayıtda Plinius'ta yer almıştır.⁽⁶²⁾ *in Ponto circa Heracleam arae sunt Iovis Στρατίου cognomine* (Karadeniz'de aşağı yukarı Heraclea bölgesinde Zeus Stratios'un adı vardır). Karakter itibariyle yakınlığı dolayısıyla Zeus'la eşimsenmiş olan Stratios, Anadolu'nun⁽⁶³⁾ eski bir tanrısıdır. Bithynia takviminde Zeus ayrı olarak yer aldığı için, Stratios Bithynia'da takvimin düzenlendiği dönemde ayrı bir tanrı olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Stratios ismin de açıkladığı gibi savaş tanrısıdır. Kült tasvirlerinde doğrudan yer almadığı gibi ne yazıtlarda ne de sikkelerde O'na rastlanmamaktadır. Bunun yanısıra yapılan tapınımlarda Zeus'a

---

(59) E.Bosch, a.g.e., s.140.

(60) C.Robert, "Doidalses", RE, IX (1903), s.1266.
C.Robert, "Daidalos", RE, IV (1901), s.2007.

(61) Arrianus, "Bithyniaka", Fragman 20.

(62) Plinius, Nat.Hist., XVI,89.

(63) Gebhard, "Stratios", RE, IV (1932), s.256-262.

ilave bir çok lakap verilmiştir. Bithynia takvimine dayanılarak varlığından şüphe duyulamayacak olan Stratios, nümismatik resim kroniklerinde Hellen’li Zeus şeklinde aranmalıdır. ⁽⁶⁴⁾ Prusias I sikkeleri üzerinde⁽⁶⁶⁾ tasvir edilen, Th.Reinach tarafından sağlam nedenlerle Doidales’in eseri olarak nitelendirilen⁽⁶⁵⁾ bir Zeus heykeli yer almaktadır. Zeus cepheden, yarı sola dönmüş, baş kısmı profil olarak görünmekte, sol bacağı geriye ve kenara doğru açık şekilde iken sağ bacağı üzerinde durmaktadır. Kalkmış olan sol eli yere dayanmış bir mızrağı yakalamış, sağ eli ise sola öne doğru uzatılmış (şekile bakan açısından) ve bir çelenk tutmaktadır. Göğsü çıplak olup, belden aşağısını baldırlarının yarısına kadar örten elbisenin uç kısmı, zarif bir şekilde, kalkık olan sol eserinin, aynı zamanda fevkalade büyük bir heykel olarak, bu sikke tipi için iyi bir örnek oluşturduğundan şüphe duyulmamalıdır. Bir sikke resminden karar verilebildiği kadarıyla, tanrının heybetli ve gösterişli duruşu, eserin Hellenistik döneme ait olduğunu, yani Prusias I dönemi eseri olduğunu gösterir. ⁽⁶⁷⁾ Eğer bu birleştirme doğru ise buradan Bithynia’lı Stratios’un, Hellenistik dönemde Zeus olarak tasvir edildiği anlaşılır. Aynı sikke resmi tekrar Prusias II⁽⁶⁸⁾ yönetiminde ve Nikomedes II, III veya IV’ün⁽⁶⁹⁾ sikkeleri üzerinde görülür. Roma

---

(64) E.Bosch, a.g.e., s.141.

(65) Th.Reinach, *L’historier par les monnaies*, Paris, 1902, s.191.

(66) RG 219,9.

(67) Max Collignon, “Statute en Marbre Trouvee a Milo, *BCH*, XIII (1889), s.502.

(68) RG 220, 10-11.

(69) RG 228, 40.

imparatorluk döneminde bu heykel aynı duruşu ile tekrardan görülmemiştir. Buna rağmen burada da Zeus tasvirleri altına Stratios'u dahil etmemiz yerinde olacaktır.

9. PRIAPOS

Dokuzuncu ay Περιέπιος olarak adlandırılmıştır. Bunun içinde Πρίεπος ismi bulunmaktadır. Bithynce de ise Πρίαπος veya Πρίηπος şeklindedir. ⁽⁷⁰⁾ Bundan dolayı ayın ismi doğru olarak Περιέπιος'tur. ⁽⁷¹⁾ Tüm Bithynia'da Priapos'un tasvir edildiği, bazı Lampsakos sikkeleri dışında, ⁽⁷²⁾ hiç bir yer yoktur. Priapos, Hellespont'ta özellikle saygı duyulan eski bir Anadolu tanrısıdır. ⁽⁷³⁾ Priapos şehrinde ⁽⁷⁴⁾ ve özellikle Lampsakos'ta ⁽⁷⁵⁾ kimliği ve kültü tarihi döneme kadar uzanır. Bithyn ay isimlerinden Priapos'un en azından Hellenistik dönemde Bithynia'da da geçerli olduğu kanısına varmaktayız. ⁽⁷⁶⁾ Priapos'a daha sonra ne ismen ne de sikkelerde kendi kimliğinde rastlanmadığından, başka bir tanrı ile eşimsenmiş olması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu tarzda özdeşleştirmeler Orthannes, Pan, Eros ve hepsinden daha çok Dionysos ile yapılmıştır. ⁽⁷⁷⁾ Daha dikkate değer olanı Priapos'un Herakles ile

---

(70) E.Bosch, a.g.e., s.141.

(71) Arrianus, Bithyniaka, a.g.e., s.

(72) Herter, "Priapos", RE, XLIV (1954), s.1914 vd.

(73) Herter, a.g.e., s.1914.

(74) Bugünkü Karabiga kasabasının yanbaşıında bulunmaktadır.

(75) Bugünkü adı Lapseki'dir. Çanakkale Boğazının Marmara Denizi yanındaki girişinde, Anadolu kıyısında ilkçağ kentidir.

(76) Arrianus, "Bithyniaka", Fragman 24.

(77) Herter, a.g.e., s.1937-1938.

biraraya getirilmesi, bununla birlikte burada zevk alemi içinde yaşayan ve kendinden geçmiş olmuş kahramanlar ortamında hizmetkar ve ağırlayıcı rolünü oynamasıdır.⁽⁷⁸⁾ Sonra Priapos Parium şehrinde⁽⁷⁹⁾ Eros ile eşimsendiğinden ve Lampsakos'ta Dionysos ve Aphrodite'nin oğlu olarak⁽⁸⁰⁾ yer aldığından, Bithynia'da da Priapos Eros'un kimliği altında aranabilir.⁽⁸¹⁾ Bu tür Eros tasvirleri bölgede ilk olarak Roma imparatorluk döneminde başlamaktadır. Muhtemelen Prusias II'ye ait olan sikkeler üzerinde⁽⁸²⁾ kanatlar ile donatılmış ve alışılmış şekilde Perseus olarak değerlendirilecek olan, belki Eros'u tasvir eden, sakalsız bir baş görülür. Roma imparatorluk döneminde Eros, Pius'tan (M.S.138-161), Philippus'a (M.S.244-248) kadar olan dönemde bir dizi şehir tarafından oldukça sık basılmıştır. Severus'tan itibaren (M.S.193-198) bunlara, O'nu Aphrodite ile birlikte gösteren resimler ilave olmuştur. Ne varki, tüm bunlara rağmen birliktelik ve eşimsemeyle ilgili güvenilir bir sonuç elde etmek mümkün değildir, zira Priapos ile Eros'un bir araya getirilmesi Bithynia için sadece bir varsayım olarak kalmaktadır. Kesin olan, Priapos'un orjinal haliyle resmi din tarafından tanınmamış olmasıdır.

---

(78) E.Bosch, a.g.e., s.142.

(79) Troas ile Mysia sınırı yöresinde, Marmara Denizi kıyısında bir ilkçağ kentidir. (Strabon, XIII, 1 14; Herodotos, V 117; Xenophon, Anabasis, VII, II, 7), Çanakkale ili Biga ilçesi Balıklıçeşme bucağına bağlı Kemer Köyünün 1 km. kadar doğusunda, Kemer Kalesi denen yerde kalıntıları vardır.

(80) Arrianus, "Bithyniaka", Fragman 24; FGrHist 156.

(81) E.Bosch, a.g.e., s.142.

(82) RG 224, 24-25.

10. ARES

Yukarıda Bithynialı'ların Thrak kökenli olduklarını söylemiştik. Ares bir görüşe göre Thrak'ların önde gelen tanrısıdır.⁽⁸³⁾ Ancak, Ares'in Bithynlerin sikkelerinde ikinci derecede bir rol oynaması göze çarpıcıdır. Bu gerçeği açıklamak mümkün de değildir. Roma imparatorluk döneminde, savaşın halk bilincinde daha önceden olduğu gibi bir öneme sahip olmaması neden olarak gösterilebilse de, Ares Hellenistik dönemde de sikkelerde görülmemektedir. Bilinen odur ki, Bithyn göçmenleri Ares'i beraberinde getirmişler ve O'na sıcak bir şekilde olmasa da tapınmışlardır. Bu onuncu aya onun isminin verilmesinden anlaşılmaktadır. Yine O'na atfen Areus çayı isimlendirilmiştir.⁽⁸⁴⁾ Ares başlıca tanrı olarak belkide Zeus ile birleştirilmiş ve Stratios'un kimliğine bürünmüş olabilir. Ancak bunun için kanıtlar mevcut değildir. Kendi orjinal şekliyle Roma imparatorluk sikkeleri üzerinde gözüktüğü Nikomedeia, Nikaia ve Prusa şehirleri ile sınırlıdır. Buralarda Domitian (M.S.81-96), Traianus (M.S.98-117), Marcus (M.S.161-180), Caracalla (M.S.211-217), Macrinus (M.S.217-218), Elegabalus (M.S.218-222) yönetiminde olmak üzere toplam dokuz defa görülmüştür.

11. APHRODITE

Aphrodite'nin ismi altında ve O'nun şeklinde belli ki eski Anadolu ana tanrıçası saygı görmüştür. Bu sayede Aphrodite'nin

---

(83) Sauer, "Ares", RE, II (1896), s.642.

(84) Plinius, Nat.Hist. V,148.

sikkelerde sık görülmesi açıklanmış olur. Ancak Aphrodite Roma öncesi dönemde yer almamakta,⁽⁸⁵⁾ ilk olarak çıkmaktadır. Çoğu zaman yıkanırken veya kendini aynada seyrederken veya saçlarını düzeltirken, tasvir edilmiştir. Meter'in elbise giydirilmiş, asa ile görülen ve teşhis edilmesi zor olan bir kaç resmi Aphrodite olarak açıklanabilir.

12. DEMETER

Senenin son ayı Demeter'e ayrılmıştır. Bu tanrıça da tanrıların anası olarak değerlendirilmiştir. Prusia sikkelerinde,⁽⁸⁶⁾ 3.yüzyılda Apameia'da,⁽⁸⁷⁾ Khalhedon'da⁽⁸⁸⁾ ve yine Khalhedon'da Apollon ile birlikte⁽⁸⁹⁾ olmak üzere kral sikkelerinde görünmüştür. Bu basımlar Roma imparatorluk döneminde Claudius'tan Gallienus'a kadar bir çok şehirde aralıksız devam etmiştir. Sahip olduğu büyük önem bu sayede açıkca kendini göstermiştir.

Buraya değin yaptığımız çalışmadan anlaşılıyor ki, oniki takvim tanrısından yedisi görünüşlerini ve itibarlarını tüm imparatorluk dönemi süresince muhafaza etmiştir. Bunlar Dionysos, Herakles, Zeus, Hermes, Demeter, Aphrodite ve Meter'dir. Buna karşın geri kalan beşi önemlerini kaybetmiştir. Hellen öncesi tanrısı olan Bendis, Priapos ve Stratios tümüyle kaybolmuş, Hera ve Ares ise sadece önemsiz bir rol oynamışlardır. Takvimin bu eski tanrı

---

(85) Plinius, Nat.Hist. XXXVI, 35.

(86) RG 226, 27.

(87) RG 249, 22-25.

(88) RG 295, 25-29; 297,45.

(89) RG 296, 35; 297,47.

topluluğu belki de Zeus Urios'un mabedindeki oniki tanrı ile belirtilmek istenmiştir. Gerçekten, rahiplik makamının verilmesine ilişkin bir Khalhedon kararında τῶν θεῶν τῶν δωδέκα (12 tanrı) şeklinde belirtilmiştir.⁽⁹⁰⁾

B. DEVLET TANRILARI

Takvimin oniki tanrıdan oluşan bu topluluğu, Bithynia'nın tüm resmi tanrılar ailesini kapsamış olamaz. Daha önce yer alan kült tasvirlerinden, takvim tanrılarının yanı sıra daha pek çok Hellen tanrısının bulunduğunu anlamaktayız. Metodik nedenlerden dolayı ilk önce oniki tanrı grubunu ele almaya ve daha sonra tanrılar, devlet tanrıları başlığı altında ikinci bir grubunu saptamaya ve bundan sonra da tek tek Bithynia kentlerini ele alarak buralardaki tanrılar ve kùltleri ayrıntılı biçimde incelemeye çalışacağız.

Devlet tanrıları kavramı altında, ortaya çıktıkları kendi yerel bölgeleri dışında, Imperium Romanum'da genel önemleri olan tanrılar anlaşılmalıdır. İmparatorluğun birliğinin sağlanması ve eyaletlerin imparatorluğa bağlanmaları sonucu olarak, bu tanrılar esas itibarı ile kendi memleketleri olmamasına rağmen, ilgili eyaletlerde aynı şekilde tanınmışlardır. Biz çalışmamızda Bithynia'da tapınım ya da saygı gören devlet tanrılarını iki ayrı grup olarak ele alacağız. İlk grup; egemen Roma'lılar tarafından imparatorluğun her yerine yayılan ve

---

(90) SIG III,1010.

oralarda da saygı görmüş olan tanrılardır. İkinci grup; Roma'lılara başlangıçta yabancı olan, ancak artan itibarları sonucu imparator ile bağlantıları oluşan ve dolayısıyla imparatorun himayesinde eyaletler tarafından kabul edilmiş tanrılardır.

Bithynia'da ilk gruba giren tanrılar şunlardır:

1. IMPARATOR TANRILAR TAPINIMI

Roma'da İmparatorun tanrı tapınımı doğu eyaletleri tarafından başlatılmış, Roma ve imparator tarafından kabul edilmiş ve sonunda zorunluluk haline gelmiştir.⁽¹⁾ İmparator devletin tanrısıdır. O nedenle, devletin tüm bireyleri tarafından tapınılmak zorundadır. Her yerde, eyaletin bütün şehirleri için ortak olan bir eyalet kültürü ve bir de her şehir tarafından şehire ait bir kült mevcuttur. Buna ek olarak şahsa ait tapınmalar da vardır. Augustus, Severus ve Valerian için Nikomedeia'da, Elagabalus için luliopolis'te, Philippus Araps için Herakleia'da eyalete ait imparatorluk kültürü mevcut olduğunu, bu şehirlerin sikkeler üzerinde yer alan "tapınak bekçisi" ünvanından çıkarmaktayız. Commodus ve Elagabalus için Nikomedeia'da bir kültü karar verilmiş, ancak bundan kısa bir süre sonra vazgeçilmiştir.

2. TANRIÇA ROMA

Her şehrin kendine özgü kişileştirilmesi, Τύχη πόλεως (şehrin tanrıçası) olması gibi, Roma'nın da tanrıçası vardır. Roma'nın,

---

(1) E.Kornemann, "Zur Geschichte der Antiken Herrscherkulte", Klio, I (1901), s.55. Geisau, "Kaiserkult", RE, supp.4 (1924), s.852.

diğer benzeri tanrılara nazaran farklı ve üstün olan yanı, tanrısal kişiliğinin, (θεά Ρώμη), devlet içinde de itibar görmesidir.⁽²⁾ Tanrıça Roma, Bithynia'da Roma cumhuriyet döneminde sikkeler üzerinde yer alır. Prusa'da proconsul^(*) C. Papirius Carbo yönetiminde ΡΩΜΗ⁽³⁾ yazısıyla ve yine aynı idareci yönetiminde Bithynion'da⁽⁴⁾ görülmektedir. İmparator Augustus Nikaia'da eyaletteki Romalılar için, Roma ve babası Caesar adına bir tapınak inşa ettirmiş⁽⁵⁾ ve kendi adına yapılacak tüm tapınakların aynı zamanda Roma'ya da vakfedilmesi gerektiğine ilişkin kuralı koymuştur.⁽⁶⁾ Bunu takiben Roma kültü birinci yüzyılda giderek artmıştır. Tanrıça, Claudius (M.S.41-54), Vespasianus (M.S.69-79), Hadrianus (M.S.117-138) yönetimlerindeki sikkelerde yer almakta olup Domitianus (M.S.81-96) döneminde Nikaia'ya ait bir sikkede 'Ρώμην μητρόπολιν yazısı bulunmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra itibarını kaybetmiş ve ancak 3.yüzyılda birdenbire Part'lara karşı savaşan Severus (M.S.193-198), Caracalla (M.S.198-208), Elagabal (M.S. 218-222), Gordian (M.S.235-238)'ın hükümdarlıkları döneminde tekrar ortaya çıkmıştır.

---

(2) Pfister, "Roma", *RE* II, 1 (1914), s.1061.

(*) Bir yıl süren memurluk görevini bitiren consul'lerdir. Bu kişiler, eyaletlerden birinin yönetimine bakan valilerdir.

(3) RG 576,1.

(4) RG 268,1.

(5) Dio Cassius, LI,20,6.

(6) Dio Cassius, LI, 20,6.

3. IUPPİTER OPTİMUS MAXİMUS VE CAPİTOLİNİUM TRÍAS:

Roma devlet tanrıları arasında ilk sırayı Iuppiter Capitolinus alır. O'na Leukai'de bulunan bir yazıt ithaf edilmiştir.⁽⁷⁾ Buradaki yazıtta bahsedilen Titus Marcus Gamus, Leukai'de doğmuş ve dolayısı ile vatandaşlık haklarına sahip bir Bithynia'lı olarak Roma dünyasında asker veya tüccar olarak dolaşmış ve şüphesiz Roma'da da bulunmuştur. Iuppiter Optimus Maximus'a herhangi bir tehlikede sunulacak adağı memleketine geri döndükten sonra yerine getirmiştir. Ancak yazıt kültün Bithynia'da resmi olarak kabul gördüğüne dair bir kanıt değildir. Bununla birlikte tanrıların ve özellikle büyük devlet tanrılarının ne şekilde aktarıldıklarını göstermesi yönünden ilginçtir. Zeus Lidaios'a bir banker olan C.Hostilius Askanus tarafından adanmış olan, Zeus, Hera ve Athena'nın, yani Capitolium Trias'nın resimlerinin bulunduğu Nikaia'ya ait bir adak yazıtı da bulunmaktadır.⁽⁸⁾ Bu şahıs da, isminden anlaşıldığı gibi doğuştan Bithynia'lı olup, vatandaşlık hakkı ile ödüllendirilmiş ve aynı şekilde Roma'da bulunmuştur. Bu şahsın, belki de kendi şahsi inançları doğrultusunda, yerli Zeus Lidaios'u Capitolinium Iuppiter ile ilişkilendirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu Romalı tanrıdan hiç bir zaman bahsedilmeyecek ve dolayısı ile bizim de O'na

---

(7) Th.Wiegand, "Inscripfen aus der Levante", AM, XXXIII (1908), s.151-154.

(8) Gustave Mendel, "Inscriptions de Bithynie", BCH, XXIV, (1900), s.389.

bu şekilde resmi olarak Bithynia’da saygı duyulduğuna dair bir sonuç elde etmemiz mümkün olmayacaktı. Domitianus yönetiminde, bir eyalet sikkesi üzerinde ΚΑΠΙΤΟΛΙΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟΝ yazısıyla tapınağının tasviri yer almaktadır. Bu tasvir, Capitolium Iuppiter tapınağının yeniden kurulmasına dayanmaktadır. Bu tapınak M.S.80 yılında ikinci defa yanmış, tekrar yapılmasına Titus (M.S.79-81) zamanında başlanmış ve Domitianus tarafından M.S.82 yılında tamamlanmıştır.

Devlet tanrılarının ikinci grubuna bu madde de yer alan Iuppiter Optimus Maximus ve Capitolinium Trias, Bithynia’da yabancı olan, ancak Roma’da ve imparator tarafından gördükleri itibar nedeniyle artan öneme erişen ve sadece idarecilerin ilgisi nedeniyle Bithynia’da kabul gören tanrısallıklar için tipik bir örnektir.

4. ANTİNOOS

Antinoos’un tanrısallaştırılması ve tapınılması imparator Hadrianus’un (M.S.117-138) yönlendirmesi ile olmuştur.⁽⁹⁾ Hadrianus bir yıldızın O’nun adını vermiş,⁽¹⁰⁾ her yerde heykellerini diktirtmiş⁽¹¹⁾ ve öldüğü yere bir şehir kurarak O’nun adını vermiştir.⁽¹²⁾ Çünkü bu

---

(9) E.Bosch, a.g.e., s.148.

(10) Cassius Dio, LXIX, 11,4.

(11) Cassius Dio, LXIX,11,4.

(12) Cassius Dio, LXIX, 11,3; Pausanias, VIII, 9.7.

tanrı ἥρωϑ Ἀντίοοϑ olarak Roma'da kendiliğinden hiç bir zaman kabul görmemiş olup, imparator bu yaptıkları ile Antinoos'un tanrı olarak tapınılmasını sağlamış ve önermiş, ancak zorunlu kılmamıştır.⁽¹³⁾

Burada daha önce takvim tanrılarının giriş kısmında (s.23) söz ettiğimiz üçüncü din tipine ait bir örneğe rastlamaktayız. Bu da, devlet dinini ve halk inancını, seçkin bir şahsiyetin (burada imparator Hadrianus), kendi inancı doğrultusunda etkilemeye çalışmasıdır. Ancak değindiğimiz bu durum için söz konusu etki, olması gereken şiddette ve kalıcılıkta olmamıştır. Antinoos kültü süreksiz olmuştur. Tanrılaştırılan Antinoos'un ana yurdu Bithynia'da yeni inancı doğal olarak kısa bir süre için benimsenmiştir.⁽¹⁴⁾ Böylelikle Heros Antinoos sikkeler üzerinde, Hadrianus'un saltanatına sınırlı olarak Nikomedeia'da,⁽¹⁵⁾ Kios,⁽¹⁶⁾ Bithynion⁽¹⁷⁾ ve Kalchedon'da⁽¹⁸⁾ yer almıştır. Daha sonra O'na ait sikkeler sadece doğum yeri olan Bithynion'da görülmüştür.⁽¹⁹⁾ Bithynion'da Antinoos, sikkelerde Pius (M.S.138-161), Commodus (M.S.180-193) ve Severus'un (M.S.193-198) saltanatları esnasında tasvir edilmiştir.⁽²⁰⁾

---

(13) E.Bosch, a.g.e., s.148.

(14) E.Bosch, a.g.e., s.148.

(15) RG 43, XC, 4; 44, XC, 5; 45, XC, 6.

(16) RG 37, L, 19.

(17) RG 13, XLI, 17; 14, XLI, 18; 17, XLI, 19; 18, XLI, 20.

(18) RG 62, XLVII, 14.

(19) RG 13, XLI, 17; 14, XLI, 18; 17, XLI, 19; 18, XLI, 20.

(20) E.Bosch, a.g.e., s.148

Antinoos'tan sonra ele alacağımız devlet tanrılarında biri de Helios'tur.

5. HELİOS

Bithynia'luların Helios'la eşimsenen bir tanrıya, yani Sabazios'a sahip olmalarına rağmen⁽²¹⁾ sikkeler üzerinde belgelenen Helios kültünün benzerlerinin fazla miktarda olmasında Suriye güneş tanrısının etkisi farkedilir. Bu M.S.2. yüzyılın ortasından itibaren Elagabalus'un başarısız girişimlerinden sonra Helios'un, Aurelianus'un (M.S. 270-275) yönetiminde en yüksek devlet tanrıları arasına girmesinden önce, imparatorluk kültürüne girmiştir.⁽²²⁾ Roma yazıtları kültürünün kabulünün Bithynia'da, M.S.2. yüzyılın ortasında olduğunu açıkça belirtmektedir.⁽²³⁾

Tapınımların sayısı yazıtların gösterdiği gibi, tarihlendirilebildikleri kadarıyla, Commodus yönetiminde artar. Roma

---

(21) A.v.Domaszewski, "Griechische Inschriften aus Moesien und Thrakien", AEM, X, (1886), s.241,6.

(22) E.Bosch, a.g.e., s.149.

(23) CIL 6, 701-702

CIL 6, 31139 : M.S.128 yılından.

CIL 6, 715 : M.S.158.

CIL 6, 745 : M.S.154 veya 177.

CIL 6, 727 : M.S.(180-193) Commodus yönetiminde.

CIL 6, 125 : M.S.181.

CIL 6, 146 : M.S.183.

CIL 6, 740-723 : M.S.184.

CIL 6, 724 : M.S.194.

CIL 6, 716 : M.S.208.

sikkeleri incelendiğinde⁽²⁴⁾ Commodus'un doğulu güneş tanrısını Iuppiter summus Exsuperantissimus olarak devlet kültürüne dahil ettiği anlaşılır.⁽²⁵⁾

Helios, Bithynia'da ilk olarak Antoninus Pius yönetiminde Nikomedeia ve Prusias'ta Nikaia'da ve Kios'ta Galienus'un saltanatında ortaya çıkar ve şehir sikke basımlarının sonuna kadar arasıra görülür.⁽²⁶⁾ Elagabalus yönetiminde Iuliopolis'te Emesa'ya^(*) ait araba üzerinde ayakta duran bir heykeli yapılmıştır.⁽²⁷⁾ Bu, kültürün şehirde doğrudan kabul görmüş olduğunu belirtmez ise de kutsal sayılan bu kişinin Roma'ya gidiş yolu üzerinde Iuliopolis'teki ana yolu kullanarak Bithynia'dan geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

Suriye'li tanrı Helios'un yanında yine O'nun gibi önemli bir tanrı olan Mısır kökenli Sarapis yer almaktadır.

6. SARAPİS

Tiberius yönetimi de dahil olmak üzere Roma'da Mısırlı tanrılar yasaklanmışlardır.⁽²⁸⁾ Bununla birlikte Caligula (M.S.37-41),

---

(24) W.Weber, *Die Vereinheitlichung der Religiösen welt*, Stuttgart, 1930, s.87.

(25) Cumont, "Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum", *ARW*, IX (1885), s.323.

(26) RG 15, CIV, 2; (Kios) 131, LIII, 16; (Nikaia) 81, LXVIII, 15, 138, 5; LXX, 40, CIV, 24, 363, LXXVI, 17, 364, LXXXVI, 18; 586, LXXXII, 15, 663, LXXXIV, 5; Prusa, 70, CI, 21; 86, C, 33; Tius, 82, CVIII, 23.

(27) E.Bosch, a.g.e., s.149.

(28) Tacitus, *Annales*, II, 85.

muhtemelen 36 ve 39 yılları arasında Isis için Mars meydanında inşa edilen bir tapınak ile⁽²⁹⁾ Mısırlı tanrıları tanımıştır. Daha sonra Vespasianus'un (M.S.69-79) Mısırlı tanrılara ilgi göstermesini takiben⁽³⁰⁾ Hadrianus (M.S.117-138) Sarapis'e daha yakın bir ilgi duymuştur. Hadrianus imparatorluğunun 17. yılında (M.S.132/3) Suriye'de Sarapeum'da görülür. Bu sikkelerde⁽³¹⁾ imparator sağ elini, üzerinde AAPIANON yazılı bir stele koymuş ve karşısında kaldırmış olduğu elini imparatora doğru uzatmış olarak Sarapis tasvir edilmiştir.⁽³²⁾ Aynı zamanda Sarapis Hellenistik dünyanın en önemli tanrıları olan Zeus, Ammon, Poseidon, Asklepios ve Helios'u şahsında bir araya getiren Pantheos olarak tasvir edilmektedir. Böylelikle Alexandria tanrısının gelişimi devlet tanrısı olması ile tamamlanır. ⁽³³⁾ Sarapis, Caracalla yönetiminde, önceleri kabul görmeyip, sabırla beklediği Roma'ya daha sonraları iltifat görerek, en büyük tanrılardan biri olarak ihtişamlı bir giriş yapmıştır.⁽³⁴⁾

---

(29) Roeder, "Isis", RE, IX (1916), s.2104.

(30) Tacitus, Historia, IV, 81.

(*) Delta'daki Serapis tapınağından ismini alan Osiris-kült alanlarından biridir. Bunlardan bir tanesi Süveyş kıstağında Heliopolis'tedir. Kesin yeri tam olarak bilinmemektedir.

(31) RG, 70, LXVIII, 4.

(32) E.Bosch, a.g.e., s.150.

(33) Cumont, Les Religions orientales dans le paganisme romain, Paris, 1929, s.77.

(34) Cassius, Dio, LXXVII; 15,16.

Bithynia için sikkelerde yapılan araştırmanın sonucunda, Hadrianus yönetiminde Mısır tanrıları, Antinoos kültü ile bağlantılı olarak, Nikomedeia ve Kios'ta resmi kabul görmüşlerdir.⁽³⁵⁾ Bu dönemden başlayarak Gallienus yönetimi sonuna kadar (M.S.260-268) bir çok sikke basımlarında Sarapis'in kendisi, Isis, Harpokrates ve Apis'ten oluşan tüm grup üyeleriyle birlikte ortaya çıkmaktadır.⁽³⁶⁾ Onlar şüphesiz liman şehirlerinde çok önceden denizci halk tarafından tapınılmışlardır.⁽³⁷⁾ Bunu doğrulayan bir nokta, Isis'in buralarda çoğu zaman rüzgarla şişmiş yelken ile "Pharia" veya "Euploia" olarak sikkelerde görülmesidir.⁽³⁸⁾ Ancak bu tanrılar ilk ve resmi olarak Hadrianus'tan başlamak üzere kabul görürler ve kültürleri özellikle Caracalla yönetiminde gelişerek çoğalır. Bu döneme ait, Hadrianus'un Sarapis ile birlikte yer aldığı ve O'nun tarafından başına yapraklardan bir çelenk takılmasının ve korumasında denize açılmasının tasvir edildiği bir dizi sikke bulunmaktadır.⁽³⁹⁾

Yukarıda yer alan tanrılar, imparatorluk döneminde yabancı olarak Bithynia'ya girmiş olan devlet tanrılarıdır. Devlet tanrılarının, imparatorun kişisel ilgisi ile toplumda kabul görmüş olan ikinci grubu, önemli kişilerin dogmatik, kendi inanışlarının etkisini göz önüne alarak incelenmelidir. Bu etki dolayısıyla Bithynia'da var olan

---

(35) E.Bosch, a.g.e., s.150.

(36) RG Nikaia 589; Nicomedeia 86, XCI, 8; Tius 6, CVI, 10; 66, CVIII, 10; Nicaia 175, LXXI, 7; 749, LXXXV, 35.

(37) W.Weber, *Probleme der spätantike*, Stuttgart, 1930, s.67-100.

(38) RG Nikaia 589; Nicomedeia 89, XCI, 8; Tius 6, CVI, 10; 66, CVIII, 10.

(39) Ernst Meyer, *Die Grenzen der hellenistische Stäten in Kleinasien*, Leipzig, 1925, s.43-63.

bazı kùltlerde (örneğin Antinoos kùltü) sayıca artmıştır. Ancak bu olay, Augustus tarafından özellikle itibar görmüş olan Apollon için geçerli değildir.⁽⁴⁰⁾ Zira Apollon, O'na da M.Ö.1. yüzyılın başından itibaren sikkeler üzerinde yer veren Apameia ve Kalchedon şehirlerinde krallık döneminde de tanınmaktadır.⁽⁴¹⁾ Apameia ve Calchedon'da yer alan kùlt değişmemiş olup, sikke basılması Roma öncesi dönemden başlayarak imparatorluk döneminde de devam etmiştir.⁽⁴²⁾

Devlet tarafından itibar gören, tanınan gerçek Anadolu tanrılarını bu bölümde ele almadık. IV.Bölümde tek tek kentlerdeki kùllere göre incelemeye çalışacağız.

C. HELLENİSTİK TANRILAR

Bithynia bölge dininin çekirdeğini oluşturan takvim tanrıları grubunu bu şekilde inceledikten sonra ve bu gruba imparatorluk dönemi boyunca ilave olan devlet tanrılarını belirledikten sonra geriye üç başlık altında toplayabileceğimiz tanrılar kalmaktadır. Bu başlık altında öncelikle Apollon, Artemis, Poseidon ve benzerleri gibi önemli Yunan Tanrıları yer almaktadır. İkinci olarak, belgelere göre

---

(40) E.Bosch, a.g.e., s.151.

(41) RG, Apameia 12, XXXVII, 11; 14, XXXVII, 12; 21, XXXVII, 15; 28, XXXVII, 21; 30, XXXVII, 23; 31, XXXVII, 26; Calchedon 6, XLV, 14; 28, LXVI, 16; 31, XLVI 19; 37, XLVI, 22; 40, XLVI, 24; 43, XLVI, 25;

(42) RG Apameia 40, XXXVIII, 9; 52, XXXVIII, 20; Calchedon, 46, XLVI, 28; 64, XLVII, 16; 65; 68, XLVII, 20; 69, XLVII, 21; 70; 74, XLVII, 23; 75, XLVII, 24; 79; 83; 88, XLVIII, 8; 99; 104, XLVIII, 18; XLVIII, 20; 109; 110, XLVIII, 21; 111, XLVIII, 22; 115; 116, XLVIII, 25.

genel anlamda öneme sahip olmayan, herkes tarafından kabul görmemiş, nehir, dağ ve ağaç tanrıları, Hylás, Bormos gibi bir çok yerel tanrıya rastlanmaktadır. Üçüncü gruba ise geriye kalan Attis, Ma, İdoller gibi kısmen Anadolu'nun yerli halkına ait olan, kısmen de Sabazios, atlı tanrısı gibi göç ederek gelen Bithynia'lılar tarafından getirilmiş olan tanrılar dahildir.

Bithynia'da büyük Hellen tanrılarına rastlanılmaması muhakkak ki şaşırtıcı olurdu. Onların bu bölgede yer almasını, fark edilir bir şekilde Hellen kolonilerinin bulunduğu kıyı kesimlerinden başlayarak Yunan etkisi sağlamıştır. Aynı zamanda Hellen kültürüne sahip olmak isteyen bazı Bithynia krallarının etkisi bu tanrıların kabul görmesine sebep olmuş ve bunu kolaylaştırmıştır. Böylece şüphesiz Yunan yerleşimlerinde oluşum başlamış ve önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Yunan dünyasının genel kabul görmüş olan tanrılarının sadece ananeler gereği olarak sikkeler üzerinde yer aldığı şeklinde bir değerlendirme yapılması doğru olmaz.⁽¹⁾ Sikke darbının kendine özgü durumu gözönüne alındığında bu tanrıların gerçek bir anlamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Her bir sikke resminin bir otorite tarafından belirlendiği ve bundan dolayı bu resmin seçiminin resmi bir anlam taşıdığı yapılan araştırmalar sonucu kesinlik kazanmıştır.

---

(1) E.Bosch, a.g.e., s.152

Tabii ki sikke darbını kendi cebinden karşılayan zenginler, özellikle Asia eyaletinde sık rastladığımız şekilde, şahsi görüş ilişkileri ve eğilimlerini ortaya koyan resimler seçmişlerdir. Bu da seçkin kişilerin kamuoyunu etkilemeleri veya belirleyici olmalarını gösterir bir durumdur.

1. APOLLON

Apollon'un Herakleia dışında bütün Bithynia şehirlerinde tüm imparatorluk dönemi boyunca sikkelerde görülmesinden, aynı zamanda O'na tapınıldığı sonucunu çıkarmaktayız. Roma öncesi sikke darpları, Apameia Myrleia,⁽²⁾ 3.yüzyıldan⁽³⁾ ve Khalchedon⁽⁴⁾ için eski Apollon kültünün benimsenmiş olduğunu gösterir. Apollon, Khalchedon'da baş tanrı olup, O'na ait mabet şehrin en eski tapınağıdır.⁽⁵⁾ Khalchedon baş tanrısı Apollon olan,⁽⁶⁾ Megara'dan gelen kolonistler tarafından sömürgeleştirilmiştir.⁽⁷⁾ Apollon böylece Yunan kolonistler tarafından getirilmiş ve yerleştirilmiştir. Daha sonra Dereköy'deki⁽⁸⁾ Krellenos ve Prusa'daki⁽⁹⁾ Libotenos gibi kullanılan yerli takma isimlerden anlaşıldığı üzere ülkede bulunan yerel tanrılara eşimsenmiştir. Apameia'lı Apollon Κλάριος ön ismini taşımıştır. O'da Yunan kolonistler tarafından getirilmiştir. Çünkü,

---

(2) RG 248, 12-20 (Roma Cumhuriyet Döneminden).

(3) RG 249, 28-250, 30-31 (Roma Cumhuriyet Döneminden).

(4) RG 295, 25-28; 296, 37-43; 297-46 (Krallık Dönemi).

(5) Lukianos, Alex.Pseud.10:

(6) Thukydides IV, 75,2.

(7) Strabon, XII, 4,2.

(8) Gustave Mendel, "Inscriptions De Bithynie", BCH, XXIV (1900), s.410.

(9) Gustave Mendel, "Catalogue des Monuments Grecs", BCH, XXXIII (1909), s.277, Nr.35.

Apameia'nın önceki ismi olan myrleia'da Kolophon'dan gelenler yerleşmişlerdir.⁽¹⁰⁾ Bu her iki Yunan kolonisi (Myrleia ve Kalchedon) Bithynia'daki Apollon kültünün çıkış noktalarıdır. Tanrının Prusias II sikkeleri üzerinde yer almasından,⁽¹¹⁾ krallık döneminde resmi olarak tanındığı sonucuna varmaktayız. Takvimde yer almaması, takvimin Apollon kültünün genel kabulünden mutlaka daha eski olması ile açıklanabilir. Aynı zamanda Ἀπολλώνιος ay isminin grek takviminde seyrek olarak görülmesinin nedeni de, genelde önceden mevcut olan bayramların Apollon'a ait olduğu yolundaki gözlemlerle uyumaktadır.⁽¹²⁾ Bithynia'da kısa sürede ne kadar büyük bir itibar sahibi olduğu, daha krallık döneminde Bithynia baş tanrısı olan Demeter ile ilişkilendirilmesi⁽¹³⁾ ve aynı zamanda Kretia'da Elagabal yönetiminde Demeter ve Dionysos ile bir araya getirilmesi ile açıklanır.⁽¹⁴⁾

2. ARTEMİS

Apollon'un kendi gibi kızkardeşinin de aynı şekilde bölge dinine nüfuz ettiği düşünülmektedir. Artemis, evvelce krallık döneminde Kalchedon'da,⁽¹⁵⁾ daha sonraki bir belgeye göre Nikomedeia'da da Apollon ile birlikte yer almıştır. Belirleyebildiğimiz kadarıyla önceleri yerli tanrıçalarla, tabii ki

---

(10) Hirschfeld, "Apameia", RE, I, 2 (1894), s.2664.

(11) RG 223, 16-19.

(12) Bischoff, "Kalender", RE, X (1919), s.1589 vd.

(13) RG 296,35; 297,47.

(14) E.Bosch, a.g.e., s.104.

(15) RG 295, 31-34.

hepsinden önce Anadolu'nun her yerinde rastlanan Meter megale ile eşimsenmiştir. Paladari'den⁽¹⁶⁾ olan bir tapınım da⁽¹⁷⁾ [Αρτ]εμιδι Α[ε]υλ[ο]φρύν[η] bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Çünkü burada Commodus, Severus ve Maximinus yönetiminde görülen, Paladari'den pek uzakta olmayan Prusa'ya ait topluluk Leukophryene tipinde olana her eski idole bu ismin verildiğini ortaya koymuştur. Artemis'in halk bilincinde ne kadar derin yer etmiş olduğu, bir yerleşim bölgesine O'nun adının verilmesinden anlaşılmaktadır.

3. ASKLEPIOS

Apollon gibi Asklepios'da grekler tarafından beraberlerinde getirilmiştir. Kalchedon'da Asklepios'a rahiplik makamının satışıyla ilgili bir kanun bulunmaktadır.⁽¹⁸⁾ Apameia'da, Epidaurios ve Pergamēnos takma isimlerini taşımıştır.⁽¹⁹⁾ Dolayısıyla burada da misyon yoluyla yerleşmiş olan bir büyük Grek tanrısı sözkonusudur. Bu takma isimlerin yer aldığı yazıt, tanrıyı bunun yanı sıra διώρυγα κατοικοῦντι ve diğer bir şekilde de Ἀσκληπιῶ Διωρυγείτη⁽²⁰⁾ olarak isimlendirmiştir. Böylece tapınılan tanrı burada “Ölüler diyarı

---

(16) Paladari: Kios'un güneybatısında, Bithynia sınırları içinde bir yerleşim yeri.

(17) Nikol K.Lemnios, “Επιγραφαι κυζικου”, BCH, 17 (1893), s.453.

(18) SIG 1009=Mihel Recueil 732.

(19) E.L.Hicks, “The Inscriptions from Asia Minor”, JHS, XXVII (1907), s.227, Nr.2.

(20) E.L.Hicks, a.g.m., s.227.

tanrısı” olarak tanımlanmıştır.⁽²¹⁾ Yer altı dünyasının bu kehanet tanrısı tüm Pontos bölgesinde yaygınlaşmış ve halk inancında önemli bir rol oynamıştır. Bu eski yerli tanrının yerine Asklepios geçmiştir. Grekler tarafından yerleştirilen bu tanrıdan sonra şimdi de tanrıça Athena’yı ele alalım.

4. ATHENA

Athena M.Ö. 3.ve 4.yüzyılda Lysimachos döneminde Calchedon’da⁽²²⁾ Apameia Myrleia’da⁽²³⁾ ve Bithynia krallık döneminde Calchedon’da⁽²⁴⁾ Bithynia sikkeleri üzerinde görülmektedir. Daha önce yer alan diğer tanrılarda da olduğu gibi, burada kültü ilk olarak ortaya koyan ve onu yaymış olan yine grek kolonileridir. Bunun yanısıra Atina’lıların bu bölgelerle olan ilişkilerinin de önemli bir rolü olmuştur.⁽²⁵⁾ Tanrıça krallar tarafından resmi olarak tanınmıştır. Athena Prusias sikkeleri grubunda⁽²⁶⁾ ve Nikomedes Epiphanes’in bir sikkesi üzerinde⁽²⁷⁾ görülmektedir.

Bithynia sikkeleri üzerinde görülen bir diğer tanrı da Hephaistos’tur.

---

(21) Thraemer, “Asklepios”, RE, IV (1896), s.1642-1697.

(22) RG 294, 21-24.

(23) RG 247, 1-11; 17-18.

(24) RG 297, 44.

(25) E.Bosch, a.g.e., s.155.

(26) RG 226, 28-31.

(27) RG 233, 42.

5. HEPHAİSTOS

L.Malten⁽²⁸⁾ yaptığı detaylı araştırma sonucunda, memleketi Lykia olan Hephaistos'u, ateş tanrısı olarak belirtmiştir. Lykialı yerel tanrı olan Hephaistos, aynı zamanda demirci tanrıdır.⁽²⁹⁾ Hephaistos Bithynia'da sadece, kendine ait endüstrisi olan Anadolu'nun diğer tüm büyük şehirlerinde olduğu gibi, sadece Nikomedeia ve Nikaia'da görülür.⁽³⁰⁾ Bunun için burada sadece elışı zanaatçıların tanrısı olabilir.

Hephaistos'tan sonra Kronos'un oğlu ve Zeus'un kardeşi, denizlerin tanrısı Poseidon'u ele almaya çalışacağız.

6. POSEİDON

Geçimleri gemicilik ve balıkçılığa dayanan Bithynia liman şehirleri için deniz tanrısı kültü doğal olup, hiç bir ilave açıklamaya gerek kalmaz. Yalnız bu değerlendirmeye aykırı düşen bir durum vardır. Denizlerle hiçbir bağlantısı olmayan ve kara kenti olan Prusa'da Poseidon Commodus'tan Gallienus'a kadar sikkeler üzerinde yer alır.⁽³¹⁾ Burada rastladığımız, belli ki Prusa'nın şifalı su kaynaklarını sağlayan, yer sarsıntılarına sebep olan tanrıdır. Prusalı Poseidon özünde yukarıda yer alan tanrılardan Asklepios'a

---

(28) L.Malten, "Hephaistos", RE, XV (1912), s.311.

(29) L.Malten, "Hephaistos", RE, XV (1912), s.311.

(30) Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich, Leipzig, 1929, s.63,142,146,264,315.

(31) RG 585,73; RG 586,74; 587,85; 588,95; 592,122; 594,136; 597,162; 598,165; 599,172-174; 600,178; 601,184.

eşimsenmelidir. Her ikisi de şüphesiz esas itibarıyla aynı olup, tek bir tanrıdır.

7. TYCHE, HOMONOÏA, NEMESIS, DİKAÏOSYNE

Bu dört isim altında sikkeler üzerinde her yerde rastlanan, karakteristik özelliklerine göre talih yönlendirici iyi, devlet güçlerinin şahıslandırıldığı ve temsil edildiği kesin olarak belirlenemeyen bir grup dışı figür yer almaktadır. ⁽³²⁾ Bunlara ait aşağıda yer alan genel şekiller bulunmaktadır.

-
- (32) RG, 235, 3, XXXV, 2; 253,42,XXXVIII,13; 253,44, XXXVIII,15; 257,68; 260,93, 261,99, XL,10; 263,115; 116; 275,51, XLIII,4; 276,55, XLIII,8; 276,56; 284,21; 287,39, XLV,7; 287,40; 303,84; 321,55; 321,59, LI,14; 323,71; 324,79, LII,7; 325,83; 326,92,94, LII,17; 326,96; 327,100; 328,109,112, LIII,5; 329,117,LIII,8; 330,123, LIII,11; 331,137, LIII,20; 335,15, LIV,5; 335,16; 337,27; 340,42, LIV,20; 349,23, LV,17; 357,77, LVII,17; 362,104, LVIII,17; 368,154; 369,156, LX,5; 379,227; 381,243, LXII,19; 382,244; 383,254, LXII,27; 383,255, LXII,28; 387,14; 387,15; 387,21, LXIII,16; 388,24, LXIII,19; 389,32, LXIV,1; 390,34, LXIV,1; 390,34, LXIV,3; 393,55; 401,30, LXVI,6; 406,60, LXVII,14;412,109, LXIX,11; 412,110, LXIX,12; 412,111, LXIX,13; 421,182, LXXI,14; 424,199, LXXI,29; 424; 202, LXXII,3; 424,204, LXXII,5; 427,226; 427,228, LXXIII,1; 430,247; 434,278-279,434, LXXIV,17; 446,379-380; 446,381, LXXVI,31; 446, 383, LXXVII,1; 449,402, LXXVII,18; 455,453, LXXVIII,34; 456,455, LXXIX,2; 456,457; 456,458, LXXIX,3; 461,496, LXXX,6; 461,497, LXXX,7; 463,514; 466,533, LXXXI,4; 468,548, LXXXI,18; 468,550, LXXXI,20; 469,553, LXXXI,23; 471,572; 472,578, LXXXIII,8; 475,601, LXXXII,28; 475,605, LXXXII,31; 475,606, LXXXII,32;478,624; 480,646, LXXXIII,31; 481,651; 484,673, LXXIV,14; 494,751, LXXXV,36; 495,757, LXXXV,42; 496,764, LXXXVI,7; 497,772, LXXXVI,14; 498,779; 498-780, LXXXVI,21; 498,781, LXXXVI,22; 498,785, LXXXVI,24; 499,786, LXXXVI,25; 501,803, LXXXVI,40; 501,807, LXXXVII,4; 503,818, LXXXVII,15; 506,841, LXXXVII,35; 506,842; 507,850, LXXXVII,41; 508,856, LXXXVIII,4; 509,858, LXXXVIII,5; 509,862, LXXXVIII,8; 510,869; 510,871, LXXXVIII,14; 515,8, LXXXVIII,23; 519,28, LXXXIX,15; 520,32, LXXXIX,19; 521,40,XC,1; 524,61,XC,19; 524,62, XC,20; 524,63, XC,21;

a. Ayakta duran veya oturan giyimli bir kadın, başında alışılmış şekilde bir kalathos bulunmakta, sol kolunda bir bereket boynuzu tutmakta ve sağ eli gemi dümenindedir.

b. Alışılmış şekilde bir Stephane (bazen Kalathos ile de görünmektedir) taşımaktadır ve bir çanak tutan sağ eli ileri uzatılmış, sol kolunda bir bereket boynuzu tutmaktadır. Bazen önünde yanan bir altar durur.

c. Kadın aynı kıyafetle, ancak sadece ayakta, başında kalathos veya zaman zaman stephane bulunmakta, sol kolunda bir bereket boynuzu, ileri uzatılmış sağ elinde bir terazi vardır.

d. Aynı kıyafette, daima ayakta durur vaziyette, sağ elinde bir terazi tutmakta ve sol kolunda bir asa vardır. Ayaklarının kenarında çoğu zaman bir tekerlek bulunur.

524,64, XC,22; 528,91, XCI,13; 528,92,XCI,14; 528,93, XCI,15; 529,95, XCI,16; 530,110, XCI,26; 531,115, XCI,31; 533,126, XCII,7; 533,127, XCII,8; 536,150; 536,151, XCII,26; 536,154, XCII,29; 536,155, XCII,30; 538,168, XCIII,1; 541,195, XCIII,18; 545,228, XCIV,15; 545,229, XCIV,16; 545,230, XCIV,17; 546,234, XCIV,20; 549,257, XCV,6;551,269, XCV,15; 552,277; 552,278, XCV,22; 556,306, XCVI,16; 556,308, XCVI,17; 556,309, XCVI,18; 556,311, XCVI,19; 556,312, XCVI,20; 560,340, XCVI,39; 566,381; 569,398, XCVIII,19; 572,419; 572,420, XCVIII,35; 576,2, XCIX,2; 582,43, XCIX,33; 586,77, C,27; 587,90, CI,1; 588,98, CI,8; 590,112; CI,19; 592,128, CI,33; 593,133, CI,38; 594,141, CII,8; 596,151, CII,17; 596,154, CII,20; 598,167; 599,170, CIII,1; 600,177, CIII,8; 605,17, CIV,3; 605,18, CIV,4; 606,23; CIV,8; 612,64, CV,19; 612,65, CV,20; 618,12, CVI,16; 618,14, CVI,18; 622,47, CVII,21; 646,68; 626,86, CVIII,27; 631,121, CIX,16; 631, 122,CIX,17; 631,123; 633,133, CX,1; 633,136, CX,4; 636,152, CX,20; 637,164, CXI,8; 638,168, CXI,12.

e. Aynı kadın yine ayaklarının kenarında tekerlek ile, terazinin yerine bir at başlığı tutar şekilde görülmektedir.

f. Resimdeki kadın figürü aşağıya sarkıttığı sol elinde bir asa tutar, sağ eli ile kıyafetinin bir ucunu göğsünden yukarıya doğru kaldırmış şekildedir ve ayaklarının dibinde bir tekerlek bulunmaktadır.

g. Daima otururken, sağ eli bir çanağı ileri uzatmış ve sol eli ile bir asa tutan figür görülür.

Bu figürlerden b ve g maddelerinde yer alanlar bir çok defa bir yazı ile Ομονα olarak tanımlanmıştır.⁽³³⁾ Homonia kültü Bithynia'da öteden beri yereldir. O'na Argonaut'lar Thynias adasında bir sunak tesis etmişlerdir.⁽³⁴⁾ Bu sunak 2. yüzyılın başından itibaren, Prusa'lı bilge Homonia kültünü her yerde yaymaya çalıştığından ve özellikle Bithynia şehirlerine ısrarlı bir şekilde tavsiye etmesi dolayısıyla dini itibarını arttırmıştır.

Gemi dümeninin yer aldığı ilk maddedeki figür Tyche olarak tanınmıştır. Ομονα yazısı oturan kadın figüründe sadece bir kez yer almaktadır.⁽³⁵⁾ Tyche varlığı ortaya geç çıkmış, büyük insanların ve devletlerin kaderini yönlendiren bir tanrıçadır. Bu özelliği dolayısıyla gemi dümenini tutmaktadır.

---

(33) Zwicker, "Homonoia", RE, XVI (1913), s.2268.

(34) Apoll.Rhod. 2,718 mit Schol.715,719.

(35) Zwicker, "Homonia", RE, XVI (1913), s.2268.

c ve d Maddelerinde yer alan figürlerin ortak özellikleri ellerinde tuttukları terazidir. Bu vasıtaıyla Dikaiosyne grubunda yer aldıklarını söyleyebiliriz. c maddesinde yer alan figür bereket boynuzunun ilavesiyle bereket dağıtıcı Tyche ve Homonoia ile birlikte yer alır. d, e ve f maddelerinde ortak figür ise tekerlektir. Figürler çok kesin çizgilerle ayrılmamıştır.

Bu figürler bereket dağıtıcı, adaleti sağlayıcı, iyiyi koruyucu, doğruluk ve adalet dağıtıcı, Dikaiosyne Nemesis'tir. Genelde bu figürler, kamu hukuku ve adalet alanında yer alan politik tasvirler olarak incelenen soyut kavramların şahıslandırılmalarıdır. Ancak Nemesis'in eski büyük bir tanrıça olduğu,⁽³⁶⁾ Tyche'nin en azından her bir şehir kültüründe belirleyeceğimiz gibi, şehrin şahıslandırılması olarak, eski bir tanrıça ile ilgisi unutulmamalıdır.⁽³⁷⁾

Tyche, Nemesis, Dike ve Homonoia'dan sonra şimdi de Mysterler'i araştırmaya çalışacağız.

8. MYSTERLER

Grek öncesi dönemden gelen Mysterlerin resmi olarak tanınması oldukça geç olmuştur.⁽³⁸⁾ Çok eski dinlerin gelişimine uygun olan bu kült iki akıma ayrılır. Bunlardan birinde erkek tanrı,

---

(36) H.Herter, "Nemesis", RE, XXXIII (1935), s.2338-2380.

(37) K.Ziegler, "Tyche", RE, 40 (1948), s.1643-1696.

(38) O.Kern, Die Religion der Griechischen, 1, 1926, s.53 vd.

diğerinde dişi tanrıça ilk sırayı alır. Bundan dolayı kimi zaman Dionysos'a, kimi zaman da Demeter'e rastlarız. Bu gruba Charitler^(*) de dahildirler.

Bithynia'lılar tarafından saygı gösterilen bu grek tanrılarının ayırımı ile kültler grubunu halk tanrılarına kadar sınırlamış olduk. Bundan sonraki bölümümüzde, tek tek Bithynia kentlerini ele alacağız. Bu kentlere ait yazıtları ve sikkeleri inceleyerek, buralardaki kültleri tespit etmeye çalışacağız.

(*) Karitler, Zeus'un üç kızıdır. İsimleri Aglaia (Parıltı), Euphrosyne (Neşe) ve Thaleia (Gençlik)'dir. Karitler Aphrodite, Hermes ve Apollon'un maiyeti olarak kendilerini gösterirler. Tanrılara ve insanlara zarafet, güzellik ve bayram sevinci getirmişlerdir. Mevsim tanrıçaları (Horen) ve tabiat tanrıçalarına yakındırlar.

VI. BİTHYNIA KENTLERİ TANRI VE KÜLTLERİ

A. NİKOMEDEİA

Nikomedeia bulunduğu mevki dolayısıyla önemli bir kenttir. Körfez gittikçe daraldığından kolayca kapatılıp müdafaa edilebilmekte olup dünyanın en iyi limanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Doğuya doğru Bithynia arazisi içine doğru epeyce derin uzanan körfez karada bir dere olarak devam eder ki, bunun bir kısmını uzun ve dar olan Sapanca gölü doldurur. Gerek körfez gerekse dere doğrudan doğruya Sakarya'ya tabii bir yol olup Bolu'dan Paphlagonia üzerinden Amasya'ya ve oradan da Ermenistan'a doğru devam eder. Nikomedeia'dan iki yol daha vardır. Bunlardan biri sahilden Marmara denizine yönelerek kuzeye ve güneye doğru gitmeye veya karşı yakada bulunan Avrupa sahiline geçmeye müsait olan yol, diğeri de körfezin kuzey sahilini takip ederek İstanbul'a giden yoldur.⁽¹⁾

Nikomedeia, Nikaia ile beraber tektonik bir depresyonun kenarında bulunmasından dolayı dezavantajları vardır. Şehir ağır ve sıkca depremlere açıktır.

Nikomedeia'nın içinde bulunduğu, Hellen'lerle Roma'luların Bithynia dedikleri coğrafi bölgenin M.Ö.XII.yüzyıla kadar durumu karanlıklar içindedir. O kadar ki antik dönemin tarihçileri bile, bize kadar ulaşan bilgiler üzerinde yanlışlara, çelişmelere düşmüşlerdir.⁽²⁾

-
- (1) C.Bosch, İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi, çev.Osman Nuri Arıdağ, İstanbul 1937, s.7.
(2) Marcade Jean, Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure I, Paris, 1953, s.14.

Bugüne kadar Nikomedeia çevresinde ve yöresinde ele geçen arkeolojik kalıntı ve buluntuların değerlendirilmesi sonucu, bölgenin başlangıç tarihini M.Ö.XII.yüzyıl olarak kabul etmek gerekmektedir.⁽³⁾

M.Ö.712 yılında Hellas (Yunanistan) Megara şehrinden hareket eden ve kendilerine yeni bir şehir kurmak için uygun bir yer arayan göçmen grubu, İzmit'in tam karşısında, körfezin güney köşesinde bulunan keramik parçalarının gösterdiğine göre "Baş İskele" mevkiine yerleşmişlerdir.⁽⁴⁾ Bu şehir kısa zamanda ilerleyerek kendi adına sikke darbetmeye başlamıştır. Bu sikkeler üzerinde şehrin sembolü olan İstakoz resmi görülür.⁽⁵⁾ Astakos kelimesi bildiğimiz deniz hayvanı İstakozdur. Megaralıların şehir kurarak yerleştikleri bu bölge daha önce de bir yerleşme yeri idi. Yani Megaralılar buranın ilk halkı değildir. Daha önce yerleşilmiş olan bir yeri ele geçirerek bir Hellen şehri haline getirmişlerdir. Bir rivayete göre Astakos isimli kahraman bu yerin perisi olan Olbia ile Poseidon'un oğludur. Bu rivayet, Hellen kolonizatörlerinin diğer yerlerde de şehir kurduklarında tekrar ettikleri geleneksel bir masaldır. Astakos sikkelerinin arka yüzlerinde görülen kadın başı Nikomedeia'nın perisi olan Olbia'nın başı olmalıdır.⁽⁶⁾

---

(3) E.Bosch, a.g.e., s.2.

(4) W.Ruge, "Nikomedeia", RE, XVII, 1 (1936), s.471; J.Sölch, "Bithynische Städte im Altertum", Klio, XIX (1925), s.142.

(5) J.Sölch, a.g.m., s.143; Head, Historia Numorum, London, 1911, s.510; Imhoof Blumer, Monnaies grecques, Paris, 1883, s.232-238.

(6) FHistGr III, s.793.

Antik çağın meşhur coğrafyacısı Skylax⁽⁷⁾, Astakos isimli bir yerden bahsetmemekte, onun yerinde “Olbia”yı göstermektedir. Bundan da Astakos ile Olbia isimlerinin, aynı yerin çeşitli zamanlarda kullanılmış iki ismi olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Olbia-Astakos-Nikomedeia aynı şehirdir⁽⁸⁾.

M.Ö.7.yüzyılın ilk çeyreğinde Treterler’in Bithynia’dan geçtikleri sırada Astakos’un da yağma edildiği, fakat yine Megaralıların diğer bir kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) tarafından tekrar iskan edildiği anlaşılmaktadır.⁽⁹⁾ Bundan sonra şehrin M.Ö.500 ile 435 yılları arasında sikke darbettiği ve bağımsız bir Hellen yerleşmesi olduğu bilinmektedir. Şehir ancak 435 yılında Atina’nın hakimiyetine geçtikten sonra sikke darbına son vermiştir.⁽¹⁰⁾ Daha sonra Astakos’un tarihi Bithynia’da gelişen genel olaylara bağlı kalmıştır. Bithynia kralları o zamana kadar pek uygar olmayan Bithynialıları ileri ve siyasette rol oynar bir duruma getirmişlerdir.

M.Ö.500 ile 435 yılları arasında darbedilen sikkelerin üzerinde (Levha I No.1) şehrin arması olarak yine istakoz resmi görürüz. Sikkenin arka tarafında bir kadın kafası vardır. Hellen kolonistleri bununla Astakos’un perisi Olbia’yı göstermek istemişlerdir. Tanrı

---

(7) Skylax, 92’ΟλβιανΣόç.

(8) Strabon, X, 459; XII 563.

(9) Sölch, a.g.m., s.144; C.Bosch, a.g.e., s.12; N.Fıratlı, İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul, 1970, s.3.

(10) A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1984, s.309.

Poseidon'dan doğma Astakus bu kenti kurmuştur.⁽¹¹⁾ Muhtemelen Olbia ismindeki bu peri Anadolu Tanrıçası Kybele'nin şekillerinden biridir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi Skylax Astakos isminde bir şehir tanımadığını, o mevkiide olan şehrin ismini Olbia olduğunu söylemektedir.⁽¹²⁾

Bu sikkelerin darp edildiği dönemde Astakos şehrinin ismi birdenbire Attika-Delos Deniz Birliğinin vergi listelerinde görülmeye başlamıştır.⁽¹³⁾ Bu listede Astakos'un yılda 9000 drakhme verdiği görülmektedir. M.Ö.450 yılında bu miktar 1000 drakhmeye çıkmıştır ve M.Ö.441 yılında listeden tamamen kaybolmuştur. Atina hükümetini yöneten Perikles Pontos ile ticaret yapmak amacıyla Boğazları tamamen Atina'nın eline geçirmek için Karadenize askeri hareket düzenlemiş ve Astakos'a kuvvet vermek için göçmenler yerleştirmiştir. Bundan sonra Astakos süratle genişlemiştir.

Bithynia'nın ikinci kralı Zipoites (M.Ö.327-279) Astakos'u M.Ö. 315'de kuşattı ise de, Anadolu'ya hakim olan Antigonos'un komutanı Ptolemaios'un baskısı dolayısıyla başarılı olamamıştır.⁽¹⁴⁾ Daha sonra M.Ö.279 yılında aynı kral Astakos'u ele geçirmiştir.

---

(11) Arrianus, "Bithyniaka", Fragman 5.

(12) Skylax, 92.

(13) B.D.Meritt, H.T.Wade-Gery, M.F.Mc Gregor, The Athenian Tribute Lists, vol.I, Princeton, 1939, s.523.

(14) J.Sölch, a.g.m., s.145.

Bundan sonra Zipoites ile Trakya kralı Lysimakhos arasında uzun müddet devam eden savaşlar sırasında, Lysimachos Astakos'u kısa bir süre için zaptetmiştir. Ancak elinde tutamayacağını anlayınca şehri tahrip etmiştir.

Bithynia kralı Zipoites ölünce, yerine oğlu Nikomedes I. geçmiştir. Nikomedes I. kendi ismi ile anılan yeni bir şehir kurmaya karar verdiğiğinde, bu şehir için Astakos'un yerini seçmiştir. Burası körfezin sonunda ve dünya ticareti bakımından önemli bir noktada idi. Bu şehri kurmakla da Bithynia kralı o zamanki dünya ticaret ve uygarlığına açılan bir kapı kurmuş oluyordu.

Nikomedes I.⁽¹⁵⁾ Astakos'un karşısında bugünkü İzmit'in bulunduğu yerde M.Ö.264 yılında Nikomedeia kentini kurmuştur.⁽¹⁶⁾ Ancak, Astakos'luların şehirlerinin karşı tarafa aktarılmasını hoş karşılamayacağını düşünerek, yeni şehrin kuruluşunu kahinlerin dileğine ve bir doğal olaya bağlamıştır.⁽¹⁷⁾ Bu kentin kuruluşu Roma İmparatorlarından Maximinus Thrax (M.S.235-238) ve Gordianus III (M.S.238-244) hükümetleri döneminde sikkeler üzerinde gösterilmiştir.⁽¹⁸⁾ Resmin sol tarafında, sağ elini kalçasına dayamış, sol elindeki kurban çanağını aşağıya doğru tutmuş olan sakalsız bir

---

(15) Levha I, No:3.

(16) Strabon XII, 563: Memnon XX.

(17) Astakos sirtlarında kurban edilen bir hayvanın kutsal mezbahada yanması sırasında gökten bir kartal inerek yanmakta olan hayvanı alır. Bu sırada bir yılan hayvana sarılır. Yılan karadan, kartal havadan Nikomedeia'nın temellerinin atılacağı yerde buluşurlar. Kahinlerce tanrı şehrin buraya kurulmasını istemiştir. Böylece Nikomedeia'nın temelleri atılır. Krş.J.Sölch. a.g.e.; s.146 dip no:4.

(18) Levha I, No:5.

adam görünmektedir. Saçlarında kralların taşımış olduğu bir bağ vardır. Önünde etrafına bir yılan sarılmış ve yanmak üzere olan bir kurban altarı durmaktadır. Bunun üstünde de aşağı doğru uçan bir kartal vardır. Sikkenin sağ tarafında, sağ kolunda ucu eğri bir asa tutarak sol elini de yukarı kaldıran sakallı bir adam durmaktadır. Sikkenin arka yüzünde muhtemelen Poseidon'a ait bir tapınak görünmektedir. Sikkedeki kral kenti kuran Nikomedes I'dir.⁽¹⁹⁾ Bu sikke Nikomedeia'nın 500. kuruluş yıldönümü dolayısıyla darp edilmiştir.

Yeni kente kurucusu tarafından Nikomedeia ismi verilmiştir. Eski Astakos şehrinin halkı da buraya yerleşmiştir. Kral burayı Bithynia krallığının merkezi yaparak şehirde bir çok tapınak ve çeşitli maksatlı binalar inşa edilmiş ve memlekette kültürün yayılması için önlemler alınmıştır. Nikomedeia sürekli gelişme göstererek büyük bir Hellenistik şehir haline gelmiştir.⁽²⁰⁾ Bundan sonra Roma M.Ö.I. yüzyılın ilk yarısında Bithynia'yı zapt etmiş ve Pontus kralı Mithridates ile Romalılar arasındaki savaşta şehir zarar görmüştür. Kral Nikomedes III (M.Ö.91-74) ölürken krallığını Romalılara bağışlamıştır.⁽²¹⁾ Mithridates tekrar Bithynia'yı zaptederek Nikomedeia'yı karargah yapmıştır.⁽²²⁾ Ancak Pompeius'un

---

(19) N.Fıratlı, a.g.e., s.5

(20) Cassius Dio XXXVI.104.

(21) Memnon, XLIII,1.

(22) Brandis, "Bithynia", RE, V (1897), s.524 vd.

Mithradates'i kesin olarak mağlup etmesinden sonra Bithynia artık bir Roma eyaleti haline gelmiştir.⁽²³⁾ Roma valisi ve eyalet meclisi Nikomedeia'yı mevkiinden dolayı Bithynia'nın merkezi (Metropolis) yapmışlardır. Bir süre bu ünvanı Nikaia almış ise de sonradan Nikomedeia yine merkez olmakta devam etmiştir. Nikomedeia Roma yolları üzerindedir ve özellikle askeri nakliyat bakımından büyük önem taşımıştır. Boğazlara hakim olan Nikomedeia'da devamlı olarak bir Roma filosu bulunuyordu.

123 yılında Nikomedeia'da büyük bir deprem olmuştur. Depremden harap olan kent Hadrianus tarafından (M.S.117-138) onarılmıştır.

Üçüncü yüzyılda imparatorluğun genel olarak çökmeye başlaması, Got'ların ve Part'ların taarruzlarına maruz kalması sonunda Nikomedeia da zarar görmüştür.⁽²⁴⁾ Got'lar, gemilerle çıkarak Nikomedeia'yı yağma etmişlerdir. M.S.284 yılında Nikomedeia'da imparator olan Diokletianus zamanında şehir tekrar imparatorluğun merkezi olmuştur.

Nikomedeia şehrinin forumunun şemasında⁽²⁴⁾ görüldüğü gibi, şehrin baş tanrıçası Demeter'dir. Demeter'in büyük tapınağı sikkeler üzerinde tasvir edilmiştir.⁽²⁵⁾

Öte yandan şehrin inceleyeceğimiz sunu yazıtları da konumuzla ilgili ilginç bilgiler vermektedir.

---

(23) O.Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul, 1985, s.473 vd.

(24) Levha II.

(25) Levha I, No.2,4.

1. DEMETER

Homeros destanlarında “güzel saçlı kraliçe”⁽¹⁾ “güzel örgülü Demeter”⁽²⁾ diye anılan toprak ve bereket tanrıçası Demeter Hesiodos’a göre⁽³⁾ Kronos’la Rheia’nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır. Sonra Demeter baştanrı Zeus ile birleşir ve Persephone’yi doğurur. Demeter ekinleri ve özellikle buğdayı simgeler, onun tek efsanesi mevsimleri simgeleyen bir efsanedir. Bu efsane Grek dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiş, tutunmuştur. En çok tapıldığı yerler Eleusis ve Sicilya ovalarıdır ama tapımına Girit’te, Trakya’da ve Peloponnesos’ta da rastlanır.⁽⁴⁾

Demeter ismini açıklamak sadece kısmen mümkün olmaktadır. İsmi ikinci kısmı (μήτηρ) “anne” anlamına gelmektedir. Δη ön ekinin anlamı belirsizdir. Bu ön ekin yer annesi birleşik kelimesini belirtecek şekilde yer, toprak anlamına gelen bir dialekt farklılığı olduğuna dair var olan eski görüş etimolojik olarak gerçek değildir.⁽⁵⁾ Mannhard’ın teorisine göre kelimenin ilk bölümünün anlamı, Girit kökenli Δηαί=arpa kelimesi ile aynı kökten olabilir.⁽⁶⁾

-
- (1) Homeros, İlyada, çev. Azra Erhat-A.Kadir, İstanbul, 1981, XVI, 326.
  - (2) Homeros, Odysseia, çev. Azra Erhat-A.Kadir, İstanbul, 1981, V, 125.
  - (3) Hesiodos, Theogonia, çev. Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat, Ankara, 1977, sat.452,453,454.
  - (4) Azra Erhat, “Demeter” Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1984, s.92-93.
  - (5) L.R.Farnell, The Cults of the Greek States III, Oxford, 1896, s.29.
  - (6) L.R.Farnell, a.g.e., s.30.

Yer anası veya buğday anası ifadelerinden her biri Demeter'in kültünü ve mythos'unun büyük bir bölümünü özetlemektedir. Elde edilen bulgulara göre onun kişiliği Gaia'dan kaynaklanmaktadır. (7) Her iki tanrıçanın da sahip olduğu özellikler hem Őiirsel hem de gerçek kltte doğanın kimliğini yansıtılmaktadır.

Demeter tapımında da, efsanesinde de kızı Persephone'den ayrılmaz. Bazen Kore (genç kız) adıyla anılan Persephone ile Demeter'e "iki tanrıça" da denir. Persephone genellikle Zeus'un kızı olarak geçmektedir. Arkadia'da ise onun babası Poseidon idi. (8) Arkadia'da Demeter ve Poseidon'a eş olarak tapılmakta idi. (9) Demeter'in yaşamındaki en önemli serüven kızı Persephone'nin yeraltı tanrısı Hades tarafından kaçırlmasıdır. Hesiodos'un değindiği bir başka efsane de Demeter'in bir ölümlü adama gönül vermesi ve ondan bir çocuk doğurmasıdır. (10) Tanrıça Girit'li İason ile seviŐmiŐ ve "Cömert Plutos" adında bir çocuk dünyaya getirmiştir. Zenginlik anlamına gelen Plutos tanrıçanın bereket simgesini pekiŐtirmiŐtir. (11)

Demeter Nikomedeia'nın baş tanrıçası olarak tanımlanmıştır. (12) Diğer tanrılara nazaran sikkeler üzerinde en fazla

---

(7) L.R.Farnell, a.g.e., s.30.

(8) Erika Simon, Die Gtter der Griechen, München, 1985, s.91.

(9) E.Simon, a.g.e., s.70

(10) Hesiodos, a.g.e., s.138, sat.969,970,971,972,973,974; Ayr.bkz.Homeros, Odysseia, V.125.

(11) Hesiodos, a.g.e., s.181

(12) Felix Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, Leiden, 1962, s.838.

rastlananıdır. Nikomedeia'da Demeter'e ait iki sunu yazıtı elimize geçmiştir. ⁽¹³⁾

B.F.	İyi talihle;
Deae sanc(tae)	Kutsal tanrıça
Demetri	Demeter'e
pro salute	sağlıkla
5 d(omini)n(ostri)M.Aur.	Efendimiz M.Aur (elius)
Antonini	Antoninus
Pii Aug.	Dindar Augustus için
M.Flavius	M.Flavius
Domitianus	Domitianus (adadı)
10 B.F.	İyi talihle
v o +	kutsal
M.φλΔο-	M.Phil (avios Do-
[μπιαννς.....]	[mitianos....]

Profilli mermer altar, Orhan Mahallesi, Karanlık Sok.Nr.98'de ev inşası sırasında bulunmuştur. Alt kısmı kırılan taş evin önünde bulunmuştur. Altar şimdi Körfez Basımevinde durmaktadır. Altarın ölçüleri şöyledir. Yükseklik:0,70 m.; Genişlik:0,25 m.; Kalınlık:0,20 m; Hece yüksekliği:0.28m. ⁽¹⁴⁾

(13) F.C.Dörner, Tituli Asiae Minoris, Vindoboncae, 1978, Tituli Bithyniae, C.IV, s.21, 53,54; Ayr.Bkz.Sencer Şahin, Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt, Dissertation, Münster, 1973, s.28.

(14) F.C.Dörner, a.g.e., s.21

Sadece bir satır yunanca yazı bulunmaktadır. Metin Latince yazılmıştır. Altarın en üst kısmındaki B.F. kısaltması 10.satırda tekrarlanmaktadır. Birinci satır için çözüm B(ona) F(ortuna) olarak önerilmesine rağmen, 10.satırdaki tekrar için çözüm böyle değildir.⁽¹⁵⁾

M.Flavius Domitianus altarı Tanrıça Demeter'e, resmi ismi İmperator Caesar M.Aurelius Antoninus Pius Augustus olan imparator Elagabal'in sağlığı için adamıştır. Tarihi kaynakların bildirdiğine göre⁽¹⁶⁾ Elagabal tahta çıktıktan sonra M.S.218 yılında Roma yolundayken Nikomedeia'da kışı geçirmek zorunda kalmıştır. Muhtemelen bu adak imparator'un Nikomedeia'a konaklamasıyla ilgili olabilir ve M.S.218-219 yılının kışına tarihlendirilebilir.⁽¹⁷⁾ Elagabal yönetimindeki sikke basımlarında "Salus Antonini Aug." ve "Salus Agusti" yazısı vardır.

Demeter'e adanan altarın buluntu yeri iç kale hisarıdır. Burada antik kalıntılara halen günümüzde sık olarak rastlanmaktadır. Pogodin ve Wulff, bugün Demeter tapınağıyla bir agora lokalize edildiğine inanmaktadır.⁽¹⁸⁾ Buluntumuz tapınağın bu yerini desteklemektedir. Çünkü muhtemelen altar Demeter'in tapınağıyla Agora'nın bir planını Bosch sikke tasvirlerine göre çizmiştir.⁽¹⁹⁾ Bunların arasında Demeter'in heykeli ile süslenmiş anıtsal bir sütun yükselir. Demeter

---

(15) S.Şahin, a.g.e., s.28.

(16) Cassius Dio, LXXIX, 7,3; Herodian, V,5,3.

(17) S.Şahin, a.g.e., s.29.

(18) Pogodin-Wulff, "Ad Demetris Nikomedeia templum", *İzvestija*, II (1897), s.148.

(19) E.Bosch, a.g.e., s.217; Ayr.bkz.Levha I.

sütununun bir yanında Augustus tapınağı, diğer yanında Severus tapınağı yer almıştır. Ortada yukarda ise altı sütunlu Demeter tapınağı yer almıştır. Altar Demeter tapınağının hemen önünde yer almıştır. Yüksek bir sütun üzerinde şehrin tanrıçası Demeter'in heykelinin yer alması sadece gösteriş ve temsili amaçlıdır.

Nikomedeia'da bulunun Demeter'e ait ikinci sunu yazıtı şöyledir: ⁽²⁰⁾ Yazıtın ölçüleri bilinmemektedir.

Ἄγαθῆ τὸχῆ·   “Uğurlu olsun;
Δήμητρι .   Demeter'e.”

Nikomedeia'ya ait sikkelerdeki Demeter'e ait figürleri şöyle gruplayabiliriz.

A. Sola doğru dönük olarak, ayakta duran, çok büzgülü Chiton^(*) ve himation^(*) içinde, üzerine ağırlığını verdiği sağ bacağı ve sağ kalçası öne doğru çıkmış olan, ağır başlı, görünümlü, yaşlı kadın figürü.

1. Sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta, aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmaktadır.

a. ΔΗΜΗΤ ΝΕΙΚΟ yazıtı bulunmakta, ⁽²¹⁾

---

(20) F.C.Dörner, a.g.e., s.21.

(*) Antik Yunan'da dikdörtgen kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi suretiyle meydana gelen ve dipsiz çuvala benzeyen, himation veya khlaianın altına giyilen, kadınların da erkeklerin de giydiği bir giysi.

(*) Kalın ve uzun bir pelerin biçiminde, hem erkeklerin hem kadınların giydikleri antik Yunan giysisi.

(21) RG 523,50, XC,10.

- b. Yazı bulunmamakta,⁽²²⁾
- c. Yazı bulunmamakta, fakat altı veya dört sütunlu tapınakta,⁽²³⁾
- d. İlk iki neokor tapınakları arasında yüksek sütun üzerinde,⁽²⁴⁾ yine yazı bulunmamakta,
- e. Sağa dönmüş olarak, dolayısıyla attributların da yeri değişmiş: Başaklar sol elinde, meşale sağ elindedir,⁽²⁵⁾
- f. Yukarıya doğru bakan başakları tutan sağ eli önündedir, sağ ve solunda olmak üzere her iki yanında küçük bir imparator tapınağı bulunmaktadır,⁽²⁶⁾
- g. Himotion'un uzun olan ucu ileri doğru uzatılmış sağ kolu üzerinde asılıdır.⁽²⁷⁾

2. Sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmakta ve başında örtünün üstünde kalathos bulunmaktadır.

a. Sola doğru,⁽²⁸⁾

b. Sağa doğru,⁽²⁹⁾

---

(22) RG 523,52, XC,11; RG 527,81, XCI,4; RG 538,170, CXIII,3; RG 541,193, XCIII,16; RG 549,254, XCV,3; RG 565, 372, XCVII,30.

(23) RG 527,82, XCI,5; RG 532,122, XCVII,3; RG 532,123, XCII,4; RG 552, 279, XCV,23; RG,570,407, XCVIII,28; RG,571,408, XCVIII,29.

(24) RG 550,263, XCV,10.

(25) RG 532,120, XCII,1.

(26) RG 535,142, XCII,19.

(27) RG 554,292, XCVI,8; RG 554,294, XCVI,9; RG 559, 335, XCVI,35; RG 568,392, XCVIII,14.

(28) RG 543,214, XCIV,5; RG 572,416, XCVIII,33.

(29) RG 544,216, XCIV,6.

3. A-1'deki gibi ön kısmında kanadı açılmış bir kartal olan altı sütünlü tapınakta görünmekte,⁽³⁰⁾

4. A-1'deki gibi, ön kısmında birbirine dolanmış iki yılan arasında bir büstü dört sütünlü bir tapınakta görünmekte,⁽³¹⁾ Demeter ortada ayakta durmaktadır,

B. Sola dönük oturan kadın figürü, Chiton ve himation içinde, öne doğru, aşağı sarkan sağ elinde başaklar ve elinde uzun, yanan bir meşale tutmaktadır.

1. Demeter, yüksek arkalıklı bir taht üzerinde oturmaktadır.⁽³²⁾

2. Başında bir örtü ve bunun üzerinde başaktan bir taç bulunmaktadır, bir Kista^(*) üzerinde oturmaktadır, meşaleyi eğik olarak sol kolunda tutmakta ve Kista'nın önünde yılan ile görülmektedir.⁽³³⁾

3. Başında bir örtü ve bunun üzerinde kalathos bulunmaktadır, meşale eğik olarak sol kolundadır ve Kista üzerinde yılan ile oturur vaziyette görülmektedir.⁽³⁴⁾

4. Başında örtü ve kalathos bulunmaktadır, meşale eğri olarak sol kolundadır, oturduğu taht yüksek arkalıklıdır.⁽³⁵⁾

---

(30) RG 532,121, XCII,2; RG 551, 271, XCV,16.

(31) RG 527,83, XCI,6; RG 531,116, XCI,32.

(32) RG 561,348, XCVII,9.

(*) Sandık, kutu.

(33) RG 562,358, XCVII,18.

(34) RG 566,383, XCVIII,7.

(35) RG 541,194, XCIII,17.

5. Başında örtü ve bunun üzerinde başaktan bir taç bulunmaktadır, meşale eğri olarak sol kolundadır, oturduğu taht yüksek arkalıdır ve ileriye uzatılmış sağ elinde başakların yerinde çanak vardır.⁽³⁶⁾

C. Demeter sola doğru dönük olarak, sol elinde uzun, yanan bir meşale bulunmakta, aşağı doğru serbest bırakılmış sağ eli ile sarkmış başakları tutmaktadır ve iki ejderha tarafından çekilen bir arabanın üstünde, ayakta durur vaziyette görülmektedir.⁽³⁷⁾

D. Uzun bir Khiton içinde, ağır başlı, yaşlı kadın figürü, üzerinde durduğu sağ bacağı gergin kolları her iki yana açılmış ve her iki elinde yanan kısa birer meşale tutmaktadır:

1. Demeter'in ön cepheden bir görünüşü bulunmaktadır. Başından sırtına doğru her iki omuzuna ve kollarının üzerine düşen örtü vardır.⁽³⁸⁾

2. Baş ve vücudunun üst kısmı sola dönük olarak örtüsüz tasvir edilmiştir.⁽³⁹⁾

3. Baş ve vücudunun üst kısmı sola dönük olarak ve bunun yanısıra sağ ve solunda küçük birer imparator tapınağı bulunmaktadır.⁽⁴⁰⁾

---

(36) RG 552,276, XCV,21.

(37) RG 519,31, LXXXIX,18.

(38) RG 522,47, XC,8.

(39) RG 555,296, XCVI,10.

(40) RG 532,123, XCII,4.

E. Başı örtülü ve başaklardan yapılmış bir taç taşıyan kadın başı bulunmaktadır.⁽⁴¹⁾

Tanrıçanın sahip olduğu özellikler, vasıfları atributları vasıtasıyla belirlenir. Demeter toprağın verimliliğini⁽⁴²⁾ ve mahsülün bolluğunu⁽⁴³⁾ sağlamaktadır. Yeryüzü ve ölümler diyarının sahibi⁽⁴⁴⁾ ve mysterlerin tanrıçasıdır.⁽⁴⁵⁾ En sık rastlanan atributları tarımla ilgili tanrıça olarak sahip olduğu özelliklerden kaynaklanır. Tarımla ilgili sahip olduğu lakaplar da şunlardır.

εὔκαρπος, πολύκαρπος, καρποφόρος.⁽⁴⁶⁾ Demeter'in elinde tuttuğu başak demeti ve haşhaş belli başlı atributlarından biridir.⁽⁴⁷⁾ Aynı zamanda çiçekler, başaklar ve her çeşit meyvelerle doldurulmuş kalathos sık sık Demeter'in atributu olarak yer alır. Tanrıçanın elinde görülen meyve çoğunlukla nardır. Çiçekler ilkbaharın, başak ise yazın sembolüdür.

Hayvanlardan özellikle domuz ona kutsanmıştır. Domuzun bu tanrıçaya yakın ilgisi, onun bereketi ile açıklanabilir. Domuz tanrıçanın kurbanı ve atributu olarak özellikle Eleusa'daki tapınımında karşımıza çıkmaktadır. Bir de domuzun yanında inekte

---

(41) RG 558,322, XCVI,26.

(42) R.Pococke, A Description of the Near East and some other countries I, London, 1943,s.140. Nikomedeia çevresindeki tarım arazilerinin verimli ve taşsız olduğuna dikkat çekmektedir.

(43) Koerte, "Kleinasiatische Studien V", AM, XXIV (1989) s.413,414.

(44) Kern, "Demeter", RE, IV (1901), s.2761.

(45) IGR 3,7.

(46) Kern, "Demeter", a.g.e., s.2760.

(47) L.R.Farnell, a.g.e., s.30.

yer almaktadır.⁽⁴⁸⁾ Kern⁽⁴⁹⁾ kartalı Zeus'un, atmaca ve kargayı Apollon'un, leyleği Hera'nın, baykuşu Athena'nın ve turnayı da Demeter'in simgesi olarak göstermiştir. Bazan atributlar Demeter'i yeraltı ve esrarengiz tanrıça olarak gösterirler. Bu yönü domuz ile tasvir edilmiştir. Aynı şekilde meşale arındırıcı yönünü belirler. Ateş aynı zamanda temizleyici ve iyileştiricidir.⁽⁵⁰⁾ Demeter'in dünya ile olan ilişkisini yılan gösterir. Yılan sikke tasvirlerinde (s.96) gördüğümüz gibi Demeter'in yanında yukarı doğru kıvrılarak yükselmektedir. Tanrıçanın sağ elinde başak demeti, sol elinde büyük bir meşale tutmaktadır. Bunların dışında ayrıca Demeter temizliğin ve arındırmanın tanrıçası olarak mersin ağacı çiçekleri ve yaprakları ile de görülmektedir.⁽⁵¹⁾

Böylece tanrıçanın özelliklerini bir araya getirmiş oluyoruz. Demeter belirtilen özellikleri dolayısıyla Nikomedeia'da kainat tanrıçası olarak tapınım görmüştür.⁽⁵²⁾ Şehir O'nun tarafından temsil edilmektedir. İmparator tapınakları ile birlikte görülmesinin nedeni de budur.

---

(48) L.Preller-Carl Robert, Theogonie und Goetter, Berlin, 1894, s.796-797.

(49) Kern, "Demeter", a.g.e., s.2761.

(50) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.797.

(51) Kern, "Demeter", a.g.e., s.2762.

(52) E.Bosch, a.g.e., s.249.

Nikomedeia şehrinin kurucusu Nikomedes I'den itibaren Bithyina sarayı grek sanatın ihtimam, koruma gördüğü bir yer olmuştur. Nikomedes I aynı zamanda tanrıları Bithynia takviminde kağıda dökmüştür ve devlet tanrılarının heykellerini yaptırdığı bilinmektedir.⁽⁵³⁾ En azından Doidalses tarafından yapılmış olan iki heykel bunu doğrulamaktadır.⁽⁵⁴⁾ Bu iki heykel ilkçağda orijinal tarzları ile üne kavuşmuş olup bir çok kopyaları yapılmıştır.⁽⁵⁵⁾ Demeter'e ait heykel de Doidalses'e maledibelir.⁽⁵⁶⁾ Bu heykelin tarihini yaklaşık M.Ö.260 olarak belirleyebiliriz.

C grubunda daha önce belirttiğimiz gibi (s.97) tanrıça sola doğru dönük olarak, sol elinde uzun,yanan bir meşale sağ eli ile sarkmış başakları tutmakta ve iki ejderha tarafından çekilen bir arabanın üstünde ayakta durur bir vaziyette görülmektedir. Bu sikke üzerindeki figür tanrıçanın Nikomedeia'ya girişini göstermektedir.⁽⁵⁷⁾ Demeter'in bu tasvirle Nikomedeia'ya girişi tabii ki kültünün de başlangıcı anlamına gelir. Bu başlangıç Atina'lı kolonistler tarafından M.Ö.5.yüzyılda yapılmıştır.⁽⁵⁸⁾

---

(53) E.Bosch, a.g.e., s.135.

(54) C.Robert, "Doidalses", RE, IX (1903), s.1266.

(55) Arrianus, Bithyniaka, Fragman 20.

(56) E.Bosch, a.g.e., s.249.

(57) Robert, Sarkophage, s.458.

(58) E.Bosch, a.g.e., s.251.

Persephone'ye Nikomedeia'da rastlamamaktayız ve O'nun ile ilişkilendirebileceğimiz hiçbir resim yoktur. Yazılı belgeler üzerinde de Persephone hiç bir zaman anılmamıştır.⁽⁵⁹⁾ Sadece Arrianus⁽⁶⁰⁾ Bithyniaka'da Demeter'in rahibinin Demeter'in kızına da hizmet ettiğini yazmaktadır. Persephone'nin sadece geçici bir rolü olmuş ve zamanla tamamıyla kültten kaybolmuştur.

Nikomedeia'dan elimize geçen sikke resimlerinde az miktarda da olsa tapınaklar yer almaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan şehir tanrıçasına ait tapınak figürü⁽⁶¹⁾ veya Demeter'in ayakları dibinde resmedilen tapınak figüründe,⁽⁶²⁾ bu figürleri kazıyan sanatçılar sekiz sütunun belirgin olmasına dikkat etmişlerdir. Ancak, daha sonra bu çizimlerin daha küçük olarak yapılmaları gerektiğinde, sütun sayısını azaltmışlardır.⁽⁶³⁾ Sikkeler üzerindeki çizim yapılan alan yetersizliği iki Neokorie tapınağının Gordianus'a ait bir sikke üzerinde altı sütunlu olarak çizilmesine neden olmuştur.⁽⁶⁴⁾ Diğer bir sikke üzerinde Demeter tapınak içinde, elinde başak demeti ile sütunlar

---

(59) L.R.Farnell, a.g.e., s.114-117.

(60) Arrianus, Bithyniaka, Fragman 33.

(61) RG 535, 142, XCII, 19; RG 544, 218, XCIV,7.

(62) RG 535, 142, XCII,19; RG 571,407, XCVIII,28.

(63) RG 532, 121, XCII,2,3,4; RG 550,263, XCV,10; RG 551,271, XCV,16; RG 552,279, XCV,23.

(64) E.Bosch, a.g.e., s.214; RG 550,263, XCV,10.

arasında görülmektedir.⁽⁶⁵⁾ Bu tapınak üç basamak üzerinde korint tarzında sütun başlığı bulunan altı sütundan oluşmaktadır. Arşitrav ve sima oldukça süslenmiş, alınlık ve köşeler akroter olarak hurma dalı biçimindeki süslerle bezenmiş ve alınlık yüzeyinde kanatları açık bir kartal durmaktadır. Demeter'in dört sütunlu tapınağı daha vardır.⁽⁶⁶⁾

Sikkeler üzerinde Τριῶν νεωκόρων yazısı ile görülen altı sütunlu Demeter tapınağının konumu dikkat çekicidir.⁽⁶⁷⁾ Tanrıça daima cepheden görülür ve ortada bulunur, her iki yanında iki imparator tapınağı yer alır. Bu sikkelerin üzerinde üç tapınağın ortasında bir yılanın yükseldiği yuvarlak bir altar yer almaktadır. İki imparator tapınağı δὶς νεωκόρων yazısı görülen bir sikke üzerinde ayrıca tasvir edilmiş burada da karşılıklı olarak köşeleme yerleştirilmişlerdir.⁽⁶⁸⁾ İki tapınağın arasında yüksekliği tapınağın tepesine ulaşan uzun bir sütun bulunmaktadır. Sütunun üzerinde hepsinden daha yüksekte olan Demeter'in sola dönük bir heykeli bulunmaktadır. Burada Demeter öne doğru sarkmış sağ elinde başaklar, yukarı kalkmış sol eli ile asa tutmaktadır. Bu Demeter sütunu sikkelerden faydalanılarak yukarıda bahsettiğimiz tapınaklar arasında alana ilave edilmek suretiyle daha önce söylediğimiz (s.96) Nikomedeia agorasının planı oluşturulmuştur. Pogodin ve Wulff⁽⁶⁹⁾

---

(65) RG 552,279, XCV,23.

(66) RG 531,116, XCI,32; RG 532,123, XCII,4.

(67) RG 552,279, XCV,23; RG 571,407, XCVIII,28.

(68) RG 550,263, XCV,10.

(69) Pogodin-Wulff, a.g.e., s.148.

Nikomedeia'daki çalışmaları sırasında, dağın eteklerinde, açık bir alanda, agoranın bulunduğu bir alanda, n cephesinde altı sütunun olduğu bir yapının kalıntılarını bulmuşlardır. Bu kalıntıların yakınında üzerinde Ἄγαῶν τχη Δῆμητρι yazısının bulunduğu bir sütunun kırılmış parçasını bulmuşlardır.⁽⁷⁰⁾ üzerinde Demeter heykeli olan sütunun yer aldığı agora güneye, yani denize doğru ve dağlara doğru anfitiyatro şeklinde yükselen şehirin oluşturduğu yarım dairenin ortasında bulunmaktadır.⁽⁷¹⁾ Dolayısıyla, tanrıça bulunduğu yüksek noktadan denize doğru bakmaktadır. şehir tanrıçası Demeter, aynı zamanda limanı ve körfezi, Nikomedeia'lıların korunmalarını ve Nikomedeia denizciliğine kadar uzanan bereketi, bolluğu gözetir.

Demeter'in Marcus Aurelius (M.S.161-180) ve Lucius Verus'un (M.S.161-169) yönetimleri döneminde üç basamak üzerinde yükselen n cephesi ile bir tapınağı daha vardır.⁽⁷²⁾ Alınlığında akroter olup dört stunludur ve bu sütunlar orta kısımda yer alan kült resminin görülebilmesi için birbirlerinden ayrılmışlardır.

Nikomedeia'da Demeter'e ait sunu yazıtlarını, sikkeler üzerindeki kült resimlerini ve tapınak tasvirlerini gördükten sonra şimdi de önemli bir tapınımı olan tanrıça Kybele'nin kültünü incelemeye çalışacağız.

---

(70) Pogodin-Wulff, a.g.e., s.149.

(71) E.Bosch, a.g.e., s.249.

(72) RG 531,116, XCI,32.

2. KYBELE

Tarih öncesinin başlangıcından tek tanrılı dinlerin yerleştiği dönemlere kadar uzanan ve Akdeniz yöresini kapladıktan sonra, bir yandan kuzey ülkelerine, öte yandan Asya'nın içerilerine dek yayılan, bir çok ulus, uygarlık ve kültürlerde değişik adlarla anılıp hep aynı prototipe indirgenebilen Ana Tanrıça dininin kaynağı Anadolu'dur.⁽⁷³⁾ Kybele çoğu zaman tanrıların annesi olarak tanımlanmıştır. Anadolu'da yer alan Dindymos dağı⁽⁷⁴⁾ ile olan bağlantısı nedeniyle Dindymene veya Dindymeneli anne olarakta isimlendirilmiştir.⁽⁷⁵⁾ Grekler Kybele'yi Zeus'un annesi Rhea ile bir tutmuşlardır. Pausanias⁽⁷⁶⁾ tarafından nakledilen bir Phryg miythos'una göre Zeus Dindymus dağında toprağın üzerinde uyurken birden bire yattığı yerden fırlamış, bulunduğu yerden erkek ve dişi organları olan garip bir yaratık büyüüvermiştir. Diğer tanrılar Zeus'tan meydana gelen böyle bir canlının tam boyutlarına ulaşırsa ne olacağı endişesiyle korkuya kapılarak yaratığın erkeklik organını kesmişlerdir. Bu canlı daha sonra büyüyerek tanrıça Kybele veya Agdistis olmuştur. Kesilen organlardan bir badem ağacı yetişmiştir. Günün birinde nehir tanrısı

---

(73) A.Erhat, a.g.e., s.199.

(74) Anadolu'da Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır. Biri Phrygia'daki Murat dağı, diğeri Mysia-Phrygia sınırındaki Kapıdağ, üçüncüsü ise tanrıçanın en önemli merkezi olan Pessinus'a yakın Günyüzü dağıdır.

(75) Edward Tripp, The Meridian Handbook of Classical Mythology, New York, 1974, s.179.

(76) Pausanias VII, 17,9-12, Graeciae Descriptio, Ed.Fridericus Spiro, Vol.II, Libros V-VIII, Lipsiae, 1903, s.219.

Sangarios'un kızı Nana bu ağacın meyvelerinden birini kucağına koymuş, ancak bu meyve birden kaybolmuş ve Nana kendini hamile olarak bulmuştur. Bir erkek çocuk doğurduğunda onu terk etmiştir. Bu çocuk, Attis, her nasılsa erkek keçi tarafından emzirilmiş ve büyüyerek yakışıklı bir delikanlı olmuştur. Kybele bir gün Attis'i görmüş ve O'na aşık olmuştur. Ancak bu durumdan haberi olmayan genç, Attis, Dindymos'un eteklerindeki Pessinus^(*) şehri kralının kızıyla evlenmeye hazırlanmaktadır. Bunu kıskanan Kybele, Attis ve kralı çıldırtmıştır. Bu çılgınlıkla her ikiside kendini hadım etmiş ve Attis ölmüştür. Bu kızgınlığına çok geç pişman olan Kybele, Zeus'tan Attis'in cesedinin hiç bir zaman çürümemesini istemiştir. Attis Pessinus'a gömülmüştür. Attis'in daima yeşil olan çam ağacına dönüştüğü söylenir, en azından çam ağacı O'na ithaf edilmiştir.

Kybele, bir çok Olympos'lu tanrıların annesi olan Rhea ile eşimsenmektedir.⁽⁷⁷⁾ Rhea tanrıların annesi olarak tanımlanmıştır.⁽⁷⁸⁾ Rhea daima yerin annesi olarak Zeus'un doğumu ile önemli bir ilişki içinde olmuştur. O aynı şekilde Girit kültürleri ve efsanelerinde yer almıştır.⁽⁷⁹⁾ Rhea verimli tarlaların değil, gerçekte dağ silsilelerinin tanrıçasıdır. Ormanlık dağların gizemli yalnızlığında taçlandırılmış

(*) Bir tapınak kenti olan Pessinus, Eskişehir ili Sivrihisar ilçesi merkez bucağına bağlı olan ve ilçe merkezinden 20 km. kadar güneyde bulunan Ballıhisar köyünün kapladığı alandır.

(77) Edward Tripp, a.g.e., s.180.

(78) L.Preller-Carl Robert, *Theogonie und Goetter*, Berlin, 1894, s.638.

(79) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.638.

tabiatın anasıdır. O'nun vücudundan yerin en güçlü tanrısı doğmuş ve O'nu beslemiştir. Rhea aynı zamanda İda'lı anne olarak tanımlanmıştır.⁽⁸⁰⁾

Eskiçağ tarihinin büyük coğrafyacısı Strabon, yapıtının bir yerinde⁽⁸¹⁾ Phrygialılar ile İda dağı (Kaz dağı) civarındaki Troialıların Rhea'ya "Tanruların Anası", "Agdistis" ve "Phrygialı Büyük Tanrıça" isimleri altında tapındıklarını, ayrıca ibadet gördüğü yerlerden dolayı da "İdaea", "Dindymene", "Sipylene", "Pessinuntis", "Kybele" ve "Kybebe" ünvanlarıyla anarak şereflendirdiklerini ifade etmektedir. Başka bir yerde ise⁽⁸²⁾ Atinalıların Büyük Ana'ya tapındıklarına işaret ederek ozan Aiskhines'in Büyük Ana'nın ayinlerine katıldığını vurgulamaktadır.

Eskiçağın büyük tarihçilerinden Herodotos Kybele'nin Anadolu ile ilgisini yansıtan haberin dışında,⁽⁸³⁾ İskitli Anacharsis diye birinin Kyzikos'da gördüğü Tanrular Ana'sının tapınımını benimseyip bunu tanıtmak üzere ülkesine götürmek arzusu duyduğunu söylemektedir.⁽⁸⁴⁾

Hellen ve Avrupa edebiyatının ilk yazılı örneklerini veren ozan Homeros'da Phrygia'dan bahsedilmekle beraber⁽⁸⁵⁾ Kybele

---

(80) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.639.

(81) Strabon, a.g.e., X 3,12; X 3,15.

(82) Strabon, a.g.e., X 3,18.

(83) Herodotos, V 102.

(84) Herodotos, IV 76.

(85) Homeros, İliada, XXIV 615; III 184; XVI 719.

ismini göremiyoruz. Ancak bazı ip uçları vardır. Örneğin, “Hayvanların Anası kaynağı bol İda”dan söz edilmektedir.⁽⁸⁶⁾ Yine aynı İda’ya “Canavarlar Anası çok pınarlı” diye hitap edilmektedir.⁽⁸⁷⁾ Yani İda sadece bir dağ ismi olarak görülemez. İda dağı Kybele’ye kutsaldır ve Kybele bundan dolayı “İdaia” diye isimlendirilmektedir. Aynı zamanda tanrıça vahşi hayvanların hakimesidir. O halde buradaki İda terimi sırf dağ kavramından ziyade tanrıçanın söz konusu ünvanı ile ilgili olmalıdır.⁽⁸⁸⁾ Kybele Hellas’a özgü veya oranın yerlisi bir tanrıça değildir. Hellenlerin bazı tanrıçalarının özelliklerini Kybele’de gördüklerinden dolayı, tanrıçayı benimsedikleri söylenebilir.⁽⁸⁹⁾ Bununla beraber, Kybele’nin Anadolu ile ilişkisinin belirgin olduğu, Hellenlerin bu tanrıçayı benimserken onun etkisiyle kendi tanrıçalarından bazılarıyla özellikle Rhea ve Demeter-Kybele’yi özdeşleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁽⁹⁰⁾

Tanrıçanın tapınımına Anadolu’da yaygınlıkla rastlanır. Bunlar Troia’nın İda sıradağları, Mysia’nın Sipylos ve Lydia’nın Tmolos sıradağları, Lydia, Phrygia, Bithynia ve Galatia’nın iç kısmındaki dağların zirveleridir.⁽⁹¹⁾ Kybele bu dağ silsilelerine ait

---

(86) Homeros, a.g.e., VIII 47.

(87) Homeros, a.g.e., XIV 283.

(88) Çapar, Ömer, “Roma Tarihinde Magna Mater Kybele Tapınımı”, A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX, 1-4 (1979), s.186.

(89) Çapar Ömer, a.g.e., s.186.

(90) Çapar Ömer, a.g.e., s.186.

(91) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.639-640.

isimlerle anılmıştır. Örneğin Σιπυληνή, Δινδυμηνή ve Βερεκυνδία^(*),⁽⁹²⁾ Kybele Lydia’da Κυβήβη olarak geçmektedir.⁽⁹³⁾

Kybele aynı zamanda tabiatın ve tarımın tanrıçasıdır. Çoban ve avcılardan oluşan Phrygler Sakarya’nın tabiatında, tarlalarda ve bağlarda çalışmışlar ve yaşamlarını zengin ve gelişen şehirlerde hiçte az olmayan ziraat içinde sürdürmüşlerdir. Buradan Kybele’nin aynı zamanda tarım tanrıçası olduğu sonucuna varabiliriz.

Tanrıça tasvirlerinde genellikle ayakta veya otururken, başında surlu bir taç ve tamamen giyimli olarak, iki saç örgüsü yüzünün iki yanından aşağı sarkmış, elinde tympanum veya patera (libasyon kabı), dizlerinde bir aslan veya iki yanında birer aslan, bazen yanında meşaleli bir figür, bazen bir genç (Attis) veya bazen de iki yanında yer alan bir genç diğeri yaşlı iki figür olduğu halde taht üzerinde oturur biçimde gösterilmektedir.⁽⁹⁴⁾

Tanrıça ile ilgili arkeolojik yapıtların büyük bir kısmı onu başında surlu bir taç ile tahtında oturan ve önünde kutsal hayvanları, yani aslanları olan bir tanrıça olarak tanımaktadır. Bilindiği gibi bu surlu taç onun “Kent Koruyucu” gücünün simgesi olup Hellenistik

---

(92) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.640.

(*) Sangarios’un kıyısında bulunan eski bir kale.

(93) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.640.

(94) Ömer Çapar, a.g.e., s.176.

devirde yaratılmış bir buluştur.⁽⁹⁵⁾ Tanrıça bu özelliğinden dolayı Mater Turrta veya Turrigera lakabını taşır.⁽⁹⁶⁾ Zil, tympanum, dümbelek, flüt onun orgiastik ayinlerinde kullanılan müzik aletleridir. Özünde ve tapınımında, doğanın engel tanımayan taşkın güçlerini sembolize eden Dionyzik karakter vardır.⁽⁹⁷⁾ Yüksek dağ tepelerine ve karanlık orman köşelerine özel bir tutkusu vardır. Vahşi hayvanların, özellikle de aslanların hakimesidir. Bu tanrıçaya ait ibadetlerle ilgili efsanelerde özel bir vahşilik veya fantastik bir heyecanlılık karakteristik bir özellik olarak daima söz konusu olmuştur. Attis, aslında Büyük Ana Tanrıçanın bitkiler alemi üzerindeki fonksiyonu ile birleştirilmiş ve tanrıçanın aşığı genç bir bitki tanrısı olarak tanınmıştır.⁽⁹⁸⁾ Yani kışın ölen ve ilkbaharda dirilen doğa güçlerini simgeleyen bir tanrı olarak kendisine tapınılmıştır. Böylece kökeninin Mezopotamya'ya kadar indiği, Sümerlerin aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın kocası doğa ve bereket tanrısı Dumuzi (Tammuz) ile aynı olduğu çoktan beri kanıtlanmıştır.⁽⁹⁹⁾

---

(95) Ömer Çapar, a.g.e., s.177.

(96) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.642.

(97) Ömer Çapar, a.g.e., s.177.

(98) M.J.Vermaseren, The Legend of Attis in Greek and Roman Art, Leiden, 1966, s.1-12.

(99) F.Kınal, "Inanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, III (1965), s.15-20; Ömer Çapar, a.g.e., s.177-178

Bütün bu isim ve sıfatlardan anlaşıldığı gibi, tanrıça doğayı bütün canlılığı, verimliliğiyle simgeleyen evrensel bir nitelik taşımaktadır. Hiç bir tanrı Ana Tanrıça kadar çeşitli adlarla adlandırılmamıştır. Bu ad ve sıfat çokluğu Ana Tanrıçanın kaynağı Anadolu'da olmak üzere uluslar üstü bir nitelik kazandığını kanıtlamaya yeter. Kültepe tabletlerinde adı Kubaba olarak, Lydia'da Kybebe, Phrygia'da Kybele olarak geçer, Hitit kaynaklarında Hepat diye adlandırılır. Komana Pontika (Tokat bölgesinde Gümenek) ve Kayseri yöresindeki Komana Kappadokika (Kemer) kentlerinde adı çok eski bir Anadolu adı olan Ma'dır. Sümer'de Marienna, Mısır'da İsis, Syria'da Lat diye adlandırılır.⁽¹⁰⁰⁾ Ayrıca bazı yer adlarından üreme sıfatlara Yunanca meter, Latince mater sözcüğü eklenerek tanrıçanın bölgesel niteliği de dile gelmektedir.

Nikomedeia şehrinin ana tanrıçası Demeter'den önce Magna Mater idi.⁽¹⁰¹⁾ Magna Mater'e ait tapınak şehrin merkezinde, agoranın yanında, Demeter tapınağının yapıldığı yerde bulunmakta idi. Ancak Demeter'e ait olan kutsal alana yer açmak için Magna Mater'in tapınağı kaldırılmıştır.⁽¹⁰²⁾ Nikomedeia'da Tanrıça Kybele'ye ait üç sunu yazıtı elimize geçmiştir.⁽¹⁰³⁾

---

(100) A.Erhat, a.g.e., s.200.

(101) E.Bosch, a.g.e., s.251-252.

(102) E.Bosch, a.g.e., s.252.

(103) F.K.Dörner, a.g.e., s.29; S.Şahin, a.g.e., nr.70, s.127.

Μητρ[ί] θεων
Εἶα Δαμῶ κατ'ε-
πιταγήν.

“ Tanrıların Anasına
Eia Damasın buyruğuna
göre.”

Meter'in kalker taşından oturan heykeli Himmekli'de bulunmuştur. Heykelin başı kırılmıştır ve O'nun sol yanında oturan bir aslan tasvir edilmiştir. Heykel şimdi İzmit Müzesinde bulunmaktadır. Yazı heykelin alt kısmındadır. Ölçüler şöyledir: yükseklik: 0.43 m., genişlik: 0.29 m., kalınlık: 0.20 m., hece yüksekliği: 0.02 m.

Nikomedeia'da bulunan ikinci sunu yazıtı şöyledir:⁽¹⁰⁴⁾

.....
Τον βωμὸν ΜΗ.....
ἐκ τῶν ἰδίων τῆς κόμης

Mermerden profil kaide'nın üst kısmı kırılmıştır. Bayram Gürsoy'un evinin önünde, Kaşıkçı köyünün yaklaşık 1 km. güneybatısında bulunmuştur. Yazıtın sadece son iki satırı okunabilmektedir. Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.84 m., genişlik: 0.41 m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Sencer Şahin yazıtı Μητρ[ί] veya Μητρ[ί]θεων] olarak tamamlanmıştır.

---

(104) S.Şahin, a.g.e., Nr.72, s.129.

Üçüncü sunu yazıtı da şöyledir:⁽¹⁰⁵⁾

Φρούγῖς θρουγίου Μητρὶ θε-
ων εὐχὴν ἀνέθετο ὑπὲρ ἑαυ-
τοῦ καὶ
των deae ἰδί-
ων anaglyphum

Kireç taşından stel Kandıra kasabasında bulunmuştur. Şimdi İstanbul Müzesindedir. Stelde önde Ana Tanrıça, sağda aslan ile birlikte ve solda tympanum ile durmaktadır. Ölçeler şöyledir:

Yükseklik: 0.64 m., genişlik: 0.49 m., kalınlık: 0.25 m.,
hece yüksekliği: 0.01-0.02 m.

Bu sunu yazıtlarından başka Turgutlar köyünde ve Bayat'ta Ana Tanrıçaya ait oturan heykeller bulunmuştur.⁽¹⁰⁶⁾ Bu heykeller şimdi İzmit Müzesindedir. Ancak bu heykellerin yazıtı yoktur.

Magna Mater Nikomedeia'da sikkeler üzerinde iki aslan arasında tahtında oturan veya iki aslan koşumlu araba üzerinde giden Kybele olarak görülmektedir.⁽¹⁰⁷⁾ Κυβέλη ismi Bithynia kültlerine ilişkin belgelerde yer almamaktadır. Buna karşı Μητήρ ismine bir çok kere rastlanır.⁽¹⁰⁸⁾

---

(105) S.Şahin-E.Schwertheim, "Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebung" *ZPE* XXIV (1977), s.260, nr.2.; E.Schwertheim, Festschrift Dörner, Leiden, 1978, nr.797, nr.7; Dörner Inschriften, s.29., nr.91.

(106) Dörner, a.g.e., s.49-50, nr.13-14.

(107) RG 561, 350, XCVII, 11; RG 568, 393, XCVIII, 15.

(108) E.Bosch, a.g.e., s.252; G.Mendel, "Inscriptions de Bithynie", *BCH*, XXIV (1900), s.409.

Sahip olduğu özellikler dolayısıyla Tyche bizi Μητήρ'e yönlendirmektedir. Örneğin:

1. Sola dönük ayakta duran Tanrıça, kale suru tacı ile görülmekte, ileri uzatılmış sağ elinde patera, sol kolunda gemi dümeni vardır.⁽¹⁰⁹⁾

2. Tanrıça bir kaya üzerinde sola dönük oturmakta, kale surlu tacı ve tünik ile görülmektedir. Sol bacağına öne doğru uzatmış, sağ bacağına kendine çekmiş, sol eli ile arkasındaki kayaya tutunmakta, sağ elindeki başakları önünde tutmaktadır. Ayaklarına doğru bir geminin ön kısmı bulunmaktadır. Ayrıca bir hurma dalı görülmektedir.⁽¹¹⁰⁾

3. Kale surlu tacı ile sağa dönük bir kayan başı görülmektedir.⁽¹¹¹⁾

4. Sola dönük, arkalıksız bir koltukta oturan Tanrıça, kale surlu tacı ve tünik ile görülmekte, sol elinde asa, ileri uzatılmış sağ elinde bir tapınak modeli taşımaktadır.⁽¹¹²⁾

5. Tanrıçanın başında kale surlu tacı vardır ve sağ elinde patera ile kaya üzerinde oturur görülmektedir.⁽¹¹³⁾

---

(109) RG 524, 61, XC, 19; RG 546, 234.

(110) RG 528, 91, XCI, 13.

(111) RG 528, 93, XCI, 15; RG 533, 126, XCII, 8; RG 536, 155, XCII, 30.

(112) RG 536, 154, XCII, 29.

(113) RG 545, 229, XCIV, 16.

6. Sola dönük ayakta duran ve kale surlu tacı ile görülen Tanrıça her iki yana açılmış ellerinde imparatora ait bir tapınak modeli tutmaktadır.⁽¹¹⁴⁾

7. Sağa dönük ayakta duran ve kale surlu tacı ile görülen Tanrıça sola dönük oturan Roma Nikephoros'un karşısında durmaktadır.⁽¹¹⁵⁾

Sikkelerde görünen gemi dümeni, denizciliğin Nikomedeia için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca kale surlu taç taşınması ile kentin koruyucu tanrıçası olduğunu anlamaktayız.

Nikomedeia'nın eski bir tanrıçası olan Meter'e ait sunu yazıtlarını ve sikkeler üzerindeki kült resimlerini de gördükten sonra yerli bir Tanrı olan Sabazios'un kültü üzerinde duracağız.

3. SABAZİOS

Sabazios Phrygia'lı bir tanrıdır.⁽¹¹⁶⁾ Sonraları Grekler tarafından da benimsenmiş ve coşkulu kültü Dionysios'unkine benzediği için Dionysos ile bir tutulmuştur.⁽¹¹⁷⁾ Efsaneye göre Zeus bir yılan biçimine girmiş, Persephone'ye yaklaşmış ve Sabazios'u öyle üretmiştir.⁽¹¹⁸⁾ Sabazios'un attributu yılanıdır.⁽¹¹⁹⁾ Yılan bu

---

(114) RG 556, 311, XCVI, 19.

(115) RG 563, 361, XCVII, 21.

(116) Schaefer, "Sabazios", RE, II (1920), s.1540; A.Erhat, a.g.e., s.288.

(117) Herbert Hunger, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Wien, 1969, s.112; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.700-701-702; A.Erhat, a.g.e., s.288.

(118) A.Erhat, a.g.e., s.288.

(119) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s:701.

tanrının mysterlerinde önemli bir rol oynamıştır. Tabiat yaşantısının her yıl yenilenmesinin bir sembolüdür. Sabazios insanlara öküzlerini evcilleştirmek ve sabana koşturmak fikrini vermiştir, bazı imgelerde başının öküz boynuzlarıyla gösterilmesi de bundandır.⁽¹²⁰⁾ Sabazios M.Ö. 5.yüzyılda mysterleri ile Hellas'a geçmiştir.⁽¹²¹⁾ Arica Zeus Sabazios olarak ta çağrılmıştır.⁽¹²²⁾ Grek dünyasında Phrygialı bir Tanrı olan Sabazios'un kültü yaygın değildir. Buna karşın Roma İmparatorluk döneminde oldukça yaygındır.⁽¹²³⁾

Sabazios'un sembolü olan yılanın aynı zamanda Tanrıça Demeter'in de sembolü olduğunu daha önce (s.99,114) söylemiştik. Muhtelif Demeter tapınaklarının ön cephelerinin kapısı üstündeki alınlıklarda bazen kanatları açılmış bir kartala, bazen de birbirine dolanmış iki yılan arasında bir büst görülmektedir. Şeklin kimi tasvir ettiği veya ne anlama geldiği çoğu zaman belirlenememiştir.⁽¹²⁴⁾ Yılanlar Demeter'in hayvanları olarak tanınmıştır. Ancak kartal nadiren Demeter ile bağlantılı kullanılmıştır. Kartal ve yılan Sabazios'un sembolüdür.

---

(120) A.Erhat, a.g.e., s.288.

(121) Herbert Hunger, a.g.e., s.112.

(122) CIL XI, 1323; O.Rayet, "Inscription De Philadelphie", BCH, I (1877), s.308.

(123) Schaefer, a.g.e., s.1540.

(124) E.Bosch, a.g.e., s.215.

Sabazios Nikomedeia'da 1 yazıt ve 1 sikke ile belgelenmektedir.⁽¹²⁵⁾

Ἄγαθῆ Τύχη ·	“Uğurlu Olsun;
θεῶ Σαβαξίῳ Παγισα-	Tanrı Sabazios Pagisaranos'a
ρανῶ τὸν βωμὸν ἀνέ-	sunagi Mukianos'un
στησα μάξιμος μου-	oğlu Maksimos şükran-
κιανοῦ εὐχαριστήριον.	larını sunarak dikti. (imparator)
ἔτους θ' Σεουήρου και	Severos ve Antoninos'-
Ἀντωνίου Σεβαστων.	un 9. yılında”

Sunak mermerdendir. Körte tarafından Gebze kasabasında Mustafa Paşa Camisinin kapısı önünde bulunmuştur. Sunak şimdi caminin bahçesindedir. M.S.206 yılına aittir. Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0,65 m.; genişlik: 0,52 m.; kalınlık: 0,42 m.;
hece Yüksekliği: 0.035 m.

Ayrıca, S.Şahin kare, profil mermerden bir kaidenin Zeus Sabazios'a ait olduğunu söylemektedir.⁽¹²⁶⁾

---

(125) F.K.Dörner, TAM IV, s.27, nr.79; CIG 3791; A.Körte, “Kleinasiatische Studien V”, AM, XXIV (1899), s.425, nr.21; L.Robert, “Inscriptions de la Region de Yalova en Bithynie”, Hellenica VII (1949), s.45; S.Şahin, a.g.m., ZPE, XXIV (1977), s.260, nr.3; RG 561, 349, XCVII, 10.

(126) S.Şahin, a.g.e., s.31., nr.5. Taf.3.

..... ΑΙΣ

Rölyef

.....\ΣΥΜΗΛΗΣ

.....Κατ'Ον αρ

Mermer kaidenin sol yanı kırılmıştır ve kağıt fabrikasının inşaatında bulunmuştur. Kaide şimdi İzmit Müzesinin bahçesindedir. Kaidenin ön yüzünde ağacı kökünden saran bir yılan ve çalı tasvir edilmiştir. Sağ yüzünde ise bağları sarkan yapraklardan oluşan bir çelenk görülmektedir. Üst kısmı tam değildir ve üst yüzüne bir oyuk yapılmıştır. Muhtemelen kaidede bir ostothek^(*) bulunmaktadır.

Sabazios Nikomedeia'ya ait bir sikkede⁽¹²⁷⁾ sağa dönük olarak ayakta duran, genç görümlü ve çıplak olarak tasvir edilmiştir. Başında yıldız gibi bir taç görülmektedir. Sabazios aşağıya doğru sarkan sağ elinde bir şimşek tutmakta, yukarıya kaldırdığı sol eli ile yere dayalı olan bir mızrak kavramıştır. Bu mızrağın ortasında tanrının dirseğinin hemen altına gelecek şekilde, küçük yuvarlak bir levha asılıdır. Figürün arkasında üzerinde bir yılanın yukarı doğru kıvrılarak uzandığı bir altar durmaktadır. Açılmış kanatları ile bir kartal aşağı doğru süzülmemektedir. Burada tasvir edilen tanrının Sabazios olarak tanımlanması, üzerinde bulunan yazıt ile O'na ait

---

(*) Kabartmalarla süslü, küçük sanduka biçimindeki kül ve kemik muhafazalarına verilen ad.

(127) RG 561, 349, XCVII, 10.

olduğu belirtilen aynı şekilde heykellerden anlaşılmaktadır.⁽¹²⁸⁾ Sabazios'a Nikomedeia'da tapınılmış ve Demeter ile kültleri dolayısıyla ilişkilendirilmiştir.

Sabazios'un Trakya'dan Bithynia'ya gelmiş olması, O'nun sikke üzerinde görülen yıldız şeklindeki tacı ile belgelendir. Ancak Trakya'da Sabazios Helios ile eşimsenerek tasvir edilmiştir.⁽¹²⁹⁾ Sabazios'un Phrygler tarafından daha sonra kendi isimleriyle anılan bölgeye göçlerinde Kybele ile beraber getirilmiş olması muhtemeldir.⁽¹³⁰⁾ Kartal ve yılan Sabazios'un birlikte görüldüğü hayvanlardır ve her ikisi de Nikomedeia'nın kuruluşuna ilişkin efsanede yer almaktadır. (s.88) Yine her ikisine Demeter ile ilgili tasvirlerde rastlanmaktadır. Bütün bunlardan Sabazios'a bölgenin çok eski halkı tarafından tapınıldığını çıkartıyoruz.

Nikomedeia'nın otokton halkına ait bir dinin canlı olduğunu gördükten sonra şimdi de devlet tanrılarında biri olan Hera'yı ele almaya çalışacağız.

---

(128) Cook, *Zeus I*, Cambridge, 1914, s.392, Nr.27; *CIL* 13, 1, 1496.

(129) Domaszewski "Griechische Inschriften aus Moesien und Thrakien", *AEM*, X (1886), s.241, 6.

(130) E.Bosch, a.g.e., s.261.

4. HERA

Hera, Kronos'la Rheia'nın kızıdır. Zeus'un hem kızkardeşi, hem de karısı olan Hera gökyüzünün kraliçesidir.⁽¹³¹⁾ Kronos'un yuttuğu ve sonradan kustuğu çocukları arasında bulunur.⁽¹³²⁾ Hera, Theogenia'da Zeus'un son eşi olarak gösterilir.⁽¹³³⁾ Kral tanrıdan Hebe, Ares ve Eileithyia'yı dünyaya getirmiştir. Hera'nın bir diğer çocuğu da Hephaistos'tur.

Homeros destanlarında⁽¹³⁴⁾ “inek gözlü”, “ak kollu” “Argoslu Here”, “öküz gözlü”, “altın sandallı” ya da “altın tahtlı” sıfatlarıyla adı geçen Hera tipik bir grek tanrıçasıdır.

Aynı zamanda evlilik ve doğum tanrıçası olan Hera gökyüzünün tanrıçasıdır. Romalılar kendi tanrıçalrı Iuno ile eş tutmuşlardır. Samos, Argos, Euboea ve Stymphalus O'nun doğum yeri olarak kabul edilmiştir.⁽¹³⁵⁾ Tanrılar ve Titanlar arasında meydana gelen savaşta Oceanus ve Tethys tarafından korunmuştur.⁽¹³⁶⁾

Zeus'la Hera evlenmeden önce birlikte olmuşlardır. Bazı yazarlar Zeus'un guguk kuşu şekline girdiğini ve Hera'nın O'nu yağmurdan koruduğu zaman baştan çıkardığını söylerler.⁽¹³⁷⁾

---

(131) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.160.

(132) Hesiodos, a.g.e., s.119, s.454.

(133) Hesiodos, a.g.e., s.136, s.921.

(134) Homeros, *Iliada*, I,195; IV,8; IV,50; V,712; V,755; V,767; V,775; V,784; V,907; VIII,350, VIII,382, VIII,469; VIII,484; XIV,152; XIV,159; XIV,222; XIV,263; XIV,277; XV,6; XV,34; XV,49; XV,78; XV,92; XV,130; XVI,439; XVIII,239; XVIII,360; XX,112; XX,309; XXI,512; XXIV,55; *Odysseia*, XI,604.

(135) Edward Tripp, a.g.e., s.272.

(136) Homeros, *Iliada*, XIV, 200.

(137) L.R.Farnell, a.g.e., s.184 vd.; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.164-165.

Zeus ile Hera'nın kutsal düğünü (Γερὸς γάμος) efsanelerde ve kültürte çok sık işlenen bir motiftir. Hera Ares, Hebe ve Eileithyia adında üç çocuk dünyaya getirmiş, ancak evliliği uyumlu olmamıştır. Zeus karısının veya herhangi bir kadının yardımı olmaksızın kızı Athena'yı meydana getirdiğinde Hera bunu kıskanmış ve kendi başına oğlu Hephaistos'u doğurmuştur.⁽¹³⁸⁾ Hephaistos topal ve sağlıksız olup, annesi O'nu gökyüzünden atmıştır. O Lemnos adasına düşmüş ve orada büyüyerek yetenekli bir zanaatçı olmuştur. Hephaistos, Hera tarafından gördüğü muameleye kızarak O'na hediye olarak bir taht yapmıştır. Hera bundan şüphelenmeden tahta oturmuş ve kalkamamıştır. Hephaistos'u ancak Dionysos Hera'yı serbest bırakması konusunda kandırabilmiştir ve Hephaistos gökyüzüne geri dönmüştür.⁽¹³⁹⁾

Hera'nın Athena'nın doğumuna tepkisinin bir diğer versiyonu da O'nun Typhaon devini doğurmasıdır. Typhaon Zeus'un en tehlikeli düşmanı olmuştur. Ayrıca Hera Poseidon ve Athena'ya katılarak açıklanmamış bir sebepten dolayı Zeus'un bağlanması olayına katılmıştır. Thetis Tartarostan Briareus'u O'nun serbest bırakılması

---

(138) Hesiodos, a.g.e., s.136, s.925.

(139) Edward Tripp, a.g.e., s.272-273.

için çağırmıştır.⁽¹⁴⁰⁾ Hera'nın en büyük düşmanı Alkmene'nin Zeus'tan doğurduğu Herakles'tir.⁽¹⁴¹⁾ Hera Herakles'e eziyette çok ileri gidince Zeus O'nu ayak bileklerinden örsle asmıştır.⁽¹⁴²⁾

Zeus'un karısı olarak yüceltilmiş olmasına rağmen Hera'nın saflığı saldırılara karşı korunamamıştır. Tanrıların devlerle olan savaşları sırasında Zeus Porphyryon'u Hera'ya tecavüze zorlamış ve daha sonra O'nu yıldırımla Tartaros'a atmıştır.⁽¹⁴³⁾ Dev Ephialtes de Artemis tarafından öldürülmeden önce Hera'ya kur yapma cesaretini göstermiştir.⁽¹⁴⁴⁾ Zeus tarafından Olympos'a davet edilen Ixion Hera'ya kur yapacak kadar cesaret göstermekten dolayı büyük bir gurur duymuştur. Zeus'un emirleri doğrultusunda, Hera buluttan bir görüntüsünü oluşturarak Ixion'u aldatmıştır. Zeus Ixion'u sürekli olarak bir tekerleğe bağlayarak cezalandırmıştır.⁽¹⁴⁵⁾ Hera ve Poseidon Argos'un ve çevresindeki bölgenin baş tanrısı olarak tanınmak için rekabet etmişlerdir. Bu konudaki karar en sonunda bölgedeki üç yerel nehir tanrısına bırakılmıştır. Inachus-Asterion ve Cephisus. Bunlar Hera'nın lehine karar vermişler ve Hera Argos'un baş tanrıçası olmuştur.⁽¹⁴⁶⁾

---

(140) L.R.Farnel, a.g.e., s.184; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.167; Edward Tripp, a.g.e., s.272-273.

(141) Hesiodos, a.g.e., s.137, s.944-945; A.Erhat, a.g.e, s.147.

(142) Edward Tripp, a.g.e, s.273.

(143) Edward Tripp, a.g.e., s.273; A.Erhat, a.g.e., s.147.

(144) Edward Tripp, a.g.e., s.273.

(145) Edward Tripp, a.g.e., s.273; A.Erhat, a.g.e., s.147.

(146) M.Nillson, Geschichte der griechischen Religion, I, München, 1941, s.400-401; Edward Tripp, a.g.e., s.273.

Kadınların tanrıçası olarak Hera onlara ait tüm sorunları paylaşmıştır. Stymphalos^(*)'ta O'na kız, gelin ve yaşlı kadın olarak tapınılmıştır.⁽¹⁴⁷⁾ Hellas'ta ve Roma'da kızı Eilethya ile doğumlara gözcülük etmiştir.⁽¹⁴⁸⁾ Daha çok evlilik tanrıçası olan Hera Τελεία, Παῖς, Χήρα olarak tapınılmıştır.⁽¹⁴⁹⁾ Temenium'da, Argos'ta her yıl bakireliğini Canathus pınarında yıkanarak yenileme özelliği vardır.⁽¹⁵⁰⁾ Hera'nın en sevdiği kuş Tavus kuşudur.⁽¹⁵¹⁾ Hera'nın Zeus'un eşi olması dışında çok önemli karakteristik bir özelliği yoktur. Güzel, namuslu ve sadık bir eşin sembolüdür.

Nikomedeia'ya ait yazıtlarda Hera sadece bir kere görülmüştür.⁽¹⁵²⁾

Ἄγαθῆ Τύχη·

“Uğurlu Olsun;

Μάξιμος Ἄγα-

Maksimós Agathokleaus

θοκλέους θε-

Tanrıça Hera'ya

ἄν' Ἡραν Μορ-

Mordzapenanon

ζαπενανων

köyünün hediyesi olarak

κώμη δωρον

dikti.”

ἔθηκε

(*) Arkadia'nın kuzeydoğusunda bir şehir.

(147) M.Nillson, a.g.e., s.401.

(148) E.Tripp, a.g.e., s.275.

(149) Pausanias, VIII 22, 2.

(150) E.Tripp, a.g.e., s.275.

(151) A.Erhat, a.g.e., s.147.

(152) F.K.Dörner, a.g.e., s.23, nr.65; F.K.Dörner, “Vorbericht 1962”, (1963), s.134-135, Tab.1, nr.2.

Tanrıça heykelinin kaidesi kireç taşındandır. Kandıra kasabasında bulunmuştur. Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 1.16 m.; genişlik: 0.395 m.; kalınlık: 0.29 m.;
hece yüksekliği: 0.041-0.045 m.

Hera takvimde Bithynia devlet tanrılarının ilk sırasına yerleştirilmiş olmasına rağmen adına yapılmış önemli ve kalıcı eserlere çok az rastlanmıştır. Hera başının yer aldığı Augustus sikkesinde⁽¹⁵³⁾ ön yüzünde keçi boynuzları ve HPA ΛANOIA yazısı vardır. Resim muhtemelen prokonsül Thorius Flaccus onuruna seçilmiştir.⁽¹⁵⁴⁾ Çünkü Bosch Proconsül Thorius Flaccus'un ailesinin Lanuvium'dan geldiği ve oraya ait bir kültle yakın ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla bu sikke Nikomedeia'da tanrıçanın kültü olduğunu ortaya koyamamaktadır.

On iki takvim tanrısından biri olan Tanrıça Hera'nın tapınımını da gördükten sonra yine takvim tanrılarında biri olan Dionysos'un Nikomedeia'daki tapınımını incelemeye çalışacağız.

5. DIONYSOS

Zeus ile Semele'nin oğlu Dionysos Thrakia'dan Hellen dünyasına girmiştir. Lydia ve özellikle Phrygia kökenli olarak söylenmektedir.⁽¹⁵⁵⁾ Hesiodos, Theogonia adlı eserinde⁽¹⁵⁶⁾ Zeus'un Kadmos kızı Semele ile birleştiği söylenmektedir. Dionysos şarap ve

---

(153) Imhoof-Blumer, *MG*, 604.

(154) E.Bosch, a.g.e., s.262.

(155) Martin P.Nillson, a.g.e., s.532.

(156) Hesiodos, *Theogonia*, s.137, sat.940.

bitkilerin tanrısıdır. Grekler tarafından Bacchos diye de bilinmektedir.⁽¹⁵⁷⁾ Dionysos'un doğumuna ait bir çok versiyonlar mevcuttur. Bunlardan biri Zeus Demeter veya Persephone ile bir yılan şeklinde yatması ve bu birleşmenin sonucunda Dionysos olarak tanımlanan Zagreus'un doğmasıdır.⁽¹⁵⁸⁾ Zeus'un kıskanç karısı Hera titanları çocuğu parçalayıp yemeleri için kandırmıştır. Athena O'nun kalbini kurtarmış ve Zeus'a getirmiştir. Zeus'da O'nu yutmuştur. Daha sonra Zeus, Thebai kralı Kadmos'un kızı Semele ile birlikte olarak O'nun ikinci defa babası olmuştur.⁽¹⁵⁹⁾ Bu hikayenin bir değişik şekli de Zeus'un Dionysos'un kalbinin parçalarını Semele'ye bir içeceğin içinde vermesi ve O'nun bu şekilde hamile kalmasıdır.

Daha çok kabul edilen rivayet ise Zeus'un Semele ile birleşmesi ile başlar. Thebai'den başka bir çok yer Dionysos'un doğum yeri olarak gösterilmiştir.⁽¹⁶⁰⁾ Bunlar arasında Dracenum, Naxos, Icarus ve Nysa Dağı yer almaktadır. Hera, Semele'nin Zeus'tan hamile kaldığını öğrenince kendini Semele'nin süt ninesi Beroe şekline sokarak, tanrısal sevgilisinin Semele'ye tüm araç ve gereçleriyle görünmesini istemiş,⁽¹⁶¹⁾ Semele Zeus'a istediği herşeyi yapması için söz verdimiş ve daha sonra Hera'nın talep ettiği şeyi önermiştir. Zeus Semele'yi kararından vazgeçirememiş ve gönülsüz

---

(157) Edward Tripp, a.g.e., s.203.

(158) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.686.

(159) Edward Tripp, a.g.e., s.203.

(160) Edward Tripp, a.g.e., s.203.

(161) Herbert Hunger, a.g.e., s.110; Edward Tripp, a.g.e., s.203.

olarak O'na yıldırım şeklinde veya bir arabının içinde gök gürlemesi ve şimşegin arasında görünmeyi kabul etmiştir.⁽¹⁶²⁾ Semele Zeus'u bu şekilde görünce yanmış veya korkudan ölmüştür. Zeus doğmamış olan çocuğu, Semele'nin rahminden alarak kendi baldırına diker ve daha sonra doğum zamanı gelince dikişleri açar ve çocuğu baldırından çıkartır.⁽¹⁶³⁾ Böylece Dionysos'un iki kere doğmuş tanrı olarak adlandırılması da açıklanmış olmaktadır. Hermes bebeği Semele'nin kızkardeşi Ino'ya götürür. Ino bir süre süt ninesi olarak Hermes'in istediği gibi, O'nu bir kız çocuğu olarak yetiştirmeyi kabul eder.⁽¹⁶⁴⁾ Muhtemelen bunun sebebi Hera'yı kandırmaktı. Hera çocuktan nefret eder ve O'nu büyüten Ino-Athamas çiftini delilikle cezalandırır.⁽¹⁶⁵⁾

Dionysos Thebai'e zafer törenleri ile döndüğünde Ino Cithaeron dağında kızkardeşleri ile birlikte, O'nun dönüşünü kutlamak için, orgiastik dinsel törenlerle eğlenirken Ino oğlu Melicartes ile birlikte denize atlamıştır. Dionysos Onları deniz tanrıları Leucothea ve Palaemon olarak ölümsüzleştirmiştir.⁽¹⁶⁶⁾

---

(162) Edward Tripp, a.g.e., s.203.

(163) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.661; W.H.Roscher, Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie, erster Band, Leipzig, 1884-86, s.1046; Edward Tripp, a.g.e., s.203; Herbert Hunger, a.g.e., s.110; Azra Erhat, a.g.e., s.102.

(164) Edward Tripp, a.g.e., s.204.

(165) Edward Tripp, a.g.e., s.204.

(166) Edward Tripp, a.g.e., s.204.

Pausanias⁽¹⁶⁷⁾ Dionysos'un doğumuna ait tamamıyla farklı bir ifade tarzı kullanır. Pausanias'ın söylediğine göre bu rivayet sadece Laconia'daki bir sahil kasabası olan Brasiae halkı tarafından bilinmektedir. Bu efsaneye göre Semele çocuğunu Thebai'de doğurmak üzere yaşamıştır. Ancak Kral Kadmos O'nun Zeus tarafından hamile bırakıldığına inanmamış, anne ve çocuğunu bir kafese kilitlemiş ve kafesi denize atmıştır. Bu kafes muhtemelen Brasiae sahilinde kıyıya vurmıştır. Semele ölmüş, bebek ise kurtarılmıştır. Daha sonra Ino yaptığı yürüyüşler sonucunda Brasiae'ye varmış ve Dionysos'u bir mağarada büyütüştür. Bu hikaye alışlagelmiş rivayet ile uyuşmasa da Dionysos'un denizle olan güçlü bağlantılarını göstermektedir.

Ino çocuğu büyüttükten sonra Zeus O'nu kıskanç Hera'dan saklamak için bir çocuğa dönüştürmüştür. Hermes O'nu daha sonra Nysa nymphalarına götürmüştür.⁽¹⁶⁸⁾ Daha sonra Dionysos insan şekline döndüğünde nymphalar tanrının maruz kaldığı bütün acıları onunla paylaşmışlardır. Dionysos Medeia'yı^(*) Onları şifalı bitkilerin bulunduğu kazanda kaynatarak tekrar gençleştirmek üzere ikna etmiştir.⁽¹⁶⁹⁾

---

(167) Pausanias, III 24.3-4.

(168) L.Preller-Carl Robert, a.g.e, s.662; Roscher, a.g.e., s.1049.

(*) Medeia Kolkhis kralı Aietes'in kızı, Tanrı Helios'un torunu ve Hekate'nin yeğenidir. Efsanelerde korkunç bir büyücü olarak tanımlanmaktadır.

(169) Edward Tripp, a.g.e., s.204.

Dionysos'a ait bir başka efsane ise şöyledir:⁽¹⁷⁰⁾ Dionysos Ikaros adalarında Tyrrhenialı denizciler tarafından kaçırılmıştır. Bu olaya da, Dionysos'un başına gelen diğer olaylarda olduğu gibi Hera'nın sebep olduğu söylenir.

Tanrı birçok adlarla anılmaktadır. Βρόμιος, Βάκχος, Βάκχιος, Βακχεύς, Ίακχος, Εΰιος, Ίυγγίης, Ίόβακχος, Βακέβακχος, Ήλευθερεύς, Ζαγρεύς, διθύραμβος ..... Dionysos ismi Dio-nysos (Tanrı-Nysa) olarak Nysa tanrısı olarak yorumlanmıştır.⁽¹⁷¹⁾ Nysa dağı Homeros'un İliadasında⁽¹⁷²⁾ Trakya'da gösterilmektedir. Nysa dağı Makedonia, Thessalia, Euboea, Boeotia, Parnossos, Naxos, Karia, Lydia ve Klikia, Arabistan, Hindistan, Ethiopia ve Libya'da da vardır.⁽¹⁷³⁾ Dionysos'un baş tanrısı olduğu dağ kesin olarak belli değildir. Ancak Nysa adı, Olympos ve İda gibi yüksek dağlara verilen genel bir ad olabilir.

Homeros destanlarında adı bir kez geçen Dionysos için bir efsane daha vardır.⁽¹⁷⁴⁾ Trakyalı Kral Lykurgos Dionysos'un süt ninelerini kovalamak ister. Bu yüzden de Lykurgos ceza görür, kör edilir.

---

(170) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.684.

(171) A.Erhat, a.g.e., s.101.

(172) Homeros, İliada, VI, 130-137.

(173) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.663.

(174) Homeros, İliada, VI, 130-137; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.687-688.

Dionysos'un temel çizgileri esas olarak Makedonia, Trakya ve Anadolu'dan gelir.⁽¹⁷⁵⁾ Bir söylentiye göre Grek tanrıları arasına sonradan karışmıştır.⁽¹⁷⁶⁾ Trakya tanrısı olarak ormanlık doruklarda oturur, tarımı korurdu.⁽¹⁷⁷⁾ Herodotos, eserinde Dionysos'un Trakya'da bir tapınağı olduğunu, bu tapınağın dağların en yüksek tepesinde olduğunu ve orakel'i bir rahibenin verdiğini söylemektedir.⁽¹⁷⁸⁾ Anadolu'da Dionysos ihtiraslı bir kadın görüntüsü sergilemektedir.⁽¹⁷⁹⁾ Dionysos orgiastik törenleriyle, Kybele'nin orgiastik törenleri aşağı yukarı aynı mahiyettedir. Kybele ve Dionysos dinlerinin özünde bulunan orgiastik coşku, kendinden geçme, vect karakteri her iki tapımda aynı simgelere, aynı davranışlara, araç ve gereçlere baş vurulmasıyla da belirir. Bakkhaların çılgınlığı Kybele törenlerinde kendilerini hadım eden Pessinus rahiplerinin tutumunu andırır.⁽¹⁸⁰⁾ Dionysos'un Thebai'de doğduğu anlatılır ve Hera'nın tuzakları ve zulmü karşısında çıldırdığı söylenir. O'nu Lydia Tmolos'taki Rhea veya Pessinus'daki Kybele iyileştirmiştir.⁽¹⁸¹⁾ O Lydia ve Phrygia ormanlarında ve dağlarında dolaşarak ve vahşi hayvanları terbiye ederek büyümüştür.⁽¹⁸²⁾

---

(175) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.696.

(176) L.R.Farnell, a.g.e., s.86

(177) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.697

(178) Herodotos, VII 111.

(179) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.697

(180) A.Erhat, a.g.e., s.103.

(181) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.698.

(182) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.698.

Bitki örtüsünün tanrısı olan Dionysos'un simgesi çam ve sunakların çevresindeki sütunlara sarılan sarmaşıktır.⁽¹⁸³⁾ Herşeyden önce O bir doğa tanrısıdır. Kybele ve diğer doğa tanrıları gibi dağlarda, ormanlarda, yabani hayvanlar ve yaratıklarla bir arada gösterilir. Dionysos aynı zamanda bir şarap tanrısıdır.

Yaptığımız çalışma sonunda Nikomedeia kentinde Tanrı Dionysos'a ait herhangi bir yazıt bulunmamıştır. Ancak Nikomedeia sikkelerinde Dionysos'a ait üç sikke bulunmuştur.⁽¹⁸⁴⁾ İmparator Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸⁵⁾ (M.S.212-217) Dionysos çıplak, sağa dönük ve ayakta durur pozisyonundadır. Sağ eli bir üzüm salkımı olan asma çubuğunu, salkım başının üstünde, önde olacak şekilde yukarı kaldırmıştır. Sol elini ise önünde duran üç ayaklı sandalyenin üstüne koymuştur. Diğer sikkede⁽¹⁸⁶⁾ Dionysos çıplak, sola dönük olarak ayakta durmakta, asma veya sarmaşık yapraklarından yapılmış bir taç ile görülmektedir. Sol eli Thyrsos'ta^(*) sağ eli Kantharos ile öne doğru sarkmıştır. Bu sikke M.Aurelius Severus Alexander (M.S.222-235) dönemine aittir. C.Julius Verus Maximinus Thrax (M.S.235-238) dönemine ait bir diğer sikkede⁽¹⁸⁷⁾

---

(183) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.713

(184) RG 544,221, XCIV, 9; RG 559,337, XCVI,37; RG 564,366, XCVII,24.

(185) RG 544,221, XCIV, 9.

(186) RG 559,337, XCVI, 37.

(*) Dionysos'un dinsel törenlerinde Bakkhaların ellerinde taşıdıkları, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı asa.

(187) RG 564,366, XCVII, 24.

Dionysos sola dönük olarak, ayakta, üzerinde yünlü kumaşla ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir üzüm salkımı, sol elinde ise Thrysos tutmaktadır. Sikke oldukça aşınmış bir durumdadır.

Bithynia Pantheon'unda önemli bir rol oynayan Dionysos'un Nikomedeia'da bu şekilde bütünüyle öneminin kaybolması göze çarpmaktadır. Dionysos özellikle Lydia'da sık sık Μητήρ'in genç sevgilisi Attis'in yerini almıştır.⁽¹⁸⁸⁾ Thrakia'da Dionysos Tanrı Sabazios ile eşimsenmektedir.⁽¹⁸⁹⁾ Ancak Nikomedeia'da Sabazios'un kaybolması gibi Dionysos da kaybolmuştur.⁽¹⁹⁰⁾ Şimdiye kadar yaptığımız çalışmalarımızdan elde ettiğimiz bilgilere göre Nikomedeia'da dişi unsurlar daha ağır basmıştır.

Nikomedeia'da tapınım yine pek sık görülmeyen bir Tanrı olan Herakles'e değinmek istiyoruz.

6. HERAKLES

Zeus ve Amphitryon'un karısı Alkmene'nin oğludur.⁽¹⁹¹⁾ Asıl adı Alkides'tir. Daha sonra Pythia kahini adını Herakles olarak değiştirir.⁽¹⁹²⁾ Herakles doğar doğmaz Hera'nın kıskançlığına uğramıştır.⁽¹⁹³⁾ Hera tanrılarının önünde Zeus'a söz veririr. Perseus soyundan ilk doğacak çocuk Mykenler üzerinde büyük bir egemenlik

---

(188) E.Bosch, a.g.e., s.263.

(189) W.H.Roscher, a.g.e., s.1087; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.701; Martin P.Nilsson, a.g.e., s.534.

(190) E.Bosch, a.g.e., s.263.

(191) Hesiodos, *Theogonia*, s.115, sat.316 526, 942.

(192) A.Erhat, a.g.e., s.148

(193) Herbert Hunger, a.g.e., s.163

kuracaktır. Alkmene ile aynı zamanda Perseus'un oğlu Sthenelos'un eşi Nikippe'de hamiledir. Nikippe Eurystheus'u yedi aylıkken doğurur. Böylece Perseus soyundan ilk doğan Eurystheus olur. Herakles O'na uzun yıllar itaat etmiştir.⁽¹⁹⁴⁾

Herakles'ten sonra ikiz kardeşi Iphikles dünyaya gelmiştir. Herakles ve Iphikles 8 aylık olduğunda Hera, iki büyük yılanı, çocukları boğmak için gönderir. Herakles her iki yılanı yakalar ve boğar. Herakles Thebai'de üstün bir silah eğitimi görür. Linos O'na güzel Kithara^(*) çalmasını öğretir.⁽¹⁹⁵⁾ Amphitryon Herakles'i çoban olarak Kithairon'a gönderir. Herakles 18 yaşındayken burada Kithairon aslanını öldürür.⁽¹⁹⁶⁾ Thebailileri haraca bağlayan Orchomenos kralı Erginos'u öldürmüş ve Thebai kralı Kreon ödül olarak kızı Megara'yı Herakles'e vermiştir.⁽¹⁹⁷⁾ Daha sonra Herakles Megara'dan olan çocuklarını, Hera'nın kendisini bir anlık çılgına döndürmesiyle, cinnet geçirerek öldürmüştür.⁽¹⁹⁸⁾ Mykenai'de Thespios'un yanına sığınmış ve kendini suçlarından arındırmış, ama

---

(194) Homeros, *Iliada*, XIX 95-132.

(*) Otuz ya da kırk telli kanuna benzer bir çalgı.

(195) Herbert Hunger, a.g.e., s.163.

(196) Edward Tripp, a.g.e., s.277.

(197) Herbert Hunger, a.g.e., s.163; Edward Tripp, a.g.e., s.278.

(198) Edward Tripp, a.g.e., s.278

Hera O'nun Eurystheus'un hizmetine girmesini bildirmiştir. On iki yıllık bu hizmet başarıyla sona ererse Herakles ölümsüzlüğe kavuşacaktır.⁽¹⁹⁹⁾ Herakles'in başardığı bu on iki iş şunlardır:⁽²⁰⁰⁾ Nemea aslanını elleriyle boğarak öldürmüş; dokuz kafalı bir yılan olan hydra adlı Lerna ejderinin kafalarını kopararak ölümsüz olan kafasını kayanın altına gömmüş; Erymanthos yaban domuzunu yakalamış; altın boynuzlu, tunç ayaklı Kyreneia geyiğini yakalamış ve Eurystheus'a vermiş; gagaları ve pençeleri tunçtan Stymphalos gölünün kuşlarını öldürmüş; Augias'ın ahırlarını temizlemiş; Girit'i açlıkla karşı karşıya getiren boğayı Herakles Hellas'a götürmeyi başarmış; Trakya kralı Diomedes'in insan eti yiyen atlarını ehlileştirerek Eurystheus'a getirir; Eurystheus'un kızı Admete, Amazonların kraliçesi Hippolyte'nin büyülu kemerini ister ve Herakles kemeri almak için kraliçeyi öldürür, dönüşte Troia kralı Laomedon'un kızı Hesione'yi kurtarır; batıda Okeanos ırmağının bir adasında Geryoneus'un sürülerinin bekçilerini öldürerek, sürüyü Gallia, İtalia, Thrakia yoluyla Hellas'a götürür ve Eurystheus'a verir; Hera'nın Zeus'a evlenirken düğün hediyesi olarak aldığı altın elmaları Herakles Athena'ya adar; son olarakta Herakles Kerberos'u ölümler ülkesi Hades'ten kaçıtır ve orada bağılı bulunan Theseus'u kurtarır. Daha sonra Kerberos'u tekrar yeraltı ülkesine bırakır.

---

(199) Herbert Hunger, a.g.e., s.164.

(200) Edward Tripp, a.g.e., s.279-288; Herbert Hunger, a.g.e., s.164-166.

Bunlar Herakles'in başlıca on iki işidir, ama başarıları bununla bitmez. Herakles bir çeşit ulusal kahraman olmuştur. İnsanın doğaya karşı yenilmez saldırma ve dayanma gücünü simgeler. Yaptığı işler hep iyiye dönüktür, doğanın insanın başına saldıdığı afet ve belaları yok etmekle insanlığa sonsuz iyiliği dokunur. Kahramanlığın simgesi olan Herakles hem kahraman, hem de tanrı olarak tapınım görmüş, yiğitlik ve yüreklilik simgesidir.

Bithynia'da ise Argonautlara ait anlatımlarla büyük bir önem kazanmış olan Herakles Nikomedeia'da sık görülmez. Nikomedeia'da Herakles'e ait yazıt ele geçmemiştir. Herakles tasvirleri geleneksel olup, cansızdırlar.⁽²⁰¹⁾ Nikomedeia'da O'na ait dört sikke bulunmuştur.⁽²⁰²⁾ Yalnız bu sikkelerden biri aşırı derecede aşınmıştır.⁽²⁰³⁾ Herakles'in bulunduğu sikkelerden biri Lucius Verus (M.S.161-169) dönemine aittir.⁽²⁰⁴⁾ Bu sikkede Herakles ayakta ve çıplaktır, sola dönük bir pozisyonundadır. İmparator Septimus severus dönemine ait (M.S.193-198) diğer sikkede ise Herakles çıplak, sakallı, ayakta ve bir kayaya aslan derisi koyarken tasvir edilmiştir.⁽²⁰⁵⁾ Sağ koluyla lobutunu arkasına saklamıştır. İmparator M.Aurelius Severus Alexander (M.S.222-235) dönemine ait bir başka

---

(201) E.Bosch, a.g.e., s.263.

(202) RG 532,117, XCI,33; RG 539,174, XCIII,5; RG 555,298; RG 560,338.

(203) RG 560,338.

(204) RG 532,117, XCI,33.

(205) RG 539,174, XCIII,5.

sikkede⁽²⁰⁶⁾ ise Herakles çıplak, sakallı, ayakta tasvir edilmiştir. Sağ elinde lobut, sol elinde Hesperid'lerin bahçesine ait üç elma tutmaktadır, ayrıca sol kolunda aslan postu bulunmaktadır. Bu sikkelerde tanrının önemini gösteren ve nereden kaynaklandığını belirten bir husus yer almamaktadır.⁽²⁰⁷⁾ Nikomedeia'da Herakles'e ait herhangi bir sunu yazıtı bulunmadığından ve az sayıda sikke olmasından dolayı, Herakles'in öncelikle Bithynia'da kazandığı genel önem sonucu burada da tapınıldığı anlaşılmaktadır.

Nikomedeia'da Herakles tapınımını gördükten sonra tanrıların babası olan ve Bithynia takviminde Şubat ayına karşı gelen Zeus tapınımını ele almaya çalışacağız.

7. ZEUS

Zeus Kronos ile Rhea'nın altı çocuğundan sonuncusudur. Kronos babası Uranos'u nasıl alt edip egemenliği elinden almışsa, Zeus da ikinci kuşak tanrılarını yener ve üçüncü kuşak, yani Olympos tanrılarının egemenliğini kurar.⁽²⁰⁸⁾ Hellenlerin en büyük tanrısıdır. Zeus/Dios ismi indogerman kökenlidir.⁽²⁰⁹⁾ Zeus'un Latince karşılığı Iuppiter veya Diespiter'dir. Di kökü latince gün için kullanılan dies ve yunancada güzel hava için kullanılan eudia kelimesini karşılamaktadır.⁽²¹⁰⁾ Buradan bu kelimenin anlamının, göğün

---

(206) RG 555,298.

(207) E.Bosch, a.g.e., s.263.

(208) Hesiodos, *Theogonia*, 119-120-121, sat.451 vd.

(209) Erika Simon, a.g.e., s.14.

(210) Martin Nilsson, a.g.e., s.365; Erika Simon, a.g.e., s.14; Herbert Hunger, a.g.e., s.224.

parlaklığını ve aydınlığını ifade ettiği sonucuna varabiliriz. Tanrıların tanrısı Zeus göklerin tanrısıdır, gökle ilgili doğal güçlerin hepsini kişileştiren varlıktır.⁽²¹¹⁾ Zeus çok doruklu Olympos'ta oturur.⁽²¹²⁾ Gökyüzünde oturduğu düşünülen Zeus kültte de dağların en yüksek doruklarında tapınılmıştır.⁽²¹³⁾ Bu tanrısal babaya uzun süre ovalarda da tapınılmıştır. Kutsal ağacı ise meşedir. Ayrıca Zeus'a dağ eteklerindeki tepelerde ve limanlarda da tapınılmıştır.⁽²¹⁴⁾ Işık, aydınlık, bulut, gök gürlemesi, şimşek ve yıldırım Zeus'un egemenliği altındadır. Yağmuru yağdıran, göğü gürleten, şimşeği çakıp savuran Zeus'tur. Gökyüzünün bütün değişimlerini, bu değişimlerin ölçüsünü ve yağmurun yıl içindeki miktarını, ayrıca rüzgarı estiren Zeus'tur.⁽²¹⁵⁾ Zeus'un yıldırımın korkunç gücü hemen hemen bütün Mythoslarda vurgulanmıştır. Bütün kült resimlerinde, özellikle arkaik vazolarda ve sikke tasvirlerinde Zeus elinde bir yıldırım tutmaktadır.⁽²¹⁶⁾

Zeus'un adına hemen her zaman eklenen iki sıfattan biri soyadı olarak kullanılan Kronosoğlu, diğeri de Olymposludur.⁽²¹⁷⁾ Olymposlu sıfatı tanrının yüksek dağlarda oturduğunu ve belli bir kuşaktan, tanrı soyundan olduğunu göstermektedir.⁽²¹⁸⁾ Tanrıça Rhea,

---

(211) Hesiodos, a.g.e., s.224.

(212) Homeros, *Iliada*, I, 498.

(213) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.116-117.

(214) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.117.

(215) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.118.

(216) Erika Simon, a.g.e., s.30.

(217) Homeros, *Iliada* I,499-507; II,102; IV,5,25,75; V,419,754,756; VI,138; VIII,31,414,415; XIV,330; XV,188; XVI,431,440,459; XVII,209,441; XVIII,361; XIX,109,120,340; XXI,193,508; XXIV,143; *Odysseia* XIII,25; XIX,80.

(218) Hesiodos,a.g.e., s.225.

Zeus'u doğurduğu zaman, çocuklarını doğar doğmaz yutan kocası Kronos'tan kaçırmak için Girit'te bir mağaraya saklamıştır.⁽²¹⁹⁾ Zeus babası Kronos'a diğer kardeşleri Poseidon, Hades, Hestia, Demeter ve Hera'yı da kusturur ve kardeşleri de Zeus'a gök gürültüsü, şimşek ve kavurucu yıldırımını verirler. Zeus çok çabuk büyüyerek bütün ölümlü ve ölümsüzleri buyruğu altına alır.⁽²²⁰⁾

Daha sonra Zeus kızkardeşi Hera ile meşru bir evlilik yapmış ve Ares, Hephaistos ve Hebe adlı üç çocukları olmuştur.⁽²²¹⁾ Tanrıların ve insanların babası olan Zeus Oniki Olympos tanrısının en büyüğüdür. Dağların ve gökyüzünün tanrısı Zeus gökyüzünde oturur ve oradan bulutları devşirir, yağmuru, karı yağdırır, şimşegi, yıldırımını gönderir.⁽²²²⁾ Zeus'un atributları yıldırım ve kartaldır.⁽²²³⁾ Tanrıların ve ölümlülerin babası Akhalılarla Troialılar arasında yapılan Troia savaşında büyük bir rol oynar. Zeus savaşı Ida dağının tepesi olan Gargaros doruğundan yönetmektedir. Gargaron'da Zeus'un bir tapınağı da vardır.⁽²²⁴⁾ Kimi zaman Akhalılara, kimi zaman da Troialılara işaretler vererek savaşı yönetir. Zeus'un buyruklarını insanlara kartal ulaştırır. Kartalın uçuşuna göre işaret iyiye ya da kötüye yorumlanır.⁽²²⁵⁾

---

(219) Hesiodos, *Theogonia*, sat.451 vd.

(220) Hesiodos, a.g.e., sat.493-508.

(221) Herbert Hunger, a.g.e., s.430.

(222) Martin Nilsson, a.g.e., s.367.

(223) Martin Nilsson, a.g.e., s.366-367.

(224) Homeros, *Iliada*, VIII,46-47; XIV,292-293; XV,151-152.

(225) Homeros, a.g.e., VIII, 245.

Zeus yükseklerden yeryüzüne ve insanlar arasına bulutları devşiren (νεφεληγερέτης) ve yağmur gönderen (ὑέτιος, ὄμβριος) olarak etki eder.⁽²²⁶⁾ Zeus'a tapınıldığı yere göre değişen birçok sıfat verilmiştir. Spartalılar ona εὐάνεμος (iyi esen rüzgar) olarak tapınmışlardır.⁽²²⁷⁾ Hesiodos'un Theogoniasında Ζεὺς Κεραύνιος olarak⁽²²⁸⁾, Atina ve Thessalia'da Ζεὺς Ὀλύμπιος olarak,⁽²²⁹⁾ Thessalia'da Λαρίσιος veya Λαρισαῖος olarak⁽²³⁰⁾ saygı görmüştür. Ζεὺς μελίχιος, Ζεὺς μαιμάκτης, Ζεὺς πολιεύς, Ζεὺς ὑπατος olarak da geçmektedir.⁽²³¹⁾ Pontos, Herakleia ve Nikomedeia'da Ζεὺς στρατηγός olarak geçmektedir.⁽²³²⁾ Zeus'a Hellas'ta ve Anadolu'da bu yazdıklarımızdan başka birçok sıfatlarla tapınılmıştır.⁽²³³⁾

Nikomedeia ve çevresinden ele geçen sunu yazıtlarından biri Zeus Soteris'a aittir.⁽²³⁴⁾

ᾠΑ [γαφῆ τύχη]

“Uğurlu olsun;

Διὶ Σωτ [ἦρι.....]

Zeus Soteris'a

---

(226) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.117.

(227) Pausanias, III, 13,8.

(228) Hesiodos, Theogonia, sat. 71.

(229) Pausanias, I, 18,8.

(230) Strabo, IX, 440; Pausanias, II, 24,4.

(231) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.129-130-131.

(232) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.141, dpn.2.

(233) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.115-159.

(234) Sencer Şahin, Nikomedeia, Münster, 1973, s.118; F.K.Dörner, a.g.e., s.23.nr.61.

Πατριῶδι (?) Κ.....

ΙΕΡΟΠΟ.....

ΑΝΩ.....

Kolca'da (Ali Hocalar Divanı) bulunmuştur. Kaide kalker taşındandır ve antik mezarlığın 500 m. batısında bulunmuştur. Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.41 m.; genişlik: 0.33 m.; kalınlık: 0.25 m.; hece yüksekliği: 0.06-0.04 m.

Zeus Soteris'a ait bir küçük Altar Bağçeşme'de bulunmuştur.⁽²³⁵⁾ Altar kumtaşındandır.

Ἐγαθῆι Τύχη[ι].

“Uğurlu olsun;

Διῖ

Zeus

Σωτήρι

Soteris'a

Ἐολυμπίωι

İmparator

ἘΑδριανῶι

Olymposlu

αὐτοκράτο[ρι].

Hadrianus(adad).”

Altarın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.65 m.; genişlik: 0.255 m.; kalınlık: 0.24 m.; hece yüksekliği: 0.03 m.

---

(235) F.K.Dörner, Inschriften, Berlin, 1941, s.64, nr.38, Taf.22.

Zeus Sabazios Pansaganos'a ait bir altar Gebze'de Mustafa Paşa Camiinin önünde bulunmuştur.⁽²³⁶⁾ Mermer altanın yerdeki bölümü kısmen kaybolmuş, silinmiştir. Altar M.S.206 yılına tarihlendirilmektedir.

Ἄγαθῆ Τύχη·

θεῶ Σαβαζίω Πανσα-
γανῶ τὸν βωμὸν ἀνέ-
στησα Μάξιμος Μου-
κιανοῦ εὐχαριστήριον·
ἔτους θ' Σεουήρου καὶ
Ἀντωνίου Σεβαστ[ῶ]ν

Altarın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.65 m.; genişlik: 0.55 m.; hece yüksekliği:35 mm.

Hatipler'de Zeus Hypsistos için kalker taşından bir altar bulunmuştur.⁽²³⁷⁾ Altarın üst profili sol yanından kısmen tahrip olmuştur. 1968'de İzmit Müzesine götürülmüştür. Altarın ön kısmında yazı, diğer yanlarda rölyef tasvirleri vardır. Sağ tarafta kanatlarını açmış ve başını sağa yöneltmiş bir kartal rölyefi, sol tarafta bir insan başı görülmekte, fakat bu doğal olaylardan dolayı çok tahrip olmuştur. Arka tarafta da bir boğa başı tasvir edilmiştir.

“Uğurlu olsun;

Tanrı Sabazios Pansa-
ganos'a sunağı

Maximus Mukianos

dikti; Severus ve

Antanius Sebastus'un

8.hükümdarlık yılında.”

(236) A.Koerte, “Kleinasiatiscche Studien V”, AM, XXIV (1899), s.425, nr.21; CIG 3791.

(237) Sencer Şahin, a.g.e., s.119, nr.65, Taf.13a-d.

[Α]γαθῆ τύχη ·	“Uğurlu olsun;
Λούκις, Ἀφ-	Lukis Aph-
φου θεῶ	phos Tanrı
‘Υψίστω εὐ-	Hypsistos’a (sunağı)
χαριστήρι-	adadı.”
ον.	

Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.35 m.; genişlik: 0.14 m.; kalınlık: 0.14 m.;
hece yüksekliği: 0.017 m.

Zeus Hypsistos’a ait bir başka altar Akpınar Camii önünde bulunmuştur.⁽²³⁸⁾ Küçük Altar kireçtaşındandır.

Ἀγαθῆ Τύ[χη].	“Uğurlu olsun;
Διὶ Ὑψίστω Στρα-	Zeus Hypsistos’a
των Μουκάζου	Komutan Mukadzoz
κατὰ ὄναρ ἀνέσ-	tanrısal buyruğa göre
στη σα.	adadı.”

Yazıtın alt-orta kısmında bir kartal rölyefi vardır.

Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.34 m.; genişlik: 0.37-0.33 m.; kalınlık: 0.28 m.;
hece yüksekliği: 0.02 m.

---

(238) F.K.Dörner, a.g.e., s.64, nr.37. Taf.22; F.K.Dörner, *Tituli Asiae Minoris IV*, Vindoboncae, 1978, s.23, nr.62; Cook, *Zeus II*, Cambridge, 1914, s.876.

Tekeliden tanrının ismi silinmiş, ancak Zeus Hypsistos'a ait olduğu düşünülen bir kaide bulunmuştur.⁽²³⁹⁾ Kaide kalker taşındandır ve bir kartal rölyefi vardır. Kaidenin üst kısmı, kısmen ön tarafı tahrip olmuştur. Aynı şekilde kartalın başı da tahrip olmuştur.

.....

Χρῆστος [κ]αὶ Ἄν-
δρων καὶ τειμο-
κράτης Kartal [καὶ]
Εὐ Kartal ὄν[ι]-

Τῆς Τρικωμίας

ἔκ Προγόνων ὉΥ

ΑΤΟΥ Πατρὸ[ς] αὐ-

[τ]ῶν Β.

Tahrip olan üst kısımda tanrının adı da silinmiştir.

Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 1.19 m.; genişlik: 0.46 m.; hece yüksekliği: 0.03-0.033 m. Taşın kalınlığı ölçülemedi.

Nikomedea'da Zeus'a ait sikkelerin sayısı çok sınırlıdır. Bu sikkelerden biri İmparator Antonius Pius (M.S.138-161) dönemine aittir.⁽²⁴⁰⁾ Zeus'un bacakları örtülüdür ve kol koyacak yeri olmayan bir tahtta sola dönük oturmaktadır. Vücudunun üst kısmı çıplaktır. Öne

---

(239) S.Şahin, a.g.e., s.150, nr.84.

(240) RG 522,46, XC, 7.

doğru uzatılmış sağ elinde bir patera tutmakta ve yukarı kalkık sol eli esasını kavramıştır. İmparator Lucius Verus (M.S.161-169) dönemine ait bir başka sikkede ise Zeus dört sütunlu bir tapınağın içinde tasvir edilmiştir.⁽²⁴¹⁾ Yarı çıplak Zeus kol koyacak yeri olmayan tahtında oturmakta ve sağ elini öne doğru uzatmış, patera tutmakta, sol eli yukarı kalkık ve esasını tutmakta. Yine bir başka sikke İmparator Commodus (M.S.176-192) dönemine aittir.⁽²⁴²⁾ Sikkede Zeus yarı çıplaktır, kol koyacak yeri olmayan tahtında oturmakta bir elinde patera, diğer elinde asa tutmaktadır. Bir diğer sikke imparator Caracalla (M.S.198-208) dönemine aittir.⁽²⁴³⁾ Zeus yarı çıplak, kol koyacak yeri olmayan tahtında sola dönük oturmakta, sağ elinde patera, sol elinde esasını tutmaktadır. İmparator Antoninus Gordianus (M.S.238-244) dönemine ait bir başka sikkede Zeus sola dönük oturmuş, sağ elinde antributu olan yıldırım, sol elinde mızrak tutmaktadır.⁽²⁴⁴⁾ Sikke oldukça yıpranmıştır.

Sikkelerden elde ettiğimiz bilgilere göre Zeus Nikomedeia'da tüm sikke darp dönemlerinde birbirleriyle küçük ayrıntılarda bile uyumlulukları ile göze çarpmaktadır.

Tanrıların ve ölümlülerin babası Zeus'tan sonra şimdi de Trakyalıların baş tanrısı Ares'in Nikomedeia'daki sunu yazıtlarını, sikkelerini, Ares'in özelliklerine dair bir giriş yaptıktan sonra araştırmaya çalışacağız.

---

(241) RG 531,115, XCI, 31.

(242) RG 534,141, XCII, 18.

(243) RG 542,203, XCIII, 26.

(244) RG 563,362.

8. ARES

Ares Zeus ile Hera'nın oğludur.⁽²⁴⁵⁾ Hesiodos *Theogonia*'da Zeus'un Hera ile beraberliğinden üç çocuk, Hebe-Ares-Eileithya, olduğunu söylemektedir. Savaş tanrısı Ares'e Homeros destanlarında baş belası, kızgın, elleri kanlı, saldırgan, taşkın, insanların belası öldürücü sıfatları kullanılmıştır.⁽²⁴⁶⁾ Baş konusu savaş olan destanda Ares sürekli hor görülmüştür. *Odysseia*'da anlatılan aşk macerasında, Ares ve Aphrodite, Hephaistos'a yakalanır ve Ares Thrakia'ya doğru gider.⁽²⁴⁷⁾ Oniki büyük tanrıdan biri olan Ares'in Homeros destanlarından ve Herodotos'un eserinden Thrakialı olduğunu söyleyebiliriz.⁽²⁴⁸⁾ Ares Homeros'ta savaş tanrısı olarak her yönden tamamen şekillenmiştir. Savaş tanrısı Ares Akhalılarla Troialılar arasındaki savaşta Troialılardan yana olmasına rağmen, annesi Hera'ya ve Athena'ya Akhalılara yardım etmek için sözvermişti.⁽²⁴⁹⁾ Zeus ve Hera O'nu sevmemektedir.⁽²⁵⁰⁾ Aphrodite Ares'in en iyi arkadaşı ve sevgilisidir. Aşklarında fırtına sessizliği ve hoşnutluk vardır. Bir Thebai söylentisine göre Ares ile Aphrodite evlidir ve

---

(245) Hesiodos, *Theogonia*, sat.921, s.136.

(246) Homeros, *Iliada*, V 31,355,454,507,844,903; XV 128,142; XX 46; XXI 402,406,420; *Odysseia*, VIII 115.

(247) Homeros, *Odysseia*, VIII 359 vd.

(248) Homeros, *Iliada*, XIII 301; *Odysseia* VIII 361; Herodotos, V 7; Sauer, "Ares", *RE* II (1896), s.642; W.H.Roscher, a.g.e., s.482; Herbert Hunger, a.g.e., s.54.

(249) Homeros, *Iliada*, V 832; XXI 412; W.H.Roscher, a.g.e., s.478.

(250) Homeros, *Iliada*, V 890-717-762; W.H.Roscher, a.g.e., s.478; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.335-336.

Kadmos'un karısı Harmonia onların kızıdır.⁽²⁵¹⁾ Δεῖμος φόβος ve Harmonia Ares ile Aphrodite'nin çocuklarıdır.⁽²⁵²⁾ Bunlardan başka Ένωώ ve Έρις adlı çocukları da vardır.⁽²⁵³⁾ Bithynia mythosuna göre savaşçı tanrı, henüz çok gençten ve Hera'nın emrindeyken dans sanatı ve daha sonra Hoplomachia^(*) dersi aldığı söylenmektedir.⁽²⁵⁴⁾

Atina'da Ares'e (Άρειος πάγος) Ares Tepesi'nin tanrısı olarak tapınılmıştır. Adam öldürmelerin ve dinsel suçların yargılandığı bir tepedir. Efsaneye göre⁽²⁵⁵⁾ bu tepenin eteğinde bir kaynak vardır. Ares burada Agraulos'tan doğan kızı Alkippe'ye, Poseidon'un oğlu Halirrhothios'un saldırdığını görür ve Ares Halirrhothios'u öldürür. Ares tepesinde Oniki tanrıdan oluşan mahkeme Ares'i suçsuz bulur.

Amazonların da Ares'in kızları olduğu söylenmektedir.⁽²⁵⁶⁾ Ares tepesinin yakınında Ares'in bir tapınağı vardır.⁽²⁵⁷⁾ Savaş tanrısının Argos'ta θεός γυναικων (kadınların tanrısı) olarak,⁽²⁵⁸⁾ Troizen'de,⁽²⁵⁹⁾ Arkadia'da,⁽²⁶⁰⁾ Elis'te,⁽²⁶¹⁾ Sparta'da⁽²⁶²⁾ tapınılmıştır.

---

(251) W.H.Roscher, a.g.e., s.481.

(252) Hesiodos, *Theogonia*, sat.934-938.

(253) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.338.

(*) η Οπλομαχία , ας : Ağır silahlarla savaş, taktik, savaş sanatı.

(254) Lukianos, de Salt.c.21.

(255) Pausanias, I 21,4; 28,5; Lukianos d.salt.39.

(256) W.H.Roscher, a.g.e., s.484; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.341.

(257) Pausanias, I 8,4.

(258) Lucianos, Amor.30.

(259) Pausanias, II 23,8.

(260) Pausanias, III 22,7.

(261) Pausanias, V 15,4.

(262) Pausanias, III 15,5.

Ares'in Bithynia bölgesinde enterasan bir şekilde nadiren görülmesini daha önce açıklamıştık. (s.38) Ancak Nikomedeia'da nispeten daha çok rastladık.

Nikomedeia'da Ares'e ait hiç bir sunu yazıtı bulamadık. Ancak, sikkelerde Ares'i görmekteyiz.⁽²⁶³⁾ Marcus Aurelius (M.S.161-180) dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁴⁾ Ares cepheden, ayakta dururken görülmektedir. Başu sağ dönük, çıplak, miğferli, yukarı doğru kalkmış sağ eli mızrağını kavramış, sol kolunda kalkanı bulunmaktadır. Bir başka sikkede⁽²⁶⁵⁾ ise Ares sola dönük olarak, ayakta durmakta, asker elbiseleri içinde ve çizmeli, miğferlidir. Yukarı doğru kalkmış olan sol eliyle mızrağını kavramış öne doğru uzattığı sağ eliyle önünde duran kalkanını kenarından tutmaktadır. Bu sikke M.Opellius Macrinus (M.S.217-218) dönemine aittir.

Nikomedeia'da Ares'e ait belirgin bir kült resmini bulamadık. Yine Nikomedeia'da kendine ait kültü çok az olan bir tanrıça Aphrodite'yi ele almaya çabalayacağız.

9. APHRODİTE

Aphrodite, Yunan yazısının ilk ozanı olarak benimsenen İonia'lı Homeros'un İliada ve Odysseia adlı eserlerinde, Grek panteonunun önemli bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽²⁶⁶⁾

---

(263) RG, 526,79, XCI, 2; RG 550,267, XCV, 14.

(264) RG, 526,79, XCI, 2.

(265) RG, 550,267, XCV, 14.

(266) Homeros, *İliada* II 819-821; III 373-382-283-425; IV 10-12; V 311-317-330-430; XIV 187-224; XX 38-74; XXI 416-433; XXIII 184-187; *Odysseia*, IV 14-261; VIII 267-308-337-342-362; XVII 37; XIX 54; XX 68-73; XXII 444.

Homeros'da Aphrodite Zeus ve Dione'nin kızı olarak gösterilmiştir. Olympos tanrılar ailesine katıldıktan sonra daha çok aşkı ve evliliği kontrolü altında tutan bir tanrıça olarak⁽²⁶⁷⁾ ön plana çıkan Aphrodite, eşsiz bir güzellik kavramıyla da özdeşleşmiş ve Hellen dininde güzellik tanrıçası olarak yer almıştır.

Homeros'tan sonra en büyük ozan olarak gösterilen Hesiodos da tanrıçayı Theogonia adlı eserinde oldukça sık anmaktadır.⁽²⁶⁸⁾ Hesiodos'da da tanrıça aynı karakteri sergilemektedir. Hesiodos tanrıçanın doğuşunu ayrıntılı bir şekilde ele almış ve tanrıçanın denizden doğduğunu söylemektedir. Söz konusu doğuş efsanesine göre, Gökyüzünün Efendisi Uranos'un oğlu Kronos tarafından cinsel uzvu kesilir ve denize atılır. Tanrısal uzuvdan çıkan beyaz bir köpükten meydana gelen tanrıça önce Kitera kıyılarına uğrar, sonra da Kıbrıs'da karaya çıkar. Ozanın "Kitera'lı" ve "Kıbrıs'lı" olarak da adlandırdığı Aphrodite, bu adada Eros ve Himeros'un eşliğinde Olympos'lu tanrılar ailesine karışır.⁽²⁶⁹⁾

Aphrodite'nin adının etimolojik kökeni ile ilgili olarak yapılan bir yorum, sözcüğün Hellen dilinde köpük anlamına gelen "ἀφρο" (Aphro)'dan türemiş olduğudur. Anlamının da tanrıçanın doğuşu ile

---

(267) Homeros, *Odysseia*, XX 74.

(268) Hesiodos, *Theogonia*, sat.16, 154-210, 933,975.

(269) Hesiodos, *Theogonia*, sat.154-205.

ilgili efsaneye dayanarak, “köpükten doğan” şeklinde olabileceği düşünülmektedir.⁽²⁷⁰⁾

Tanrıçanın çok renkli bir karaktere sahip olması, onun doğulu kimliğinde yatmaktadır. Bu kimliğin özünde ise “Tanrılar Anası, Büyük Ana, Ana Tanrıça vb.” gibi lakaplarla tanınan Kybele’yi görmekteyiz. Tanrıça yeryüzünde insanlar, bitkiler ve hayvanlar aleminde, koruyucu bir güç ve bir bereket sembolüdür,⁽²⁷¹⁾ ki bu durum Aphrodite’yi Ana Tanrıça ile kesiştiren bir noktadır.⁽²⁷²⁾ Silahlandırılmış ve başına sur şeklinde taç giydirilmiş tasvirleri⁽²⁷³⁾ Aphrodite’nin savaşçı yönünü göstermektedir.

Aphrodite’nin bir başka yönü ise kader tanrıçası olmasıdır. Zira Tanrıça Grek mitolojisinde kader tanrıçaları olarak bilinen Moiralarla özdeşleştirilmiştir ve bu tanrıçaların en büyüğü olarak kabul edilmiştir.⁽²⁷⁴⁾ Bu durum da bize, kaderi belirleyen Ana Tanrıçayı çağrıştırmaktadır.

---

(270) H.J.Rose, A Handbook of Greek Mythology, London, 1958, s.122, W.S.Fox, The Myth of All Races, New York, 1964, s.197, E.E.Barthell, Gods and Goddesses of Ancient Greece, Florida, 1971, s.31.

(271) W.H.Roscher, a.g.e., s.392.

(272) Erich Neumann, The Great Mother, London, 1963, s.307.

(273) Pausanias, III 17; L.R.Farnell, a.g.e., C II, s.627.

(274) Vergilius, Aeneis, IX, 135; Cyril Bailey, Religion in Virgil, Oxford, 1935, s.220, 221-224.

Aphrodite'nin kimliğinde taşıdığı bir diğer özellik de onun aşkta kışkırtıcı, baştan çıkarıcı ve cazibe saçan gücüdür.⁽²⁷⁵⁾ Ayrıca evlilik kurumunda yapıcı bir yönü olduğundan, evliliğin patroniçesi olarak da görülmüştür.⁽²⁷⁶⁾ Genetyllis ve Genetrix epithetleri ile de tapınım gören tanrıça doğumlarda yardımcı bir güç olarak benimsenmiş ve çocuklar üzerindeki koruyuculuğu ifade edilmiştir.⁽²⁷⁷⁾ Tüm bu özellikler evrensel Büyük Ananın bir yansıması olarak düşünülebilir.⁽²⁷⁸⁾

Aphrodite'nin sahip olduğu doğulu unsurlara, denizlerin, suların tanrıçası olarak üstlendiği rolü de ekleyebiliriz. Gemilerin batmasını önlediğine ve iyi rüzgarlar estirdiğine inanılan Aphrodite, Naukratis ve Knidos'da da tapınım görmüş ve Fenikelilerden gelen bir uygulama ile tanrıçanın idolleri gemilerde koruyucu bir güç olarak taşınmıştır.⁽²⁷⁹⁾ Ayrıca, Aegium'da deniz tanrısı Poseidon'un yanısıra tapınım görmüştür.⁽²⁸⁰⁾

Aphrodite'nin Hellen dünyasında "ἄνδροφόνος" (İnsanların Katili), "Τυμβωρῦχος" (Mezarıcı) ve "Περσέφασσα" (Ölümler Aleminin Kraliçesi) ünvanlarıyla tapınım görmesi,⁽²⁸¹⁾ tanrıçanın ölüm ve ölümden sonraki yaşamda da kutsal bir güç olduğunu düşündürmektedir.

---

(275) Athenaeus, *Deipnosophistae*, X 427.

(276) Ovidius, *Metamorphoseis*, X 261-298.

(277) C.Kerenyi, *Myths and Man; Gods of the Greeks*, London, 1951, s.80.

(278) Grant Showerman, *The Great Mother of the Gods*, Chicago, 1969, s.15.

(279) Athenaeus, XV 675-676.

(280) Pausanias, VII 24.

(281) C.Kerenyi, a.g.e., s.81.

Göksellik kavramının da Aphrodite’de görülmesi, tanrıçayı yine doğu din kültürü ile bağlayan bir unsurdur. Gökselliğinin en açık işareti ise tanrıçanın Hellen dünyasında “Ourania” epiteti ile tapınım görmesidir.⁽²⁸²⁾

Aphrodite karakterinde ana tanrıçanın vasıflarını içine alan doğu unsurlarını taşımaktadır. Buradan Aphrodite’nin doğu din kültüründen Hellen dünyasına geçmiş olduğu sonucuna varabiliriz. Aphrodite ve kültürünün Hellen dünyasına girişi ile ilgili olarak kesin tarih verilememekle birlikte, ticari ilişkilerin önemli rol oynadığı açıktır. Aphrodite kültürünün doğudan batı yönünde yayılmasında, Kıbrıs’ın büyük bir ihtimalle basamak vazifesi görmüş olması bizi doğal olarak Myken dönemine çekmektedir. Her ne kadar Linear B tabletlerinde Aphrodite’nin ismi geçmese de bu tamamen bir raslantı olarak düşünülebilir.⁽²⁸³⁾ Zira, zaman zaman kopmalar olsa da Myken dünyasının önemli bir üyesi olan Kıbrıs, Akhaların doğu kültür dünyası ile iletişim kurabildikleri bir kara parçası olarak görülmüştür. Böyle bir olasılık dahilinde, Aphrodite ve kültürünün Batı dünyasına M.Ö.II. binin ikinci yarısında girmiş olabileceğini varsayabiliriz.

Tanrıçanın en yaygın sembollerinden biri beyaz güvercindir ve kendisiyle özdeşleşmiştir. Beyaz güvercin Aphrodite’nin aşkla ilgili

---

(282) R.Graves, “Aphrodite”, Larousse Encyclopedia of Mythology, (1959), s.142.

(283) J.Chadwick, Linear B : Die Entzifferung der Mykenischen Schrift, Cambridge, 1958, s.150.

bir yönünün ifadesi olarak düşünülmüştür.⁽²⁸⁴⁾ Ayrıca, bitkiler aleminde bereketin ve canlanışın kaynağı olarak tapınım gören, Aphrodite'nin bahar tanrıçası olduğuna da işaret eden güvercin, tanrıça için kurban edilen hayvanlar arasında yer almaktadır.⁽²⁸⁵⁾ Beyaz güvercin aynı zamanda saflığın, arılığın ve tinsel temizliğin sembolü olarak da görülmektedir. Aphrodite'nin hayvanlar alemindeki gücünün birer sembolü olarak görülen koyun ve koçun yanısıra keçi de kutsal hayvan olarak tanrıçaya kurban edilmektedir.⁽²⁸⁶⁾ Tavşan ve domuz da Tanrıça Aphrodite'ye kurban edilen hayvanlardandır.⁽²⁸⁷⁾

Aphrodite'nin sembolleri arasında nar, mersin, menekşe, haşhaş ve gül de yer almaktadır.⁽²⁸⁸⁾ Narın kan kırmızı rengi kavgayı ve ölümü, tohumları da yaşamı, bereketi ve doğurganlığı sembolize etmektedir.⁽²⁸⁹⁾ Doğulu bir karaktere sahip olan tanrıça hem ölümden sonraki yaşamda egemen bir güç olarak kabul edilmiş ve tapınım görmüş⁽²⁹⁰⁾ hem de evliliğin koruyucusu olarak benimsenmiştir.⁽²⁹¹⁾

-
- (284) C.Seltman, The Twelve Olympians; Gods and Goddesses Of Greece, London, 1952, s.20-23.
(285) L.R.Farnell, a.g.e., s.650.
(286) Dümmler, "Aphrodite", RE I, 2 (1894), s.2767-2768.
(287) Pausanias, III 22,12; L.R.Farnell, a.g.e., s.680.
(288) Dümmler, a.g.e., s.2767-2768.
(289) L.R.Farnell, a.g.e., s.697.
(290) C.Kerenyi, a.g.e., s.81.
(291) Ovidius, Metamorphoseis, X 261-298.

Ayrıca Aphrodite'nin surlu taçla olan tasvirlerinden, O'nun bir şehir tanrıçası olarak tapınım görmüş olduğunu söyleyebiliriz.⁽²⁹²⁾ Aphrodite'nin yanında yeralan Eros, evrende birleşmeyi ve üremeyi sağlayan bir güç olarak kabul edilmektedir.⁽²⁹³⁾ Grek mitolojisinde Aphrodite ile olan bağı ise, denizde doğmuş olduğu düşünülen tanrıçanın yüzerek karaya çıktığı yer olarak bilinen Kıbrıs adasında başlar. Adada Eros ve Himeros^(*) tarafından karşılanan tanrıça, yine bu kutsal güçlerin eşliğinde Olymposlu tanrılar arasına karışır.⁽²⁹⁴⁾ Aşk aşıl原因 okları ile ünlü Eros'a Aphrodite ile birlikte oldukça sık rastlanmaktadır.

Nikomedeia'da Tanrıça Aphrodite'ye adanmış bir sunu yazıtı bulamadık, ancak sikkelerde karşımıza çıkmaktadır.⁽²⁹⁵⁾ Aphrodite'ye ait bir tasvir bulunan sikkede⁽²⁹⁶⁾ Aphrodite'nin vücudunun üst kısmı çıplak, sola dönük olarak bir kaya üzerinde oturmakta, sol eli ile bu kayaya dayanmış, ileri uzatılmış sağ elinde bir elma tutmaktadır. Bir diğer sikkede⁽²⁹⁷⁾ tanrıça vücudunun üst kısmı çıplak olarak sola dönük ayakta durmakta, sol eli esasını kavramış, önünde duran sağ elinde bir elma tutmaktadır.

---

(292) L.R.Farnell, a.g.e., s.627.

(293) A.Erhat, a.g.e., s.115.

(*) Arzu anlamına gelen Himeros, Grek mitolojisinde aşk isteğini simgelemektedir.

(294) Hesiodos, *Theogonia*, sat.200-205

(295) RG 530,104, XCI,22; RG 530,105; RG 530,106, XCI, 23; RG 541,197, XCIII,20.

(296) RG 530, 104, XCI, 22.

(297) RG 541, 197, XCIII, 20.

Aphrodite'nin bölge dininde önemli rolü olmasına rağmen, Nikomedeia'da kendine ait kültü yok gibidir. Zira tanrıçaya ait sunu yazıtı yoktur.

Saflığın ve tinsel temizliğin bir sembolü olan tanrıça sikkelerde tek başına yer almıştır. Neslin çoğalmasını sembolize eden bu tanrıçadan sonra, yine neslin çoğalmasını ve aşkı sembolize eden Eros ile çalışmamıza devam edeceğiz.

10. EROS

Birleşme ve üretmeyi sağlayan doğal bir güç olarak karşımıza çıkan Eros sevgi ve aşk tanrısıdır. Hesiodos'un Theogonia'sında yaratılışı anlatırken Khaos'tan hemen sonra Eros'un adı geçmektedir.⁽²⁹⁸⁾ Eros'u tanımlarken tanrıların doğuşunda ilk ve en önemli bir varlık olarak en başta saymaktadır. Aşk tanrısı Eros Aphrodite'nin ayrılmaz arkadaşıdır⁽²⁹⁹⁾ ve O'na her yerde eşlik eder. Çok farklı bir kombinasyon olmasına rağmen, genellikle Eros Aphrodite'nin oğlu olarak gösterilir.⁽³⁰⁰⁾ Eros ve Himeros Aphrodite'nin maiyetindedir.⁽³⁰¹⁾ Eros daima çok güzel, kanatlı bir

---

(298) Hesiodos, *Theogonia*, s.108, sat.116-120.

(299) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.501.

(300) Pausanias, IX 27,2.

(301) Hesiodos, a.g.e., s.111, sat.201-202.

erkek çocuğu olarak düşünölmüştür.⁽³⁰²⁾ Arkaik dönem vazo tasvirlerinde Eros kanatlı, bir elinde çiçek, diğer elinde lir taşımaktadır.⁽³⁰³⁾ Daha sonraları (M.Ö.4.yüzyıldan başlayarak) Eros yine kanatlı, fakat elinde yay ve oku ile tasvir edilmiştir.⁽³⁰⁴⁾ Eros Thespiiai şehrinin baş tanrısıdır.⁽³⁰⁵⁾

Eros Homeras'un eserlerinde Tanrı olarak geçmemektedir. Sadece bir kez Himeros adı geçmektedir.⁽³⁰⁶⁾ Eros'a Roma'da Amor ve Cupido olarak tapınılmıştır.⁽³⁰⁷⁾ Aşk ve sevgi tanrısı birçok şaire konu olmuştur.⁽³⁰⁸⁾

Eros, evrensel bir ilkedden, insanları oklarıyla kovalayan ve yaralayan, kanatlı, nükteli bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nikomedeia'daki sunu yazıtların içinde Eros'a ait bir yazıt elimize geçmedi. Ancak O'na ait üç sikke bulunmaktadır.⁽³⁰⁹⁾ İmparator Antoninus Pius (M.S.138-161) dönemine ait olan sikke üzerinde⁽³¹⁰⁾ Eros bir yunus balığının üstünde tasvir edilmiştir. İmparator Commodus (M.S.176-192) dönemine ait bir diğer sikkede

---

(302) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.502.

(303) W.H.Roscher, a.g.e., s.1350.

(304) W.H.Roscher, a.g.e., s.1363.

(305) Pausanias, IX 27,1.

(306) Homeros, *Iliada*, XIV 216.

(307) W.H.Roscher, a.g.e., s.1339-1340.

(308) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.505.

(309) RG 523,56, XC,15; RG 532,124, XCII,5; RG 562,351, XCVII,12.

(310) RG 523,56, XC,15.

ise⁽³¹¹⁾ Eros yine bir yunus balığının üstünde, sağ elini yukarıya kaldırmış ve elinde bir kırbaç tutmaktadır. İmparator Maximinus dönemine ait (M.S.235-238) üçüncü sikkede ise⁽³¹²⁾ Eros Psyche ile birlikte görülmektedir. Nikomedeia sikkelerinde Eros Aphrodite ile birlikte sikke üzerinde tasvir edilmemiştir. Buradan Eros kültürünün Aphrodite kültü ile bağlantısı olmadığı sonucunu çıkartabiliriz.

Aşk tanrısı Eros'tan sonra yine takvim tanrılarında biri olan ve grek etkisiyle kabul edilen bir tanrıça olan Athena kültü ile çalışmamıza devam edeceğiz.

11. ATHENA

Aklın, sanatların ve el sanatlarının, savaşın tanrıçası Athena, aynı zamanda Atina'nın koruyucu tanrısıdır.⁽³¹³⁾ Hesiodos, Theogonia adlı eserinde Athena'nın doğumunu ayrıntılarıyla anlatmıştır.⁽³¹⁴⁾ Tanrıların kralı Zeus ilk eş olarak Metis'i seçer. Metis Yunanca akıl, us, düşünme gücü demektir. Metis hamile kalınca, Zeus, Ge ve Uranos tarafından, eğer Metis ikinci bir çocuk doğurursa bu çocuğun insanların ve tanrıların kralı olacağı konusunda uyarılmıştı. Kendi babasını alaşağı etmiş olan Zeus benzer bir kaderi paylaşmamak isteğinden, Metis'i yutmuştur. Hesiodos'un bildirdiğine göre⁽³¹⁵⁾ Zeus çakır gözlü Athena'ya kafasından çıkarmıştır.

---

(311) RG 532,124, XCII,5.

(312) RG 562,351, XCVII,12.

(313) W.H.Roscher, a.g.e., s.675-685.

(314) Hesiodos, Theogonia, s.134-135, sat.886-900.

(315) Hesiodos, Theogonia, s.136, sat.925-928.

İliada'da Athena karşımıza bir savaş tanrıçası olarak çıkmaktadır.⁽³¹⁶⁾ Savaşta Akha'lardan yana olur. Erdem tanrıçası olmasına rağmen, haktan yana değildir. Davranışları hırs ve tutkunun etkisi altındadır. Odysseia'da ise⁽³¹⁷⁾ Athena haktan yanadır ve erdem sahibidir.

Başka bir efsaneye göre Athena Triton veya Tritonis adında ki bir nehir kenarında doğmuştur.⁽³¹⁸⁾ Bu isimdeki nehir hem Arkadia da hem de Boeotia'da bulunmaktadır ve tanrıçanın doğum yeri olduğu iddia edilmektedir.⁽³¹⁹⁾ Herodotos⁽³²⁰⁾ ise eserinde Athena'nın Poseidon ve Tritonis'in kızı olduğunu söylemektedir.

Boeotia'daki Tritonis yakınındaki Alalcomenae kasabası sakinleri isim babaları Alalcomeneus'un tanrıçayı yetiştirdiğini söylemektedir.⁽³²¹⁾

Athena'nın ismi maalesef kesin olarak aydınlatılamamıştır, anlamı açık değildir. Ἀθήνη, Παλλὰς Ἀθήνη, Ἀθηναίη olarak belgelerde adı geçmektedir.⁽³²²⁾ Ἀθήνη isminden şehir ismi olan Ἀθήναι türetilmiştir. Daha sonra bu şehrin isminden tekrar Ἀθηναία ve Ἀθηνᾶ türetilmiştir.

---

(316) Homeros, *Iliada*, I 193-222; I 400; II 166-182; II 446-454; IV 7-23; IV 69-104; IV 514-516; V 1-36; V 418-455; VIII 30-37; VIII 350-437; X 285-290; XVIII 203-206; XIX 349-356; XX 33-74; XXI 284-298; XXII 88-246.

(317) Homeros, *Odysseia* I 44-63; I 271; I 319; II 267; II 416; IV 795; V 382; VI 2; VII 19; XIII 190; XIII 429; XVI 155,454; XVIII 69; XXIII 156; XVIII 190; XIX 33; XX 30; XXII 205; XXIV 367-520; XXIV 530.

(318) W.H.Roscher, a.g.e., s.676.

(319) Pausanias, VIII 26,4; IX 33,4; Strabon IX 413.

(320) Herodotos, IV 180.

(321) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.187.

(322) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.185-186.

Athena bir çok genç adamın cesaret ve zekasına hayranlık duyar ve onlara güç görevleri yerine getirmede yardım etmiştir. Bunlar arasında Tydeus, Diomedes, Odysseus, Achilleus, Menelaos, Herakles, Perseus, Bellerophon ve İason'u sayabiliriz.⁽³²³⁾ Perseus'un Medusa'yı öldürmesine yardım etmiştir.⁽³²⁴⁾ Güzel Madusa Hesiodos'ta denizlerin tanrısı Poseidon'un sevgilisi olarak geçmektedir.⁽³²⁵⁾ Athena Medusa'nın saçlarını yılanla dönüştürmüştür.⁽³²⁶⁾ Perseus, Medusa'yı öldürdükten sonra başını Athena'ya vermiştir.

Tanrıça Herakles'e de birçok defa yardım etmiştir. Ayrıca hem erkek hem de kadın el sanatçılarının tanrıçası Athena sık sık sanatçılara da yardım etmiştir.⁽³²⁷⁾ Danaos ve Argos'a iki başlı geminin nasıl yapılacağını öğretmiştir.⁽³²⁸⁾ Athena kadınlar tarafından yapılan ev işi sanatlarının hepsi ile ilgiliydi, fakat örgü O'nun en çok ilgi duyduğu sanattı.⁽³²⁹⁾ Arachne, dokumada en az bir usta kadar iyi olduğunu söylediğinde Athena küsmüş ve bunu kanıtladığında O'nu örümceğe çevirmiştir.⁽³³⁰⁾

-
- (323) W.H.Roscher, a.g.e., s.679.
(324) Ovidius, *Metamorphoses*, IV 794-803.
(325) Hesiodos, *Theogonia*, s.114, sat.278.
(326) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.193
(327) Edward Tripp, a.g.e., s.116.
(328) Apollodoros, I 9,16.
(329) Edward Tripp, a.g.e., s.116.
(330) W.H.Roscher, a.g.e., s.680.

Athena Olympos'da bulunmadığı zaman, Erechtheus ile paylaştığı bir tapınakta veya Akropolisde otururdu.⁽³³¹⁾ Athena Atina'nın koruyucu tanrısı olmak için Poseidon ile yarışmıştır.⁽³³²⁾ Poseidon bir tuz pınarı üretmiştir, Athena ise bu pınarın yanında bir zeytin ağacı çıkartmıştır. Hakem olan tanrılar veya Atina'nın krallarından biri (Kekrops, Kranaos, Erychthon) zeytin ağacının daha değerli olduğuna karar vererek bu şehri ödül olarak Athena'ya vermişlerdir. Bu karara Poseidon sinirlenerek Attica'nın bir kısmını sular altında bırakmış, fakat daha sonra Athena ile birlikte tapınılmıştır.⁽³³³⁾

Atina kralı Kekrops'un hükümranlılığı döneminde, Hephaistos bakire tanrıça Athena'ya karşı güçlü bir sevgi duymuş, fakat sevgisine karşılık görememiştir.⁽³³⁴⁾ Tanrı Hephaistos'un spermleri Akropolis topraklarına düşünce burada Erichthonius doğmuştur.⁽³³⁵⁾ Atinalılar onu bir kutuya koyarak güvenli bir şekilde bakmaları için Kekrops'un kızlarına vermişlerdir. Kral Kekrops'un iki kızı kutunun içine baktıktan sonra gördüklerinden dolayı delirerek kendilerini Akropolis'ten atmışlardır. Daha sonra tanrıça Erichthonius'u kendi mabedinde yetiştirmiş ve Atina'nın krallarından biri olmuştur.

---

(331) Martin P.Nillson, a.g.e., s.414-415.

(332) Apollodoros, I 1; L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.203.

(333) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.202-203.

(334) W.H.Roscher, a.g.e., s.683.

(335) Edward Tripp, a.g.e., s.116-117.

Athena doğuştan sahip olduğu savaş severlik özelliğini kaybetmemiştir. O'nun cesareti tanrıların devlerle olan savaşlarında önemli bir faktör olmuştur.⁽³³⁶⁾ Athena sık sık babası Zeus'un kalkanını ve yıldırımlarını borç almıştır.⁽³³⁷⁾ Ares'i karakteri olan düşüncesizce öldürme arzusundan dolayı küçük görmüş ve O'nu yenmiştir.⁽³³⁸⁾

Tanrıçanın aynı zamanda deniz tanrısı tarafından yetiştirildiği söylenen Triton'un kızı Pallas ile bir bağlantısı vardır. Pallas ve Athena yakın arkadaşlar ve birlikte savaş oyunları oynarlardı.⁽³³⁹⁾ Kontrollerini kaybettikleri bir anda Pallas Athena'ya tam vuracakken bunu gören Zeus kalkanı ile Athena'yı korur ve Pallas'ı Athena öldürür. Zeus O'nun heykelini Truva'nın güvenliğini sağlayan heykel olarak Truva surlarına yerleştirmiştir.

Altın elmayı Aphrodite'ye veren Truva prensi Paris'e sinirlenen Athena ve Hera Truva savaşında Akhaları desteklemiştir.⁽³⁴⁰⁾

Tanrıça uzun boylu, tepeli miğfer giyen ve sık sık mızrak ve kalkan taşıyan haşmetli bir kadın olarak yer almıştır. O'nun attirubut baykuştur. Fakat bazan bir yılan ile birlikte de tasvir edilmiştir.⁽³⁴¹⁾

---

(336) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.213.

(337) Edward Tripp, a.g.e., s.117.

(338) Homeros, *Iliada*, V 1-36; XV 121-142; XXI 391-415.

(339) Edward Tripp, a.g.e., s.117.

(340) Homeros, *Iliada*, II 166,182; II 446-454; IV 7-23; IV 514-516; VIII 30-37; VIII 350-437; XIX 349-356; XXI 284-298.

(341) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.230.

Nikomedeia'da Tanrıça Athena'ya ait sunu yazıtı bulunmamıştır. Ancak çok sayıda sikke bulunmuştur.⁽³⁴²⁾ Tanrıçaya ait sikkeleri şöyle gruplandırabiliriz:

A. Athena cepheden ayakta durur bir pozisyonda görülmektedir. Başı sola dönük, sağ bacağına üzerine ağırlığını vermiş, sol bacağı kenara doğru açık, uzun bir Khiton ve kalkanı ile küçük çiçek demetli Korint tarzı bir başlıkladır:

1. Sola doğru uzatılmış sağ elinde bir çanak olup, sol ile mızrağı kavramıştır.

a. Sol eli mızrağı üst tarafından kavramıştır, tanrıçanın arkasında ayaklarının dibinde yer alan, ancak bir kısmı da önünde olan kalkanın içi görülmektedir.⁽³⁴³⁾

b. Athena yine ayakta ve mızrak sol koluna dayalıdır.⁽³⁴⁴⁾

c. Tanrıça a'da olduğu gibi, kalkan sağ tarafta mızrağa dayalı olarak durmakta ve dış tarafı görünmektedir.⁽³⁴⁵⁾

---

(342) RG 535,143, XCII,20; RG 535,144, XCII,21; RG 541, XCIII,15; RG 543,207, XCIII,29; RG 543,208; RG 543,209, XCIV,1; RG 543,210; RG 543,211, XCIV,2; RG 543,212, XCIV,3; RG 543,213, XCIV,4; RG 548,251; RG 549,255, XCV,4; RG 550,264, XCV,11; RG 550,265, XCV,12; RG 550,266, XCV,13; RG 552,274, XCV,19; RG 552,275, XCV,20; RG 554,289, XCVI,6; RG 554,290; RG 554,291, XCVI,7; RG 559,331, XCVI,32; RG 559,332, XCVI,33; RG 567,389, XCVIII,11; RG 567,390, XCVIII,12; RG 568,391, XCVIII,13.

(343) RG 535,143, XCII,20; RG 543,207, XCIII 29; RG 550,264, XCV,11; RG 559,332, XCVI,33; RG 567,390, XCVIII,12.

(344) RG 549,255, XCV,4.

(345) RG 543,209, XCIV,1; RG 552,275, XCV,20; RG 554,289, XCVI,6.

d. Tanrıça yine c'deki gibidir, sol elini kalkanın kenarına koymuş, mızrağı sol koluna yaslamıştır.⁽³⁴⁶⁾

e. Tanrıça yine ayaktadır ve sağ elinde patera tutmaktadır, önünde ufak bir altar vardır.⁽³⁴⁷⁾

f. Kalkan Tanrıçanın sol kolunda asılıdır, hem içi, hem de dışı görülmektedir.⁽³⁴⁸⁾

2. Birinci maddede olduğu gibi, sağ elinde çanak yerine geminin ön kısmını tutmaktadır.⁽³⁴⁹⁾

3. Yine birinci maddede olduğu gibi, ancak sağ elinde çanak yerine baykuş vardır.⁽³⁵⁰⁾

B. a. Duruşu, kıyafeti, başlığı A'dakine benzemektedir. Sola dönük ayakta durmaktadır, sol eli mızrağı kavramıştır, sağ elini önünde duran kalkanın üzerine koymuştur.⁽³⁵¹⁾

b. Kalkan bir kaide veya altar üzerinde durmaktadır.⁽³⁵²⁾

C. Athena sola dönük olarak kol koyacak yeri olmayan bir koltukta oturmaktadır, küçük çiçek demetli bir korint tarzı başlığı vardır. Tanrıça uzun bir Khiton giymiş ve kemeri vardır.

---

(346) RG 541,192, XCIII,15; RG 543,211, XCIV,2.

(347) RG 543,207, XCIII,29.

(348) RG 535,144, XCII,21; RG 543,211, XCIV,2; RG 567,389, XCVIII,11.

(349) RG 568,391, XCVIII,13.

(350) RG 548,251.

(351) RG 550,265, XCV,12.

(352) RG 541,192, XCIII,15.

1. Sol eli yukarıdan mızrağı kavramıştır, öne uzatılmış sağ elinde bir patera vardır;

a. Sağ elinde bir patera vardır, sol eliyle mızrağı tutmaktadır. Kalkan yoktur.⁽³⁵³⁾

b. Athena yine tahtında oturmuş, sol elinde kılıç, sağ elinde bir taç tutmaktadır. Kalkan ayaklarının dibindedir.⁽³⁵⁴⁾

c. Athena oturmuş ve kalkan yerdedir.⁽³⁵⁵⁾

2. Athena Hygie ile;

a. Tanrıça oturur pozisyonda ve başında zırhlı başlık bulunmaktadır. Athena'nın sol eli kıyafetinin içinde, sağ elinde bir çanak tutmakta ve ileri uzatılmış, tanrıçanın omzu üzerinde çanaktan beslenen bir yılan bulunmaktadır. Ayaklarının önünde kalkanın bir kısmı görülmektedir.⁽³⁵⁶⁾

b. Tanrıça yine oturur pozisyonundadır ve sol koluna mızrak çaprazlamasına dayanmıştır. Tanrıçanın önünde çanaktan beslenen yılanın dolandığı bir ağaç bulunmaktadır.⁽³⁵⁷⁾

Sikkelerin sıklığına ve üzerindeki resmin işlemeciliğine göre A1a maddesinde yer alan tasvir ana tip olarak görülmekte, diğerleri bunun değişik şekilleri olarak değerlendirilmelidir. Korint başlığı

---

(353) RG 543,213, XCIV,4.

(354) RG 543,212, XCIV,3.

(355) RG 554,291, XCVI,7.

(356) RG 559,331, XCVI,32.

(357) RG 550,266, XCV,13.

istisnasız tüm sikkelerde görülmektedir. Athena'nın geçici bir süre şehir tanrıçası olarak kabullenildiği anlaşılmaktadır. Zira tanrıçanın elindeki gemi pruvasının (A2) anlamı O'nun denizciliğin koruyucusu olduğudur. Bu özellik aslında sadece şehrin asıl tanrıçası Demeter'e aittir. Athena'nın simgesi baykuştur. A3'te tanrıçanın elindeki çanağın yerini baykuş alır ve dolayısıyla tanrıça Athena Archegetis⁽³⁵⁸⁾ olarak nitelendirilmiştir.

Athena'nın Nikomedeia'da büyük bir önemi olmuştur, çünkü O sadece Demeter ve şehir Tyche'si dışında kendine atribüt olarak gemi pruvası verilmiş olan tek tanrı değildir, ancak Demeter'in ki dışında rahiplik makamı olan tek tanrıdır.⁽³⁵⁹⁾

Nikomedeia'da önemli bir yeri olan Tanrıça Athena'yı gördükten sonra, yine önemli bir yeri olan Tanrı Apollon'un Nikomedeia'daki yerini inceleyelim.

12. APOLLON

Gençlik, müzik, kehanet, okçuluk ve şifa tanrısı Apollon Zeus'un ve dişi Titan Leto'nun oğludur.⁽³⁶⁰⁾ Hera'nın kıskançlığı yüzünden başına gelen bir çok zorluklardan sonra Leto Apollon'u ve kızkardeşi Artemis'i Delos adasında doğurmuştur.⁽³⁶¹⁾ Hera dışında,

---

(358) Pausanias I 3,3.

(359) J.H.Mordtmann, "Inscripfen aus Bithynien" *AM*, XII (1887), s.173,6.

(360) Hesiodos, *Theogonia*, s.136, sat.922-924.

(361) Karl Kerényi, a.g.e., s.132.

diğer tanrıçalar, Dione, Rhea, Themis ve denizin tanrıçası Amphitrite Apollon'un doğumunda bulunmuşlardır. Themis Apollon'u nektar ve Ambrosia ile besleyerek büyötmüştür.⁽³⁶²⁾ Apollon ve Artemis'le birlikte Tanagra,⁽³⁶³⁾ Delion,⁽³⁶⁴⁾ Abae,⁽³⁶⁵⁾ Delphi,⁽³⁶⁶⁾ Atina,⁽³⁶⁷⁾ Mantinea,⁽³⁶⁸⁾ Lykone,⁽³⁶⁹⁾ Delos,⁽³⁷⁰⁾ Miletos⁽³⁷¹⁾ ve Halikarnassos'da⁽³⁷²⁾ Leto'ya ait tapınaklar ve resimler bulunmuştur. Ayrıca Argos'ta⁽³⁷³⁾ ve Lykia şehri Xanthos'ta⁽³⁷⁴⁾ da tapınımı vardır.

Iliada'nın ilk dizelerinde Apollon "Leto ile Zeus'un oğlu", "güzel saçlı Leto'nun doğurduğu" diye bahsedilmektedir.⁽³⁷⁵⁾ M.Ö. 8. yüzyılda yaşamış olduğu kabul edilen ve Yunan yazınının ilk ozanı olarak benimsenen Ionia'lı Homeros'un Iliada ve Odysseia adlı

---

(362) Karl Kerényi, a.g.e., s.132.

(363) Pausanias, IX 22,1.

(364) Pausanias, IX 20,1.

(365) Pausanias, X 35,3.

(366) B.Haussoullier, "Inscriptions De Delphes", BCH, V (1881), s.159 vd.

(367) CIA III 376.

(368) Pausanias, VIII 9,1.

(369) Pausanias, II 24,5.

(370) Th.Homolle, "Foilles de Delos", BCH, III (1879), s.470; Th.Homolle, "Dedicaces Deliennes", BCH, IV (1880), s.211.

(371) CIG 2852.

(372) Th.Homolle, "Foilles de Delos", BCH, III (1879), s.470; Th.Homolle, "Dedicaces Deliennes", BCH, IV (1880), s.211.

(373) Pausanias, II 21,10.

(374) Strabon, XIV 665.

(375) Homeros, Iliada, I 9,36.

eserlerinde, Apollon önemli bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽³⁷⁶⁾

Apollon ve Artemis beraberce doğumlarından önce annelerine şiddet uygulamaya kalkışmış olan dev Tityos'u öldürmüşlerdir.⁽³⁷⁷⁾ Tityos Hades'te cezasına devam etmeye mahkum edilmiştir. Apollon ve Artemis Leto'yu gücendiren bir başka şeyin de, Niobe'nin kendisinin Leto'dan daha çok ve iyi çocuklar doğurduğuna dair övünmesinin intikamını almışlardır. Niobe'nin çocuklarını öldürmüşlerdir.⁽³⁷⁸⁾ Apollon küçük yaşta Delphi'ye giderek orada ejderha Python'u ilk okuyla yere sermiştir.⁽³⁷⁹⁾

Kehanet tanrısı olan Apollon, aynı zamanda bir müzik tanrısı olarak da bilinir ve sıklıkla Parnassos dağında lir çalarken ve ilham perilerini şarkıda yönetirken temsil edilmiştir.⁽³⁸⁰⁾ Apollon liri icat etmemiş,⁽³⁸¹⁾ onu kardeşi Hermes'ten almıştır. Fhrygia'lı şair Marsyas

---

(376) Homeros, *Iliada*, I 1-52; II 763-767; IV 507-513; V 244-346; V 431-470; V 508-518; VII 17-43; VII 452-453; IX 404-405; X 515-522; XII 1-33; XV 13-156; 220-261; 355-366; XVI 513-531; XVI 676-683; XVI 698-711; XVI 712-725; XVI 788-806; XVII 70-82; XVII 322-334; XVII 582-590; XX 38-74; XX 79-110; XX 375-378; XX 441-454; XXI 453-469; 515;517; XXI 544-611; XXII 1-20; XXIII 188-191; XXIII 382-384; XXIV 22-54; XXIV 605-606; *Odysseia*, III 279; IV 341; VI 162; VII 64;311; VIII 79,227,323,334,339,488; IX 198,201; XV 245,252,410,526; XVII 132,251,494; XVIII 235; XIX 86; XX 278; XXI 267,338,364; XXII7; XXIV 376.

(377) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.234.

(378) Homeros, *Iliada*, XXIV 603-613.

(379) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.238-239.

(380) Pausanias, V 18,4; X 19,4; W.H.Roscher, a.g.e., s.435.

(381) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.281.

Apollon'a bir müzik yarışmasında lir'e karşı flt savunup meydan okuduğunda, Apollon O'nu sadece yenmekle rahat edememiş, rakibinin canlı canlı derisini yüzmüştür.⁽³⁸²⁾

Apollon aynı zamanda tıp konusunda da bilgilidir. Sunu yazıtlarında Apollon ve oğlu Asklepios Şifa tanrısı olarak geçmektedir.⁽³⁸³⁾ Apollon'un en ünlü oğlu Asklepios'tur.⁽³⁸⁴⁾ Şifa tanrısı Apollon salgın ve korkunç bir hastalık olan vebayı insanlara göndermiŐtir.⁽³⁸⁵⁾ Mamafih yine de Apollon'a sağlık tanrısı olarak tapınılmıştır. Bir tanrı olarak ani ölüm ve hastalık getirebilen Apollon'un aynı zamanda iyileştirici olması O'nun bu kötülükleri savan özelliklerle donatılmış olmasındandır.

Apollon'un, bir Troia söylentisine göre, Priamos'un kızı Cassandra'ya istediklerini alabilmesi için kutsal hediyeler vermiş, ancak Cassandra O'nun aŐkına cevap vermemiŐtir.⁽³⁸⁶⁾ Benzer bir durumda da Cumae'li Sibyll'in^(*) istediği çok yaŐamak arzusunu kabul etmiştir. Apollon daha sonra eğer kendisini aşığı olarak kabul ederse Sybill'e gençliğinin hep sürmesini sağlamayı teklif etmiş, ancak Sybill Apollon'u reddetmiŐtir.⁽³⁸⁷⁾

---

(382) Edward Tripp, a.g.e., s.62-63.

(383) G.Karo, "Funde", AM, XXXI (1906), s.371; M.P.Nillson, a.g.e., s.508.

(384) W.H.Roscher, a.g.e., s.434.

(385) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.277.

(386) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.282.

(*) Kahin

(387) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.282; Edward Tripp, a.g.e., s.63-64.

Apollon, dev Tityos'u öldürerek, ejderha Python'u öldürerek ve Troia savaşına bizzat taraf tutarak katılmasıyla savaş tanrısı görünümü vermektedir. Troia savaşında Troialılara yardım etmiştir.⁽³⁸⁸⁾ Ayrıca Tanrı yılın, mevsimlerin ve ayların tanrısı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Her ayın 7.günü, tanrının doğumundan dolayı, Apollon'a kutsanmıştır.⁽³⁸⁹⁾ İlkbahar, yaz ve sonbaharın ılık havalarının tanrısı olarak Apollon'a ait bayramlar 8-9 ay içinde kutlanmıştır.⁽³⁹⁰⁾ Kış aylarında tanrının uzaklara gittiği ve ilkbaharda geri döndüğü düşünülmekte ve ilkbaharın tanrısı olarak değerlendirilmektedir.⁽³⁹¹⁾ Ilık havaların başlamasıyla denizler tekrar canlandığı için denizciler, balıkçılar ve kolonistler Apollon'a tapınmışlardır.⁽³⁹²⁾ Yaz aylarında ise Apollon'a sağlık ve bereketli ürün vermesi için dua etmişlerdir.⁽³⁹³⁾ Sonbaharda ise kendi isteği ile uzak ve neresi olduğu pek bilinmeyen Hyperboreos^(*) ülkesine, tanrıya övgü ile uğraşan mutlu ve adil insanların arasına çekilir.⁽³⁹⁴⁾ Fakat baharda geri döner. Apollon aynı zamanda bir çoban tanrıdır. Tanrı bir cana kıydığı için arınmak zorunda kalmış ve bir süre Thessalia kralı Admetos'a sığırtmaçlık yapmıştır.⁽³⁹⁵⁾

---

(388) Homeros, *Iliada*, IV 507-513; XV 13-156; 220-261; 355-366; XX 38-74.

(389) CIG 463.

(390) W.H.Roscher, a.g.e., s.425.

(391) W.H.Roscher, a.g.e., s.425-426.

(392) CIG 442; 2554.

(393) W.H.Roscher, a.g.e., s.430.

(*) Kuzeyde bulunan bir ülke. Burada yaşayan insanlar çok iyi ve mutlu olarak düşünülmektedir.

(394) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.242.

(395) Edward Tripp, a.g.e., s.63.

Kehanet tanrısı Apollon'a ait bir çok bilicilik merkezleri vardır. Bunlar arasında en eskileri Anadolu'dadır. Troia, Gryneion, Erithrai, Klaros, Didyma, Patara en ünlüleridir. Delphi, Delos, Sparta, Thargelion, Argos, Atina, Girit, Kıbrıs ve Rodos'ta Apollon'a ait kehanet merkezleri vardır.⁽³⁹⁶⁾

Apollon'un adı ve nereden geldiği uzun zaman söylentilere konu olmuştur. O'nun yaygın lakabı Λύκιος Lykios λύξ (ışık) tanrı veya λύκος (kurt) tanrı olarak değerlendirilmiştir.⁽³⁹⁷⁾ Bunların yanısıra Apollon Lykia'lı tanrı anlamına da gelebilir.⁽³⁹⁸⁾ Daha önce de söylediğimiz gibi Apollon Homeros'un Iliada destanında zamanının çoğunu Troia kalesinde geçirmektedir ve savaşı Troialıların kazanmasını istemektedir. (s.166) Buradan hareket ederek Apollon'un bir Anadolu tanrısı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Apollon'a Simintheus adı altında tapılmıştır.⁽³⁹⁹⁾ Bu lakabın, O'nun farelerin tanrısı olarak davranmasına bağlı olarak ortaya çıktığına inanılmaktadır. Aynı zamanda bu adın Troia'daki Smintheion şehrinin tanrısı olduğuna da inanılmaktadır.⁽⁴⁰⁰⁾ Tanrının farelerle olan bağlantısı, farelerin bazı bölgelerde kutsal hayvan olduğunun kabul edilmesi veya Apollon'un diğer ölümcül hastalıklarda olduğu gibi farelerin yaydığı hastalıklara neden olması veya tapınanları onlardan koruması gerçeğinde yatmaktadır.

---

(396) W.H.Roscher, a.g.e., s.422-441.

(397) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.253.

(398) Edward Tripp, a.g.e., s.65.

(399) CIG 3577.

(400) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.255, dpn.2.

Apollon'un simgelerinden biri defnedir. Gaia'nın güzel ve saf kızı Daphne, Parnassos vadilerinde çiçek koparıırken Apollon O'nu görmüş ve yakalamak istemiştir. Annesi Gaia O'nun çığlığını duyunca göğsünü açıp yavrusunu içeri almıştır.⁽⁴⁰¹⁾ Daphne'nin kaybolduğu yerde birdenbire yaprakları parlak, çiçekleri kokulu bir defne ağacı bitmiştir.

Apollon attributları arasında kurt,⁽⁴⁰²⁾ dişi geyik veya karaca,⁽⁴⁰³⁾ keçi veya tekeyi⁽⁴⁰⁴⁾ sayabiliriz. Yine sembollerinden biri yunustur. Apollon'un bir önadı da Δελφίνιος tur.⁽⁴⁰⁵⁾ Deniz yolculuğunun rahat geçmesi için Apollon Δελφίνιος olarak tapınılmıştır.⁽⁴⁰⁶⁾ Apollon'un simgelerinden birisi aslan ve kartalın karışımı olan zümrüdüanka kuşudur.⁽⁴⁰⁷⁾ İlaç olarak kullanılan, saflığın ve temizliğin sembolü defne ise Apollon'un en sık görünen atributlarındandır.⁽⁴⁰⁸⁾

---

(401) Ernest Granger, Mitoloji, çev.Nurullah Ataç, İstanbul, 1983, s.57.

(402) Xenophon, Anabasis, II 2,9.

(403) Pausanias, X 13,5.

(404) Xenophon, a.g.e., V 3,10.

(405) CIG 2554.

(406) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.257.

(407) W.H.Roscher, a.g.e., s.444.

(408) Vergilius, Aeneis, III 91.

Anadolu’lu bir tanrı olan Apollon’un sunu yazıtları oldukça çoktur. Yazırköy yakınında Kayalı Dağ ve Kara Kayalı arasında bulunan Apollon’a ait sunak şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesinin bahçesinde (Inv.5323) bulunmaktadır.⁽⁴⁰⁹⁾ Burada sunağın varlığına dayanarak Apollon’a ait bir tapınak olduğunu söyleyebiliriz. Yazıt şöyledir:

Σοί, μάκαρ	“Sevgili Apollon,
Ἄπολλον,	Sana sunağı
Κορνηλιανός	Kornelianos
Θέτο βωμόν	Theto
ὑπὲρ ἑαυτοῦ	Kendim için
καὶ τῆς γυνεκός μου	ve karım
Αὐρ (ηλίας) Ἀπολαύστης	Aurelia Apolaus için
καὶ τῶν ἑμῶν	ve biz hepimiz için
πάντων.	(adadım.)”

Ölçüler şöyledir: yükseklik: 1.21 m.; genişlik: 0.435 m.; kalınlık: 0.40 m.; hece yüksekliği: 0.035 m.

Yine Yazırköy yakınında Kayalı Dağ ve Kara Kayalı arasında bulunan bir kaide şimdi İstanbul Müzesi bahçesindedir.⁽⁴¹⁰⁾

---

(409) F.K.Dörner, TAM, IV, Vindobance, 1978, s.20, nr.47; Tuğrul, Annual of the Archaeological Museums of Istanbul, VIII, İstanbul, 1958, s.33-34

(410) F.K.Dörner, a.g.e., s.20, Nr:48; Tuğrul, a.g.e., s.33.

(Inv.5322) Kalker Taşından kaidede Apollon'un annesi Leto'ya ve Apollon'a yapılmış olduğu yazılıdır. Kaidenin ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 1,18 m.; genişlik: 0.405 m.; kalınlık: 0.40 m.; hece yüksekliği: 0.025-0.022 m.'dir.

Yazıt şöyledir:

Ἀγαθῆι Τύχηι·

Ἀμβροτε κοῦρε Διός, χρυ-
σήνιε, σοί, ἄνα φοῖβε, |
βωμὸν λαΐνεον,

Λητώϊε, τόνδ' ἀνέθηκα |

Παπιανὸς ἅμα Μουκι-
ανῶ ῥι, κλυτέ, δωρον, |

Μουκιανοῦ δείοιο Πά-
ϊς· σὺ δὲ εἶλατι, φοῖβε. |

Kalker taşından sunak Kayalı Dağ ve Kara Kayalı arasındaki dağlık alanda bulunmuştur.⁽⁴¹¹⁾ Şimdi askeri radar istasyonunun önünde bulunmaktadır. Sunağın alt kısmı kırılmıştır. Sunak M.S.150 yılına tarihlendirilmektedir.

Sunağın ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0.43 m.; genişlik: 0.53 m.; kalınlık: 0.51 m.; hece yüksekliği: 0.03 m.

---

(411) F.K.Dörner, a.g.e., s.20, Nr.49; S.Şahin, Nikomedea, Münster, 1973, s.116, Nr.62, Fig.9.

Ἔτους βι' Τί(του) Αἰλίου	“İmparator Titus Aelius
Ἀντωνεΐνου Καίσαρος.	Antoninus'un 12.hüküm-
Ἀγαθῇ Τύχῃ	darlık yılında.
θεῷ Ἀπόλλωνι	Uğurlu olsun;
Δῆμος Σιρκανὸς ὑπέρ.	Tanrı Apollon'a
.....	Sirkanos halkı..... sundu”

Yine aynı yerde bir başka kaide bulunmuştur.⁽⁴¹²⁾ Ancak bu kaidenin de üst kısmı kırılmıştır. Alttan son üç satır okunabilmektedir. M.S.150 yılına tarihlendirilmektedir. Kaidenin ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0.43 m.; genişlik: 0.48 m.; kalınlık: 0.42 m.; hece yüksekliği: 0.03 m.

.....	“.....
Ἔτους β' Τ[ι] (του) Αἰλίου	İmparator Titus Aelius
Ἀδριανοῦ Ἀντω-	Hadrianos'un 12.hü-
νεΐνου Καίσαρος.	kümdarlık yılında”

Apollon'a ait bir başka sunu yazıtı yine kalker taşıdandır.⁽⁴¹³⁾

Sunağın üst kısmı kırılmıştır. Buluntu yeri Yağcılar'dır. Sunağın ön

(412) F.K.Dörner, a.g.e., s.20, Nr.50; S.Şahin, a.g.e., s.117, Nr.63, Fig.10

(413) F.K.Dörner, a.g.e., s.21, Nr.51; F.K.Dörner, *Inschriften*, Berlin, 1941, s.11; S.Şahin, a.g.e., s.111; Th.Wiegand, “Inschriften aus der Levante”, *AM*, XXXIII (1908), s.152, Nr.6.

yüzünde Apollon Lir'i ile birlikte okunu tutar pozisyonudur. Yan kısmında yazı vardır. Sunak şimdi Turan Aziz Beler'in özel müzesindedir. (Inv.58)

Sunağın ölçüleri şöyledir: Yükseklik: 0.60 m.; genişlik: 0.34 m.; kalınlık: 0.30 m.; hece yüksekliği: 0.03 m.

[θεῦ Ἀπόλ]-	“[Tanrı Apol]-
λωνι ἄνέ-	lon'a Psarela-
στήσαν	nos'lu köylüler
κωμῆται	(sunağı) adadılar”
Ψαρηλανοὶ	

ευχαριστή-
ριον.

Nikomedeia'da Güneş Tanrısı Apollon'un resminin bulunduğu sikkelerin⁽⁴¹⁴⁾ sayısı çok azdır. İmparator Caracalla dönemine ait (M.S.212-217) bir sikke üzerinde⁽⁴¹⁵⁾ Apollon çıplak olup, yarı sağa dönük, ayakta durmaktadır. Sol kolunda bir lir, aşağı sarkan sağ elinde de bir mızrap tutmaktadır. Severus Alexander dönemine ait (M.S.222-235) bir diğer sikkede⁽⁴¹⁶⁾ ise Apollon ayakta,

---

(414) RG 544,220, XCIV, 8; RG 553,287, XCVI, 4.

(415) RG 544,220, XCIV, 8.

(416) RG 553,287, XCVI, 4.

sağa dönük ve çıplak görünmektedir. Sol omzu üzerine Khlamys^(*) atmış, başında bir bant bağlanmış, üzerinde yük olmayan sağ bacağı dizden bükük, ayak burnu yere basmaktadır. Sağ eli önünde aşağı sarkık, bir defne dalı tutmaktadır.

Nikomedeia'nın yerinde daha önce bulunan Astakos kenti bir dönem Kalchedon'dan gelen sömürgecileri barındırdığından, Nikomedeia'ya ait Apollon kültü Kalchedon'dan gelmiş olmalıdır.⁽⁴¹⁷⁾

Apollon'un Nikomedeia'da kültürünü gördükten sonra bu Tanrının oğlu olan Asklepios'un yine bu kentteki tapınımını araştırmaya çalışacağız.

13. ASKLEPIOS

Asklepios'un doğumu ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre şifa, sağlık tanrısı Asklepios Apollon ile Leucippus'un kızı Arsinoe'nin oğludur.⁽⁴¹⁸⁾ Bu Messenia'luların rivayetine göre Asklepios ve Eriopis Apollon ve Arsinoe'den doğmuştur.⁽⁴¹⁹⁾ Thessalia'dan Lakeria'luların rivayetine göre ise Asklepios Koronis ile Apollon'un oğludur.⁽⁴²⁰⁾ Koronis kral Phlegyas'ın kızıdır. Koronis

---

(*) Uzun dörtgen bir kumaştan ibaret olup uzunluğuna ikiye katlanır ve kenarları bir kopça ile birbirine tutturularak meydana gelen delik başa geçirilirdi. Bu şekilde omuzlara bindirilen kumaş aşağı doğru sarkarak vücudu örtmektedir.

(417) E.Bosch, a.g.e., s.269.

(418) Pausanias, II 26,7.

(419) W.H.Roscher, a.g.e., s.616.

(420) Pausanias, II 26,4,7.

Asklepios'un oğluna hamile iken genç bir Arkadia'lı olan Elatos'un oğlu Ischys ile yatmıştır.⁽⁴²¹⁾ Tanrısal sevgilisine karşı bulunduğu bu onur kırıcı davranış nedeniyle Koronis, Artemis veya Apollon tarafından öldürölmüştür.⁽⁴²²⁾ Apollon aynı zamanda Ischys'i de öldürmüş ve Koronis'in bu sırrını söyleyen karganın rengini beyazdan siyaha dönuştürmüştür.⁽⁴²³⁾ Apollon veya Hermes⁽⁴²⁴⁾ Koronis'in doğmamış çocuğunu, Koronis yakılmadan kurtarmış ve O'nu yetiştirmesi için Kheiron'a vermiştir. Kentauros Kheiron Asklepios'a iyileştirme, şifa verme sanatını öğretmiştir.⁽⁴²⁵⁾

Asklepios tarafından geliştirilerek mükemmel hale getirilmiş olan bu sanat insanlık için büyük fayda sağlamasına karşılık Asklepios'un mahvolmasına sebep olmuştur. Yaşayan insanları iyileştirmekle yetinmeyip ölüleri yeniden canlandırmayı da üstlenmiştir.⁽⁴²⁶⁾ Athena O'na Gorgo^(*) kanı olan iki ufak şişe vermiştir. Bunlardan birinde sağ taraftaki toplardamarlardan olan zehirli kan vardır, diğerinde ise sol taraftaki damarlarda bulunan

---

(421) W.H.Roscher, a.g.e., s.618.

(422) Ovidius, Metamorphoses, II 605.

(423) W.H.Roscher, a.g.e., s.618.

(424) Pausanias, II 26,6.

(425) Homeros, Iliada, IV 219.

(426) Apollodoros III 10,4.

(*) Saçları yılanlarla örölü, alınlarında yaban domuzu dişleri fişkıran, tunç elleri ve uçmak için altın kanatları bulunan herkese korku salan üç kadından biri.

faydalı kan vardır. Bu şifalı kanı Asklepios ölüleri diriltmek için kullanmıştır. Zeus ölmüş olan insanların yeniden canlanmasını tehlike olarak kubil etmiş ve harikalar yaratan Asklepios'u bir yıldırımla öldürmüştür.⁽⁴²⁷⁾ Apollon bu olaya çok öfkelenmiş, ancak Zeus'tan intikam alması mümkün olmadığından, Zeus'a yıldırımını bağışlayan Kyklop'ları öldürmüştür.⁽⁴²⁸⁾ Sonra da Apollon Asklepios'u yıldızlar arasına yerleştirmiştir.⁽⁴²⁹⁾ Zira O bir tanrının oğludur ve iyileştirici özelliği ile de onurlandırılmayı hak etmiştir.

Asklepios'un tanrı olarak ne zaman tapınıldığı belirsizdir.⁽⁴³⁰⁾ Şifa tanrısı Asklepios'un tapınıldığı çok sayıda şehir olduğunu rivayetlerden öğreniyoruz, ancak biz bunlardan sadece 4 şehirde tapınım izlerini ve adetlerini biliyoruz.⁽⁴³¹⁾ Bu şehirler Kynosura, Arkadia, Epidauro ve Atina'dır. Bu bilgiler de çok güvenilir değildir.

Homeros'a göre Asklepios'un Makhaon ve Podaleirios adında savaşçı ve doktor iki oğlu vardır.⁽⁴³²⁾ Asklepios'un en eski bilinen kehanet şeklinden biri yılanlı kehanettir, diğeri rüya yorumudur.⁽⁴³³⁾ Asklepios'un attributları asa, kutsal içki konulan kap, defne dalından yapılmış taç, çıkıntılı başbağı, çamdan taç, çam fıstık

---

(427) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.517.

(428) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.517.

(429) A.Erhat, a.g.e., s.68.

(430) W.H.Roscher, a.g.e., s.620.

(431) W.H.Roscher, a.g.e., s.620.

(432) Homeros, *Iliada*, IV 194; XI 518.

(433) W.H.Roscher, a.g.e., s.626.

ağacından tıkaç, yerküre, ilaç kutusu, Asklepios kültünde özel bir anlamı olan değnek ve yılan, keçi, horoz, güvercin, domuz, koyun ve boğadır.⁽⁴³⁴⁾ Bunların içinden yılan düzenli olarak Asklepios kültü ile ilişkilendirilmiştir. Asklepios'un çevresinde ona eşlik eden figürler arasında Asklepios'un eşi veya kızı olarak söylenen Epione,⁽⁴³⁵⁾ her iki oğlu, genellikle kızı olarak bilinen sağlık sembolü Hygeia,⁽⁴³⁶⁾ yine Asklepios'un kızı olarak söylenen Iaso Panakeia Aegle Akeso,⁽⁴³⁷⁾ bir dev olan Telesphoros'tur.⁽⁴³⁸⁾

Nikomedeia'da şifa tanrısı Asklepios'a ait bir sunu yazıtı bulunmamıştır. Ancak sikkelerde karşımıza çıkmaktadır.⁽⁴³⁹⁾ Apollon ile birlikte Asklepios'un da Kalchedon'dan Nikomedeia'ya geldiği sanılmaktadır.⁽⁴⁴⁰⁾ Marcus Aurelius dönemine ait (M.S.161-180) sikkede⁽⁴⁴¹⁾ Asklepios yarı çıplak, ayakta ve cepheden görülmektedir. Bir köşesi sol omzu üzerinden sarkan bir örtüye sarınmıştır. Göğüs kısmı çıplaktır, başında kalın, çelenk şeklinde bir bant vardır. Sol eli

---

(434) W.H.Roscher, a.g.e., s.627-628-629-630.

(435) Pausanias, II 27,5; 29,1.

(436) Pausanias, II 11,6.

(437) Pausanias, I 34,3.

(438) Pausanias, II 11,7.

(439) RG 524,60; RG 527,87, XCI,9; RG 533,125, XCII,6; RG 544,222, XCIV,10; RG 545,223, XCIV,11;RG 545,224; RG 555,299, XCVI,11; RG 560,339, XCVI,38; RG 565,374, XCVII,32; RG 567,384, XCVIII,8; RG 568,394, XCVIII,16.

(440) E.Bosch, a.g.e., s.269.

(441) RG 527,87, XCI,9.

örteneğin içindedir, görülmemektedir. Sağ eli ile yılanlı asayı (hekimlerin sembolü olan Asklepios asasını) tutmaktadır. Asklepios tam olarak aynı duruşuyla diğer sikkelerde de görülmektedir.⁽⁴⁴²⁾ Bunların yanısıra Asklepios'un otururken görülen resimleri de yeralmaktadır. Bunlardan birinde⁽⁴⁴³⁾ Asklepios, çıplak, sola dönük olarak bir kaya üzerinde oturmaktadır, sol elini bu kayaya dayamış, sağ elini dizinin üstüne koymuştur. Kayanın yanına dayalı, etrafına bir yılan dolanmış, kısa bir asa durmaktadır. Bir başka sikkede Asklepios Hygie ile birlikte görünmektedir.⁽⁴⁴⁴⁾ M.Julius Philippus dönemine ait bu sikkede (M.S.244-249) Asklepios ve Hygie ayakta birbirlerine bakmaktadırlar. Asklepios başını sola, Hygie'ye çevirmiştir. Hygie sağa dönük, sağ bacağını kenara açmış, ayakta durmaktadır. Khiton giymiştir, sağ eli ile bir yılan tutmakta, sol eli ile yılanı beslediği bir çanağı tutmaktadır. Asklepios ise yine yarı çıplaktır, sağ eli ile yılanlı asayı tutmaktadır. Sol eli örteneğin içindedir. Her iki şekilde ortak bir kaide üzerinde durmaktadır, dolayısıyla burada bir heykeller grubu söz konusudur. Bu gruba ait figürlere ayrı ayrı da rastlanır. Bir başka sikke de ise⁽⁴⁴⁵⁾ Asklepios sağa dönük olarak ayakta durmaktadır, kıyafeti yukarıda belirttiğimiz gibidir, sağ elini kalçasına dayamış, sol

---

(442) RG 544,222, XCIV,10; RG 545,223, XCIV,11; RG 555,299, XCVI,11; RG 565,374, XCVII,32; RG 568,394, XCVIII,16.

(443) RG 560,339, XCVI,38.

(444) RG 524,60; RG 567,384, XCVIII,8.

(445) RG 533,125, XCII,6.

eli düşünceli bir tavırla sakalındadır. Önündeki eğik duran yılanlı asanın üst ucunu sol kolunun altına dayamıştır. Figür yuvarlak keskin hatlarla belirgin bir kaide üzerinde durmaktadır. Bu sikke Commodus dönemine (M.S.176-192) aittir. Bu sikkede biz iyi yürekli, çare arayan hekim tipindeki Asklepios'a rastlamaktayız. Bu sikke Nikomedeia'da büyük veba salgını hüküm sürerken yapılmıştır.⁽⁴⁴⁶⁾ Caracalla yönetiminde (M.S.212-217) birdenbire insan başlı yılan olan Glykon ortaya çıkar.⁽⁴⁴⁷⁾ Glykon kültü hasta olan imparatora yararlı olması amacıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla Asklepios bu dönemde hala büyük bir öneme sahip olup, Maximus (M.S.235-238) adına olan sikkelerden de⁽⁴⁴⁸⁾ anlaşılacağı gibi 3.yüzyıla kadar yaşamaya devam etmiştir.

Asklepios'un kültü Nikomedeia'da imparator Antoninus Pius (M.S.138-161) yönetiminde başlar. Zira bu dönemde Nikomedeia da Asklepios ile ilgili bir yarış düzenlenmiştir.⁽⁴⁴⁹⁾ Veba salgını yayıldıkça şifa tanrısı ile ilgili sikke darpları artmıştır. Caracalla yönetiminde çaresiz hastalığa yakalanan hükümdar şifa

---

(446) E.Bosch, a.g.e., s.271.

(447) RG 545,225, XCIV,12; RG 545,226, XCIV,13; RG 545,227, XCIV,14.

(448) RG 562,353, XCVII,14.

(449) IG XIV 737.

verdiğine inanılan her tanrısallıktan yardım umduğu için Nikomedeia'lılar Glykon kültünü oluşturmuşlardır. Böylelikle Asklepios'un ve aynı zamanda Glykon'un kültü de gelişerek ilerlemiştir: Asklepios Caracalla tarafından imparatorluk tanrısı yapılmıştır.⁽⁴⁵⁰⁾

Nikomedeia'da şifa tanrısı Asklepios kültürünün en etkili dönemi 3.yüzyılda olmuştur. Yine en etkili dönemine aynı tarihlerde ulaşmış olan ve Mısır Tanrısı olan Serapis'in Nikomedeia'daki kültürünü araştırmaya çalışacağız.

14. SARAPIS

Serapis olarak da bilinmektedir. Grek-Mısır tanrısı olan Sarapis'in kültü Mısır'ın dışına da yayılmıştır. Bu tanrı belgelerde genellikle Σάραπις olarak geçmektedir, nadiren Σέρραπις olarak geçer.⁽⁴⁵¹⁾ Sarapis isminin yazılışı Mısır'da Osiris-Apis şeklindedir ve bu hieroglif yazı altın bir levha üzerinde Alexandra'da (İskenderiye) Ptolemaios'lardan IV. Philopator döneminde (M.Ö.222-205) bulunmuştur.⁽⁴⁵²⁾ Mısır kralı Ptolemaios I Soter (M.Ö.305-284) rüyasında genç ve insanüstü boyda bir tanrı görmüş ve Sinop kentinde tapınılan bir Hades heykeli olduğu anlaşılan bu tanrının Sinop hükümdarından Alexandria'ya naklini istemiştir.⁽⁴⁵³⁾ Ptolemaios Sinop

---

(450) E.Bosch, a.g.e., s.272.

(451) Roeder, "Sarapis", RE, II (1920), s.2395

(452) Roeder, a.g.e., s.2396.

(453) Tacitus, Historia, IV 81.

hükümdarını (Scydrothemis) heykeli vermeye önce ikna edememiş, ancak 3 yıl sonra bir başka elçi göndererek heykeli Alexandria'ya getirtmiştir.⁽⁴⁵⁴⁾ Tacitus bize bu tanrıya Asklepius, Osiris, Iuppiter ve Vater Dis olarak tapınıldığını söylemektedir.⁽⁴⁵⁵⁾ Mısırlılar dışarıdan getirilen bu yabancı tanrıya Osiris-Apis (Ὄσορᾶπις-Ὄσερᾶπις) olarak tapınmışlardır⁽⁴⁵⁶⁾ ve yaşayan Apis yanında yeni bir tapınak inşa etmişlerdir. Memphis'te de ölen Apis'e tapınmışlardır.⁽⁴⁵⁷⁾ Biz Sinop'ta Sarapis kültü olduğunu ve buradan da bu kültün Mısır'a geçtiğini kabul etmeliyiz.

Tacitus'un eserinde Sarapis'in vatanı olarak Suriye şehri olan Seleukeia'da gösterilmektedir.⁽⁴⁵⁸⁾ Bir başka varsayıma göre Sarapis'in vatanı Babil'dir.⁽⁴⁵⁹⁾

İyileştirici tanrı olarak ortaya çıkan Sarapis dininin merkezi Memphis olarak kabul edilmiştir.⁽⁴⁶⁰⁾ Sarapis deniz yolculuğunun tanrısıdır. Yazıtlarda lakabı Neptunus diye de geçmektedir.⁽⁴⁶¹⁾

---

(454) W.H.Roscher, a.g.e., s.344.

(455) Tacitus, a.g.e., IV 81.

(456) W.H.Roscher, a.g.e., s.345; Roeder, a.g.e., s.2396.

(457) W.H.Roscher, a.g.e., s.345

(458) Tacitus, a.g.e., IV 83.

(459) Roeder, a.g.e., s.2405.

(460) W.H.Roscher, a.g.e., s.345.

(461) CIL III 3637; VII 1002.

Sarapis kültü Hellas'a M.. 4.yüzyılda girmiştir.⁽⁴⁶²⁾ Bu kült Atina'ya da M.. 4.yüzyılda girmiş Ptolemaios I döneminde Akropolis'in eteğinde bir tapınak yapılmıştır.⁽⁴⁶³⁾ Başlangıçta zel kült çerçevesindedir, ancak M..3.yüzyılda tamamen Şehir tapınağı olmuştur.⁽⁴⁶⁴⁾ Korinthos'da Sarapis'in iki tapınağı vardır.⁽⁴⁶⁵⁾ Delos adasında tapınımı vardır.⁽⁴⁶⁶⁾ Roma imparatorluk döneminde ise Sarapis tapınımı yine özel kişilerin elindedir, devlet resmen tanımamıştır. Ancak M..43 yılında senato kararıyla bu kült tanınmıştır. M.S.2.yüzyıl sonu ve 3.yüzyılın başında ise Sarapis kültü en parlak dönemini yaşamıştır.⁽⁴⁶⁷⁾

İyileştirici tanrı Sarapis'in attributlarından biri sürekli başında taşıdığı bir kalathos'tur.⁽⁴⁶⁸⁾ Sarapis'in attributlarından biri de üç başlı bir Kerberos'tur ve başının biri aslan, diğeri köpek, üçüncüsü ise kurttur. Öbür dünyada büyük bir rol oynayan Kerberos'un korkunç bir görünümü vardır ve etrafı bir veya daha çok yılanla çevrilmiştir.⁽⁴⁶⁹⁾ Sağlık tanrısı olduğuna işarete eden atribut yılan sikkelerdeki tasvirlerde sık görülmektedir. Bunlardan başka Sarapis'in

---

(462) Roeder, a.g.e., s.2414.

(463) Pausanias, I 18,4.

(464) Roeder, a.g.e., s.2415.

(465) Pausanias, II 4,6.

(466) Poland, a.g.e., s.61.

(467) Roeder, a.g.e., s.2416.

(468) W.H.Roscher, a.g.e., s.358.

(469) Roeder, a.g.e., s.2425.

elinde uzun veya kısa bir asa görülür. Ayrıca bereketi simgeleyen boynuz da elinde görülmektedir.⁽⁴⁷⁰⁾

Oluşumunu Mısır kralı Ptolemaios I'e borçlu olan tanrı Nikomedeia sikkelerinde daha ziyade ayakta dururken görülmektedir.⁽⁴⁷¹⁾ Sarapis sikkelerde oturur pozisyonda⁽⁴⁷²⁾ ve sadece büst⁽⁴⁷³⁾ olarak tasvir edilmiştir. İmparator Septimus Severus (M.S.193-198) dönemine ait sikkede⁽⁴⁷⁴⁾ Sarapis sola dönük olarak yüksek arkalı bir tahtta oturmaktadır. Giysilidir ve başında kalathos olup sol eli ile asasını tutmaktadır. Sağ eli ayaklarının dibinde oturan üç başlı Kerberos'un üstündedir. Caracalla dönemine (M.S.212-217) ait bir sikkede⁽⁴⁷⁵⁾ Sarapis yarım sola dönük, giysili ve başında bir kalathos vardır. Sol eli ile bir asa tutmakta, sağ eli ise selamlar veya takdis eder şekilde sola doğru yukarı kaldırılmıştır. Sarapis'in önünde yanan bir altar bulunmaktadır. Yine Caracalla dönemine ait bir başka sikkede⁽⁴⁷⁶⁾ Sarapis ayakta, yarı çıplak ve hafif sola dönüktür. Sağ elinde belirsiz bir nesne tutmaktadır. Sol elinde ise asayı eğik bir şekilde tutmaktadır. Yine Caracalla dönemine ait bir başka sikkede⁽⁴⁷⁷⁾

---

(470) Roeder, a.g.e., s.2425.

(471) RG 542,205, XCIII, 27; RG 542,206, XCIII, 28; RG 546,236, XCIV, 21; RG 561,347, XCVII, 8; RG 563,363, XCVII, 22; RG 567,388, XCVIII, 10.

(472) RG 538,169, XCIII, 2; RG 566,382.

(473) RG 553,286, XCVI, 3; RG 566,378, XCVIII, 4; RG 566,379.

(474) RG 538,169, XCIII, 2.

(475) RG 542,205, XCIII, 27.

(476) RG 542,206, XCIII, 28.

(477) RG 546,236, XCIV, 21.

imparatoru bir zırh içinde, çizme ve miğferli olarak göstermektedir. Sarapis'in sol elinde bir asa vardır. İmparator bir elinde kılıç bir elinde patera tutmaktadır. İmparator'un başına Sarapis tarafından taç konulmaktadır. Sarapis ve imparator ayakta görünmektedirler. İmparator M.Aurelius Severus Alexander (M.S.222-235) dönemine ait bir başka sikkede ise⁽⁴⁷⁸⁾ Sarapis'in sadece kalathoslu ve sakallı büstü görünmektedir. Maximus döneminden (M.S.235-238) Sarapis'e ait bir başka sikkede⁽⁴⁷⁹⁾ Sarapis ayakta, sağa doğru dönmüş, adım atar pozisyonda görünmektedir. Başında Kalathos'u vardır. Sağ eli ile selamlamakta, sol elinde asasını eğik olarak tutmaktadır. M.Antoninus Gordianus III dönemine ait (M.S.238-244) bir başka sikkede⁽⁴⁸⁰⁾ Sarapis ayakta, yarım sola dönük, giysili, başında kalathosu ile tasvir edilmiştir. Sol eli ile bir asa tutmakta, sağ eli selamlar şekilde sola doğru yukarı kaldırılmıştır. Bir başka sikkede ise⁽⁴⁸¹⁾ en çok dikkati çeken sikkedir. Burada Sarapis'in sola dönük olarak görülen büstünün karşısında, yüzüne yakın olarak, genç Helios'un yıldız biçiminde tacı ile görülen, daha küçük olarak yapılmış büstü yer alır. Bu resim her yıl Alexandria'da Sarapis

---

(478) RG 553,286, XCVI, 3.

(479) RG 561,347, XCVII, 8.

(480) RG 563,363, XCVII, 22.

(481) RG 566,378, XCVIII, 4.

kültünün kuruluş gününde yapılmış olan bir kutlamayı göstermektedir.⁽⁴⁸²⁾ Oluşturulan belirli düzeneklerle sabahın erken saatlerinde güneş ışınının tapınağın ön tarafındaki küçük bir pencereden içeri girmesi ve kült resminin ağız kısmına isabet etmesi sağlanmıştır. Bu da Helios'un Sarapis'i öpmesini temsil etmektedir.⁽⁴⁸³⁾ Bu sikke belirtilen bayramın Nikomedeia'da da kutlandığını göstermektedir. Buradan Nikomedeia'daki kült merkezlerinin Alexandria ile doğrudan ilişki içinde bulunduğunu, oraya ait kültürün bir kolu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. M.Julius Philippus dönemine (M.S.244-249) ait bir başka sikkede⁽⁴⁸⁴⁾ Serapis sola dönük olarak yüksek arkalıklı bir tahtta oturmaktadır, giysilidir, başında kalathos vardır. Sol eli ile asasını tutmaktadır. Sağ eli ayaklarının dibinde oturan üç başlı Kerberos'un üstündedir. C.Messius Quintus Decius Traianus dönemine (M.S.249-251) ait bir sikkede⁽⁴⁸⁵⁾ Sarapis ayakta, bir elinde patera, bir elinde asa tutmaktadır. Başında kalathos vardır ve sola dönük bir pozisyonadadır. Yine Sarapis'e ait bir başka sikkede⁽⁴⁸⁶⁾ Sarapis ve Isis'in büstleri karşılıklıdır.

Sarapis büstü sağda, karşısında yer alan Isis'in büstü solda ve aralarında bulunan bir erkek çocuğu büstü de sola dönük olarak

---

(482) E.Bosch, a.g.e., s.274.

(483) E.Bosch, a.g.e., s.274.

(484) RG 566,382, XCVIII, 6.

(485) RG 567,388, XCVIII, 10.

(486) RG 566,379.

görülmektedir. Bu Alexandria dışında denizciler tarafından tapınılan ve onlar sayesinde yaygınlaşan Helios-Sarapis, Isis-Pharia, Horos-Apollon üçlü grubudur.⁽⁴⁸⁷⁾ Dolayısıyla Nikomedeia limanı kültün şehre girdiği yerdir. Bunu, daima Pharia olarak, rüzgarla şişmiş büyük bir yelken ve uçuşan kıyafeti içinde sağa doğru hızla giderken görülen, Isis'in resmi de kanıtlamaktadır.⁽⁴⁸⁸⁾

Kültü uzun bir süre denizciler arasında gizlice gelişerek yayılmış olan üçlü grup Hadrianus döneminde (M.S.117-138) Antinoos tapınımının yerleşmesi ile bağlantılı olarak resmi kabul görmüştür.⁽⁴⁸⁹⁾ Arka yüzlerinde Apis resmi taşıyan Antinoos sikkeleri Mısır kültürünün sikkeler üzerindeki ilk işaretleridir.⁽⁴⁹⁰⁾ Bu sikkelerin en fazla gelişme gösterdiği dönem, Asklepios'ta olduğu gibi, tanrıdan şifa uman ve O'nunla özel bir bağı bulunan Caracalla dönemi olmuştur.⁽⁴⁹¹⁾ Sarapis tapınımı Nikomedeia'da devlet kültürüne girmesinden itibaren yaklaşık M.S.3.yüzyılda artmıştır.

15. PRIAPOS

Hayvan ve bitki verimini sağlayan ve genel itibarıyla bereket getiren ve kötülükleri durduran, zevkusefaya düşkün bir tanrıdır⁽⁴⁹²⁾.

---

(487) E.Bosch, a.g.e., s.274.

(488) RG 527,86, XCI, 8; RG 572,421, XCVIII, 36.

(489) E.Bosch, a.g.e., s.275.

(490) RG 522,44, XC, 5; RG 522,45, XC, 6; RG 529,98, XCI, 18; RG 547,243, XCIV, 26.

(491) Dio Cassius, LXXVII, 15,6.

(492) Herter, "Priapos", RE, XLIV (1954), s.1914.

Priapos Anadolu'ya özgü olmak üzere, çılgınca, zevk alemi şeklinde yapılan tanrı ibadetlerinde görülmektedir. Strabon eserinde şöyle demektedir⁽⁴⁹³⁾: “Priapos deniz kıyısında bir liman kentidir. Bazıları O'nun, Miletoslular tarafından, diğerleri de Kyzikoslular tarafından kurulduğunu söyler. Kent adını orada kutsanan Priapos'dan almıştır. O'nun kutsanması Korinthos dolayındaki Ornea'dan getirilmiştir. Dionysos ile bir nymphe'nin oğlu olarak bilinen bu tanrının kutsanmasına halk rağbet etmiştir, çünkü ülkeleri ile, çevrelerindeki Parion, Lampsakos gibi komşu topraklar da zengin bağlarla kaplıdır. Priapos daha sonraları, halk tarafından tanrı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Hesiodos onu tanımaz.”

Kültü özellikle Hellespontos ve Propontis'te bulunan şehirlerde, Lampsakos, Parion, Priapos ve Kyzikos'ta bulunmaktadır⁽⁴⁹⁴⁾. Buralarda verimli toprağın çok zengin olan bereketi, halkın geniş hayal gücüyle birleşerek Priapos'un yaygın olan şeklinin oluşmasına neden olmuştur⁽⁴⁹⁵⁾. Bunun yanısıra Lydia, Lesbos, Thasos ve diğer adalarda da tapınımı yaygınlaşmıştır⁽⁴⁹⁶⁾. Her yerde verimli topraklar, asma bağları ve bahçelerinde tapınılan, çoğalmanın ve bereketin tanrısı olarak tanınmıştır. Ancak, aynı zamanda keçi, koyun ve arı

---

(493) Strabon XIII, 1,12.

(494) Pausanias XI, 31,2.

(495) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.735-736.

(496) CIG 2465.

yetiştiriciliğinin, limanların ve balıkçılığın tanrısı olarak tapınılmış⁽⁴⁹⁷⁾, son olarak tabiatın tükenmez yaratıcılık ve tekrar oluşturma gücünün sembolü olarak zevk alemleri ve diğer gizemli olaylarda yer almıştır⁽⁴⁹⁸⁾.

Priapos, Lampsakos'ta Dionysos ve Aphrodite'nin, bahçelerin ve nemli toprakların, limanların ve sakin denizlerdeki iyi havanın koruyucusu olan oğlu olarak⁽⁴⁹⁹⁾ tanınmasına rağmen, Priapos ismi burada Dionysos'un bir lakabı olarak kabul edilmektedir⁽⁵⁰⁰⁾. Priapos zaman zaman Hermes'in oğlu olarak⁽⁵⁰¹⁾, Priapos şehrinde Dionysos ile yöre nymphası Chione veya Perkote'nin oğlu olarak⁽⁵⁰²⁾ anılmıştır. Priapos için eşek kutsaldır ve herşeyden önce bereket tanrısı olduğu için buruşuk kumaşlı bir giysi ile ve bereket boynuzu, dallar ve birkez de teke ile tasvir edilmiştir⁽⁵⁰³⁾. Bunlardan başka, bahçelerde hırsız veya kuşlara karşı korunma amacıyla korkuluk olarak ve kadınımsı, seyrek sakallı, başörtülü, renkli giysisinin önü yukarı toplanarak oluşturulan, kucak kısmında meyvaların bolluğu ve bunların altında karakteristik özelliği olan erkeklik organının görüldüğü ihtiyar adam tasvirleri vardır⁽⁵⁰⁴⁾.

---

(497) Herter, a.g.e., s.1939.

(498) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.736.

(499) Pausanias IX, 31,2.

(500) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.736.

(501) Herter, a.g.e, s.1916.

(502) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.736.

(503) Herter, a.g.e., s.1926.

(504) L.Preller-Carl Robert, a.g.e., s.737.

Bithynia Bölgesinde Priapos kültünün ilk dönemine ait elimizde hiçbir belge yoktur. Bithynia'daki kült yazıtlarında Priapos'u savaş tanrısı olarak görmekteyiz⁽⁵⁰⁵⁾. Dörner, Priapos'un savaş tanrısı olarak Bithynia halkının yaşamında önemli bir rol oynadığını yazmaktadır⁽⁵⁰⁶⁾. Bir sunu yazıtının olduğu taş üzerinde Priapos'un zırhlı tasviri vardır⁽⁵⁰⁷⁾.

Deli Mahmutlarda bulunan mermer kaidede şöyle yazmaktadır⁽⁵⁰⁸⁾.

᾽Αγαθῆι τύχηι	“Uğurlu olsun;
θεῶ Πρειέτω εὐχαριστήριον κατ’ ἐπιταγήν ὑπὲρ των ξῶων	Tanrısıl buyruğa uyarak Tanrı Preietos’a yaşıyan
Βιαντίων καὶ Δαμάς	Biantion ve Damas
5 καὶ Βιαντίων καὶ Μουκιανός	ve Biantion ve Moukianos
καὶ Σώ<σ>τρατος καὶ θεόφιλος	ve Sostratos ve Theophilos ve ... arkadaşı ...
καὶ Σω σίπα η συνγέτρος	philos ve ... arkadaşı ... için sundular”

(505) F.K.Dörner, “Vorbericht 1962”, s.133.

(506) F.K.Dörner, a.g.e., s.133.

(507) F.K.Dörner, TAM IV, s.26, Nr.74.

(508) F.K.Dörner, TAM IV, s.26, Nr.74; F.K.Dörner, Inchriften, Berlin, 1941, s.65, Nr.39.

Mermer kaidenin ön kısmında tanrının zırhlı bir tasviri bulunmaktadır. Bir de koç tasviri vardır. Yalnız tanrının başı tahrip edilmiştir. Sağ bölümde Meter süslü tahtında oturarak elini yanında duran aslanın başına dayamaktadır. Sol bölümde ise Zeus'un tahtına oturmuş asası ve kartalıyla bir tasviri vardır.

İshakcılar (Sakcılar) köyünde bulunan kalker taşından sunak Preietos için adanmıştır⁽⁵⁰⁹⁾.

θεῶ Πρειέτω	“Tanrı Preietos’a
Ἀγαθόδωρος	Agathodoros
[κ]αὶ Σαλλοῦς	ve Salbusların oğlu
οἱ Σαλλοῦ	Sallous dindarca sundu”
5 εὐσεβείας	
χάριν.	

Şile’de bulunan, şimdi Aziz Beler’in özel müzesinde duran kalker taşından sunakta şöyle yazmaktadır⁽⁵¹⁰⁾.

...λας Γοργί[ο]υ	“... Gorgias’un oğlu ....las
[θε]ῶ Πρειέτω	Tanrı Preietos’a

(509) F.K.Dörner, TAM IV, s.26, Nr.75; F.K.Dörner, Inschriften, Berlin, 1941, s.66, Nr.40.

(510) F.K.Dörner, “Vorbericht 1962”, s.134; F.K.Dörner, TAM IV, Vindobance, 1978, s.26, Nr.76.

καὶ τοῖς συν-	ve sembol taşıyıcılarına
βολαφόροις	atalarının
5 εὐχαριστή-	selameti için
ριον ἐπισε-	sundu”
βάσας τὰ των	
προγόνων.	

Sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.65 m., genişlik: 0.31 m., kalınlık: 0.27 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Davulcular köyünde bulunan kaide Preietos için sunulmuştur⁽⁵¹¹⁾.

Kaidede şöyle yazmaktadır.

θεῷ Πρειέτῳ	“Tanrı Preietos’a
Δημόφιλος	Damasstratos’un oğlu
Δαμασστράτου	Demophilos
τον βωμὸν ἐπι-	sunacağı ailesinin
5 λοτειμησάμην	ve köyün selameti
[ὕ]πὲρ τῆς κόμης	için adadı
[καὶ] των ἰδίων	Preietos’un rahibi

---

(511) F.K.Dörner, *Inchriften*, Berlin, 1941, s.66, Nr.41; F.K.Dörner, *TAM IV*, Vindobance, 1978, s.26, Nr.77.

[ὁ ἱερ]εὺς τοῦ Πρειέτου	ve O'nun ataları ve
[καὶ ἐκγόνων [καὶ]	O'nun soyundan
10 [τοῦ] γένους.	gelenler”

Kare olan kaidenin ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.10 m., genişlik: 0.60-0.42 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Kaidenin üzerinde tanrı Preietos'un rölyefi bulunmaktadır. Savaşçı Preietos sağ elinde bir mızrak tutmaktadır ve yuvarlak bir levha üzerinde durmaktadır. Rölyefin üst kısmı kırılmıştır. Yazıtta Preietos'un rahibi olduğu yazmaktadır. Buradan Davulcular'da Preietos'un tapınağı olduğunu söyleyebiliriz.

Tekeli'de bulunan, Preietos için adanan yazıtta şöyle yazmaktadır⁽⁵¹²⁾.

᾽Αγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
᾽Ετους ιη ᾽Αν-	İmparator Antoninos'un
τω[νεί]νου Καίσα-	18.hükümdarlık yılında
ρος Σόσσιος Σο[σ]ί[ου]	Sosios oğlu Sossios
5 καὶ Ῥούφος Ζωσί-	ve Zosimos oğlu Poupfos

(512) F.K.Dörner, *Inscripfen*, Berlin, 1941, s.67, Nr.42; F.K.Dörner, *TAM IV*, Vindobance, 1978, s.27, Nr.78.

μου θεῶ Πρειέτω
ἀνέστησαν ἱερα-
σάμενοι τῶ [θ]ε[ῶ]
θί.

Tanrı Preietos'a
O'nun rahipleri olarak
sundular”

Kare kaidenin ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.18 m., genişlik: 0.42 m., kalınlık: 0.50 m., hece yüksekliği: 0.04 m. ve 0.022-0.025 m.

Yazıt Dörner tarafından M.S.155/156 yıllarına tarihlendirilmektedir.

Nikomedeia'da, bereket tanrısı olarak bilinen Preietos'u biz savaş tanrısı olarak görmekteyiz. Yazıtlardan Preietos'un rahipleri olduğunu, bu rahipler tarafından sunu yazıtı dikildiğini anlıyoruz. Nikomedeia'da Preietos'un tapınımı olduğunu, rahiplerinin olduğunu epigrafik belgelerle kanıtıyoruz. Ancak Preietos adına hiçbir dönemde sikke basılmamıştır.

16. MEN:

Phrygia ay tanrısı olan Men daima omuzlarında ay ile tasvir edilmiştir⁽⁵¹³⁾. Tanrının kültü hakkında çok az şey bilinmektedir. Ayrıca tanrının fonksiyonlarına ilişkin bilgimiz de sınırlıdır. Anadolu'lu ay tanrısı Men'in su ile bağlantısı olduğu, nemi sağladığı ve böylelikle bitki yetişmesine de sağladığı bilinmektedir.

---

(513) W.H.Roscher, a.g.e., s.2688.

Men'in Sabazios ve Dionysos ile eşimsenmesi, O'nun aynı zamanda meyvelerin olgunlaştırıcısı olarak kabul edildiğini de göstermektedir. Men aynı zamanda yemin tanrısıdır. Strabon Pontos'taki Men tapınağı için şöyle demektedir⁽⁵¹⁴⁾: “Ameria kasabası denen yerde, Pharnakes'in Men tapınağı da bulunur. Bu yerde bir çok tapınak hizmetkarı ve geliri daima baş rahip tarafından toplanan kutsal bir arazi de vardır. Krallar tapınağa o kadar saygı durmuşlar ki krallık yeminini “kralın kaderi ve Phanakes'in Men'i” şeklinde değiştirmişlerdir.” Sikkelerde elinde Nike ve kalkan tutan Men'den hareketle O'nu savaş ve zafer getiren tanrı olarak kabul edebiliriz. Men'in sağlık ve hastalık üzerinde büyük etkisi olduğu genel olarak bilinmektedir⁽⁵¹⁵⁾. Men aynı zamanda ölüm tanrısı olarakta büyük bir rol oynamıştır.

Bithynia'da Iuliopolis⁽⁵¹⁶⁾ ve Nikaia⁽⁵¹⁷⁾, da Men'e ait sikkeler bulunmaktadır.

Nikomedeia'da Men için basılmış sikkeler bulunmamaktadır. Ancak sunu yazıtı vardır.

---

(514) Strabon XII, 3,31.

(515) RG 488,706, LXXXIV, 39.

(516) RG 385,5, LXIII, 5; RG 386,6, LXIII, 6; RG 386,11, LXIII, 10; RG 387,20; RG 388,26, LXIII, 21; RG 391,42, LXIV,11; RG 391,47, LXIV, 5; RG 392,51, LXIV, 19; RG 393,59, LXIV, 25.

(517) RG 409,82, LXVIII, 16; RG 488,706, LXXXIV, 39.

Kalburcu’da bulunan, kalker taşından kaide’de şöyle yazmaktadır⁽⁵¹⁸⁾:

᾽Αγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
θεῶ Μηνί	Tanrı Men
Δολανῶ	Dolanos’a
δῶρον	Kreittios
5 κρείττιος	Markianos
Μαρκιανός.	sundu”

Mezartaşı olarak kullanılan kaidenin ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.16 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.39 m., hece yüksekliği: 0.05 m.

Sencer Şahin’e göre bu sunak özellikle çok önemlidir, çünkü Anadolu’lu ay tanrısı yazılı bir anıtta ilk defa tasvir edilmiştir. Dolanos epitheti Bithynia yarımadasında kullanılan yöresel bir isimdir⁽⁵¹⁹⁾.

Yağcılar’da bulunan⁽⁵²⁰⁾, şimdi İzmit Müzesinin bahçesinde duran, Men’e sunulan yazıtta şöyledir:

---

(518) S.Şahin, Nikomedeia, s.121, Nr.66; F.K.Dörner, TAM IV, Vindobance, 1978, s.25, Nr.71.

(519) S.Şahin, Nikomedeia, s.121, Nr.66.

(520) S.Şahin, Nikomedeia, s.125, Nr.68; F.K.Dörner, TAM IV, Vindobance, 1978, s.25, Nr.73.

A[úr.] κλαύδιος ᾿Ακυλῖνος	“Aur. Klaudios Akulinos
.....	.....
.....	.....
.....	.....
5 τὸν [β]ωμόν [ᾱ]νέ[σ]τη[σ]εν...	sunagı Traianus
...[ἔ]κ των ἰδίων ἔτους...	Hadrianus Kaisarus’un
τραιανοῦ ᾿Αδριανοῦ [κ]α[ἰ]σα[ρο]ς]	... yılında ailesi için
	dikti”

Kalker taşından kaidenin ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.02 m., genişlik: 0.50 m., kalınlık: 0.46 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

İmparator Hadrianus döneminde adanan bu yazıtın üst kısmı çok tahrip olmuştur. Kaidedeki ay tasvirinden bu adağın Men’e adandığını anlıyoruz.

Nikomedeia’da bulunan bu yazıtlardan Men tapınımı olduğunu ve burada Dolanos epithetini kullandığını söyleyebiliriz. Ayrıca Anadolu’lu bir tanrı olan Men’i ilk defa Dolanos epitheti ile Nikomedeia’da bulunan yazıtta (s.194) görmekteyiz.

Nikomedeia’da yazıtlar ve sikkeler ışığında tanrılara ait kültleri inceledikten sonra bir başka Bithynia kenti olan Nikaia’da çalışmalarımızı sürdürmek istiyoruz.

B. ΝΙΚΑΙΑ

Notitiae episcopatum'un (Piskoposluk listelerinin) birçok elyazmasında geçen ve olasılıkla Arrianos'un Bithyniaka'sına dayanan bir kenar notunda bildirildiğine göre,⁽¹⁾ Nikaia'nın en eski adı "Helikore" (sarmaşığı bol, bağı bol) idi. Bu yerleşme, civarda oturan Mysia'lılar tarafından yıkılmış, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Lysimachos tarafından yeniden kurulmuştur.⁽²⁾ Bu kenar notunun çevirisi şöyledir:

Nikaia, Bithynia sınırında bir Mysia kenti; Lysimachos tarafından Askania Gölü kıyısında kurulmuş olup, daha önceleri Helikore ismini taşıyan, mertlik ve zenginliğiyle Hellenlerin hayranlığını kazanmış (bir kent) idi; burası Mysialılar tarafından hileyle zaptedilince, erkeklerinin bir kısmı can vermiş, bir kısmı da çevre kentlere yerleşmişlerdi; yurtları ise yakılıp yıkılmıştı. İskender'in ölümünden sonra Lysimachos tarafından yeniden kurulmuş, Antipatros'un kızına izafeten de Nikaia adı verilmiştir.....

-
- (1) Reinhold Merkelbach, "Nikaia die Rankenreiche (Ελικωρη)", Epigraphica Anatolica, Heft V (1985), s.1.
(2) Georgii Cyprii descriptio orbis Romani, ed.H.Gelzer, Lipsiae,1890, s.11.

Kent, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Antigonos Monophthalmos tarafından dört köşeli ve dört sur kapılı bir plan üzerine yeniden kurulmuştur. Kendin tam orta yerinde Gymnasium bulunmaktadır. Strabon Nikaia'nın yerini şöyle söylemektedir⁽³⁾: "Bithynia'nın merkezi olan ve çok geniş ve verimli olduğu halde yazın sağlık için hiç de iyi olmayan bir ova tarafından çevrili bulunan Askania gölünün kenarında kurulmuş Nikaia da yer alır. Nikaia ilk defa Philippos'un oğlu Antigonos tarafından kuruldu^(*) ve buraya Antigonia ismini verdi; sonradan Lysimakhos'un karısının ismine izafeten buraya Nikaia dendi. Nikaia Antipatros'un^(**) kızı idi. Kentin çevresi yüzaltmışbeş stadiadır ve dörtgen şeklindedir, bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır; caddeleri dik olarak birbirlerini keserler, öyle ki gymnasium'un ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir.

Bizans'lı Stephanos'a göre⁽⁴⁾ ise Nikaia, bir Bithynia kenti ve Bottiaia kolonisidir.^(***) İlk Helikore adını taşımış, sonra Antigoneia olmuştur. En son Lysimakhos'un karısına izafeten ismi Nikaia olarak değiştirilmiştir.

---

(3) Strabon, XII 4,7.

(*) Asia kralı. Phrygia'daki İpsos savaşında Lysimakhos tarafından yenildi ve bu savaşta öldü. M.Ö.301.

(**) Antipatros M.Ö.334'te Büyük İskender tarafından Makedonia'ya naip olarak atanmıştır.

(4) Stephanos Byzantios,

(***) Bir Makedonya kolonisi; Bottiaia, Makedonya'da bir bölge idi.

Eustathios'a göre⁽⁵⁾ ise bir Bithynia kenti olan Nikaia, eskiden Antigonos tarafından kurulmuş, bundan dolayı Antigoneia denmiş daha sonra Lysimakhos tarafından karısına izafeten Nikaia olarak değiştirilmiştir.

Plinius'a göre⁽⁶⁾ Kios'tan sonra Nikaia'ya Askania Gölü üzerinden 25 milia passuum'dur (yak.37 km.). Nikaia Askania Körfezinin öbür ucunda olup, eskiden Olbia denirdi.^(*)

M.Ö.281 yılında Kurupedion savaşında Lysimakhos hayatını yitirmiş, savaşın galibi Seleukos ise kısa bir süre sonra öldürülmüştür.⁽⁷⁾ Böylece Nikaia'nın Bithynia Krallığına bağlandığı anlaşılmaktadır. Krallığın kurucusu Zipoites M.Ö.280 yılında ölmüştür.⁽⁸⁾ Daha sonra Nikomedes I (M.Ö. 280-255), Zielas (M.Ö. 255-230) ve Prusias I (M.Ö: 230-182) gelmiştir. Prusias II zamanında Nikaia yeniden tarihi olaylara sahne olmuştur.⁽⁹⁾

Bithynia kralı Prusias II'nin ilk evliliğinden olan oğlu Nikomedes'i bertaraf etmek istemesi üzerine, Nikomedes Pergamon

---

(5) Arrianus, Τα μετὰ Αλέξανδρον, Fragman 21.

(6) Plinius, Nat.Hist. V 148.

(*) Bu yanlıştır. Olbia Nikomedeia körfezinin güneyinde idi. Bkz.Ruge "Nikaia", RE XVII, s.229.

(7) E.Meyer, Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien, Leipzig, 1925, s.109; K.J.Beloch, Griechische Geschichte, III, 2, Berlin, 1924-1927, s.384; A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1984, s.472.

(8) E.Meyer, a.g.e., s.109-110.

(9) S.Şahin, İznik Müzesi Antik yazıtlar kataloğu, Teil II, 3, Bonn, 1987, s.2.

kralı Attalos II'nin desteğinde isyan etmiş ve babasının üzerine yürümüştür.⁽¹⁰⁾ Prusias ise Trakya'dan sağladığı yardımcı kuvvetlerle birlikte Nikaia akropolüne sığınır (M.Ö. 149). Ancak, Bithynialıların Nikomedes'in tarafını tutmaları üzerine Prusias Nikomedeia'ya kaçar ve orada öldürülür.⁽¹¹⁾

1. Mithridates savaşı sırasında tüm Küçük Asya'yı ve doğal olarak Bithynia'yı da ele geçiren Mithridates Hellas'a geçmiş, ancak Sulla'ya karşı pek başarılı olamamıştır. Roma ile Mithridates arasında yapılan andlaşma gereği, Mithridates birer Roma eyaleti olan Asia ve Bithynia'dan çekilmiştir.⁽¹²⁾

2. Mithridates savaşı sırasında (M.Ö. 74-63) Mithridates, M.Ö. 74 yılından beri bir Roma eyaleti olan tüm Bithynia'yı eline geçirse de, Kyzikos kuşatmasında başarılı olamaz ve Roma Bithynia kentlerini geri alır.⁽¹³⁾

M.S.32 yılında Nikaia'da meydana gelen bir deprem birçok evin yıkılmasına sebep olmuştur.⁽¹⁴⁾ Prusa'lı Dion Nikoia'da Περὶ Ομονοιας (dirlik hakkında) bir söylev vermiştir.⁽¹⁵⁾ Dion bu söylevinde kentin kahramanlar ve tanrılar tarafından kurulduğunu

---

(10) Ruge, a.g.e., s.229.

(11) S.Şahin, a.g.e., s.3.

(12) Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, Leiden, 1962, nr. 434,24.

(13) Jacoby, a.g.e., nr.434,28,5-11.

(14) Jacoby, a.g.e., nr.257.

(15) S.Şahin, a.g.e., s.9-10.

belirtmektedir. Nikaia kentinin atası olarak Dionysos'u, kurucusu olarak Herakles'i, kent koruyucusu olarak Zeus'u, Athena'yı ve kente sevgi bahşeden Aphrodite ve Homonia'yı ve Nemesis'i göstermiştir.

M.S.120 yılında Nikaia bir deprem sonucu yıkılmış, İmparator Hadrianus'un yardımlarıyla onartılmıştır⁽¹⁶⁾. M.S.194 yılında Roma İmparatorluğu tahtı için Septimus Severus ve Pescennius Niger savaşa tutuşunca, Nikomedeia Severus tarafında, Nikaia Nikomedeia'ya beslediği hınç yüzünden Niger tarafında yer almıştır⁽¹⁷⁾. Cassius Dio'nun anlatımına göre Septimus Severus, Niger'i yenilgiye uğratmış ve Niger tarafında yer alan diğer kentler gibi Nikaia'da cezalandırılmış, kentin onursal ünvanları yazıtlardan kazınmıştır⁽¹⁸⁾.

M.S.257/8 yıllarında Got'lar, Güney Rusya'dan hareket ederek, Khalchedon yakınında Bosporos'u aşarak Nikomedeia, Nikaia, Kios, Apameia ve Prusa gibi kentlere yağma akınları yapmışlar⁽¹⁹⁾ ve Nikomedeia ve Nikaia'yı ateşe vermişlerdir. Nikaia kent surlarını yeniden inşa etmiştir. Got akınlarından dolayı ekonomik kriz başgöstermiş ve sikke darbına son verilmiştir.

Nikaia'da tanrıların ve hükümdarların onuruna yarışma şenlikleri düzenlenmiş, bunlar bazen kentsel, bazen de uluslararası

---

(16) S.Şahin, a.g.e., s.15

(17) Cassius Dio LXXIV 6,4-6.

(18) Cassius Dio, LXXIV 8,4.

(19) Zosimos, I 35, 1-2.

nitelikte kutlanmıştır. Ele geçen epigrafik ve özellikle numismatik malzemedeki anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu yarışma şenlikleri Nikaia'da M.S.180-256 yılları arasında parlak bir dönem yaşamıştır.⁽²⁰⁾ Nikaia'daki bu tür bayramların kökeni olasılıkla, kente Augustus devrinde verilen neokori (imparator tapınaklı) ünvanına dayanmaktadır. Neokori sıfatına sahip kentlerde, belirli zaman aralıklarıyla, olasılıkla her dört yılda bir, tüm eyaleti içeren bayramların kutlanması geleneği vardır. Bu bayramların Nikaia'da kutlanmasını Bithynia eyaletsel bayramları (κοινὸν τῆς Βιθυνίας) adı altında tanımaktayız⁽²¹⁾.

Söz konusu bu yarışma şenlikleri Πύθια ve Διονύσια diye de kutlanmıştır. Πύθια Apollon kültünün özellikle ihtimam göstermesi amacına dayanmaktadır. Διονύσια ise kentin kurucusu ve şarap veren bağların koruyucusu tanrı Dionysos onuruna kutlanmıştır. Ασκληπεία ise kurtarıcı tanrı Asklepios onuruna kutlanmıştır⁽²²⁾.

Bir zamanların debdebeli kenti, Bithynia'nın başkenti, Roma imparatorlarının kült bekçisi ve konak yeri olmakla övünen Nikaia'dan bugün fazla bir iz kalmamıştır⁽²³⁾. Hadrianus devrine ait

---

(20) S.Şahin, a.g.e., s.66.

(21) S.Şahin, a.g.e., s.66-67.

(22) E.Bosch, "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", *Belleten*, XII (1948), s.325, 348.

(23) S.Şahin, "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih", *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı* I.(1987), s.369.

bir yazıtın⁽²⁴⁾ ikinci satırında (ἡ πόλις) ἀπὸ Διονύσου καὶ Ἡρακλέους “soyu Dionysos ve Herakles’ten gelen (kent)” ifadesine rastlamaktayız.

Nikaia kentinin tarihini inceledikten sonra şimdi de bu kentin kurucusu ve şarap veren bağların koruyucusu tanrı Dionysos’un kültürünü araştırmaya çalışacağız.

1. DIONYSOS

Herşeyden önce bir doğa tanrısı olan, doğayı yansıtan dağlarda, ormanlarda, yabani hayvanlarla birarada yaşayan Dionysos yazıtlarda Nikaia kentinin kurucusu olarak gösterilmektedir⁽²⁵⁾.

1. Αὐτοκρατορι Καίσαρι, θεοῦ Τραιανοῦ Π[α]ρθικοῦ
υἱῶ, θεοῦ Νέρουα υἱῶνῶ,

Τραιανῶ Ἀδ[ριανῶ] Σεβαστῶ δημαρχικῆς
ἐξουσίας ἢ εὐσεβεστάτη

2. [νεω[κό]ρος [τῶ]ν [Σεβα] σ τῶν] ἀπὸ Διονύσου [καὶ
Ἡρακλέ]ους, [[πρ]ώ[τ]η [βι]θύν[ια]ς καὶ Πόντου, ἡ μη[τρ]ό[π]ο-
λις δε κατὰ τὰ κρίματα] τῶ[ν αὐ]το[κρ]α[τ]όρ[ων καὶ] τῆς
ἱερας σ[υ]νκλήτου]

---

(24) S.Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, Bonn, 1978, s.85, nr.5 vd.

(25) CIG 3745; A.Körte, “Kleinasiatiscche Studien V”, *AM*, XXIV (1899), s.403; S.Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, Bonn, 1978, s.85, nr.5a; S.Şahin, *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Bölüm I, Bonn, 1979, s.26, nr.29; H.v.Prott, “Nachtrag zum Dionysos Kathegemon”, *AM*, XXVII (1902), s.265-266.

“İmparator Caesar, Tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, Tanrı Nerva’nın torunu, halkın egemenlik yetkişini kendinde taşıyan (tribunicia potestas), Traianus Hadrianus Augustus’a, Augustusların en dindar Neokoru (imparator kült ve tapınağına sahip şehir), Dionysos ve Herakles soyundan gelen, Bithynia ve Pontos’un birinci (şehir), imparatorların ve kutsal (Roma) senatosunun kararları uyarınca ise metropolis (olan Nikaia sundu)”.

İmparator Hadrianus için yazılan bu sunu yazıtı Lefke kapıda, şehir cephesinde arşitrav üzerinde bulunmuştur. Aynı yazıt Lefke Kapı, kır cephesinde arşitrav üzerinde⁽²⁶⁾ ve İstanbul Kapı, şehir cephesinde arşitravın orta şeridi ile arşitravın altında kemerin sol ve sağ yanındaki bloklar üzerinde de bulunmaktadır⁽²⁷⁾.

Bir onur yazıtında ise Dionysos şenliklerinden bahsedilmektedir⁽²⁸⁾.

.....

τ]ο[ύ] δήμου

]πατροκλέα τὸν ἐκ προγόνων

ἑπαρχο]ν σπείρης β' Σπανων εὐσεβοῦς πιστῆς,

---

(26) CIG 3745; A.Körte, a.g.e., s.403, nr.2; S.Şahin, Bithynia İncelemeleri, Bonn, 1978, s.86, nr.5b; S.Şahin İzmir Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, Bonn, 1979, s.28, nr.30.

(27) S.Şahin, a.g.e., s.28, nr.30a.

(28) S.Şahin, a.g.e., s.51-52

[ἔπαρχον σ]πεί[ρ]ης πρώτης Οὐλπίας Αφρων ἱπικῆς ἐν
᾿Αλεξανδρείᾳ,
Τρ]αιανοῦ Ἄδριανοῦ Σεβαστοῦ καὶ Πρῶτον ἄρχοντα καὶ κοσ
]ν καὶ Πανηγυριάρχην καὶ ἄργυροταμίαν ἔνδικον
(?) δημοσ]ίων ἔργων κατὰ το τοῦ κυρίου Αὐτοκράτορος
ἀπόκριμα
[καὶ ἄγωνοθέτην τῆς [ ] Διονυσιάδος [

.....

“[Kutsal senatonun ve Roma halkının kararları uyarınca [ ]
Patrokles’i dindar ve sadık 2.İspanya bölüğünün, (ayrıca)
İskenderiye’deki birinci Afrika Ulpia süvari bölüğünün
[komutanını], Traian Hadrian Augustus’un [ ], birinci archon
ve [ ], birinci archon ve [ ] ve bayram yönetmenini,
imparator hazretlerinin kararı uyarınca [halkla ilgili] mali işlerin
kanuni memurunu, Dionysos şenliklerinin [hakemini]
[onurlandırdı]”.

Bu yazıtlara göre Nikaia kentinin kurucusunun Tanrı Dionysos olduğu anlaşılmaktadır. 5.yüzyılın epik şairi Nonnos, Dionysiaka adlı eserinde, Dionysos’un Sangarios’un kızı Nikaia’nın onuruna bu kenti kurduğunu anlatmaktadır⁽²⁹⁾.

---

(29) Nonnos, Dionysiaka, XVI 390-409.

Nikaia özerk sikkeleri bronzdan olup Lysimakhos (M.Ö.301) döneminden başlayıp Bithynia krallık dönemine kadar uzanan süre içinde başlamıştır. Roma dönemine ait sikkeler vali Carbo döneminde başlar (M.Ö.62-59). İlk imparatorlardan Vespasianus'a kadar olan dönemde sikkelerin üzerinde valilerin isimleri bulunurdu⁽³⁰⁾. Antoniuslar döneminde (M.S.138-161) sikke basımına ara verilmiştir. Daha sonra sofu Antoninus döneminde başlayan sikke basımı P.Licinius Gallienus dönemine (M.S.253-260) kadar sürmüştür.

Doğa tanrısı Dionysos'un Nikaia'daki sikkeleri oldukça çoktur⁽³¹⁾. Bu sikkeleri şöyle gruptandırabiliriz.

1. Sakalsız ve başında sarmaşıktan bir taç ile Dionysos büstü⁽³²⁾.

---

(30) W.H.Waddington, E.Babelon, Th.Reinach, Recueil, Paris, 1910, I, s.51.

(31) RG 397,1, LXV, 1; RG 397,5, LXV, 4; RG 398,10, LXV, 9; RG 399,17, LXV, 15; RG 402,36, LXVI, 12; RG 402,37, LXVI, 14; RG 403,46, LXVII, 3; RG 404,51, LXVII, 6; RG 404,52; LXVII, 7; RG 405,54, LXVII, 9; RG 405,55, LXVII, 10; RG 409,78, LXVIII, 12; RG 409,79, LXVIII, 13; RG 409,80, LXVIII, 14; RG 414,125, LXIX, 25; RG 418, 151, LXX, 17; RG 418,152, LXX, 18; RG 418,153, LXX, 19; RG 424, 198, LXXI, 28; RG 424,199, LXXI, 29; RG 429,239, LXXIII, 11; RG 429,240; RG 429,242, LXXIII, 12; RG 432,269, LXXIV, 7; RG 433,270, LXXIV, 8; RG 439,328, LXXV, 25; RG 440,329, LXXV, 26; RG 445,371, LXXVI, 24; RG 448,399, LXXVII, 15; RG 453,432, LXXVIII, 14; RG 453,433, LXXVIII, 15; RG 453,434, LXXVIII, 16; RG 453,435, LXXVIII, 17; RG 453,436, LXXVIII, 18; RG 453,437, LXXVIII, 19; RG 463,508, LXXX, 16; RG 463,509, LXXX, 17; RG 467,543, LXXXI, 13; RG 473,590, LXXXII, 18; RG 474,591, LXXXII, 19; RG 505,834, LXXXVII, 28; RG 505,835, LXXXVII, 29; RG 506,836, LXXXVII, 30.

(32) RG 397,1, LXV, 1; RG 397,5, LXV, 4; RG 399,17, LXV, 15; RG 403,46, LXVII, 3; RG 405,54, LXVII, 9.

a. Sakallı ve sağ omzunda bir thyrsos bulunan Dionysos büstü⁽³³⁾.

2. Dionysos ayakta, sola dönük, Khiton giymiş, sağ elinde kantharos tutmakta, sol eli thyrsos'u yukardan kavramıştır⁽³⁴⁾.

a. Dionysos ayakta, giyimli, başı hafif sola dönük, sağ elinde bir kantharos tutmakta, sol eliyle thyrsos'u tutmakta ve sağ yanında bir sunak bulunmaktadır⁽³⁵⁾.

b. Dionysos ayakta, dört sütunlu bir tapınağın ortasında cepheden tasvir edilmiştir⁽³⁶⁾.

c. Dionysos ayakta, sola dönük, giyimli, sağ elinde bir kantharos tutmakta ve sol eliyle ortasından tuttuğu thyrsos'a dayanmakta ve ayaklarının önünde bir fil başı bulunmaktadır⁽³⁷⁾.

d. Dionysos ayakta, sağa dönük, sol eliyle ortasından tuttuğu thyrsos'a dayanmakta ve sağ eliyle kantharos tutmaktadır⁽³⁸⁾.

3. Tanrı Dionysos'un kistası tasvir edilmektedir. Özenle hazırlanmış bir masa, çapraz koyulmuş thyrsos, çalpara ve bolluğun simgesi boynuz tasvir edilmiştir⁽⁴⁰⁾.

---

(33) RG 398,10, LXV, 9.

(34) RG 402,36, LXVI,12; RG 405,55, LXVII, 10; RG 448,399, LXXVII, 15.

(35) RG 414,125, LXIX, 25.

(36) RG 418,152, LXX, 18.

(37) RG 453,434, LXXVIII, 16.

(38) RG 467,543, LXXXI, 13.

(39) RG 474,591, LXXXII, 19.

(40) RG 402,37, LXVI, 14.

a. Tanrı Dionysos'un kistası çelenklerle süslenmiş, bolluğun simgesi boynuz ve panter tasvir edilmiştir⁽⁴¹⁾.

b. Tanrı Dionysos'un kistası ve bir yılan tasviri bulunmaktadır⁽⁴²⁾.

4. Doğa tanrısı Dionysos dört filin koşulduğu bir arabada oturmakta ve sağ elinde kantharos tutmakta, sol eliyle tuttuğu thyrsos'a dayanmaktadır⁽⁴³⁾.

a. Tanrı dört filin koşulduğu arabada oturmakta ve yarı çıplaktır, sol eliyle tuttuğu thyrsos'a dayanmakta ve sağ eliyle bir salkım üzüm tutmaktadır⁽⁴⁴⁾.

b. Genç Dionysos iki panterin koşulduğu arabada, ayakta durmakta ve bir eliyle kantharos tutmakta⁽⁴⁵⁾.

5. Tanrı çıplak, ayakta, sola dönük, sol eliyle yukardan tuttuğu thyros'a dayanmakta ve sağ eliyle kantharos tutmaktadır⁽⁴⁶⁾.

a. Dionysos çıplak, ayakta, hafif sola dönük, sağ eliyle başını tutmakta, sol eliyle thyrsos'u tutmakta, sol tarafta tanrının ayaklarının dibinde yere çömelmiş bir panter tasvir edilmiştir⁽⁴⁷⁾.

---

(41) RG 404,52, LXVII, 7.

(42) RG 463,510, LXXX, 18.

(43) RG 404,51, LXVII, 6; RG 473,590, LXXXII, 18; RG 506,836, LXXXVII, 30; RG 409,80, LXVIII, 14.

(44) RG 432,269, LXXIV, 7; RG 453,437, LXXVIII, 19.

(45) RG 433,270, LXXIV, 8.

(46) RG 409,78, LXVIII,12; RG 453,435, LXXVIII, 17.

(47) RG 424,198, LXXI, 28; RG 506,835, LXXXVIII, 29.

b. Dionysos çıplak, ayakta, sağ eliyle başını tutmakta, sol yanında çıplak, genç satyr ile tasvir edilmiştir, üzüm asması görülmektedir ve Dionysos'un sağında bir panter vardır⁽⁴⁸⁾.

6. Dionysos çocuk olarak tasvir edilmiş ve beşiğinde sağa dönük olarak oturmaktadır, yanında da thyrsos'u tasvir edilmiştir⁽⁴⁹⁾.

7. Dionysos yarı çıplak, tahtına oturmuş, sola dönük pozisyonda, sol eli ile thyrsos tutmakta ve sağ eli ile ayaklarının dibinde oturan pantere içecek vermektedir⁽⁵⁰⁾.

a. Tanrı yarı çıplak, sola dönük tahtında oturmakta, sağ elinde thyrsos tutmakta, sol eliyle tahtına dayanmaktadır. Ayaklarının dibine bir panter çömelmiş ve boynuzlu bir satyr Dionysos'a taç giydirmektedir⁽⁵¹⁾.

b. Dionysos giysili, sola dönük bir pozisyonda oturmakta ve yanında da Pan tasvir edilmektedir. Dionysos'un sağ elinde thyrsos bulunmaktadır⁽⁵²⁾.

---

(48) RG 453,432, LXXVIII, 14; RG 453,432, LXXVIII, 15; RG 463,508, LXXX, 16.

(49) RG 409,79, LXVIII, 13; RG 418,151, LXX, 17; RG 429,239, LXXIII, 11; RG 445,371, LXXVI, 24; RG 463,509, LXXX,17; RG 505,834, LXXXVII, 28.

(50) RG 429,242, LXXIII, 12; RG 439,329, LXXV, 25.

(51) RG 453,436, LXXVIII, 18.

(52) RG 418,153, LXX, 19.

c. Dionysos ve Tyche yan yana tahtta sağ dönük bir pozisyonda oturmakta, Dionysos yarı çıplak, bacakları örtülüdür, sağ elinde thyrsos tutmakta, Tyche ise sol elinde bir asa tutmaktadır⁽⁵³⁾.

d. Dionysos ve Ariadne yan yana sağa dönük bir pozisyonda tahtta oturmakta, Dionysos thyrsos, Ariadne ise asa tutmaktadır⁽⁵⁴⁾.

Sikkelerde bulunan Dionysos tasvirlerinin hemen hepsinde Dionysos'un atributu olan thyrsos ve kantharos'u görmekteyiz. Kutsal hayvanlarından panteri ve yine tanrının atributu olan üzüm asmasını bolluğun simgesi olan boynuzu ve dini törenlerde eğlenirken kullanılan çalparayı görmekteyiz. Nikaia kentinin kurucu tanrısı olarak kabul edildiğinden dolayı sikkelerde oldukça çok karşımıza çıkmaktadır.

Dionysos'un yanında kentin kurucu olarak kabul edilen bir diğer tanrı Herakles'tir.

2. HERAKLES

Kahramanlığın simgesi olan Herakles, imparator Hadrianus için arşitravdaki sunu yazıtında Nikaia kentinin kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadır⁽⁵⁵⁾.

---

(53) RG 424,199, LXXI, 29.

(54) RG 440,329, LXXV, 26.

(55) CIG 3745; A.Körte, a.g.e., s.405; S.Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, Bonn, 1978, s.85, nr.5a; S.Şahin, *İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Bonn, 1979, s.26, nr.29; H.V.Prott, a.g.e., s.265-266.

Lefke Kapı, şehir cephesinde arşitrav üzerinde⁽⁵⁶⁾:

1. Αὐτοκράτορι Καίσαρι, θεοῦ Τραιανοῦ π[α]ρθικοῦ υἱῶ, θεοῦ Νέρουα υἱωνῶ Τραιανῶ Ἀδ[ριανῶ] Σεβαστῶ δημαρχικῆς ἐξουσίας ἢ εὐσεβεστάτη

2. [νεω[κό]ρος [τω]ν [Σεβα]στων], ἀπό Διονύσου [καὶ Ἡρακλέ]ους, [[πρ]ω[τ]ῆ [Βι]θύν[ια]ς καὶ Πόντου, ἢ μη[τρ]ό[π]ολις δὲ κα[τὰ τὰ κρίματα] τῶ[ν αὐ]το[κρ]α[τ]όρ[ων καὶ] τῆς ἱερᾶς σ[υ]νκλήτου]

.....

“İmparator Caesar, Tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, Tanrı Nerva’nın torunu, halkın egemenlik yetkisini kendinde taşıyan Traianus Hadrianos Augustus’a, Augustusların en dindar Neokoru, Dionysos ve Heracles soyundan gelen, Bithynia ve Pontus’un birinci (şehir) imparatorların ve kutsal (Roma) senatosunun kararları uyarınca ise metropolis (olan Nikaia sundu)”.

Aynı yazıt Lefke kapı, kır cephesinde arşitrav üzerinde⁽⁵⁷⁾ ve İstanbul Kapı, şehir cephesinde arşitravın orta şeridi ile, arşitravın altında kemerin sol ve sağ yanındaki bloklar üzerinde⁽⁵⁸⁾ de bulunmuştur. Herakles sikkelerde de kentin kurucusu olarak tasvir

---

(56) S.Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, Bonn, 1978, s.85, nr.29; S.Şahin, *İzник Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Bonn, 1979, s.25, nr.29.

(57) S.Şahin, *Bithynia İncelemeleri*, Bonn, 1978, s.85, nr.5b; S.Şahin *İzник Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*, Bonn, 1979, s.27, nr.30.

(58) S.Şahin, a.g.e., s.28, nr.30a.

edilmektedir⁽⁵⁹⁾. Domitianus dönemine (M.S.81-96) ait olan bu sikkede Herakles'in sakallı, yapraklardan oluşan tacı ile bir büstü tasvir edilmektedir⁽⁶⁰⁾. Kentin kurucusu olduğuna işaret eden diğer sikkede Herakles çıplak, sakallı, ayakta, sağa dönük ve lobutuna dayanmış olarak tasvir edilmiştir⁽⁶¹⁾.

İmparator Antoninus Pius dönemine (M.S.138-161) ait bir sikkede⁽⁶²⁾ Herakles çıplak, ayakta, cepheden tasvir edilmiş ve sağ eliyle lobuta dayanmaktadır ve sol kolunda aslan derisi vardır. İmparator Marcus Aurelius dönemine (M.S.161-180) ait bir başka sikkede⁽⁶³⁾ Herakles'in sakalsız, saç yerine aslan derisi ile tasvir edilen büstü görülmektedir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁶⁴⁾ genç Herakles aslanı boğarken tasvir edilmektedir. Herakles çıplak, sağda yürürken, omzunda ters dönmüş bir yaban domuzu taşır pozisyonda ve aslan derisi ile tasvir edilmiştir⁽⁶⁵⁾. Herakles çıplak, ayakta, sağa dönük, sol eliyle lobutuna ve aslan derisine dayanmış, sağ elini de böğrüne dayamış pozisyondadır⁽⁶⁶⁾. Aynı döneme ait bir başka sikkede

---

(59) v.Aulock, SNG, nr.542; RG 405,56, LXVII, 11; RG 405,58, LXVII, 12.

(60) v.Aulock, SNG, nr.542; RG 405,56, LXVII, 11.

(61) RG 405,58, LXXVII, 12.

(62) RG 412,108.

(63) RG 414,124, LXIX, 24.

(64) RG 419,159, LXX, 24.

(65) RG 419,160, LXX, 25.

(66) RG 419,161, LXX, 26.

de⁽⁶⁷⁾ Herakles, çıplak, ayakta, sağa dönük, sağ eliyle lobutunu sol eliyle de chlamydini tutar pozisyonda tasvir edilmiştir. İmparator Marcus Aurelius'un karısı Faustina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽⁶⁸⁾ Herakles çıplak, sağ tarafta yürümekte olan bir aslanın üzerine uzanmış, elinde lobut tutmakta ve küçük Eros ile oynamaktadır. İmparator Lucius Verus (M.S.161-169) dönemine ait bir sikkede⁽⁶⁹⁾ ise Herakles aslanın üzerine oturmuş bir pozisyonda tasvir edilmiştir. İmparator Commodus dönemine ait (M.S.176-192) bir sikkede⁽⁷⁰⁾ Herakles çıplak, ayakta, cepheden tasvir edilmiştir. Sağ kolunu böğrüne dayamış, sol kolunu lobutuna dayamıştır. İmparator Septimus Severus (M.S.193-211) dönemine ait bir sikkede de⁽⁷¹⁾ Herakles sakallı, hafif sağa dönük ve ayakta, sol kolunda aslan derisi ile tasvir edilmiştir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁷²⁾ tanrı çıplak, ayakta, sola dönük lobutu ile tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽⁷³⁾ tanrı sola dönük, ayakta tasvir edilmiştir. İmparator Caracalla (M.S.196-217) dönemine ait bir sikkede⁽⁷⁴⁾ Herakles sağa

-
- (67) RG 419,162, LXX, 27.
(68) RG 424,200, LXXII, 1.
(69) RG 430,246.
(70) RG 433,273, LXXIV, 11.
(71) RG 441,342, LXXVI, 1.
(72) RG 445,376, LXXVI, 28.
(73) RG 446,377, LXXVI, 29.
(74) RG 454,445, LXXVIII, 27.

dönük olarak stymphalos gölünün kuşlarını öldürürken tasvir edilmiştir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁷⁵⁾ Herakles Antee ile güreşirken tasvir edilmiştir. Her iki güreşçi de çıplak ve Herakles'in lobutu meydandadır. Bir başka sikkede ise⁽⁷⁶⁾ Herakles solda, sağ dizini Cerynia'nın keçisinin üstüne dayamış ve iki eliyle de boynuzlarını tutar pozisyonundadır. Yine aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁷⁷⁾ Herakles çıplak, başını sola çevirerek yürümekte ve lobutunu kaldırır pozisyonunda tasvir edilmiştir. Yine Herakles'in başardığı oniki işten biri olan Girit boğasını boynuzlarından tutup Hellas'a götürmesi tasvir edilmiştir⁽⁷⁸⁾. Oniki işten birinin tasvir edildiği bir başka sikkede⁽⁷⁹⁾ Herakles sağda yürürken lobutunu kaldırmakta ve Diomedes'in iki atını çekmektedir. Aynı döneme ait bir başka sikkede de⁽⁸⁰⁾ Herakles sağda yürüyen bir aslanın üzerine uzanmış, sol elinde lobut tutuyor ve sağ eliyle de küçük Eros ile oynuyor. İmparator L.Septimus Geta dönemine (M.S.208-212) ait bir sikkede⁽⁸¹⁾ Herakles çıplak, ayakta sağa doğru lobutu ile koşar pozisyonunda tasvir edilmiştir. İmparator M.Opellius Macrinus dönemine (M.S.217-218) ait bir sikkede⁽⁸²⁾ Herakles çıplak, sağda

-
- (75) RG 455,446, LXXVIII, 28.
(76) RG 455,447, LXXVIII, 29.
(77) RG 455,448, LXXVIII, 30.
(78) RG 455,449, LXXVIII, 31.
(79) RG 455,451, LXXVIII, 32.
(80) RG 455,452, LXXVIII, 33.
(81) RG 463,512, LXXX, 19.
(82) RG 467,545, LXXXI, 15.

yürümekte olan aslanın üzerine uzanmış, sağ elinde bir kupa, aslan derisi olan sol elinde ise lobut taşımaktadır. Aynı dönemin bir başka sikkesinde⁽⁸³⁾ Herakles yine bir aslanın üzerine uzanmış ve sağ elinde küçük Eros tutmaktadır. İmparator Severus Alexander dönemine (M.S.222-235) ait bir sikkede de⁽⁸⁴⁾ Herakles çıplak, sağa dönük, ayakta, sağ eliyle lobutunu tutmakta, sol eliyle de önünde duran Diomedes'in iki atının dizginlerini tutmaktadır. İmparator M.Clodius Pupienus Maximus dönemine (M.S.235-238) ait bir sikkede⁽⁸⁵⁾ Herakles çıplak, ayakta, sağa dönük ve omuzlarında aslan derisi ile Stymphalos gölünün kuşlarını oklarıyla öldürürken tasvir edilmiştir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁸⁶⁾ ise Herakles Antee ile güreşirken tasvir edilmiştir. Her ikisi de çıplaktır. İmparator M.Antoninus Gordianus III dönemine (M.S.238-244) ait bir başka sikkede⁽⁸⁷⁾ ise Herakles sağda yürümekte olan aslanın üzerine uzanmış, sol elinde lobut tutmakta ve sağ elinde küçük Eros ile oynar pozisyonda tasvir edilmiştir.

Bu sikkelerdeki tasvirlerle göre Nikaia kentinin kurucu tanrısı olan Herakles lobutu ve yayı ile tasvir edilmiştir. Bir avcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sikkelerde başardığı oniki işten bazıları tasvir

-
- (83) RG 468,546, LXXXI, 16.
(84) RG 474,595, LXXXII, 22.
(85) RG 483,669, LXXXIV, 11.
(86) RG 483,670, LXXXIV, 12.
(87) RG 487,700, LXXXIV, 34.

edilmiştir. Herakles'in yanında gücün simgesi olan aslan bulunmaktadır, kolunda aslan derisi vardır. Sikkelerde Herakles güçlü ve gönül işleriyle oldukça ilgili bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. APOLLON

Her türden sanatı esinleyen, hekim tanrı olarak geçen, varlığı akılla algılama ve akıl yetisine dayanan yöntemlerle biçimlendiren, ışığı aydınlığı simgeleyen Apollon'un Nikaia'da kültürünün varlığını açıkca kanıtlayan epigrafik birçok belge bulunmaktadır. Bu belgelerden bir tanesi Apollon Akrelenos için yazılan sunu yazıtıdır⁽⁸⁸⁾.

	[Α]γαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	᾽Απόλλωνι ᾽Ακρε-	Apollon Akre-
	ληνῶ Γ. ᾽Αμιαν-	lenos'a adağı
4	ὄς καὶ ᾽Αλκαν-	G(aius) Amianus
	δρος ὁ ἄδελφοὶ	ve Alkandros
6	[ε]ὐχαριστήρι-	kardeşler sundular”
	[ον] ἀνέθηκαν	

---

(88) S.Şahin, İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, II, 1, Bonn, 1981, s.167-168a, nr.1030.

Bilecik Başköy camiiinin bahçesinde bulunan profilli mermer sunak üstten ve alttan kırıktır. Roma imparatorluk dönemine ait bu sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.65 m.; genişlik: 0.36 m.; kalınlık: 0.33 m.; hece yüksekliği: 0.025 m.

Sencer Şahin'e göre Apollon'un epithetonu olan Akrelenos (Ἀκρεληνός) sözcüğü altında çevrede bir ethnikon aranması gerekmektedir⁽⁸⁹⁾.

Roma imparatorluk dönemine ait bir başka yazıt Bileciğin Deresakarı köyünde bulunmuştur⁽⁹⁰⁾.

	Ἄγαθῆ τ[ύχ]η·	“Uğurlu olsun;
2	Ἀπόλλωνι	Apollon
	[Ἀ]κρελληνῶ	[A]krellenos'a
4	[Κ]απετωλῖν-	adağı
	ος Κουάρτο-	Quartus oğlu
6	υ εὐχίην	Capetolinus (sundu)”

Küçük boyutlu mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik:0.47 m.; genişlik:0.16 m.; hece yüksekliği:0.02 m.

Sencer Şahin'e göre Başköy'de ve Deresakarı köyünde Apollon Akrelenos'a adanmış sunaklar Başköyün yakınındaki antik bir

---

(89) S.Şahin, a.g.e., s.168a, nr.1030.

(90) G.Mendel, “Inscriptions de Bithynie”, *BCH*, XXIV (1900), s.410, nr.101; S.Şahin, a.g.e., s.167b-168b, nr.1031.

tapınaktan sökülerek getirilmiştir ve bu tapınakta Zeus ve Apollon kültleri birlikte tapınım görmüştür⁽⁹¹⁾. Zeus Bronton'un kültü ile güneş tanrısı Apollon kültürünün ilişki içinde⁽⁹²⁾ olduğu sonucunu, bu bölgede çıkan sunu yazıtların Zeus Bronton ve Apollon'a ait olmasından dolayı çıkartabiliriz.

Vezirhan Zopran Çiftliği köyünde Apollon için bir sunu yazıtı bulunmuştur. Yazıtın orta yerinde bir çam kozalağına şekillendirilmiştir. M.S.1.-2. yüzyıla ait olan yazıt şöyledir⁽⁹³⁾.

Ἀγαθῆι	R	Τύχηι
Ἀ]πόλλωνι	e	Ἀσκληπιόδοτος Ἄτ [
]ς τὸν	l	βωμὸν κατεσκεύασα ἐκ τ[ων ἰδίων]
	i	
	e	
	f	

“Uğurlu olsun;

A]pollon'a (ben) [Filanca oğlu] Asklepiodotos

]bu sunağı kendi paramla yaptırım”

Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.40 m.; genişlik: 1.20 m.; kalınlık: 0.60 m.; hece yüksekliği: 0.04 m.-0.045 m.

---

(91) S.Şahin, a.g.e., s.80.

(92) Cumont, “Bronton”, *RE*, III (1897), s.891.

(93) S.Şahin, a.g.e., s.169a-170a, nr.1032.

Roma imparatorluk dönemine ait Bilecik Deresakarı'ndan bulunan Apollon için sunu yazıtı ise şöyledir⁽⁹⁴⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Συ [	Marcu[s ? oğlu]
	μάρκου ? Ἄ]-	Sy[A]-
4	πόλλω-	pollon'a adağı
	νι εὐχῆν	kendi sağlık
6	ὑπὲρ τῆς	(ve selameti)
	ἑαυτοῦ σω-	için (sundu)”
8	τηρίας	

Kalker taşından küçük sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.40 m.; genişlik: 0.14 m.; kalınlık: 0.15 m.; hece yüksekliği: 0.012 m.

Söğüt Katlıç köyünde bulunan, Roma imparatorluk dönemine ait olan Apollon Gorzaios için sunu yazıtı da şöyledir⁽⁹⁵⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Ἄνθος Απόλλω-	adağı
	νι [ορ- -ζαίω	Anthos, Apollon

(94) G.Mendel, a.g.e., s.411, nr.102; S.Şahin, a.g.e., s.169b-170b, nr.1033.

(95) S.Şahin, a.g.e, s.171a-172a, nr.1034.

4	εὐχ- ^{pa} te -ῆν ra	Gorzaios'a
	[ύ]πέρ τοῦ σιειω-	pek kutsal (?)
6	[ ] του συνγενικο-	hısım akrabası
	[ύ]	için (sundu)"

.....

Mermerden sunağın alt kısmı kopmuştur. Satır 1-4 sunağın profil kısmında, diğerleri ise altta gövde kısmında durmaktadır. Köşe akroterleri arasında bir patera bulunan sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.42 m.; genişlik: 0.36 m.; kalınlık: 0.30 m.; hece yüksekliği: 0.02 m.

Ἰορζαίος epithetonu Apollon için yenidir. Sencer Şahin bu çevrede Gordoserba ya da Gordos adında bir kent olduğunu söylemektedir⁽⁹⁶⁾.

M.S.140-141 yıllarına ait olan, Apollon Lykios için sunu yazıtı Gölpazarı Keskin köyünde bulunmuştur. Kalker taşından sunakta şunlar yazmaktadır⁽⁹⁷⁾.

---

(96) S.Şahin, a.g.e., s.171a-172a, nr.1034; krş.W.M.Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev.Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, S.199; A.H.M.Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford, 1971, s.166.

(97) S.Şahin, a.g.e., s.172b-173b, nr.1035.

Ἔτους γ'	“Kayser
Ἀντωνείου	Antoninus'un
Καίσαρος	3.hükümdarlık yılında
Ἀπόλλωνι	hısım akraba
Λυκίῳ τὸ συ-	vecibe gereği
νγενικόν	Apollon Lykios'a
ἐξ εὐχῆς	(adağı sundu)”

Ἀπόλλων Λύκιος, Apollon'un bu yaygın epithetonu genellikle Tanrının Lykia kökenli oluşuna bağlanmaktadır (s.163). Daha önce yine sözettiğimiz gibi Λύκειος, Λύκιος “kurt” anlamına gelen λύκος sözcüğünden türetilmiştir (s.167). Bu epitheton ile Apollon sürülerini kurttan korumaktaydı⁽⁹⁸⁾.

Sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.74 m., genişlik: 0.38 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Epigrafik belgelerle Apollon'un Nikaia'daki tapınımını kanıtladıktan sonra şimdi de Tanrı için darb ettirilen sikkeleri ele almak istiyoruz.

Güneş tanrısı Apollon için darbedilen sikke sayısı çok fazla değildir. M.Ö.62-59 yıllarının proconsulü C.Papirus Carbo zamanında darbedilen bir sikkede⁽⁹⁹⁾ sağa dönük, defne çelenkli bir Apollon

(98) M.P.Nilsson, a.g.e., s.536; L.Robert, “Documents D'Asie Mineure”, BCH, CI (1977), s.108.

(99) RG 398,8,LXV,7.

büstü tasvir edilmiştir. İmparator Marcus Aurelius (M.S.161-180) dönemine ait olan sikkede⁽¹⁰⁰⁾ Apollon, çıplak, defne çelenkli, ayakta, sağa dönük tasvir edilmiştir. Önünde üç ayaklı büyük bir iskemlesi bulunmaktadır. Sağ elinde bir defne dalı tutmakta, sol elinde ise bir yay tutmaktadır. Yayın arkasında bir yılanın dolandığı ağaç tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait bir başka sikkede⁽¹⁰¹⁾ Apollon çıplak, ayakta, sola dönük tasvir edilmiştir. Sağ eli aşağıdadır. Sol koluna kıvrımlı büyük bir örtü dolanmış ve lirini sütunun üzerine özenle dayamıştır. İmparator Caracalla dönemine (M.S.198-217) ait bir sikkede⁽¹⁰²⁾ Apollon çıplak, sağa dönük, ayakta, elinde yayı ile yürür pozisyonda tasvir edilmiştir. İmparator Severus Alexander (M.S.222-235) dönemine ait bir başka sikkede⁽¹⁰³⁾ Apollon, çıplak, ayakta, sağa dönük tasvir edilmiştir. Sağ elinde küçük bir dal, sol elinde yere transversal bir değnek tutmaktadır. Sol dirseğini etrafına yılanın dolandığı üç ayaklı bir iskemleye dayamıştır.

Nikaia sikkelerinden Apollon'a daha çok şifa tanrısı olarak tapınıldığını söyleyebiliriz. Apollon aynı zamanda liri ve defne çelengi ile, yayı ile karşımıza çıkmaktadır. Şimdi de şifa tanrısı Apollon'un oğlu Asklepios kültürünü epigrafik belgelere ve sikkelere dayanarak ele almak istiyoruz.

---

(100) RG 416,139,LXX,6.

(101) RG 416,140.

(102) RG 450,411, LXXVII, 27.

(103) RG 473,585, LXXXII, 14.

4. ASKLEPIOS

Apollon'un oğlu hekim tanrı Asklepios'un Nikaia'daki kültünün varlığını kanıtlamak için önce epigrafik belgeleri ele almak istiyoruz. Roma imparatorluk dönemine tarihlendirilen sunu yazıtı Őyledir⁽¹⁰⁴⁾.

	ᾠΑσκληπιῶ	“Asklepios’a
2	Κατα ἔπιτα-	(Tanrının) buyrultusu
	γήν ο[	zerine [Filanca]
4	δα[	[oğlu Filanca]
	ολλ[ο]-	kendisi ve
6	υ ὕπε[ρ ἑαυ]-	bütün ailesi için
	τοῦ καὶ [των ἰ]-	(adağı sundu)”
8	δίων [πάντων]	

Osmaneli (Lefke)'de görülen taş, bugün kayıptır. Sunak üzerinde bir yılan kabartması bulunmaktaydı⁽¹⁰⁵⁾.

Gölpazarı Aktaş köyünde bulunan Asklepios için sunu yazıtı M.S. 3.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Mermer sunak köy camiinin önünde bulunmuştur. Taşın lleri Őyledir:

(104) CIG 3767; S.Şahin, a.g.e., s.173a-174a, Nr.1041

(105) S.Şahin, a.g.e., s.173a-174a, Nr.1041

Yükseklik: 0.80 m., genişlik: 0.36 m., kalınlık: 0.33 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Asklepios için sunu yazıtı şöyledir⁽¹⁰⁶⁾.

Ἄσκληπιῷ	“Asklepios’a
κατ’ ἐπιτα-	(Tanrının) buyrultusu
γήν	üzerine”

Gölpazarı Dereliköy’de bulunan, M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen yazıt şöyledir⁽¹⁰⁷⁾.

Ἄσκληπιῷ	“Asklepios’a
2 κατὰ ἐπιτα-	(Tanrının) buyrultusu
γήν Συμ-	uyarınca
4 φόρος	Hirtios oğlu Symphoros
Ἰρτίου	(adağı sundu)”

Taşın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.80 m., genişlik: 0.32 m., kalınlık: 0.26 m., hece yüksekliği: 0.04 m.

---

(106) S.Şahin, a.g.e., s.173b-174b, Nr.1042

(107) S.Şahin, a.g.e., s.175a-176a, Nr.1043

Göynük Boyacılar köyünde bulunan ve M.S.3.yüzyıla tarihlenen bir başka yazıt şöyledir⁽¹⁰⁸⁾.

Ἀσκληπιῶν καὶ
Ἑγείας εὐχὴν

“Asklepios ve
Hygeia için adak”

Bu kalker taşından sunu yazıtı Asklepios ve kızı Hygeia için adanmıştır. Ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.04 m., genişlik: 0.41 m., kalınlık: 0.41 m., hece yüksekliği: 0.03-0.035 m.

Gölpazarı Kükürt'te bulunan mermer sunağın üzerinde bir şifa tanrısı için sunu epigramı vardır. Bu epigram şöyledir⁽¹⁰⁹⁾.

	Ἀγαθῆν τύχην·	“Uğurlu olsun;
2	τόνδε καθειδρό- σατο θεῶν περι-	bu pek güzel sunağı Tanrıya, Flavius
4	καλλέα βωμόν νοῦσον ὑπεκ-	Alkibiades, hastalık- tan kurtulması nede-
6	προφύγων φλά- βιος Ἀλκιβιάδης	niyle adadı”

(108) S.Şahin, a.g.e., s.175b-176b, Nr.1044

(109) S.Şahin, a.g.e., s.177a-178a, Nr.1045.

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir.

Yükseklik: 0.70 m., genişlik: 0.30 m., kalınlık: 0.24 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Sunağı M.Ö.3.yüzyıla tarihlenen Sencer Şahin sununun Asklepios için yapılmış olması gerektiğini söylemektedir⁽¹¹⁰⁾.

Şifa tanrısı Asklepios için bir sunu yazıtı da Nikaia-Kios arasındaki Orhangazi'de (Pazarköy) bulunmuştur. Pazarköy ve çevresi antik Kios (bugün Gemlik) kentinden sadece 20 km., Nikaia'dan ise 41 km. uzaktadır⁽¹¹¹⁾. Beyaz mermerden silindir şeklindeki sunakta şunlar yazılıdır⁽¹¹²⁾.

.....	“.....
[.] Πρειμιγένης	Preimigenes,
2 ᾽Ασκληπιῶ	Telesphoros'u
Τελεσφόρον	ve sunağı
4 καὶ τὸν βωμὸν	Asklepios'a (adadı)”

Üst kısmı kırık olan sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.56 m., çap: 1.40 m., hece yüksekliği: 0.04 m.

(110) S.Şahin, a.g.e., s.177a-178a, Nr.1045.

(111) S.Şahin, İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, Kısım II, 1, Bonn, 1981, s.48.

(112) Th.Wiegand, “Reisen in Mysien” AM, XXIX (1904), s.273; S.Şahin, a.g.e., s.101a-102a, Nr.703.

Asklepios'a bir sunak ve bunun üzerinde duran bir Telesphoros heykeli sunulmaktadır⁽¹¹³⁾. Nikaia'da Hygie'nin yanısıra, sikkelerde de göreceğimiz gibi, Telesphoros ta bir şifa tanrısı olarak saygı ve tapınım görmüştür.

Şifa tanrısı Asklepios için sunu yazıtlarını gördükten sonra, tanrıya Nikaia'da tıpinildiğini gösteren ve tanrı için darbedilen sikkeler de oldukça fazladır. Bu sikkeleri şöyle gruplandırabiliriz:

1. Asklepios'un çıplak büstü sola dönük tasvir edilmiştir ve tanrının göğsünün önünde bir yılan bulunmaktadır⁽¹¹⁴⁾.

2. Asklepios yarı çıplak, ayakta, sola dönük ve asasına dayanmaktadır⁽¹¹⁵⁾.

a. Tanrı ayakta, biraz yukarda gibidir⁽¹¹⁶⁾.

b. Asklepios ayakta, başı sola dönük⁽¹¹⁷⁾ tasvir edilmiştir.

c. Asklepios ayakta ve asaya dayanmaktadır⁽¹¹⁸⁾.

---

(113) Th.Wiegand, a.g.m., s.273.

(114) RG 410,85, LXVIII, 18.

(115) RG 410,86, LXVIII, 19; RG 465,531, LXXXI, 2.

(116) RG 410,87, LXVIII, 20; RG 410,89, LXVIII, 22; RG 410,90; RG 420,165, LXXI, 3.

(117) RG 414,126; RG 420,166; RG 433,276, LXXIV, 14; RG 449,400, LXXVII, 16; RG 500,793, LXXXVI, 33; RG 497,771, LXXXVI, 13; RG 487,701, LXXXIV, 35; RG 484,672, LXXXIV, 13.

(118) RG 420,164, LXXI, 2; RG 440,333; RG 474,596, LXXXII, 23; RG 490,721, LXXXV, 12; RG 491, LXXXV, 17.

3. Hygeia ve Asklepios ayakta ve karşılıklı durmaktadırlar. Hygeia bir yılanı yiyerek veriyor, Asklepios asasına dayanıyor. Asklepios'un sağında küçük Telesphoros cepeden görünmektedir⁽¹¹⁹⁾.

a. Asklepios ve Hygeia ayakta karşı karşıya durmaktadırlar⁽¹²⁰⁾.

b. Asklepios ve Hygeia karşılıklı ayakta durmaktadırlar. Tanrı sol eli etrafına bir yılan dolanmış asasına dayanmış, Hygeia ise başka bir yılanı yiyerek vermektedir⁽¹²¹⁾.

4. İçinde Asklepios'un ayakta ve sola dönük bir heykelinin bulunduğu dört sütunlu bir tapınak görünmektedir⁽¹²²⁾.

5. Asklepios giyimli ve ayakta, sağ eli ile asaya dayanmaktadır⁽¹²³⁾.

a. Asklepios ayakta, sola dönük ve giyimli olarak tasvir edilmiştir. Sağ elinde etrafına bir yılanın dolandığı asa tutmaktadır⁽¹²⁴⁾.

6. Asklepios yürümekte olan bir ejderhanın üzerine oturmuş ve elinde etrafında bir yılanın dolandığı asasını tutmaktadır⁽¹²⁵⁾.

---

(119) RG 410,83; LXVIII, 17; RG 427,220, LXXII, 19; RG 493,744, LXXXV, 30; RG 495,762, LXXXVII, 4.

(120) RG 427,221, LXXII, 20.

(121) RG 440,332, LXXV, 28.

(122) RG 420,167, LXXI, 4.

(123) RG 424,201, LXXII, 2.

(124) RG 445,374, LXXXVI, 27.

(125) RG 474,597, LXXXII, 24.

Sikkelerde şifa tanrısı Asklepios'u yılan ve asası ile görmekteyiz ve kızı Hygeia da sikkelerde babasıyla birlikte görülmektedir. Ayrıca Hygeia sikkelerde tek olarak da karşımıza çıkmaktadır⁽¹²⁶⁾. Bu sikkelerde Hygeia ayakta, sağa dönük ve yılanı yiyerek tasvir edilmektedir. Sadece bir sikkede⁽¹²⁷⁾ Hygeia bir tahta oturmuş ve önünde duran yılanı yiyerek tasvir edilmiştir. Hygeia için darbedilen diğer sikkelerin hespi aynıdır, ayakta ve bir yılanı yiyerek tasvir edilmiştir.

5. METER

Ana tanrıça için sunu yazıtlarına bu bölgede çok nadir rastlanmaktadır. Gölpazarı Bayat köyünde bulunan ve Roma imparatorluk dönemine ait olan yazıtta şunlar yazmaktadır⁽¹²⁸⁾.

	φιλίσκος θρα-	“Thrasymachos
2	συμάχου Μη-	oğlu Philiskos
	τρὶ θεῶν εὖ-	tanrıların anası'na
4	χὴν	adağı (sundu)”

(126) RG 410,91, LXIX, 1; RG 411,94; RG 411,95; LXIX, 2; RG 420,168, LXXI, 5; RG 420,170; RG 427,222, LXXII, 21; RG 433,277, LXXIV, 15; RG 440,335, LXXV, 29; RG 480,643, LXXXIII, 30; RG 480,645; RG 493,748, LXXXV, 34; RG 494,756, LXXXV, 41.

(127) RG 480,643, LXXXIII, 30.

(128) G.Mendel, a.g.m., s.409, Nr.96; S.Şahin, a.g.e., s.177b-178b, Nr.1051.

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.87 m., genişlik: 0.51 m., kalınlık: 0.37 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Ana tanrıça için bir başka sunu yazıtı Geyve Sekiharman köyünde bulunmuştur. Roma imparatorluk dönemine ait bu yazıtta da şunlar yazmaktadır⁽¹²⁹⁾.

	φιλόστρατος	“Philostratos oğlu
2	[φ] ιλοστράτου	Philostratos,
	Μητρὶ κεστρε-	ailesinin selameti
4	ηνῆ εὐχῆς	için söz verdiği
	χάριν	adağı Ana (Tanrıça)
6	[ὕ]περ τῶν ἰδίω-	Kestrene'ye (sundu)”
	v	

Sunağın ölçüleri şöyledir.

Yükseklik: 0.42 m., genişlik: 0.35 m., kalınlık: 0.30 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

---

(129) S.Şahin, a.g.e., s.179a-180a, Nr.1052.

Ana Tanrıça için darbedilen sikkelerin⁽¹³⁰⁾ de sayısı çok fazla değildir. Hadrianus dönemine (M.S.117-138) ait bir sikkede⁽¹³¹⁾ ana tanrıça kuleli tacı ile ve giyimli olarak yürümekte olan bir aslanın üzerinde oturmuş ve sağ elinde asa tutmakta, sol koluyla da tympanona dayanmaktadır. M.Aurelius dönemine (M.S.161-180) ait sikkede⁽¹³²⁾ ise ana tanrıça tahtına oturmuş, sağa dönük ve sol kolu tympanona dayanmış, ayaklarının dibinde iki aslan oturmaktadır. Trebonianus Gallus dönemine ait bir sikkede⁽¹³³⁾ tanrıçanın başında kalathos vardır, tahtına oturmuş ve ayaklarının dibinde iki aslan oturmaktadır. Sağ elinde patera tutmakta, sol eliyle de bir tympanona dayanmaktadır. Licinius Valerius dönemine (M.S.253-260) ait bir sikkede de⁽¹³⁴⁾ yine tanrıça surlu tacı ile oturmuş, bir elinde patera tutmakta, diğer koluyla da tympanona dayanmakta ve ayaklarının dibinde bir aslan oturmaktadır. Licinius Gallienus dönemine (M.S.260-268) ait bir sikkede⁽¹³⁵⁾ ana tanrıça başında kalathosu tahtına sola dönük oturmuş, bir elinde patera tutmakta, diğer eliyle de tympanona dayanmaktadır ve ayaklarının dibinde iki aslan oturmaktadır.

---

(130) RG 408,76, LXVIII, 10; RG 417,143, LXX, 10; RG 496,767, LXXXVI, 10; RG 499,789, LXXXVI, 27; RG 505,829, LXXXVII, 25.

(131) RG 408,76, LXVIII, 10.

(132) RG 417,143, LXX, 10.

(133) RG 496,767, LXXXVI, 10.

(134) RG 499,789, LXXXVI, 27.

(135) RG 505,829, LXXXVII, 25.

Nikaia sikkelerinde ana tanrıça surlu tacı ile şehrin koruyucu tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıçanın klasik tasviri, ayaklarının dibinde oturan iki aslanı, paterası ve tympanonu ve tahtı, bu sikkelerde de aynıdır.

6. DEMETER

Bereket Tanrıçası Demeter'in Nikaia'daki tapınımının var olduğunu gösteren sadece bir sunu yazıtı bulunmuştur. Bu sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽¹³⁶⁾.

Ἔτους εἰ Μ.[Αὐ]ρηλί[ο]υ	“M(arkus) Aurelius Antoninus’un
2 Ἀντωνίνου Δημήτρι	15.yönetim yılında toprak
ὑπὲρ καρπῶν ἀγέστη-	ürünlerinin (bereketi) için
4 σαν Μάρκος Καλπουρν-	(adağı) Demeter’e Kalpurnianus
ίου καὶ Ἑρμῆς Δημητρίου	oğlu Markus ve Demetrios oğlu
	Hermes sundular”

Demeter için sunu yazıtı Pazaryeri yakınında Korkatçeşme’de bulunmuştur. Mavimtrak mermerden sunağın ölçüleri şöyledir.

Yükseklik: 1.14 m., genişlik: 0.52 m., kalınlık: 0.41 m.,

S.Şahin’e göre sunak Marcus Aurelius (M.S.175/6) dönemine aittir⁽¹³⁷⁾.

(136) A.v.Domaszewski, “Inscripfen aus Kleinasien”, *AEM*, VII (1883), s.174, Nr.15; S.Şahin, a.g.e., C.II, 2, s.291a-292a, Nr.1514.

(137) S.Şahin, a.g.e., s.291a-292a, Nr.1514.

Nikaia'da bereket tanrıçasına tapınım olduğunu gösteren diğer bir kanıtta sikkelerdir⁽¹³⁸⁾. Demeter için darbedilen sikke sayısı oldukça fazladır. Demeter için darbedilen bu sikkeleri şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Demeter ayakta sola dönük ve sağ elinde haşhaş ve başak, sol elinde ise uzun bir meşale tutmaktadır⁽¹³⁹⁾. Bu sikke Domitianus dönemine aittir (M.S.81-96). Commodus dönemine (M.S.176-192) ait bir diğer sikkede de aynı tasvir vardır, ama tanrıçanın başı örtülüdür⁽¹⁴⁰⁾.

a. Commodus dönemine ait başka bir sikkede Demeter sola dönük ayakta asa ve başakları ile tasvir edilmektedir⁽¹⁴¹⁾. Septimus Severus (M.S.193-211) dönemine ait bir sikkede tanrıça

---

(138) RG 405,53, LXVII, 8; RG 408,75, LXVIII, 9; RG 416,141, LXX, 7; RG 416,141, LXX, 8; RG 425,209, LXXII, 10; RG 431,260, LXXIII, 20; RG 431,261, LXXIII, 21; RG 439,323; RG 439,324; RG 451,418, LXXVIII, 4; RG 451,419, LXXVIII, 5; RG 461,494, LXXX, 3; RG 462,504, LXXX, 13; RG 467,542, LXXXI, 12; RG 469,558, LXXXI, 28; RG 479,636, LXXXIII, 25; RG 479,637; RG 479,638, LXXXIII, 26; RG 483,666, LXXXIV, 8; RG 483,667, LXXXIV, 9; RG 486,692, LXXXIV, 28; RG 486,693, LXXXIV, 29; RG 486,694; RG 487,705, LXXXIV, 38; RG 488,707, LXXXV, 1; RG 490,720; RG 491,727, LXXXV, 16; RG 492,738, LXXV, 24; RG 495,760, LXXXVI, 1; RG 495,761, LXXXVI, 2; RG 499,790, LXXXVI, 28; RG 499,791, LXXXVI, 29; RG 505,830, LXXXVII, 26; RG 505,832, LXXXVII, 27.

(139) RG 405,53, LXVII, 8.

(140) RG 431,260, LXXIII, 20.

(141) RG 431,261, LXXIII, 21.

yine sola dönük ve ayaktadır, ancak sikke çok tahrip olmuştur⁽¹⁴²⁾. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴³⁾ yine aynı tasvir vardır.

b. Demeter ayakta sola dönük, sol eli ile uzun bir meşaleye dayanmakta ve başak tuttuğu sağ eli de aşağı doğru durmaktadır⁽¹⁴⁴⁾. Bu sikkede Septimus Severus dönemine aittir. Caracalla (M.S.198-208) dönemine ait bir başka sikkede de yine aynı tasvir vardır⁽¹⁴⁵⁾. Praetor Praefectusu olan Plautianus'un kızı Plautilla'nın (M.S.205) darbettirdiği bir sikkede de aynı tasvir vardır⁽¹⁴⁶⁾. Bu sikkede tanrıça sağ eli ile başakları tutmakta, sol eli ile uzun bir meşaleye dayanmaktadır. Macrinus dönemine (M.S.217-218) ait bir başka sikkede de aynı tasvir bulunmaktadır⁽¹⁴⁷⁾. Elagabal döneminde de (M.S.218-222) aynı sikke tasviri bulunmaktadır⁽¹⁴⁸⁾. Maximinus dönemine (M.S.235-238) ait sikkede de aynı tasvir vardır⁽¹⁴⁹⁾. Maximus dönemine ait (M.S.235-238) bir sikkede de Demeter aynı şekilde tasvir edilmiştir⁽¹⁵⁰⁾. Yine Gordianus dönemine (M.S.238-244)

---

(142) RG 439,323.

(143) RG 416,141, LXX, 8.

(144) RG 439, 324.

(145) RG 451,415, LXXVIII, 2.

(146) RG 461,494, LXXX, 3.

(147) RG 467,542, LXXXI, 12.

(148) RG 469,558, LXXXI, 28.

(149) RG 479,637.

(150) RG 483,666, LXXXIV, 8.

ait iki sikkede Demeter ayakta, sola dönük uzun meşale ve başaklarla tasvir edilmiştir⁽¹⁵¹⁾. Philippus döneminde (M.S.244-249) darbedilen bir sikkede aynı tasvir vardır⁽¹⁵²⁾. Yine bir başka sikkede⁽¹⁵³⁾ aynı tasvir vardır.

c. Valerianus dönemine (M.S.253-260) ait bir sikkede Demeter ayakta sola dönük, sağ elinde başaklar ve sol elinde de ters dönmüş bir meşale tutmaktadır⁽¹⁵⁴⁾.

2. Demeter başı örtülü ve iki kanatlı ejderhanın koşulu olduğu bir arabada, ayakta, sağa dönük tasvir edilmiştir⁽¹⁵⁵⁾. Hadrianus dönemine ait olan bu sikkede tanrıça iki eliyle uzun bir meşale tutmaktadır. Marcus Aurelius dönemine ait bir başka sikkede tanrıça aynı şekilde tasvir edilmektedir⁽¹⁵⁶⁾. Lucius Verus dönemine (M.S.161-169) ait bir sikkede⁽¹⁵⁷⁾ de ve Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽¹⁵⁸⁾ aynı tasvir vardır.

3. Demeter, giyimli, sola dönük oturmuş, sağ elinde başak, sol elinde ise bir asa tutmaktadır⁽¹⁵⁹⁾. Bu sikke Caracalla dönemine aittir.

---

(151) RG 486,692, LXXXIV, 28; RG 486,693, LXXXIV, 29; RG 486,694.

(152) RG 491,727, LXXXV, 16.

(153) RG 495,760, LXXXVI, 2; RG 505,832, LXXXVII, 27; RG 462,504, LXXX, 13.

(154) RG 499,791, LXXXVI, 29.

(155) RG 408,75, LXVIII, 9.

(156) RG 416,141, LXX, 7.

(157) RG 425,209, LXXII, 10.

(158) RG 451,418, LXXVIII, 4.

(159) RG 451,419, LXXVIII, 5.

a. Maximinus dönemine ait bu sikkede⁽¹⁶⁰⁾ tanrıçanın başı örtülüdür. Bir tahta sola dönük oturmuş, sağ elinde başak demeti, sol elinde bir meşale tutmaktadır.

b. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽¹⁶¹⁾ Demeter kista üzerine sola dönük oturmakta, sağ elinde başak demeti, sol elinde uzun bir meşale tutmaktadır. Maximus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶²⁾ ve Philuppus dönemine ait sikkede⁽¹⁶³⁾ aynı tasvir bulunmaktadır. Bir başka sikkede⁽¹⁶⁴⁾ Demeter yine kista üzerine sola dönük bir pozisyonda oturmuş, ancak sağ elinde patera, sol elinde uzun bir meşale tutmaktadır. Valerianus döneminde darbedilen bir sikkede⁽¹⁶⁵⁾ Demeter yine sola dönük oturmuş, bir elinde başak demeti, diğer elinde meşale ile tasvir edilmiştir. Gallienus dönemine (M.S.260-268) ait bir sikkede de⁽¹⁶⁶⁾ Demeter aynı şekilde kista üzerinde oturmuş, bir elinde başak demeti, diğer elinde eğik tuttuğu bir meşale ile tasvir edilmiştir.

4. Demeter dört sütunlu bir tapınağın içinde, sola dönük ve ayakta tasvir edilmiştir⁽¹⁶⁷⁾. Tanrıçanın elinde bolluğun, bereketin

---

(160) RG 479,636, LXXXIII, 25.

(161) RG 479,638, LXXXIII, 26.

(162) RG 483,667, LXXXIV, 9.

(163) RG 492,738, LXXXV, 24.

(164) RG 495,761, LXXXVI, 3.

(165) RG 499,790, LXXXVI, 28.

(166) RG 505,830, LXXXVII, 26.

(167) RG 487,705, LXXXIV, 38.

simgesi boynuz bulunmaktadır. Yine Gordianus dönemine ait bir başka sikkede de⁽¹⁶⁸⁾ tanrıça altı sütunlu bir tapınağın içinde cepheden ve sütunlar arasında tasvir edilmiştir.

Bereket Tanrıçası Demeter sikkelerde elinde haşhaş ya da başak demeti ile ya da bolluğun simgesi boynuz ile tasvir edilmiştir. Demeter'in yanan meşalesi elindedir. Sikkelerde gördüğümüz tapınak resimlerinden, yazıtlardan Nikaia'da tanrıçaya ait tapınım olduğunu söyleyebiliriz.

7. ZEUS

Gölpazarı Demirhanlar köyünde bir Zeus sunağı bulunmuştur. Bu sunağın üzerinde Διός (Zeus'un) yazmaktadır⁽¹⁶⁹⁾. Sunağın yüksekliği 1.20 m.dir.

Göynük Boyacılar köyünde bulunan mermer sunakta Zeus için bir sunu yazıtı bulunmaktadır⁽¹⁷⁰⁾.

Γαυρος καὶ Χρήστη

“Gauros ve Chreste

Διὶ εὐχήν

adağı Zeus'a (sundular)”

---

(168) RG 488,707, LXXXV, 1.

(169) G.Mendel, a.g.m., s.410, Nr.99; S.Şahin, a.g.e., s.179b-180b, Nr.1054.

(170) S.Şahin, a.g.e., s.181a-182a, Nr.1055.

M.S.1.-2.yüzyıla tarihlendirilen sunu yazıtının ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.10 m., genişlik: 0.42 m., kalınlık: 0.42 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Gölpazarı Büyükbelen'de bulunan sunu yazıtı Zeus'a adanmıştır. Bu sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽¹⁷¹⁾.

Μάξιμος Δι

“Maxsimus Zeus'a

[ε]ὐχὴν ἀνέ-

adağı sundu”

θηκα

Mermer sunak M.S.2.-3.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.80 m., genişlik: 0.33 m., kalınlık: 0.30 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Gölpazarı Sarıhocalar köyünde bulunan Zeus için sunu yazıtı şöyledir⁽¹⁷²⁾.

Ἀγαθῆ τύχη·

“Uğurlu olsun;

2 Διὶ ὀσίῳ ἐπηκόῳ

ulu ve (duaları) işiten

κοσμιανὸς οἴκο-

Zeus'a adağı, efendi-

(171) S.Şahin, a.g.e., s.181b-182b, Nr.1056.

(172) S.Şahin, a.g.e., s.183a-184a, Nr.1057.

4	νόμος ὑπὲρ τῶν δεσποτῶν	lerinin hayrına çiftlik kahyası
6	εὐχὴν	Cosmianus (sundu)”

Kalker taşından sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.20 m., genişlik: 0.48 m., kalınlık: 0.46 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Sunak M.S.3.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Osmaneli’de (Lefke) bulunan yazıt Zeus Agathios için adanmıştır. Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen yazıt şöyledir⁽¹⁷³⁾.

2	᾿Αγαθῆ τύχη· Διὶ ᾿Α- γαθίῳ, Μαξίμῳ καὶ Ῥουφείνῃ ᾿Αρητ- ος καὶ Μάξιμος ἄν- έθηκαν ὑπὲρ ἑαυ- τῶν καὶ τῶν ἰδίῳ[v] πάντῳ[v] εὐχῆς χάριν	“Uğurlu olsun; Zeus Agathios’a, Maximus’a ve Rufina’ya Aretos ve Maximus kendi ve tüm aile bireyleri hayırlarına (söz ver- dikleri) adağı sundular”
---	---	---

(173) S.Şahin, a.g.e., s.183b-184b, Nr.1061.

Taşın buluntu yeri kesin belli değil. Adak Zeus Agathios ile birlikte, Maximus ve Rufina'ya sunulmaktadır. Zeus Agathios'un kültü, Phrygialı fırtına ve bereket tanrısı Zeus Bronton'un kültürüne çok benzemektedir⁽¹⁷⁴⁾. Bu tanrının kültürüne bugüne kadar yalnız Bithynia'da Sakarya Vadisi ve çevresi yazıtlarında rastlanmıştır⁽¹⁷⁵⁾.

Vezirhan ve Gölpazarı arasında Karaağaç köyü çevresinde bulunan ve Bursa'ya getirilen sunak Zeus Agathios için adanmıştır. Beyaz kalker taşından sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁷⁶⁾.

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διεί Ἀγαθίῳ Γρά- πτος, Ἀνγίας Ἀσ-	Zeus Agathios'a tanrı resmini (heykelini)
4	τίλλης τῆς κρατίσ- της οἰκονόμος	adak niyetine Graptos, soylulardan Annia
6	τ[ῆ]ν εἰκόνα κατὰ εὖ- χὴν ἀνέθηκε	Astilla'nın kahyası dikti”

Olasılıkla M.S.3.yüzyıla ait olan sunağın ölçüleri şöyledir:

(174) S.Şahin, a.g.e., s.183b-184b, Nr.1061.; S.Şahin, Elmar Schwertheim, Jörg Wagner, Studien Zur Religion und Kultur Kleinasiens, Bant II, Leiden, 1978, s.771-789.

(175) S.Şahin, İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, II, 1, Boon, 1981, s.186a.

(176) S.Şahin, a.g.e., s.185b-186b, Nr.1062.

Yükseklik: 1.23 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.45 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Osmaneli Hüyük Köy’de Zeus Agathios için sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽¹⁷⁷⁾.

	᾽Α[γαθῆ] τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ ᾽Αγαθίῳ	Zeus Agathios’a
	κατὰ κέλευσιν	Tanrının emri
4	τοῦ θεοῦ Σεου-	üzerine Seve-
	ηριανὸς ᾽Αλέ-	rianus Alexandros
6	[ξ]ανδρος τὴν	tanrı tasvirini
	[εῖκ]ονα ὑπερ	kendi ve tüm ailesi
8	ἑαυτ[ου και των]	hayırına (sundu)”
	[ιδίων πάντων]	

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.70 m., genişlik: 0.38 m., kalınlık: 0.42 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

---

(177) S.Şahin, a.g.e., s.189a-190a, Nr.1063.

Sunu olasılıkla Tanrının rüyadaki bir buyrultusu üzerine yapılmıştır.

Bilecik Gülümbe köyünün 3 km. kadar güney-batısında Manastır (Monasterion) mevkiinde bulunan sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁷⁸⁾.

	Ἀγαθ[ῆ τύχη]	“Uğurlu olsun;
2	Αὐρη. Κο[ ]	Aure(lius) Ko[ ]
	ἀνέθη[κεν Δι]	(adağı) [kendi parasıyla]
4	Ἀγαθίω [ἐκ τῶν ἰδίων]	tüm [ev halkı] hayrına [ve]
	ὑπὲρ πά[σης οἰκίας καὶ]	mahsülün (verimliliği) için
6	καρπῶν[ ]	[Zeus] Agathios’a (sundu)”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen sunağın ölçüleri şöyledir.

Yükseklik: 1.13 m., genişlik: 0.36 m., kalınlık: 0.32 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Hububatın verimli olması amacıyla sunulan adaklardan biridir.

Gölpazarı Arıcaklar köyünde bulunan mermer blok Zeus Agathios’a sunulmuş adağın olasılıkla altlığıdır. M.S.1. ya da 2. yüzyıla ait olan mermer blokta şunlar yazmaktadır⁽¹⁷⁹⁾.

(178) S.Şahin, a.g.e., s.189b-190b, Nr.1064.

(179) G.Mendel, a.g.m., s.408, Nr.92; S.Şahin, a.g.e., s.191a-192a, Nr.1065.

.....	“.....
Διὶ Ἀγα[θίῳ] Κάσσ[ιος]	Zeus Aga[thiosa] (adağı ben) Cass[ius]
Νικάδας ἀνέθηκα	Nikadas sundum”

Mermer bloğun ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.18 m., genişlik: 0.90 m., kalınlık: 0.45 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Söğüt Yakacık (Esri) köyünde bulunan mermer sunak Zeus Agathios için sunulmuştur. Sunakta şöyle yazmaktadır⁽¹⁸⁰⁾.

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Ἀγαθίῳ Αὐρ.	Zeus Agathios’a
	Ἑρμογένης σὺν	kardesi Elpidophoros
4	τῶ ἀδελφῶ Ἐλπ[ι]–	ile birlikte Aur(elius)
	δηφόρῳ, πατρὶ Ἑρ–	Hermogenes, babaları
6	μεῖ καὶ μητρὶ πρ[ί ?]–	Hermes ve anneleri
	μη τὸν βομὸν ἀνέ–	Prima için söz verdikleri
8	[σ]τησαν εὐχῆς χάριν	adağı sundular”

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir.

---

(180) S.Şahin, a.g.e., s.191b-192b, Nr.1066.

Yükseklik: 1.10 m., genişlik: 0.32m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Sunak M.S.3.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Gölpazarı Aktaş köyünün girişinde bulunan sunak Zeus Agathios için sunulmuştur. Roma imparatorluk çağı, muhtemelen 2.yüzyıla tarihlendirilen sunakta şöyle yazmaktadır⁽¹⁸¹⁾.

	᾽Αγαθῆ τύχη ·	“Uğurlu olsun;
2	Δομίτιος Δε[ι]	(Tanrının) uyarısı
	᾽Αγαθίῳ κα[τ]	üzerine (adağı)
4	[ἐ]πιταγήν ἀνεθή[κ] αντω	Zeus Agathios’a Domitius sundu”

Kalker taşından sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.90 m., genişlik: 0.39 m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Taşın buluntu yeri yakınlarında S.Şahin’e göre bir Zeus tapınağı bulunmaktadır⁽¹⁸²⁾. Çünkü köyde ele geçen yazıtların tümü sunu yazıtı olup, çoğunluğun Zeus’a adanmış olması, tapınakta özellikle Zeus kültünün hakim olduğunu göstermektedir.

---

(181) S.Şahin, a.g.e., s.193a-194a, Nr.1067.

(182) S.Şahin, a.g.e., s.70-71.

Gölpazarı Arıcaklar köyünde bulunan sunu yazıtı Zeus Archagathos içindir. M.S.1. ya da 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıt şöyledir⁽¹⁸³⁾.

[Αγ]αθῆ̃ τύχη ·
2 [Αρ]χαγάθω Ζηνὶ πανυπερ-
τάτω ἄγγελον ἔνθα
4 αἰετὸν ὑπέτη θήκατο
Νικάδεως,
6 σαῖσι ταγαῖς πεισθείς, κρονί-
δα πάτερ·εὐχομένω δε
8 [κα]λως ἔσθλα σὺ δοῖς εἵνεκεν
εὐσεβίης.
10 Διὶ Ἀρχαγάθω Μ.Κάσσιος Ποπλι-
ανὸς Νικάδας, ἐμποριάρχης καὶ ἀπὸ
12 πατρὸς κασ Νικάδου καὶ πάπου Δημη-
τρίου διὰ βίου οἰνοποσιάρχης καὶ γυ-
14 μνασιάρχης καὶ γραμματεὺς καὶ ἐπι-
μελητῆς {της} τοῦ νεοκτίστου ναοῦ,
16 κατὰ χρηματισμὸν ὄνιρου τὸν αἰετὸν
σὺν τῷ βωμῷ ἀνέθηκα

---

(183) G.Mendel, a.g.m., s.406, Nr.90-91; S.Şahin, a.g.e., s.195a-196a, Nr.1071.

“Uğurlu olsun;

yüceler yücesi Zeus Archagathos’a haberci kuşu, yükseklerden uçan şu kartal (heykelini) Nikadas adadı,

ey Baba Kronosoğlu, senin buyruklarına uydum böylece; sen verirsin çünkü, güzeli(ve) iyiyi dindarca yakarana.

(Ben)M.Cassius Poplianus Nikadas, babam Cas(ssius)

Nikadas ve dedem Demetrius’tan beri

(aile mesleğimiz olan) pazaryeri yöneticisi, ömür boyu içki dağıtım ve kontrol başkanı ve

gymnasium yöneticisi ve yazman ve yeni kurulan tapınağın yapım işlerine bakan (kimse olarak),

rüyamda aldığım tanrısal buyruk uyarınca bu kartal (heykelini) sunakla birlikte Zeus Archagathos’a adadım”

İki adet birbirine ait sunak parçası M.S. 1. ya da 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Sunakların ölçüleri şöyledir:

Parça 1 (str.1-8): Yükseklik: 0.42 m., genişlik: 0.48 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Parça 2 (str.8-17): Yükseklik: 0.59 m., genişlik: 0.40 m.

Sadece Orta Sakarya Bölgesinde rastlanan Zeus Archagathos özde Zeus Agathios'a çok yakın bir tanrıdır⁽¹⁸⁴⁾. Zeus'un en yaygın attributu olan kartal sunak üzerine heykel olarak konulmuştur.

Bilecik Deresakarı köyünde bulunan mermer sunak bugüne kadar bilinmeyen Zeus Aretarchos için adanmıştır. Sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁸⁵⁾.

	᾽Αγαθῆ ἑ[χῆ]	“Uğurlu olsun;
2	Δι ᾽Αρετάρχ[ω] κάσιος Χρη[στος]	Zeus Aretarchos için sunağı
4	κατὰ ἐπιτα[γὴν] Νίκης τὸν [βωμὸ]–	Casius Chrestus (Tanrıça) Nike'nin
6	ν ἀνέστ[ησεν ?]	uyarısı üzerine yaptırdı”

Roma imparatorluk çağına tarihlenen bu sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.34 m., genişlik: 0.26 m., hece yüksekliği: 0.025-0.035 m.

---

(184) S.Şahin, a.g.e., s.196a, Nr.1071.

(185) S.Şahin, a.g.e., s.203a-204a, Nr.1076.

Söğüt Koyunlu köyde bulunan sunu yazıtı Zeus Bronton içindir. Küçük altarda şunlar yazmaktadır⁽¹⁸⁶⁾.

	Ἐὐαθῆ ἰύχη·	“Uğurlu olsun;
2	κατὰ ἐπιταγ-	Zeus Bronton’un
	ῆν Διὸς Βρο-	emri uyarınca
4	ντωντο-	(sunağı) Luppus
	ς ἀνέθηκεν	adadı”
6	Λούππος	

Söğüt Yakacık (Esri) köyünde bulunan sunak üzerinde şöyle yazmaktadır⁽¹⁸⁷⁾.

	Ἐὐαθῆ ἰύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντωντι τό-	Zeus Bronton’a
	ν βομὸν ἀνέστησ-	sunağı babaları
4	αν ὑπὲρ τοῦ πατρ-	Antipatnos’un
	ὸς Ἀντιπάτρου	hayrına Neikylos
6	Νείκυλος καὶ Κορνη-	ve Cornelianus ve
	λιανὸς καὶ Οὐαλέ-	Valerius adak gereği
8	ριος εὐχῆς χάριν	diktiler”

(186) G.Mendel, a.g.m., s.413, Nr.107; S.Şahin, a.g.e., s.203b-204b, Nr.1080.

(187) S.Şahin, a.g.e., s.205a-206a, Nr.1081.

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.10 m., genişlik: 0.38 m., kalınlık: 0.32 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Sunak M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Söğüt Kayabalı (Eğrat) köyünde bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtı şöyledir:

	᾽Αγαθῆς τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Αὐρήλιος κάλ- λιστος Δὶ Βρον-	(ben) Aurelius Kallistos Zeus
4	τωντι κατὰ εὖ- χήν ἀνέθηκα	Bronton’a (sunağı) adak uyarınca diktim”

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.05 m., genişlik: 0.285 m., kalınlık: 0.27 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Gölpazarı Kükürt köyünde bulunan mermer sunak Zeus Bronton için sunulmuştur. Sunak şöyle yazmaktadır⁽¹⁸⁹⁾.

---

(188) S.Şahin, a.g.e., s.205b-206b, Nr.1082.

(189) S.Şahin, a.g.e., s.207a-208a, Nr.1083.

	᾿Αγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντῶν	Zeus Bronton’a
	τι ὑπὲρ τῶν	adağı, toprak ürünle-
4	καρπῶν ᾿Ον-	rinin verimi için,
	τοραιτῶν	Apollonides
6	κόμη εὐχῆν	Gemellinos’un
	εὐθυνοῦντος	erzak temini işiyle
8	᾿Απολλωνίδου	görevli bulunduğu
	Γεμελλίνου	sırada, Ontoraitai köyü sundu”

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermerden sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.06 m., genişlik: 0.34 m., kalınlık: 0.30 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Sunak Zeus Bronton’a hububatın verimli olması için sunulmuştur.

Bilecik Başköy köyünde bulunan sunu yazıtı Zeus Bronton Karpodotes içindir. Sunak üzerinde şöyle yazmaktadır⁽¹⁹⁰⁾:

---

(190) S.Şahin, a.g.e., s.211a-212a, Nr.1084.

	[Διί] Βροντωντ[ι]	“[Zeus] Bronton
2	καρποδοτή	Karpodotes’e
	Μαρκιανός	Aphareus oğlu
4	᾿Αφαρέως ὑπέ[ρ]	Marcianus kendi
	τε ἑαυτοῦ καὶ τω[ν]	ve ailesinin selameti
6	ἰδίων κατὰ ἐπ[ι]-	için, tanrısal emre
	ταγήν ἀνέστ[ησεν]	uyarak şükran borcunu
8	εὐχαριστ[ηριον]	sundu”

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.30 m., genişlik: 0.38 m., kalınlık: 0.33 m., hece yüksekliği: 0.03-0.035 m.

Phrygia’lı Fırtına Tanrısı Zeus Bronton aslında bereket tanrısı olduğu için, kendisine sık sık adak sunulmuştur.

Gölpazarı Yumaklı köyünde bulunan mermerden sunak Zeus Bronton, Karpodotes ve Eucharistos için adanmıştır. Yazıt şöyledir⁽¹⁹¹⁾:

---

(191) S.Şahin, a.g.e., s.211b-212b, Nr.1085.

	Ἄγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντωπι καὶ Διὶ Καρ-	Zeus Bronton ve Zeus
	ποδότῃ καὶ Διὶ Εὐ-	Karpodotes ve Zeus
4	χαρίστῳ Αὐρήλι-	Eucharistos’a sunağı
	ος Ἀσκληπιόδοτος	(üzerindeki) büst ile
6	καὶ Αὐρήλιος Πατρο-	birlikte (biz) Aurelius
	κλιανός καὶ Αὐρηλί-	Asklepiodotos ve Aure-
8	α φλαβία καὶ Αὐρηλία	lius Patroklianos ve
	Ἀριστεΐνη μετὰ τῶ[ν]	Aurelia Flavia ve Aure-
10	ἰδίων πάντων τὸν	lia Aristeine tüm aile
	βωμὸν σὺν τῇ προ-	fertlerimizle beraber
12	τομῇ εὐχῆς χάριν τῶ	adak dolayısıyla
	θεῶ ἀνεστήσαμεν	Tanrı’ya sunduk”

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermerden sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.03 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.35 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Bronton, Karpodotes, Bennios, Agathios v.b. şekillerde çağrılan bu Zeus, aslında tek ve aynı tanrıdır. Sunu yazıtında her üçü için bir tanrı büstü yapılmış ve satır 12/13’de τῶ θεῶ tanrı kelimesi tekil kullanılmıştır.

Bilecik Kurtköy’de bulunan sunak Zeus Bronton içindir.
Mermerden sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁹³⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντω[ντι]	Zeus Bronton’a
	ὑπὲρ τῆς κώ-	(sunağı) köy ve
4	μης καὶ τῶν	gençlerin (sağlık
	νεανίσκων	ve selameti) için
6	Δημοσθένης	Kratynon (?) oğlu
	Ἀριστοτέλους	Aristoteles’in oğlu
8	Κρατύωνος (?)	Demosthenes (dikti)”

Sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.83 m., genişlik: 0.49 m., kalınlık: 0.42 m., hece
yüksekliği: 0.03 m.

Söğüt Yakacık (Esri) köyünde bulunan, Zeus Bronton için
adanan sunakta şöyle yazmaktadır⁽¹⁹⁴⁾.

---

(192) S.Şahin, a.g.e., s.211b-212b, Nr.1085.

(193) A.Körte, “Kleinasiatiscche Studien V”, AM, XXIV (1899), s.442, Nr.37;
S.Şahin, a.g.e., s.213a-214a, Nr.1086.

(194) G.Mendel, a.g.m., s.411, Nr.103; S.Şahin, a.g.e., s.213b-214b, Nr.1087.

	᾽Αγαθῆ̃ τύχη̃·	“Uğurlu olsun;
2	Δι̃ Βροντωντι̃ ὑπ̃ερ	Zeus Bronton’a sunağı
	τοῦ̃ πατρ̃ος̃ Εὐελ-	babaları Euelpistos’un
4	πίστου̃ τὸν̃ βωμὸν	hayrına Euelpistos ve
	ἀνέστησαν̃ Εὐέλπ-	Tryphon ve Markellina
6	ιστος̃ καὶ̃ τρύφων	ve Eupatereia anneleri
	καὶ̃ μαρκελλείνα	Basse ile birlikte
8	καὶ̃ Εὐπατερεία̃ σὺν	adak olarak diktiler”
	τῆ̃ μητρ̃ι̃ βάσση̃ εὐχῆ̃ς	
10	χάριν	

Sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.65 m., genişlik: 0.43 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Söğüt Koyunlu köyünde bulunan Zeus Bronton, Zoilos ve Apsas için adanan sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁹⁵⁾:

	᾽Αγαθῆ̃ τύχη̃·	“Uğurlu olsun;
2	Δι̃ Βροντωντι̃,	Zeus Bronton’a,
	Ζοῖλω̃ καὶ̃ ᾽Αψάδι	Zoilos’a ve Apsas’a

(195) G.Mendel, a.g.m., s.413, Nr.106; S.Şahin, a.g.e., s.215a-216a, Nr.1088.

4	τρύφων καὶ ὁ ἀδελφὸς βωμὸν ἀνέστησαν	sunagi Tryphon ve kardeşleri kendilerinin ve
6	ὑπὲρ αὐτῶν [καὶ τῶν] ἰδίων πάν[των]	tüm aile fertlerinin selameti için adet
8	εὐ[χην]	olarak diktiler”

Roma imparatorluk çağına ait olan sunak bugün kayıptır.

Bilecik Süleymaniye köyünde bulunan yazıt Zeus Bronton'a adanmıştır. Mermer sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁹⁶⁾.

	Ἀγαθῆς τύχης·	“Uğurlu olsun;
2	Διῖ Βροντωντι	Zeus Bronton'a
	Ῥούφου Ἡρακλίδου	Heraklides oğlu
4	καὶ Ποπλιανὸς	Rufus ve Poplianus oğlu
	Ποπλιανὸς	Poplianus oğlu
6	νοῦ Διῖ Βροντωντι	anus adağı Zeus
	εὐχίην	Bront(on)'a sundu”

M.S.2.yüzyıla tarihlendirilen sunak ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.60 m., genişlik: 0.58 m., kalınlık: 0.40 m., hece yüksekliği: 0.04 m.

(196) S.Şahin, a.g.e., s.221a-222a, Nr.1089.

Köşe akroterli profilin üstüne bir Zeus büstü işlenmiştir. Tanrının sağ eli göğüs üzerinde durmakta olup, baş kısmı kopuktur. Sunağın sol üst gövde kısmında yine bir Zeus büstü tasvir edilmiştir. Bunun sağında Zeus'un attributu olan kartal resmi yer almaktadır⁽¹⁹⁷⁾.

Söğüt İnhisar köyünde bulunan, Zeus Bronton için adanan sunakta şöyle yazmaktadır⁽¹⁹⁸⁾:

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	θεόδοτος	Diophones oğlu
	Διοφάνους	Theodotos
4	καὶ Ἀμμιάς καὶ φιλήτη	ve Ammias ve Hipparchos
	Ἰπάρχου κατὰ εὐχὴν	kızı Philete söz verdikleri
6	ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν	adağı kendilerinin ve tüm
	ἰδίων πάντων Διὶ βρον-	aile fertlerinin sağlık
8	τωντι εὐχὴν	ve selameti için Zeus
		Bronton'a (sundular)”

Roma imparatorluk çağı, olasılıkla M.S.1.yüzyıla tarihlendirilen sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.81 m., genişlik: 0.41 m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

(197) S.Şahin, a.g.e., s.221a-222a, Nr.1089.

(198) A.Körte, a.g.m., s.446, Nr.44; S.Şahin, a.g.e., s.221b-222b, Nr.1090.

Bilecik Çırağan-Damları mevkiinde bulunan Zeus Bronton için adanan sunakta şunlar yazmaktadır⁽¹⁹⁹⁾:

	᾽Αγαθῆ̃ τύχη̃·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντωντι Βάσ-	Zeus Bronton’a (sunağı)
	σος εἰρεῦς ὑπὲρ αὐ-	rahip Bassas kendi ve
4	τοῦ καὶ των ἰδίων	yakınlarının selameti için
	ἀνέστεσεν	dikti”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen sütun şeklinde mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.26 Çap (yukarıda): 0.24; (aşağıda): 0.35 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Bilecik Çırağan-Damları mevkiinde bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtı şöyledir⁽²⁰⁰⁾:

	᾽Αγαθῆ̃ τύχη̃·	“Uğurlu olsun;
	Διὶ Βροντωντι[ι]	Zeus Bronton’a
	[Δ]ημῶς Μαρα-	Marathon oğlu
	[θ]ωνος ὑπ[ε]-	Demas kendi ve

---

(199) S.Şahin, a.g.e., s.223a-224a, Nr.1091.

(200) S.Şahin, a.g.e., s.223b-224b, Nr.1092.

[ρ ἑαυτ]οῦ καί	yakınlarının
[των ἰ]δίων	selameti için
[ἀνέ]στησεν	(sunağı) dikti”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen sunakta tanrının büstü resmedilmiştir. Alt yandan kırık olan mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.20 m., genişlik: 0.26 m., kalınlık: 0.31 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Bilecik Kızıl-Damlar’da bulunan, kopyası I.Miliopulas tarafından yapılan ve S.Şahin tarafından yeniden incelenen yazıt şöyledir⁽²⁰¹⁾.

	Ἀγαθῆ τύχη	“Uğurlu olsun;
2	Μαραθων-	Marathon’a
	ι καὶ Βάσα	ve Basa’ya (ve)
4	ἀνέστησα	Zeus Bronton’a
	Διεί <B>ροντ-	sunağı ...
6	ᾤτι τὸν βω-	(ben) Marathon
	[μ]ὸν....	..... diktim”
8	Μαραθ[ῶ]ν	
	Η[	

(201) S.Şahin, a.g.e., s.225a-226a, Nr.1093.

Marathon ve Basa sunucunun, olasılıkla ölmüş bulunan baba ve annesidir. Adak Zeus ile birlikte bunlara da sunulmaktadır.

Bilecik Akcaşehir köyünde bulunan Zeus Bronton ve Diomedes için sunulan yazıt şöyledir⁽²⁰²⁾.

	Χ<ρ>ῆστος	“Diomedes oğlu
2	Διομήδο-	Ch<r>estos
	υ Δι̅ Βρον-	Zeus Boron-
4	τῶτι, Δι-	ton'a (ve)
	ομήδη	Diomedes'e
6	[α]νέστη-	sunacağı tanrısal
	[σ]εν τὸν β-	emir uyarınca
8	ωμόν κα-	dikti”
	τὰ ἐπιταγ-	
10	[ῆν]	

Taşın buluntu yeri Akcaşehir, Kızıl-Damlar'ın güneydoğusuna düşmektedir.

Göynük Kilciler'de bulunan mermer sunak Zeus Bronton için adanmıştır. Yazıt şöyledir⁽²⁰³⁾:

---

(202) H.v.Prott, “Funde (Bithynien)”, *AM*, XXVII (1902), s.268, Nr.2; S.Şahin, a.g.e., s.225b-226b, Nr.1094.

(203) S.Şahin, a.g.e., s.227a-228a, Nr.1095.

Ἐλενος Παπίου	“Papius oğlu
Διὲ Βροντον	Helenos adağı
τῶτι εὐχῆν	Zeus Bronton’a
	(sundu)”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.67 m., genişlik: 0.27 m., kalınlık: 0.25 m., hece yüksekliği: 0.02 m.

Bilecik Başköy’de bulunan, Zeus Bronton için sunulan yazıtta şunlar yazmaktadır⁽²⁰⁴⁾:

Διὲ Βροντωντι	κατὰ ἐπιταγήν	ἀνέθηκαν	“Zeus Bronton’a (sunağı),
Ἀσκλάς	κὲ Μάρκος	οἱ Νικάδου	tanrısıl buyruk uyarınca
			Nikadas’ın oğulları
			Asklas ve Marcus diktiler”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.90 m., genişlik: 0.38 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

(204) S.Şahin, a.g.e., s.227b-228b, Nr.1096.

Bilecik Kurtköy’de bulunan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²⁰⁵⁾:

	[Ἀ]γαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Δὶ Βροντ[ω]ντ[ι κατ’]	Zeus Bronton’a
	ἐπιτ[α]γῆ[ν ὑπὲρ]	tanrısal buyruk uyarınca
4	[ἑαυτ]οῦ [καὶ τω]–	[sunağı Filanca] kendi
	ν ἰδίων[	ve yakınlarının selameti
	.....	için [sundu]”

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.77 m., genişlik: 0.49 m., kalınlık: 0.35 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Bilecik Kurtköy’de bulunan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtı şöyledir⁽²⁰⁶⁾:

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	[Δ]ὶ Βροντωντ[ι]	Zeus Bronton’a
	[Γά]ειος Μάρκο[υ]	(sunağı) kendi
4	[ὑ]πὲρ ἑαυτοῦ κα[ὶ]	ve yakınlarının

(205) A.Körte, a.g.m., s.442, Nr.36; S.Şahin, a.g.e., s.229a-230a, Nr.1097.

(206) A.Körte, a.g.m., s.441, Nr.35; S.Şahin, a.g.e., s.229b-230b, Nr.1098.

	[τ]ων εἰδίων κα[τ]	selameti için
6	[ἐ]πιτ[α]γήν ἀνέσ-	tanrısal buyruğa
	[τ]ησαν	uyarak Marcus oğlu
		[Ga]eius dikti”

M.S.2. ya da 3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1 m., genişlik: 0.63 m., kalınlık: 0.63 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Sögüt Katlıç köyünde bulunan Zeus Bronton için adanan yazıt şöyledir⁽²⁰⁷⁾.

	.....	
	[ ]α ἀνέσ-	“[Filanca] tan-
2	[τησε]ν κατὰ	rısal buyruk
	[ἐπιτα]γήν Δῆ Β-	uyarınca Zeus
4	[ροντ]ω[ντι]	Bronton’a [sunağı]
	[εὐχίην]	dikti”

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.66 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

(207) S.Şahin, a.g.e., s.231a-232a, Nr.1099.

Söğüt İnhisar'da bulunan, Zeus Bronton için adanan yazıt şöyledir⁽²⁰⁸⁾:

	[Ἀγαθῆ τύχη]	“[Uğurlu olsun;]
2	[ο δείνα...]	[Filanca],
	εἶνη Χρή[στου]	hayat arkadaşı
4	συννεύν[ω]	Chrestos kızı
	ὑπὲρ ἑαυτοῦ	...eine'ye,
6	καὶ τῶν ἰδί-	kendi selameti için
	ων πάντω[v]	Zeus Bronton'a
8	Διὶ Βροντῶ[v]-	(sunağı adadı)”
	τι	

M.S.1.-2.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1 m., genişlik: 0.29 m., kalınlık: 0.24 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Adak aynı zamanda sunucunun eşi içinde yapılmaktadır.

---

(208) S.Şahin, a.g.e., s.231b-232b, Nr.1100.

Söğüt Tarpak'ta bulunan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁰⁹⁾:

....	“... ”
]ωνα ος σὺ-	[Filanca]
.....	eşi ... Nysiane
2 νυγαμετῆ̃ ΤΟΥΜΚΑ?	ve çocuğu P.Aur(elia)
Νυσιανῆ̃ καὶ τέκνω̃	Papiane ile birlikte
4 Π. Αὐρ. Παπιανῆ̃ Δι-	adağı Zeus Bronton'a
ἰ Βροντωντι̃ ἐξ̃ ἄρ-	tanrısal kudreti dola-
6 ετῆ̃ς παῖς̃ κορνηλ[ι]-	yısıyla Cornelianus'un
ανοῦ̃ εὐχῆ̃ν	oğlu (sundu)”

Kalker taşından sunak M.S.3.-4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.57 m., genişlik: 0.31 m., kalınlık: 0.28 m., hece yüksekliği: 0.01-0.025 m.

Bilecik Başköy'de bulunan Zeus Bronton için bir sunu yazıtından parçada şöyle yazmaktadır⁽²¹⁰⁾:

---

(209) S.Şahin, a.g.e., s.233a-234a, Nr.1101.

(210) S.Şahin, a.g.e., s.233b-234b, Nr.1102.

	.....	
	Δ]ι̇ Βρ[οντωντι και̇	“.... Zeus Br[onton’a ve]
2	]οιω̇ και̇	[Filancaya, adağı]
	]ἀνε̇θη̇[κεν	[Filanca]
4	]τω̇κρα̇[	sundu”
	]ΥΛΙΑ̇[	
	.....	.....

Mermer sunaktan parçanın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.72 m., genişlik: 0.38 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Bilecik Başköy’de bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²¹¹⁾:

	[Δ]ι̇ Βροντωντι̇ Ἀσ-	“Zeus Bronton’a As-
2	[κ]άνιος̇ και̇ Μάρκο[ς]	kanios ve Marcus
	[και̇ Ἀ]ρι<σ>ταίνετος̇ [και̇]	ve Aristainetos ve
4	[ ]ιο̇ς̇ [	[Filanca kimseler]
	[ ]ο̇ς̇ κ[αι̇	[sunağı adadılar]”
	.....	

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

---

(211) S.Şahin, a.g.e., s.235a-236a, Nr.1103.

Yükseklik: 0.60 m., genişlik: 0.34 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Söğüt Esriköy’de bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²¹²⁾:

.....	
[Δι̇ Βροντωντι]	“[Filanca kimseler]
2 τῶ Μειλη[σίῳ καὶ τῶ]?	Milesios’a ? ve
Ἀπελλιναρ<ί>ῶ ? τὸν	Apellinar<i>os’a ?
4 βωμὸν ἀνέστησαν	ilişkin [Zeus Bronton’a]
εὐχῆς χάριν	sunagı adakları dolayısıyla diktiler”

Küçük sunak bugün kayıptır.

Göynük Yukarı Kınık köyünde bulunan zeus Bronton, Nestor ve Chresion için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²¹³⁾:

Δι̇ Βροντωντι	“Zeus Bronton’a
2 Ἀρχέλας κὲ	Nestor ve Chresion’a
κλήμης Νέστ-	adağı Klemes ve
4 ορι κὲ Χρησίῳ	Archelas sundular”

(212) G.Mendel, a.g.m., s.411, Nr.104; S.Şahin, a.g.e., s.235b-236b-238a, Nr.1104.

(213) S.Şahin, a.g.e., s.237b-238b, Nr.1105

ἰς εὐχὴν ἀνέ-
6 στησαν

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.12 m., genişlik: 0.28 m., kalınlık: 0.24 m., hece yüksekliği: 0.028 m.

Gölpazarı Bolatlı köyünde bulunan Zeus Dimenenos için sunulan adak stelinde şöyle yazmaktadır⁽²¹⁴⁾:

	Διὲ Διμενηνῶ Σωσικρά- 2 τῆς Δάδεως περὶ τ' ἑαυτοῦ κ[αὶ τῶ]ν ἰδίων εὐχὴν ἀνέθ[η] 4 [κεν]	“Zeus Dimenenos’a adağı Dadis oğlu Sosikrater kendisi ve yakınları selameti için sundu”
--	--	--

Kabartmada Zeus bir taht üzerinde oturur durumda canlandırılmıştır. Sağ elini yan tarafta duran bir sunağa doğru uzatmakta, sol eliyle ise olasılıkla asasını tutmaktadır. tanrının epithetonu Διμενηνοσ̄ olasılıkla etnik kökenlidir⁽²¹⁵⁾.

Ölçüler şöyledir:

Yükseklik: 0.90 m., genişlik: 0.50 m., kalınlık: 0.37 m., hece yüksekliği: 0.015 m.

---

(214) S.Şahin, a.g.e., s.238a-240a, Nr.1110.

(215) S.Şahin, a.g.e., s.239a-240a, Nr.1110.

Gölpazarı Aktaş köyünde bulunan zeus Epouranios için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²¹⁶⁾:

	Ἀριστοκράτης	“Aristokrates
2	καὶ Ἀπολλόθε-	ve Apollothe-
	μις ὁ Ἀριστοκρ-	mis, Aristokra-
4	άτου Διὸς Ἐπου-	tes’in oğulları
	ρανίου ἀνέστη-	(sunağı) Zeus
6	σαν	Epouranios’a
		adadılar”

M.S.4.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.81 m., genişlik: 0.35 m., kalınlık: 0.29 m., hece yüksekliği: 0.02 m.

Gölpazarı Aktaş köyünde bulunan Zeus Epouranios için adanan sunu yazıtı şöyledir⁽²¹⁷⁾:

	Διὸς	“Zeus
2	Ἐπουρανίου	Epouranios’a
	κατὰ ἐπιτα-	tanrısal buyruk
4	γήν	uyarınca (sunuldu)”

(216) S.Şahin, a.g.e., s.241a-242a, Nr.1114.

(217) S.Şahin, a.g.e., s.243a-244a, Nr.1115.

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen sunu yazıtının ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.76 m., genişlik: 0.43 m., kalınlık: 0.43 m., hece yüksekliği: 0.04 m.

Bu köyün çevresinde ele geçen sunu yazıtlarının çokluğu, antik devirde burada önemli bir tapınağın bulunduğu ve bu tapınakta özellikle Zeus kültüne tapınıldığına işaret etmektedir⁽²¹⁸⁾.

Göynük Narzanlar köyünde bulunan Zeus Okkonenos için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²¹⁹⁾.

	Διὶ Ὀκκονηνῶ	“Zeus Okkonenos’a
2	εὐχὴν	adağı
	ὑπὲρ τῆς τῶν	efendilerinin
4	δεσποτῶν	sağlığı için
	σωτηρίας	Zmaragdos ve Kinnamos
6	Ζμάραγδος καὶ	(sundular)”
	κίνναμος	

M.S.2.-3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.24 m., genişlik: 0.30 m., kalınlık: 0.30 m., hece yüksekliği: 0.02-0.025 m.

(218) S.Şahin, a.g.e., s.70-71.

(219) S.Şahin, a.g.e., s.243b-244b, Nr.1118.

Gölpazarı Nasuflar köyünde bulunan Zeus Okkonenos için sunulan yazıtta şöyle yazmaktadır⁽²²⁰⁾:

	Ἄγαθῆι τύχηι ·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Ὀκκονη- νῳ εὐχῆν	Zeus Okkonenos’a adağı Phoinix’in
4	Ἄσκληπιόδο- τος καὶ Ἀπολ-	oğulları Asklepio- dotos ve Apolli-
6	[λ]ινάριος οἱ φοίνικος	narios (sundular)”

M.S.2.yüzyıla tarihlendirilen kalker taşından sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.61 m., genişlik: 0.27 m., kalınlık: 0.27 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Osmaneli Soğucakpınar’da bulunan Zeus Pantokrator için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²²¹⁾:

---

(220) S.Şahin, a.g.e., s.245a-246a, Nr.1119.

(221) S.Şahin, a.g.e., s.245b-246b, Nr.1121.

	Ἐὐχὴ τὴν	“Uğurlu olsun;
2	[Δι]παντοκράτορι Αὐ[ρ.]	[Zeus] Pantokrator’a Aur.
	[Ἀσκ]ληπιόδοτος καὶ Αὐ[ρ.]	[Ask]lepiodotos ve Aur.
4	[ ]ιηρος οἱ ἀδελφοὶ Ε!	[ ]eros kardeşler .....
	[ἐδ]ωρησαν· οἱ ἀδελφ[οὶ]	..... armağan ettiler;
6	[Μενε]σθεοὺς Ῥούφος	[Mene]theus Rufus
	[Ἀρι]στένετος (?) ΕΙ.Ε	[? Ari]stenetos .....
8	[ ]νοος ΟΣΛ. Σ	kardeşler .....
	[ ]...[	

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik. 0.62 m., genişlik: 0.40 m., kalınlık: 0.35 m., hece yüksekliği: 0.02-0.028 m.

Göynük Narzanlar köyünde bulunan Zeus Patroos için adanan sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²²²⁾:

	Ἐὐχὴ τὴν	“Uğurlu olsun;
2	Στρατόνικος	Symmachos oğlu
	Συμμάχου	Stratonikos
4	Διὶ Πατρώωι	adağı
	εὐχὴν	Zeus Patroos’a
		(sundu)”

(222) S.Şahin, a.g.e., s.247a-248a, Nr.1123.

M.S.3.-4.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

	Διὶ Πιθη[ ] Λίνος	“Zeus Pithe[ ]’a (sunağı)
2	Διοκλέος σὺν τοῖς τέκνοις Μάρκου	Diokles oğlu Linos çocukları Marcus
4	καὶ Σεκούνδου κατὰ ἐπιταγὴν ἀνέ	ve Secundus ile birlikte tanrısal
6	θηκαν	buyruğa uyarak dikti”

M.S.2.-3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: (yak.) 0.68 m., genişlik: 0.43 m., hece yüksekliği: 0.03-0.035 m.

Buluntu yerinin yakın çevresinde Πιθηκᾶς adını taşıyan ve bugünkü Bozüyük ilçesinin yerinde bulunan antik bir yerleşme yeri bilindiğini söyleyen Sencer Şahin, epithetonun tamamlanması için Πιθη[κ]ᾶ önermektedir⁽²²⁴⁾.

---

(223) S.Şahin, a.g.e., s.247b-248b, Nr.1125.

(224) S.Şahin, a.g.e., s.247b-248b, Nr.1125.

Gölpazarı Keskin köyünde bulunan Zeus Sabazios için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²²⁵⁾:

	Δι̅ Σαουαζίϕ	“Zeus Sabazios’a
2	καὶ δήμῳ Συλλαν- τ η ν π ν	ve Syllantenoī Demos’una (Halkına);
4	ἔτους ς’ Ἄδρι- ανοῦ καίσαρ-	(İmparator) Kayser Augustus Hadrian’ın
6	ος Σεβαστοῦ	6.(hükümdarlık) yılı”

M.S.122-123 yıllarına tarihlendirilen kalker taşından sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.77 m., genişlik: 0.35 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Göynük Beyyayla köyünde bulunan Zeus Sarnendenos için sunu yazıtı şöyledir⁽²²⁶⁾:

	Ἐγαθῆ̅ τύχη̅	“Uğurlu olsun;
2	Δι̅ Σαρνευδηνη̅ εὐχῆ̅ν ὑπὲρ τοῦ	Zeus Sarnendenos’a adağı, patronum
4	πάτρωνός μου	seçkinlerde L.

(225) S.Şahin, a.g.e., s.249a-250a, Nr.1127.

(226) S.Şahin, a.g.e., s.249b-250b, Nr.1128.

	Λ.Κλ.Πακοριανοῦ	Cl. Pacorianus
6	Εὐπατορος τοῦ κρατίστου κλαύ-	Eupator için ber Cladius
8	διος Εὐδοσ	Euodus (sundum)”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.75 m., genişlik: 0.36 m., kalınlık: 0.36 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

Gölapazarı Bolatlı-Hamidiye’de bulunan Zeus Sebastos için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²²⁷⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	ἔτους εἰ-	(imparator) Kayser
	τραϊανοῦ Ἀδρια-	Augustus Traian Hadri-
4	νοῦ καίσαρο<ς> Σεβαστοῦ	an’ın 15.(hükümdarlık)
	Λη ν ριος Διομ[ή]-	yılında Demos’un rahibi
6	δους ἱερε[ῦ]ς τοῦ	Diomedes oğlu Leandrios
	δήμου Διὶ Σεβαστῶ	sunacı Zeus Sebastos’a
8	κατὰ εὐχὴν, ὅπου ε-	üzerindeki (tanrı) büstü
	κέλευσεν, ἀνέστησ[εν]	ile birlikte, (Tanrının)

(227) S.Şahin, a.g.e., s.251b-252b, Nr.1129.

10	τὸν βωμὸν σ[ὺν] τ[ῷ] {ανδρι} ἀνδριάντι ἐ-	istediği yerde, masrafını kendi cebinden karşılayarak
12	κ τῶν ἰδίων	adak olarak dikti”

M.S.131 yılına ait olan mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.35 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.43 m., hece yüksekliği: 0.02-0.025 m.

ἱερεὺς τοῦ δήμου: Bu rahip olasılıkla Kayser kültüne ve devletin resmen kabul etmiş olduğu tanrıların kültlerine bakmakla görevli idi ve Kayser kültü Nikaia’da ve yazıtın buluntu yerinden anlaşıldığına göre kentin taşra bölgelerinde de özen ve tapınım görmekteydi⁽²²⁸⁾.

Gölpazarı Akçapınar köyünde bulunan Zeus Syngenikos için adanan sunu yazıtı şöyledir⁽²²⁹⁾:

	τίτος φλάβι-	“Titus Flavius
2	ος κασιανός	Casianus
	Διὶ συγγενι-	Zeus Syngenikos’a
4	κτῷ εὐχὴν·	adağı (sundu);
	ἔτους ηἰ’	18.yıl”

(228) S.Şahin, a.g.e., s.251b-252b, Nr.1129.

(229) S.Şahin, a.g.e., s.255b-256b, Nr.1130.

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.89 m., genişlik: 0.37 m., kalınlık: 0.34 m., hece yüksekliği: 0.03-0.035 m.

Sunucu adağı, kült tapınımına ailesinin özel yaşamından geleneksel olarak özen gösterilmiş bir Zeus'a adamaktadır⁽²³⁰⁾.

Söğüt Çaltı'da bulunan Zeus Sater için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²³¹⁾:

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Π. Πουστούμιος φιλίσ- κος ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ	P.Postumius Filis- cus kendi ve yakın-
4	καὶ τῶν ἰδίων πάντω- ν καὶ Π. Πουστουμίου	larının, patronu P.Postumius Severianus
6	Σεουηρεανοῦ Ἀπολλόθεμι τοῦ ἰδίου πάτρωνος ὀλοκλη-	Apollothemis'in sağlık ve selametleri ve bunun sürekk-
8	ρίας καὶ διαμονῆς Διὶ Σωτήρι εὐχῆν	liliği için Zeus Soter'e adağı (sundu)”

Körte tarafından⁽²³²⁾ M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

(230) S.Şahin, a.g.e., s.256b, Nr.1130.

(231) A.Körte, a.g.m., s.444, Nr.40; S.Şahin, a.g.e., s.257a-258a, Nr.1131.

(232) Körte, a.g.m., s.444, Nr.40.

Yükseklik: 1.05 m., genişlik: 0.66 m., hece yüksekliği: 0.02 m.
Gölpazarı Dereboğaz (Yukarıboğaz) köyünde bulunan Zeus
Soter için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²³³⁾:

Διὶ	“Zeus
Σωτήρι	Soter’e”

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri
şöyledir:

Yükseklik: 0.92 m., genişlik: 0.33 m., kalınlık: 0,37 m., hece
yüksekliği: 0.035 m.

Geyve Örencik’te bulunan Zeus için sunu epigramı
şöyledir⁽²³⁴⁾:

	[Ἀγα]θῆ [τύ]χ[ῆ]	“Uğurlu olsun;
2	Ζηνὶ θεῶν βα-	tanrıların kralı
	σιλῆϊ κα[θ]εῖ-	Zeus’a sunağı
4	δρυσε βωμὸν	hatip (?) Euan-
	ὁ ῥή[τωρ ?] Εὐάν-	dros adadı .....
6	δρος δη[.]ονο-	.....”

---

(233) S.Şahin, a.g.e., s.257b-258b, Nr.1132.

(234) G.Mendel, a.g.m., s.417, Nr.117.

ς ὠλβισεν αὐτοῦ
8 . ο[ ]ανι
η[ ]ος ἱερο[
10 χαρ[ ]ουσαπρο[
π[ ]π[ ]ιαν[
12 πα[
πα[
.....

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.40 m., genişlik: 0.51 m., hece yüksekliği: 0.035 m.

Bilecik Demirköy’de bulunan, Zeus için bir sunu yazıtından parçada şunlar yazmaktadır⁽²³⁵⁾:

ᾠνεϊκητος Δ[ιὸς
εὐχὴν ἀνέ[θηκεν]

“Aneiketos Z[eus] ‘a]
adağı sundu”

M.S.2.yüzyıla tarihlendirilen adet stelinin ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.01 m., genişlik: 0.32 m., kalınlık: 0.23 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

---

(235) S.Şahin, a.g.e., s.263a-264a, Nr.1151.

Stelin alınlık kısmında iki at tarafından çekilen bir yarış arabası ve üzerinde bir yarışmacı görülmektedir. Bunun altındaki kabartmada bir kurban sahnesi canlandırılmıştır. Elllerinde çeşitli kült eşyaları tutan iki rahip arasında bir sunak ve bunun da üzerinde bir koç başı görülmektedir. Sunağın önünde bir kraker durmaktadır. Yazıt, kabartmaların altında stele ekli ayaklık kısmında durmaktadır⁽²³⁶⁾.

Pazaryeri-Fıranlar'da bulunan köşekroterli ve profilli mermer sunakta şöyle yazmaktadır⁽²³⁷⁾:

᾿Αγαθῆι τύχηι ὑπὲρ τοῦ κυρίου Αὐτο- κράτορος ᾿Αντωνεῖνου νίκης καὶ εἰς αἶψα διαμονῆς καὶ ὑπὲρ τῆς κόμης καὶ τῶν κατὰ ἔτος καρπῶν τοῦ Δία κοσμιανὸς καθιερώ- σας ἀνέθηκεν	“Uğurlu olsun; efendimiz impa- tor Antoninus’un muzafferiyeti ve ebedi kalması ve köyün ve yıllık hububatın selameti için Zeus’u Kosmianus adayarak dikti”
--	--

---

(236) S.Şahin, a.g.e., s.263a-264a, Nr.1151.

(237) S.Şahin, a.g.e., Kısım II, 2, s.269b-270b, Nr.1502.

S.Şahin'e göre⁽²³⁸⁾ yazıt olasılıkla Caracalla'nın tek başına imparatorluk yaptığı yıllara (M.S.212-217) aittir.

Yazaryeri'nin Ahmetler köyünde bulunan, 1971 yılında Bursa Müzesine (Müze, env.2550) taşınan profilli mermer sunakta Zeus Bennius için şunlar yazmaktadır⁽²³⁹⁾:

Ἀγαθῆ , τύχη·
2 Διὶ Βεννίῳ ὑπὲρ σωτηρίας
των αὐτοκρατόρων , ἔτους
4 ιη' των κυρίων αὐτοκρα-
[τ]όρων Σεουήρου κὲ Ἀντωνεί-
6 [νου [κὲ] Γέτα] Σεβαστων, μη
[ν]ὸς Ἀρήου [ὑπὲρ σωτηρί]-
8 ας κὲ καρπων τῆς Προνοεί-
τω[ν] κόμης Χρῆστος Γλύ-
10 κωνος , γένους Χρήστου
Δαγι , τὸν βωμον κὲ τὸ ἐπ' αὐ-
12 τῷ ἀγάλμα ἀπειέρωσε,
τῆ κόμη δούς βουθυσίανς κὲ

---

(238) S.Şahin, a.g.e., s.269b-270b, Nr.1502.

(239) S.Şahin, "Zeus Bennios", Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Leiden, 1978, s.771-790; S.Şahin, a.g.e., s.273a-274a, Nr.1503.

- 14 τὰ πρὸς αὐτὰ κὲ μύρα κὲ στεφά-
νους, κὲ οἴνου μετρητάς ε΄
16 χαρισάμενος κὲ χάλκωμα
ἐκ τῶν ἰδίων τῇ κόμῃ μετρητοῦ
18 ἔνός χροῦν δύο· ἔσται μέντυ ἀνε-
ξοδίαστον κὲ ἀνυπόθηκον
20 το χάλκωμα· κωμαρχῶντος
κυντιανοῦ κὲ Μάρκου.

“Uğurlu olsun;

Zeus Bennios’a sunağı üzerindeki tanrı büstüyle birlikte Glykon oğlu (ve) Dagi soyundan Chrestos, efendilerimiz imparatorlar Augustus Severus ve Augustus Antoninus ve Augustus Geta’nın 18.yönetim yılında ve Areios ayında, imparatorların sağlık ve selameti için ve Pronnoeitai köyü hububatının (verimi) için adadı; köye ise bir kurbanlık öküz ve buna ilişkin şeyleri ve koku yağı ve çelenkler verdi; ayrıca 5 metretai (=197 litre) şarap ve bir metretes (yak.

46 litre) hacmince bir bakır kabı
kendi parasıyla (ödeyerek) köye
hediye etti;
bununla beraber bakır kab
satılmamalı ve ipoteye verilmemelidir.
Quintus ve Marcus (bu işler yapıldığında)
komarch idiler.”

M.S.210 yılının haziran sonu, temmuz başına tarihlendirilen
mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.52 m., genişlik: 0.43 m., kalınlık: 0.28 m., hece
yüksekliği: 0.02-0.027 m.

Pazaryeri Ahmetler’de bulunan Zeus Bronton için adanan
sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁴⁰⁾:

	Διὶ Βροντωντι Πύροϋ	“Zeus Bronton için
2	κὲ κύριλος οἱ Μάρκου κὲ	sunayı Marcus’un oğulları
	Ἀφοῦϋ Λικινίου ἀνέθη-	Pyrhos ve Kyrilos ve
4	καν	Licinius oğlu Aphous diktiler”

---

(240) S.Şahin, İzmir Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, II, 2, Bonn, 1982, s.275b-276b, Nr.1504.

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.11 m., genişlik: 0.47 m., kalınlık: 0.32 m., hece yüksekliği: 0.02 m.

Sencer Şahin sunağın üzerindeki çıkartmada bir erkek ve bir kadın büstü görüldüğünü ve bunların Zeus Bronton ve güneş tanrıçası olduğunu söylemektedir⁽²⁴¹⁾.

Küçükelmalı'da bulunan Zeus Olympos için adanan sunakta şöyle yazmaktadır⁽²⁴²⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη	“Uğurlu olsun;
2	Διὲ Ὀλυπίῳ	Zeus Oly(m)pios
	Ἀστραποποι	Astrapoioios’a
4	ᾧ	(adağı)
	περὶ σωτηρί-	kendilerinin ve
6	ας αὐτ-	köyün ve hububa-
	ων καὶ τῆς κ-	tın sağlık ve
8	ώμης καὶ τ-	selameti için
	ων καρπων	Ariston oğlu

(241) S.Şahin, a.g.e., s.275b-276b, Nr.1504.

(242) S.Şahin, a.g.e., s.277a-278a, Nr.1505.

10	Μέλων Ἀρίσ- τωνος καὶ	Melon ve [filan]- [canın oğlu] Timon
12	[T]ίμω [ν] [ἀνέθηκαν]	[sundular]” [sundular]”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.70 m., genişlik: 0.28 m., kalınlık: 0.31 m., hece yüksekliği: 0.02-0.03 m.

Pazaryeri Ahmetler köyünde bulunan bir sunu yazıtında şöyle yazmaktadır⁽²⁴³⁾:

	[A]γαθῆ τ[υχη] ὑπέρ]	“Uğurlu olsun;
2	σωτηρίας καρπῶ[ν] τὸν βωμὸν κατ[ὰ ἐ]-	hububatın selameti için [filanca tanrıya]
4	[π]ιταγὴν ἀνέθ[η]- [κ]...[.....	sunacağı, tanrısal buyruğa uyarak [filanca kim]- [se(ler)] dikti [(ler)]”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunak parçasının ölçüleri şöyledir:

(243) S.Şahin, a.g.e., s.277b-278b, Nr.1506.

Yükseklik: 0.43 m., genişlik: 0.41 m., kalınlık: 0.29 m., hece yüksekliği: 0.028-0.034 m.

S.Şahin bu sununun Zeus için yapıldığını, kah Bronton, kah Bennios ya da Agathios vb. isimlerle çağrılan ve bir bereket tanrısı olarak tapınım gören bu Zeus'un sık sık υπερ των καρπων adak sunulduğunu söylemektedir⁽²⁴⁴⁾.

Pazaryerinde bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁴⁵⁾:

	Ἄγαθῆ τύχη	“Uğurlu olsun;
2	Διῖ βροντωντι κατὰ ἐπιταγήν ἀνέθηκα	Zeus Bronton'a, tanrısal buyruğa uyarak (sunağı) ben
4	Λ.<? κ>ατίλιος Ἰουλιανός *	L <C>atilius lulianus diktim”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.67 m., genişlik: 0.39 m., kalınlık: 0.25 m.

Pazaryeri Kurşunlu'da bulunan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁴⁶⁾:

---

(244) S.Şahin, a.g.e., s.278b, Nr.1506.

(245) S.Şahin, a.g.e., s.279a-280a, Nr.1507.

(246) S.Şahin, a.g.e., s.279b-280b, Nr.1508.

	Ῥαγαθῆ] τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Δεὶ Βροντωντι Παῦ- λος καὶ φοῖβος ὁ ἄ-	Zeus Bronton’a sunağı, Paulos ve
4	δελφοὶ κατὰ κέλε- υσιν τοῦ θεοῦ φο[ί]-	Phoibos kardeşler Tanrı Phoibos (Apol-
6	βου ἐκ τῶν ἰδίω- ν τὸν βωμὸν ἀνέ-	lon)’un buyruğuna uya- rak kendi servetlerin-
8	στησαν μετὰ τῆς μητρὸς Ῥουφείνας	den, anneleri Rufina ile birlikte diktiler”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.40 m., genişlik: 0.47 m., kalınlık: 0.34 m.

Tanrı Phoibos Apollon, sunuculara olasılıkla rüyada görünmüştür ve Zeus Bronton’un kültü Güneş tanrısı ile ilişki içindedir⁽²⁴⁷⁾.

Pazaryeri Ahmetler köyünde bulunan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁴⁸⁾:

(247) Cumont, “Bronton”, RE III (1897), s.891; S.Şahin, a.g.e., s.279b-280b, Nr.1508.

(248) S.Şahin, a.g.e., s.281-282-283-284, Nr.1509.

	᾽Αγαθῆ τύ[χη]	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντωντι Απελλιναρίου	Apellinarios’un Zeus Bronton’u
4	κατὰ ἐπιταγὴν κουίνθιανός Π-	için (sunağı), tanrısal buyruğa
6	[ας]ικράτου ἀνέθ- [ηκ]εν	uyarak Pasikrates oğlu Quintianus dikti”

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.17 m., genişlik: 0.31 m., kalınlık: 0.25 m., hece yüksekliği: 0.022 m.

Pazaryerinde bulunan Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁴⁹⁾.

	[Αγα]θῆ [τύ]χη	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Βροντωντι Μειλησί[ου] ἱερέος	Rahip Milesios’un Zeus Bronton’una
4	Πασικ[ρ]άτης καὶ ᾽Ανίκητος κατὰ	(sunağı) Pasikrates ve Aniketos tanrısal

(249) S.Şahin, a.g.e., s.285a-286a, Nr.1510.

6	ἐπι[ι]ταγήν ἀνέθ[η]– κα[ν]	buyruğa uyarak adadılar”
---	-------------------------------	--------------------------

Roma imparatorluk çağına olasılıkla (M.S.3.yüzyıla) tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.70 m., genişlik: 0.40 m.

Pasikrates ve Aniketos sunularını, kültü Milesios isminde bir rahip tarafından yürütülen bir Zeus’a yapmaktadırlar⁽²⁵⁰⁾.

Pazaryeri çevresinde bulunan, şimdi Bursa Müzesinde (env.2533) olan, Zeus Bronton için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁵¹⁾.

	Ἀγαθῆι τύχη[ι]	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ βροντωντι βοων κατ’ ἐπιταγήν ἀνέ–	öküzlerin (?) Zeus Bronton’una
4	θηκαν Λικίννιος καὶ Παπᾶς οἱ Πα–	tanrısals buyruğa uyarak Papas’ın
6	Πᾶ καὶ Παπιανὸς Λευκίου	oğulları Papas ve Licinnius ve Leukios oğlu Papianos sundular”

(250) S.Şahin, a.g.e., s.286a, Nr.1510.

(251) S.Şahin, a.g.e., s.285b-286b, Nr.1511.

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.58 m., genişlik: 0.45 m., kalınlık: 0.40 m., hece yüksekliği: 0.036 m. çepeçevre köşe akroterli olan profilin üstüne iki katlı dört köşe bir çıkartma işlenmiştir. Bu çıkartmanın üst bölümünde hafifce derinleştirilmiş bir sahada iki adet öküz yanyana ve sağa doğru canlandırılmıştır. Bunun altında iki akroter arasında bir kartal, sol yukarıya çevirdiği gagasıyla bir çelenkle şekillendirilmiştir. Profilin sol yüzünde bir buğday başağı kabartması görülmektedir⁽²⁵²⁾. Sunak üzerinde tasvir edilen öküz ve kartal, Zeus Bronton'un çift hayvanlarının koruyucu tanrı özelliğini sembolize etmektedir.

Bilecik Kınık'ta bulunan Zeus Pantokrator için adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁵³⁾:

	Ἄγαθῆι τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Παντοκράτορι	Zeus Pantokrator için
	[κ]ατὰ καίλευσιν τοῦ θε[ε]-	(sunağı), tanrının buyruğuna
4	οῦ ἀν[ε]στησαν ἢ συνγέ- νια	uyarak (tüm) hısım-akraba sundular”

(252) S.Şahin, a.g.e., s.285b-286b, Nr.1511.

(253) S.Şahin, a.g.e., s.287b-288b, Nr.1512.

M.S.2.-3.yüzyıla tarihlendirilen Zeus Pantokrator için mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 1.15 m., genişlik: 0.42 m., kalınlık: 0.46 m., hece yüksekliği: 0.025 m.

Pantokrator sözcüğü bir attribut olup, her türlü dini inançta en yüce tutulan her tanrıya uyabilecek bir anlam içeriğine sahiptir⁽²⁵⁴⁾.

Pazaryerinde bulunan Zeus Pappoos'a adanan sunu yazıtında şunlar yazmaktadır⁽²⁵⁵⁾:

	[Ἀγαθῆ] τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Διὶ Παππόω κα-	Zeus Pappoos'a
	τὰ ἐπιταγὴν ο-	tanrısal buyruğa
4	[ι σ]υγγενίς ἀνέσ-	uyarak hısım ve
	τησαν ἱερῶν	akrabalar sundular
6	]τ Ν ΖΥ[	.....”
	]ος Ἀπολλ[	

.....

Mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.60 m., genişlik: 0.40 m., kalınlık: 0.26 m.

Nikaia kentinde bulunan yazıtlardan Zeus'un kültü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca bu kentteki Zeus için darbettirilen sikkelere de değinmek istiyoruz. Nikaia kentinde bulunan Zeus

---

(254) S.Şahin, a.g.e., s.290a, Nr.1512.

(255) S.Şahin, a.g.e., s.289b-290b, Nr.1513.

sikkelerinin sayısı oldukça çoktur⁽²⁵⁶⁾. Bu sikkeleri şöyle gruplandırabiliriz:

1. Zeus, oturmuş, cepheden görünmektedir⁽²⁵⁷⁾. Sağ elinde yıldırım ve asasını tutmakta, sikkenin etrafında oniki işareti gösteren resimler bulunmaktadır. Güneş ve ayın görüldüğü sikkede Zeus'un ayaklarının dibinde figürler vardır. Bunların birinin elinde bolluğun simgesi boynuz vardır ve diğeri de dümene dayanmaktadır.

2. Zeus yarı çıplak, sola dönük oturmuş, sağ elinde patera, sol eliyle de bir asaya dayanmaktadır⁽²⁵⁸⁾. Bu sikke Antoninus dönemine aittir. Marcus Aurelius dönemine ait iki sikkede⁽²⁵⁹⁾ yine Zeus tahtına yarı çıplak sola dönük oturmuş, sağ elinde patera, sol elinde asa vardır ve asaya dayanmaktadır ve üçüncü sikkede aynı tasvir vardır, farklı olarak Zeus'un ayaklarının dibinde bir kartal bulunmaktadır. Faustine'nin darbettirdiği bir sikkede yine ayaklarının dibinde bir

---

(256) RG 407,66, LXVIII, 1; RG 407,68, LXVIII,2; RG 415,131, LXIX, 30; RG 415,132; RG 415,133; LXX, 1; RG 415,136, LXX, 3; RG 423,196, LXXI, 26; RG 425,206, LXXII, 7; RG 425,207, LXII, 8; RG 429,236, LXXIII, 8; RG 430,250, LXXIII, 16; RG 431,253, LXXIII, 17; RG 431,254; RG 439,322, LXXV, 21; RG 444,362, LXXVI, 16; RG 448,398, LXXVII, 14; RG 449,406, LXXVII, 22; RG 450,407, LXXVII, 23; RG 450,408, LXXVII, 24; RG 450,409, LXXVII, 25; RG 462,499, LXXX, 9; RG 462,501, LXXX, 10; RG 472,581, LXXXII, 10; RG 482,661, LXXXIV, 3; RG 485,686, LXXXIV, 24; RG 492,735, LXXXV, 22; RG 494,753, LXXXV, 38; RG 494,754, LXXXV, 39; RG 496,765, LXXXVI, 8; RG 504,825, LXXXVII, 21.

(257) RG 407,68, LXVIII, 2.

(258) RG 407,66, LXVII, 1.

(259) RG 415,131, LXIX, 30; RG 415,132; RG 415,133, LXX, 1.

kartal tasviri bulunan aynı Zeus tiplemesi vardır⁽²⁶⁰⁾. Lucius Verus döneminde darbedilen bir sikkede⁽²⁶¹⁾, Comodus dönemine ait üç sikkede⁽²⁶²⁾, Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽²⁶³⁾, Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁶⁴⁾, Caracalla dönemine ait dört sikkede⁽²⁶⁵⁾, Geta dönemine ait iki sikkede⁽²⁶⁶⁾, Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁷⁾, Maximus dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁸⁾ Gordianus dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁹⁾, Philippus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷⁰⁾ aynı tasvir, ancak Zeus giyimli olarak tasvir edilmiştir. Gallus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷¹⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük tahtına oturmuş, sağ elinde patera tutmakta, sol eliyle de asasına dayanmaktadır. Gallienus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷²⁾ yine aynı tasvir vardır.

---

(260) RG 423,196, LXXI, 26.

(261) RG 425,207, LXXII, 8.

(262) RG 430,250, LXXIII, 16; RG 431,253, LXXIII, 17; RG 429,236, LXXIII, 8.

(263) RG 439,322, LXXV, 21.

(264) RG 444,362, LXXVI, 16.

(265) RG 448,398, LXXVII, 14; RG 449,406, LXXVII, 22; RG 450,407, LXXVII, 23; RG 450,408, LXXVII, 24.

(266) RG 462,499, LXXX, 9; RG 462,501, LXXX, 10.

(267) RG 472,581, LXXXII, 10.

(268) RG 482,661, LXXXIV, 3.

(269) RG 485,686, LXXXIV, 24.

(270) RG 492,735, LXXXV, 22.

(271) RG 496,765, LXXXVI, 8.

(272) RG 504,825, LXXXVII, 21.

a. Zeus ayakta, sola dönük, giyimli tasvir edilmiş ve sağ elinde patera tutmakta ve sol eliyle de esasına dayanmaktadır⁽²⁷³⁾. Bu sikke Lucius Verus dönemine aittir.

3. Zeus Serapis birlikte, ayakta tasvir edilmiştir⁽²⁷⁴⁾. Sunu yazıtlarına ve sikkelere bakarak Nikaia kentinde Zeus kültürünün yaygın olduğunu görmekteyiz.

8. MEN

Pazaryerinde bulunan, Men için sunu yazıtı şöyledir⁽²⁷⁵⁾:

	Ἄγαθῆ τ[ύχη]	“Uğurlu olsun;
2	θεῷ Μηνὶ Οὐ[ρανί]-	Tanrı Men U[ranios’a]
	φ ἡ κόμη κα[ὶ ὁ ἱ]-	köy ve rahip Tyllios
4	ερεὺς Τύλλιο[ς]	adağı sundular”
	εὐχῆν ἀν[έθηκαν]	

M.S.3.yüzyıla tarihlendirilen beyaz mermerden sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.92 m., genişlik: 0.26 m., kalınlık: 0.23 m., hece yüksekliği: 0.022 m.

(273) RG 425,206, LXXII, 7.

(274) RG 415,136, LXX, 3; RG 431,254; RG 450,409, LXXVII, 25; RG 494,753, LXXXV, 38; RG 494,754, LXXXV, 39.

(275) S.Şahin, a.g.e., s.291b-292b, Nr.1515.

Anadolu'ya özgü ay tanrısı için darbedilen iki sikke⁽²⁷⁶⁾ vardır. Antoninus Pius döneminde bastırılan (M.S.138-161) sikkede⁽²⁷⁷⁾ Men gerçek olmayan, kuyruğu yılan şeklinde bir atın üzerine oturmuş, Men'in başında yıldız gibi ışınlar vardır. Atın ön sol ayağı insan ayağı şeklinde, sağ ön bacağı insan kolu gibidir ve Asklepios'un yılanlı asasına dayanmaktadır. Men'in omuzlarında hilal şeklinde ay vardır ve sağ elinde bir taç tutmaktadır. Antoninus Gordianus (M.S.238-244) dönemine ait bir sikkede de⁽²⁷⁸⁾ Men-Ascanios yürümekte olan bir at üzerinde sağa dönük olarak tasvir edilmiştir. Men'in başında Phrygialılara özgü bir başlık vardır ve göğsünde hilal şeklinde eğik olarak duran ay vardır. Sağ elinde bir taç tutmaktadır. Atın insan bacağı şeklindeki sağ bacağı öndedir ve insan kolu gibi Asklepios'un asasını tutmaktadır. Atın kuyruğunun ucu yılan başı şeklindedir. Ayrıca kanatlı Nike tasviri de görünmektedir.

Phrygialı ay tanrısı Men'in tasvirlerini sikkeler üzerinde ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde, Tanrıyı şifa, sağlık tanrısı olarak, kehanet tanrısı olarak⁽²⁷⁹⁾, savaş ve zafer getiren tanrı olarak görmekteyiz.

---

(276) RG 409,82, LXVIII, 16; RG 488,706, LXXXIV, 39.

(277) RG 409,82, LXVIII, 16.

(278) RG 488,706, LXXXIV, 39.

(279) W.H.Roscher, a.g.e., s.2766.

9. ARTEMİS

Pazaryeri, Ahmetler köyünde bulunan Altın Artemis için sunulan yazıtta şöyle yazmaktadır⁽²⁸⁰⁾:

	Ἀγαθῆ τύχη·	“Uğurlu olsun;
2	Ἀγάθων Γαίου καὶ Πρῖμα Ἐπιγένου	Gaius oğlu Agathon ve Epigenes kızı Prima
4	κατὰ ἐπιταγήν ἀνέθηκαν Ἀρτ[έ]-	tanrısal buyruğa uyarak kendileri ve bütün aile
6	μιτι χρυσέ[α ὑπέ]- ρ τ᾽ ἑαυτῶν καὶ[τῶν]	bireyleri için Altın Artemis’e (bu adağı)
8	ἰδίων πάντων	sundular”

Roma imparatorluk çağına tarihlendirilen kalker taşından yapılmış profilli sunağın ölçüleri şöyledir:

Yükseklik: 0.77 m., genişlik: 0.34 m., kalınlık: 0.33 m., hece yüksekliği: 0.03-0.035 m.

Stel üzerinde Zeus ayakta ve sol elinde asası ile canlandırılmış olup, sağ omzunun üst kısmında, başında güneş ışınından taç taşıyan bir tanrıçanın büstü görülmektedir (Güneş), sol tarafta ise bir tanrı büstü (Ay) görülmektedir⁽²⁸¹⁾.

---

(280) S.Şahin, a.g.e., s.267a-268a, Nr.1501.

(281) S.Şahin, a.g.e., s.267a-268a, Nr.1501, Lev.XXX.

Artemis için darbedilen sikke sayısı fazla değildir⁽²⁸²⁾. Marcus Aurelius Antoninus döneminden (M.S.161-180) bir sikkede⁽²⁸³⁾ Artemis ayakta, yürür pozisyonda bir avcı kadın görünümündedir, sağa dönük kısa bir khiton giymiş ve sol elinde yay tutmaktadır. Sağ eliyle sadağından ok alırken görünmektedir. Ayaklarının dibinde bir geyik vardır. Severus Alexander dönemine (M.S.222-235) ait bir sikkede⁽²⁸⁴⁾ de aynı tasvir vardır. Antoninus Gordianus dönemine (M.S.238-244) ait bir sikkede⁽²⁸⁵⁾ Artemis avcı kadın görünümünde, kısa bir khiton giymiş, sağa dönük ve yanında bir köpek vardır. Sol elinde gerilmiş bir yay bulunmakta ve sağ eliyle sadağından ok alırken tasvir edilmektedir. Nike ayakta sağa dönük bir çelenk tutmaktadır. Gallienus dönemine (M.S.260-268) ait bir sikkede⁽²⁸⁶⁾ ise avcı kadın görünümünde Artemis sağ elinde yay tutmaktadır, ayakta, sağa dönüktür. Artemis sol eliyle thyrsosa dayanan genç Dionysos'a elini vermiştir. Ayaklarının dibinde bir panter bulunmaktadır. Gallienus dönemine ait (M.S.260-268) bir başka sikkede⁽²⁸⁷⁾ Artemis ayakta, sağa dönük Dionysos ile yüz yüzedir.

---

(282) RG 417,149, LXX, 15; RG 472,577; RG 486,695, LXXXIV, 30; RG 503,819, LXXXVII, 16; RG 505,833.

(283) RG 417,149, LXX, 15.

(284) RG 472,577.

(285) RG 486,695, LXXXIV, 30.

(286) RG 503,819, LXXXVII, 16.

(287) RG 505,833.

Toprak ve bereketi simgeleyen tanrıça Artemis'in Nikaia kentinde kültü vardır. Ancak bu kültün, epigrafik ve nümizmatik belgelerin az sayıda olmasına dayanarak çok yaygın olmadığını söyleyebiliriz.

10. IUPPİTER OPTİMUS MAXİMUS

Osmaneli (Lefke), Günüören (Günüvıran) köyünde bulunan Luppiter Optimus Maximus için sunulan yazıt şöyledir⁽²⁸⁸⁾:

2	Iovi Optumo Ma- ximo Tutori	“Iuppiter Optimus (En iyi) Maximus (En yüce) Tutor’a
4	T.Marcus Gamus votum reddedit eo loco quo et natus est	(Veli’ye) adağı, Titus Marcus Gamus, doğmuş olduğu bu yerde sundu”
6	Διὶ κρατίστῳ Μεγίστῳ φροντιστῇ Τίτος Μάρκιος	(aynı metin yunanca)
8	Γάμος εὐχὴν ἀπέδωκεν Τούτῳ τῷ τόπῳ ἢ καὶ ἐγεννήθη	

Roma tanrısı Iuppiter Optimus Maximus için M.S.2.yüzyılın başlarına tarihlendirilen bu mermer sunağın ölçüleri şöyledir:

---

(288) Th. Wiegand, a.g.m., AM, XXXIII (1908), s.151, Nr.4; S.Şahin, a.g.e., s.259b-260b, Nr.1141.

Yükseklik: 0.74 m., genişlik: 0.37 m., kalınlık: 0.37 m., hece yüksekliği: 0.03 m.

E.Bosch⁽²⁸⁹⁾, yazıtın, bu tanrının Bithynia'da resmi bir kültü olduğuna kanıt olmadığını, ancak tanrıların, özellikle kraliyet tanrılarının hangi yolla taşındıklarını göstermesi bakımından ilginç olduğunu söylemektedir.

Sadece sikkelerde karşımıza çıkan tanrıça Roma Domitianus döneminde (M.S.81-96) bir sikkede⁽²⁹⁰⁾ şöyle tasvir edilmiştir. Roma başlıklı, silahlı olarak bir kaya üzerine sola dönük bir pozisyonda oturmuş ve sağ elinde bir taç tutmaktadır. Commodus dönemine ait bir başka sikkede⁽²⁹¹⁾ Roma yine oturmuş ve elinde bir taç tutmaktadır. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁹²⁾ Tanrıça Roma, başlıklı ve giyimli, sola dönük olarak oturmuş ve sağ elinde kanatlı bir Nike tutmakta, sol eliyle de asaya dayanmaktadır. Caracalla döneminden bir sikkede⁽²⁹³⁾ Tanrıça Roma yine sola dönük olarak oturmuş ve sağ elinde bir kanatlı Nike, sol elinde ise bir mızrak tutmaktadır. Gordianus dönemine ait bir başka sikkede⁽²⁹⁴⁾ ise Roma

---

(289) E.Bosch, Kleinasiatische Münzen, Stuttgart, 1935, s.147.

(290) RG 406,61, LXVII, 15.

(291) RG 432,268, LXXIV, 6.

(292) RG 444,369, LXXVI, 22.

(293) RG 452,430, LXXVIII, 13.

(294) RG 486,691, LXXXIV, 27.

yerde duran bir kalkan üzerine sola dönük oturmuş, sağ elinde kuleli bir taç taşıyan kanatlı Nike'yi tutmaktadır. Çocuk Dionysos ise beşikte oturmaktadır.

Serapis de aynı şekilde sadece sikkelerde karşımıza çıkmaktadır. Antoninus Pius döneminde (M.S.138-161) darbedilen bir sikkede⁽²⁹⁵⁾ Hades Serapis sola dönük bir tahta oturmuş ve sol eliyle esasına dayanmaktadır, sağ elini de Kerberos'un üzerine koymuştur. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikke⁽²⁹⁶⁾ üzerinde Serapis büstü sağa dönük ve başlıklıdır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽²⁹⁷⁾ Zeus Serapis ayakta, sağa dönük, sol eliyle esasına dayanmaktadır. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽²⁹⁸⁾ Serapis ve Isis büstü birlikte tasvir edilmiş ve ayrıca güneş kursu vardır. Lucius Verus dönemine ait sikkede⁽²⁹⁹⁾ Serapis ve Isis sağa dönük ve nilüfer çiçeği ile süslenerik tasvir edilmiştir. Commodus döneminden bir sikkede⁽³⁰⁰⁾ Serapis, yarı çıplak, sola dönük oturmuş, sol eliyle bir asa tutmakta, sağ eliyle de belirsiz bir obje tutmaktadır. Aynı döneme ait sikkede⁽³⁰¹⁾ Zeus Serapis büstü sağa dönük tasvir edilmiştir. Caracalla döneminde Zeus Serapis ayakta, başlıklı ve sol elinde asa tutmaktadır⁽³⁰²⁾. Aynı

-
- (295) RG 408,70, LXVIII, 4.
(296) RG 415,135, LXX, 2.
(297) RG 415,136, LXX, 3.
(298) RG 416,137, LXX, 4.
(299) RG 425,208, LXXII, 9.
(300) RG 431,259, LXXIII, 19.
(301) RG 431,254.
(302) RG 450,409. LXXVII, 25.

döneme ait bir başka sikkede⁽³⁰³⁾ Serapis, başlıklı, giyimli ve sol elinde asa tutmaktadır. İmparatorun başına taç koyarken tasvir edilmiştir. Geta dönemine ait bir sikkede⁽³⁰⁴⁾ Serapis ayakta, sola dönük, sol elinde asa tutmaktadır. Macrinus dönemine ait sikkede⁽³⁰⁵⁾ ise Serapis ayakta, sola dönük, sağ elinde başaklar ve sol elinde asa tutmaktadır. Yine aynı döneme ait sikkede⁽³⁰⁶⁾ Serapis ayakta, başlıklı ve sol omzunda uzun bir asa taşımaktadır. Yine Macrinus dönemine ait sikkede⁽³⁰⁷⁾ Hades-Serapis sola dönük oturmuş, sol eliyle esasına dayanmakta ve sağ eliyle de yanında oturan Kerberos'un başına dokunmaktadır. Maximinus döneminden bir sikkede⁽³⁰⁸⁾ Serapis ayakta, sola dönük ve sağ elinde başaklar tutmakta, sol eliyle de bir mızrağa dayanmaktadır. Maximus dönemine ait bir sikkede⁽³⁰⁹⁾ Serapis ayakta, sağa dönük ve sol elinde esasını tutmaktadır. Gordianus dönemine ait sikkede⁽³¹⁰⁾ yine aynı tasvir vardır. Traianus dönemine ait sikkede⁽³¹¹⁾ Serapis sola dönük oturmuş ve başlıklı, sol

---

(303) RG 457,468, LXXIX, 12; RG 458,469, LXXIX, 13; RG 458,470, LXXIX, 14.

(304) RG 465,529, LXXXI, 1.

(305) RG 466,536, LXXXI, 7.

(306) RG 466,537, LXXXI, 8.

(307) RG 466,538, LXXXI, 9.

(308) RG 478,630, LXXXIII, 21.

(309) RG 482,662, LXXXIV, 4.

(310) RG 485,687.

(311) RG 492,740, LXXXV, 26.

eliyle esasına dayanmaktadır. Herennius Etruscus dönemine ait sikkede⁽³¹²⁾ Zeus-Serapis sola dönük oturmuş, başında kalathos vardır ve sağ elinde patera tutmakta, sol eliyle de esasına dayanmaktadır. Hostilius'un⁽³¹³⁾, Trebonianus'un⁽³¹⁴⁾, Valerianus'un⁽³¹⁵⁾ darbettirdiği sikkelerde Serapis ayakta ve üstte gibi görünmektedir. Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽³¹⁶⁾ Serapis ayakta, sola dönük, başında yıldız gibi ışınlı taç vardır ve sol elinde uzun bir asa tutmaktadır. Gallienus dönemine ait bir sikkede de⁽³¹⁷⁾ Serapis ayakta ve sağ elinde esasını tutmaktadır. Mısır tanrısı Serapis'i esası ile birlikte, bazen Hades-Serapis, bazen de Zeus-Serapis olarak görmekteyiz.

Gaia ile Uranos'un çocukları hyperion ve Theia'dan meydana gelen Helios Apollon'dan ayrı bir tanrı ya da doğal bir güç, yani güneşin kendisidir⁽³¹⁸⁾. Güçlü, yakışıklı bir delikanlı olan Helios'un başı saç biçiminde ışınlarla çevrilidir⁽³¹⁹⁾. Helios Homeros'un destanı Odysseia'da yardımcı bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır⁽³²⁰⁾.

-
- (312) RG 494,754, LXXXV, 39.
(313) RG 495,759, LXXXVI, 1.
(314) RG 496,766, LXXXVI, 9.
(315) RG 499,788.
(316) RG 499,787, LXXXVI, 26.
(317) RG 504,826, LXXXVII, 22.
(318) Hesiodos, Theogonia, sat.134,371.
(319) W.H.Roscher, a.g.e., s.2004-2006.
(320) Homeros,Odysseia XII, 260-373.

Nikaia kentinde sadece sikkelerde görülmektedir. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽³²¹⁾ Helios çıplak, sağa dönük yürürken, başı saç biçiminde ışınlarla çevrili, sol kolunda bir örtü dolandırılmış ve sağ kolu öndedir. Yine aynı döneme ait bir sikkede Helios ayakta dört atın koşulduğu bir arabada bulutlara yükselirken tasvir edilmiştir⁽³²²⁾. Yerde sola dönük yatan kişinin elinde başaklar ve bolluğun simgesi boynuz vardır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽³²³⁾de Helios'un büstü görülmektedir. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³²⁴⁾ Helios sola dönük, çıplak ve sağ elinde kamçı tutarken tasvir edilmiştir. Başı saç biçiminde ışınlarla çevrilidir. Aynı dönemden bir başka sikkede⁽³²⁵⁾ Helios'un başı yine ışınlarla çevrilidir, sağa dönüktür. Önde koç ve boğalar görünmektedir. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽³²⁶⁾ önde boğa ve at görünmekte, üzerinde de başı ışınlı Helios büstü görünmektedir. Maximus dönemine ait bir sikkede⁽³²⁷⁾ Helios dört atın çektiği bir arabada, sol elinde atların dizginlerini, sağ elinde de kamçı tutmaktadır.

-
- (321) RG 409,81, LXVIII, 15.
(322) RG 416,138, LXX, 5.
(323) RG 429,237, LXXIII, 9.
(324) RG 444,363, LXXVI, 17.
(325) RG 444,364, LXXVI, 18.
(326) RG 481,654, LXXXIII, 38.
(327) RG 482,663, LXXXIV, 5.

Bu sikkelerden Helios'un kutsal hayvanları olarak, at, koç ve boğa olduğunu görüyoruz. Başında güneş tanrısı olduğunu gösteren ışınlar bulunmaktadır. Ayrıca bereketi simgeleyen başak ve bolluğu simgeleyen boynuzu da sikkelerde görmekteyiz.

C. DİĞER BİTHYNİA KENTLERİ

Kios, kentin bitişiğindeki ırmağın adıdır. Kios (Garsak/Karsak Suyu) ırmağı Askania (İzник) Gölü sularını Marmara denizine boşaltan ırmaktır. Kentin ilk adı buradan gelmiştir.

Günümüzde Gemlik körfezinin ucundaki Gemlik ilçe merkezidir. Gerçekte Mysia bölgesinde bulunan Gemlik önceleri Korıa kolonisi idi, daha sonra Miletlilerin eline geçmiş ve M.Ö. 7. veya 6. yüzyılda Pers egemenliğine girmiştir⁽¹⁾. Herodotos Kios'u Marmara'nın güney kıyısında olan bir Mysia kenti olarak kabul etmektedir⁽²⁾, Strabon'un coğrafya adlı eserinde ise Kios hakkında şöyle yazmaktadır⁽³⁾:

“Astakenos körfezini takiben diğer bir körfeze daha gelinir; bu birinciye oranla daha güneşin doğduğu yere doğru uzanır; ve bu körfezde, vaktiyle Kios denen Prusias bulunur. Kios, Demetrius'un oğlu ve Perseus'un babası olan Philippos tarafından yerle bir edilmiş ve onun tarafından, hem bu kentin hem de komşu bir kent olan, Prusa'nın da yakınındaki Myrleia'nın tahribinde de kendisine yardım etmiş olan Zela'nın oğlu Prusias'a verilmiştir ve Prusias bu kentleri restore ederek bunlardan Kios'a kendi adına izafeten Prusias ve Myrleia ya da karısının ismine izafeten Apameia adını vermiştir.

---

(1) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.309

(2) Herodotos V, 122.

(3) Strabon, XII IV, 3.

Antiokhos'a yenildikten sonra buraya gelen ve Attaloslarla^(*) yapılan anlaşma gereğince Hellespontos Phrygia'sından çekilen Hannibal'i içtenlikle kabul eden Prusias budur. Bu ülkeye ilk zamanlar, Küçük Phrygia denirdi, fakat Attaloslar buraya Phrygia Epiktetos demişlerdir. Prusias'ın yukarı kısmında Argonthonion adında bir dağ bulunur. Hylas'ın efsanesi burada geçmiştir. Herakles'in arkadaşlarından birisi Argo'da^(**) seyahat ederken su almak için karaya çıktığında Nympheler tarafından kaçırılmıştır. Gene Herakles'in arkadaşlarından olan ve onunla birlikte bu seyahatte bulunan Kios, Kolkhis'den döndüğü zaman burada kaldı ve kendi ismine izafeten adlandırdığı Kios kentini kurdu. Bugün dahi Prusiaslılar arasında bir çeşit festival, dağlara yayılma festivali, kutlanır ve prosesyon halinde yürünür ve Hylas ormanlarda aranıyormuş gibi ismi çağrılır. Devletlerinin yönetiminde Romalılara karşı dostça bir eğilim gösterdiklerinden Prusiaslılar bağımsızlık elde etmişlerdir.”

Iulius Caesar ve Marcus Antonius döneminde “Prouusias ad Mare” (deniz kıyısındaki Prouusias) şehri adına iki kraliçe tarafından sikke basılmıştır. Cladius döneminden sonra yeniden Cius ismini almıştır⁽⁴⁾.

(*) Bergama Kralları.

(**) Argonautlar seferini yapan geminin adı.

(4) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.310.

Kios'da darbedilen sikkelerin büyük çoğunluğu Herakles'e aittir. Argo gemisinden su almak için karaya çıkan Hylas'ın adına da sikke darbedilmiştir. Hylas Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽⁵⁾ Chlamyd giymiş, sağa doğru kaçar gibi görünmekte ve sol elinde bir küp tutmaktadır. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽⁶⁾ yine bir chlamyd giymiş, sağa doğru yürür vaziyette, başını geri çevirmiş, sağ elini uzatmış ve sol elinde büyük bir küp tutmaktadır. Tranquillinus'un bastırıldığı bir sikkede⁽⁷⁾ Hylas çıplak, başını sağa doğru çevirmiş, chlamyd giymiş ve sol eliyle göğsüne dayadığı kübü tutmaktadır. Volusianus dönemine (M.S.251-253) ait bir sikkede⁽⁸⁾ Hylas çıplak, başı sağa dönük, biraz yukarda tasvir edilmiştir.

Kios sikkelerinde karşımıza oldukça çok çıkan Herakles şöyle tasvir edilmiştir: Sakalı çıkmamış, sağ dönük, aslan derisi ile başı örtülmüş büst şeklinde tasvir edilmiştir⁽⁹⁾. M.Ö.72 yılına ait Herakles'in sağa dönük genç başı görünmekte ve boynunun etrafında aslan derisi düğümlenmiştir⁽¹⁰⁾. Yine aynı döneme ait Herakles'in sağa dönük, sakallı ve diademli başı görünmektedir⁽¹¹⁾. Herakles'in sakallı

-
- (5) RG 325,87.
(6) RG 326,97, LII, 19.
(7) RG 328,110, LIII, 3.
(8) RG 330,125.
(9) RG 314,17, LXIX, 38.
(10) RG 315,22, L, 3.
(11) RG 315,23, L, 4.

ve diademli sola dönük başı, triumvirlerden Orsobaris Musa döneminde, tasvir edilmiştir⁽¹²⁾. Kentin kurucusu olarak kabul edilen Herakles'in sakallı ve çıplak başı sağa dönük olarak görünmektedir⁽¹³⁾. Boynunu aslan derisi ile saran Herakles'in sağa dönük başı tasvir edilmiştir⁽¹⁴⁾. Claudius döneminde darbedilen sikkede⁽¹⁵⁾ Herakles çıplak, sakallı, ayakta, sola dönük ve sağ elinde lobut tutmakta, sol kolunu kalçasının üzerine koymuş, sol kolunun etrafına aslan derisi sarılmıştır. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶⁾ Herakles yine çıplak, sakallı, ayakta, sağa dönük ve sol elini kaya üzerinde duran lobutuna dayamıştır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽¹⁷⁾ genç Herakles ayakta, sola dönük, sağ elini lobutuna dayamış ve kolunda aslan derisi dolanmıştır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸⁾ Herakles sakallı, çıplak, bir aslan derisi üzerine sola dönük uzanmış ve sağ elinde bir bardak, sol elinde lobut tutmaktadır. Caracalla dönemine ait bir başka sikkede⁽¹⁹⁾ Herakles ayakta, sağa dönük, sağ elini kalçasına dayamış, sol eli ile bir kaya üzerinde duran lobutunu tutmaktadır. Aynı dönemden bir başka sikkede⁽²⁰⁾ Herakles

-
- (12) RG 316,26, L, 7.
(13) RG 316,28, L, 10.
(14) RG 316,30, L, 12.
(15) RG 317,31, L, 13.
(16) RG 318,40, L, 21.
(17) RG 318,41.
(18) RG 319,48, LI, 6.
(19) RG 322,67, LI, 20.
(20) RG 322,68, LI, 21.

ayakta atributları ile tasvir edilmiştir. Macrinus dönemine ait bir sikkede⁽²¹⁾ Herakles çıplak, ayakta, sağa dönük, oniki işinden biri olan Nemea aslanını boğarken tasvir edilmiştir. Herakles'in sırtında yayı ve sadağı görünmektedir. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽²²⁾ Herakles ayakta, sağa dönük tasvir edilmiştir. Valerius dönemine (M.S.253-260) ait bir sikkede⁽²³⁾ Herakles çıplak, ayakta, sağa dönük ve kayanın üzerinde duran lobutuna dayanmaktadır. Herakles tasvirlerde gördüğümüze göre gücü temsil etmektedir ve sikkelerde kent kurucusu olarak geçmektedir.

Sikkelerde yine sık görülen tanrılardan biri Apollon'dur. M.Ö.IV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir sikkede Apollon'un defne çelenkli büstü sağa dönük tasvir edilmiştir⁽²⁴⁾. M.Ö.4.yüzyılın son çeyreğinde Apollon'un sağa dönük defne çelenkli başı görünmektedir⁽²⁵⁾. Apollon'a ait aynı tasvir M.Ö.72 yılında yine bir sikkede⁽²⁶⁾ görünmektedir. İmparator Hadrianus dönemine ait bir sikkede de⁽²⁷⁾ aynı tasvir vardır. Geta döneminden (M.S.208-211) bir sikkede⁽²⁸⁾ ve Elagabalus döneminden (M.S.218-222) bir sikkede⁽²⁹⁾ Apollon

-
- (21) RG 324,76, LII, 4.
(22) RG 325,88.
(23) RG 330,128, LIII, 14.
(24) RG 311,1, XLIX, 1,2,3,4,27.
(25) RG 314,15, XLIX, 36.
(26) RG 316,25, L, 6.
(27) RG 317,35, L, 17.
(28) RG 323,73, LII, 2.
(29) RG 324,78, LII, 6.

kitharalı, ayakta ve sağa dönük olarak görünmektedir. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽³⁰⁾ ise Apollon çıplak, cepheden, başı sola dönük, sağ elinde küçük bir dal tutmakta ve sol eliyle sütunun üzerinde duran lirini tutmaktadır. Güneş tanrısı Apollon Kios sikkelerinde defne dalı ve atributu ile karşımıza çıkmaktadır.

Kios sikkelerinde gördüğümüz tanrı tasvirlerinden biri de şifa tanrısı Asklepios'tur. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽³¹⁾ Asklepios ve Hygie ayakta tasvir edilmiştir. Septimus Severus döneminden bir sikkede⁽³²⁾ Hygie ayakta, sağa dönük bir yılan beslerken görünmektedir. Tranquillinus'un darbettirdiği bir sikkede⁽³³⁾ Asklepios ayakta ve başı sola dönük, bir başka sikkede⁽³⁴⁾ ayakta, sağa dönük, bir yılanı yiyecek birşey veren Hygie tasvir edilmiştir. Volusianus dönemine ait bir sikkede⁽³⁵⁾ Asklepios ayakta sola dönük, asasına dayanmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽³⁶⁾ ise Hygie ayakta, sağa dönük bir yılan beslemektedir. Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽³⁷⁾ Hygie ayakta, sağa dönük tasvir edilmiştir.

-
- (30) RG 326,98, LII, 20.
(31) RG 318,42, L, 22.
(32) RG 320,54, LI, 11.
(33) RG 327,107.
(34) RG 328,108, LIII, 2.
(35) RG 329,120.
(36) RG 329,122.
(37) RG 330,130, LIII, 15.

Tanrıça Athena'ya ait olduğu bilinen bir çok sikke bulunmaktadır. Hadrianus dönemine ait bir sikkede⁽³⁸⁾ tanrıça ayakta, sola dönük, sağ elinde bir patera tutmakta, sol elini mızrağına dayamıştır. Yerde ise kalkan durmaktadır. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³⁹⁾ Pallas ayakta, sola dönük, sağ elinde küçük bir Nike tutmakta ve sol elini mızrağına dayamış, ayaklarının dibinde kalkan durmaktadır. Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽⁴⁰⁾ Pallas'ın sağa dönük bir büstü vardır. Geta dönemine ait bir sikkede⁽⁴¹⁾ ise Pallas yine ayakta, sola dönük, sol elini mızrağına dayamış ve sağ elinde bir patera tutmaktadır, yerde bir kalkan bulunmaktadır. Julia Paula'nın darbettirdiği bir sikkede⁽⁴²⁾ Pallas ayakta, sola dönük, bir patera tutmaktadır ve ayaklarının dibinde kalkanı durmakta. Julia Maesa'nın darbettirdiği bir sikkede⁽⁴³⁾ Pallas'ın sağa dönük büstü tasvir edilmiştir. Gordianus dönemine ait bir sikkede⁽⁴⁴⁾ ve Tranquillinus dönemine ait sikkede⁽⁴⁵⁾ Pallas'ın sağa dönük büstü görünmektedir. Kios sikkelerinde Pallas savaşçı tanrıça olarak kendini göstermektedir.

-
- (38) RG 317,34, L, 16.
(39) RG 321,57, LI, 13.
(40) RG 322,65, LI, 18.
(41) RG 323,75, LII, 3.
(42) RG 324,82, LII, 9.
(43) RG 325,84, LII, 10.
(44) RG 327,101.
(45) RG 327,105, LIII, 1.

Evrende birleşmeyi ve üretmeyi sağlayan, doğal bir güç olarak karşımıza çıkan Eros Kios sikkelerinde⁽⁴⁶⁾ ayakta, kanatlı, bacaklarını çaprazlamış ve sol elini tersine dönmüş bir meşaleye dayar pozisyonda tasvir edilmiştir.

Tanrıça Roma Commodus dönemine ait bir sikkede⁽⁴⁷⁾ sola dönük bir kaya üzerine oturmuş, sağ elinde küçük bir Nike, sol elinde de bereketin simgesi boynuzu tutmaktadır.

Kios sikkelerinde Mısır tanrısı Serapis'i de görmekteyiz. Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽⁴⁸⁾ Hades-Serapis tahtına sola dönük oturmuş, sol elinde asa tutmakta ve sağ eliyle ayaklarının dibinde duran Kerberos'un başının üzerine uzatmış. Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽⁴⁹⁾, Severus Alexander dönemine ait sikkede⁽⁵⁰⁾ ve Trebonianus Gallus dönemine ait bir sikkede⁽⁵¹⁾ de aynı tasvir vardır. Trebonianus Gallus'un darbettirdiği bir başka sikkede⁽⁵²⁾ ise Zeus Serapis tasviri vardır. Zeus Serapis sola dönük tahtına oturmuş, sol elini asasına dayamış ve sağ elinde bir patera

-
- (46) RG 319,43, LI, 1; RG 319,46, LI, 4; RG 320,50, LI, 7; RG 322,66, LI, 19; RG 323,72, LII, 1; RG 325,86, LII, 12; RG 327,106; RG 328,115, LIII, 6.
(47) RG 320,51, LI, 8.
(48) RG 322,64, LI, 17.
(49) RG 324,77, LII, 5.
(50) RG 325,85, LII, 11.
(51) RG 329,118, LIII, 9.
(52) RG 329,119, LIII, 10.

tutmaktadır. Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽⁵³⁾ Hades-Serapis sola dönük tahtına oturmuş, sol elini esasına dayamış ve sağ eliyle zincirlenmiş Kerberos'u tutmaktadır. Aynı sikke tasviri Gallienus dönemine ait bir sikkede⁽⁵⁴⁾ de görünmektedir. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽⁵⁵⁾ Serapis ayakta, cepheden, sağ elini kaldırmış ve sol eliyle esasını tutmaktadır. Ayaklarının dibinde bir sunak vardır. Serapis Kios'da yeraltı tanrısı olarak tapınım görmektedir. Bunu sikkelerde Serapis ile birlikte görünen Kerberos'tan çıkarmaktayız.

Bugünkü adı Mudanya olan Myrleia (Apameia), Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarına Ionia'daki Kolophon'dan gelenler tarafından M.Ö.700-550 yıllarında hellenleştirilmiştir⁽⁵⁶⁾. Hellenistik çağda, Makedonia kralı V.Philippos Myrleia'yı ele geçirmiş, yakıp yıkarak, burayı Bithynia kralı I.Prusias'a vermiştir⁽⁵⁷⁾. Prusias kenti yeniden kurarak, karısının ismine izafeten Apameia diye adlandırmıştır⁽⁵⁸⁾. Romalılar Myrleia/Apameia'yı ordu üssü olarak kullanmışlar ve adına Colonia Concordia Augusta Apamea demişlerdir⁽⁵⁹⁾.

---

(53) RG 330,126, LIII, 12.

(54) RG 331,132.

(55) RG 331,133, LIII, 17.

(56) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.245-246.

(57) Strabon XII, 563.

(58) Strabon XII, 564.

(59) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.245-246.

Apameia sikkelerinde en çok tanrıça Athena bulunmaktadır. Bu sikkelerde⁽⁶⁰⁾ tanrıça miğferi ve baykuşu ile görünmektedir. Bir başka sikkede⁽⁶¹⁾ Athena sola dönük oturmuş, sağ elinde küçük bir Nike tutmaktadır ve yerde kalkan durmaktadır. Gordianus dönemine ait bir sikkede⁽⁶²⁾ Pallas sağa dönük, ayakta, sağ elinde mızrak tutmakta ve sol eliyle de yerde duran bir kalkana dayanmaktadır. Apameia'da sık görülen tanrılardan biri de Apollon'dur. Myrleia adı altında darbedilen sikkelerde⁽⁶³⁾ Apollon'un defne çelenkli sağa dönük başı tasvir edilmiştir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁶⁴⁾ hemen hemen tamamıyla aşınmış Apollon büstü ve sağa dönük Zeus büstü görünmektedir. Apameia adı altında proconsül C.Papirius Carbo'nun (M.Ö.61-59) darbettirdiği bir sikkede⁽⁶⁵⁾ yine Apollon'un defne çelenkli büstü vardır. Proconsül C.Vibius Pansa'nın (M.Ö.48-47) darbettirdiği sikkelerde⁽⁶⁶⁾ Apollon'un defne çelenkli sağa dönük başı tasvir edilmiştir. İmparator Claudius zamanında (M.S.41-54) darbedilen bir sikkede⁽⁶⁷⁾ Apollon Clarios çıplak, ayakta, cepheden, başını sağa çevirmiş ve sağ elinde bir patera tutmaktadır. Marcus

---

(60) RG 247,1, XXXVII, 4,5,6,7.

(61) RG 247,9, XXXVII, 9; RG 248,17, XXXVII, 13.

(62) RG 261,95, XL, 8.

(63) RG 248,12, XXXVII, 11; RG 248,13; RG 248,14, XXXVII, 12; RG 248,16.

(64) RG 248,21, XXXVII, 15.

(65) RG 249,28, XXXVII, 21.

(66) RG 250,30, XXXVII, 23; RG 250,31, XXXVII, 25.

(67) RG 252,40, XXXVIII, 9.

Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽⁶⁸⁾ Apollon Clarios çıplak, ayakta, sola dönük, sağ elinde bir patera tutmakta, sol elini de kalçasına dayamış ve yayını tutmaktadır. Apollon'un Apameia kentinde Apollon Clarios adıyla tapınımı olduğunu, defne çelenkli başı, paterası ve yayıyla görmekteyiz.

Apameia'da Dionysos'a ait sikkelerde bulunmuştur. Myrleia kenti adı altında darbedilen bir sikkede⁽⁶⁹⁾ Dionysos'un sağa dönük başı görünmektedir. Proconsül C.Papirius Carbo'nun döneminde Apameia kentinin darbettirdiği bir sikkede⁽⁷⁰⁾ başında sarmaşıktan bir çelenk bulunan Dionysos'un sağa dönük başı tasvir edilmiştir. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽⁷¹⁾ Dionysos yarı çıplak, ayakta, cepheden tasvir edilmiş ve sol eliyle thyrsosuna dayanmakta, sağ eliyle bir pantere içecek vermektedir. Geta dönemine ait bir sikkede⁽⁷²⁾ Dionysos ayakta, sola dönük, sağ elinde bir üzüm salkımı ve sol eliyle bir thyrsos tutmaktadır ve yerde bir panter vardır. Quintus Decius Traianus dönemine (M.S.249-251) ait bir sikkede⁽⁷³⁾ Dionysos giyimli, sola dönük, sağ eliyle bir pantere içecek verirken ve sol elini saçına götürürken, Ceylan postu omzundan düşerken tasvir

---

(68) RG 254,52, XXXVIII, 20.

(69) RG 249,26, XXXVII, 19.

(70) RG 249,29, XXVII, 22.

(71) RG 254,51.

(72) RG 259,86.

(73) RG 261,102, XL, 13.

edilmiştir. Volusianus dönemine ait bir sikkede⁽⁷⁴⁾, Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽⁷⁵⁾ ve Gallienus dönemine ait bir sikkede⁽⁷⁶⁾ Dionysos sakallı, giyimli, ayakta, sola dönük, sağ eliyle bir pantere içecek vermekte ve sol elini de saçına götürmektedir. Myrleia ve Apameia'da Dionysos'u atributları üzüm salkımı, sarmaşıktan çelengi, panteri ve thyrsosu ile görmekteyiz.

Apameia sikkelerinde Tanrıça Aphrodite'yi de görmekteyiz. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽⁷⁷⁾ denizden çıkan Aphrodite bir yunus üzerine sola dönük oturmuş bir pozisyonda tasvir edilmiştir. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽⁷⁸⁾ denizden çıkan kuyruğu üç yarıklı bir yunusun üzerinde oturmuş, sola dönük ve karşısında uçan Eros vardır. Tanrıça sol elinde bir ayna tutmaktadır. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽⁷⁹⁾ Aphrodite çıplak, ayakta, cepheden, başı sağa doğru dönük tasvir edilmiştir. Geta dönemine ait bir sikkede⁽⁸⁰⁾ denizden çıkan Aphrodite dalga üzerinde yüzen bir yunus üzerine sola dönük oturmuş ve başında bir örtüsü vardır.

---

(74) RG 262,106, XL,16.

(75) RG 263,111, XL, 19.

(76) RG 263,112.

(77) RG 255,61, XXXIX, 6.

(78) RG 256,65, XXXIX, 10.

(79) RG 256,66, XXXIX, 11.

(80) RG 259,84, XL, 1.

Myrleia kentinde darbedilen bir sikkede⁽⁸¹⁾ bereket tanrıçası Demeter başı örtülü ve sağa dönük tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽⁸²⁾ yıldız gibi ışını saçları ile Helios cepheden tasvir edilmiştir. Gallienus dönemine ait bir sikkede⁽⁸³⁾ Zeus Serapis ayakta, cepheden, giyimli, göğsü çıplak ve sol elinde asağını tutmaktadır. Bir sunağın üzerinde bir libasyon sunusu görünmektedir. Tarianus ve Hadrianus dönemine ait sikkelerde⁽⁸⁴⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bereket ve bolluğun simgesi boynuzu ve bir dümeni tutmaktadır. Aynı tasvir Julia Domna'nın ve Maximinus'un, Philippus'un, Valerianus'un, Gallienus'un darbettiği sikkelerde⁽⁸⁵⁾ de görünmektedir. Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽⁸⁶⁾ ise Zeus sola dönük oturmuş, bir patera ve mızrak tutmaktadır. Ayrıca kanatlı bir Hermes tasviri olan sikke⁽⁸⁷⁾ ve çıplak, ayakta, sol elini üç dişli yabasına dayayan ve sağ elinde bir yunus balığı tutan Poseidon tasviri⁽⁸⁸⁾ vardır. Apameia sikkelerinde biz Athena, Apollon, Dionysos, Aphrodite, Demeter, Zeus, Zeus Serapis Helios, Hermes Poseidon ve Tyche için darbettirilen sikkeleri görmekteyiz.

---

(81) RG 249,23, XXXVII, 17.

(82) RG 249,27, XXXVII, 20.

(83) RG 263,113, XL, 20.

(84) RG 253,42, XXXVIII, 13; RG 253,44, XXXVIII, 15.

(85) RG 257,68; RG 260,93; RG 261,99, XL, 10; RG 263,110, XL, 18; RG 263,115.

(86) RG 257,70, XXXIX, 13.

(87) RG 250,32, XXXVIII, 1.

(88) RG 255,55, XXXIX, 1.

Kaisarei ismi literatürde hiçbir zaman tam olarak çıkmamıştır, ancak Bursa'nın (Prusa) komşusu olarak gösterilmektedir⁽⁸⁹⁾. Sikke tiplerine göre şehir Uludağın yakınlarındadır ve bir limanı vardır. Liman Uluabat nehrinin denize ulaştığı yerdedir⁽⁹⁰⁾. İmparator Augustus döneminde şehir ikinci defa kurulmuş ve Germanica ismi verilmiştir. Sikke kullanımı da Augustus ile başlamıştır. Germanica'da darbedilen sikkelerde en çok tanrıların tanrısı Zeus'a ait sikkelere rastlamaktayız. Hadrianus dönemine ait bir sikkede⁽⁹¹⁾ Zeus yarı çıplak, cepheden, kafasını sola çevirmiş, sağ eliyle asasına dayanmaktadır. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽⁹²⁾ Zeus sola dönük, yarı çıplak, sağ eliyle yıldırım tutmaktadır. Sol eli elbisesinin kıvrımları içinde kalmıştır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽⁹³⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük, bir tahta oturmuş, sağ eliyle küçük bir Nike tutmakta ve sol eliyle de asasına dayanmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽⁹⁴⁾ dört sütunlu bir tapınağın içinde, sol eliyle uzun bir asaya yaslanmış, sağ eliyle belirsiz bir nesne tutan Zeus sol tarafta oturmaktadır. Macrinus dönemine ait bir sikkede⁽⁹⁵⁾ Zeus ayakta, cepheden, kafası sola dönük olarak ve sağ eliyle asasını

---

(89) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.280.

(90) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.280.

(91) RG 281,3, XLIV, 3.

(92) RG 281,4, XLIV, 4.

(93) RG 282,10, LIV, 9.

(94) RG 282,11.

(95) RG 284,19, XLIV, 14.

tutarken tasvir edilmiştir. Gordianus dönemine ait bir sikkede⁽⁹⁶⁾ Zeus ayakta, sola dönük, sağ eliyle uzun bir asaya yaslanmıştır. Sol elini de kalçasında tutmaktadır.

Pescennius Niger (M.S.193-194) döneminde darbedilen bir sikkede⁽⁹⁷⁾ Artemis kısa giysili, sağa doğru ilerlemekte, beraberinde köpeği ve elinde yayı ile tasvir edilmiştir. Gordianus I veya II dönemin ait bir sikkede⁽⁹⁸⁾ Artemis sağda ayakta, kafasının üstünde bir hilal, kısa bir elbise giymiş, sağ elinde uzun bir ok tutmakta ve sol eliyle yere konmuş bir yaya yaslanmaktadır.

Pescennius Niger'in darbettirdiği bir sikkede⁽⁹⁹⁾ şifa tanrısı Asklepios yarı çıplak, etrafına yılan dolanmış asasına dayanmaktadır. Macrinus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁰⁰⁾ Tyche ayakta, solda, elinde bereket boynuzu ve bir dümen ile, bir başka sikkede⁽¹⁰¹⁾ Herakles çıplak, sola dönük, bir kayaya uzanmış, sağ eli dizlerinin üzerinde, sol eliyle de bir kantharos tutmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽¹⁰²⁾ Aphrodite ayakta çıplak tasvir edilmiştir. Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁰³⁾ Dionysos ayakta, sola dönük, sağ eliyle

---

(96) RG 286,35, XLV, 5.

(97) RG 282,6, XLIV, 6.

(98) RG 286,34, XLV, 4.

(99) RG 282,7, XLIV, 7.

(100) RG 284,21.

(101) RG 284,23, XLIV, 17.

(102) RG 284,24, XLIV, 18.

(103) RG 285,27, XLIV, 20.

bir pantere içecek vermekte ve sol eliyle elbisesinin kıvrımlarını tutmaktadır. Julia Paula'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁰⁴⁾ Pallas ayakta, sola dönük, sağ eliyle Palladiumu tutmakta, sol eliylede mızrağına dayanmaktadır. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽¹⁰⁵⁾ Demeter giyimli, ayakta, cepheden, başı sola dönük, sağ eliyle başak demeti tutmakta, sol eliyle de yanan uzun bir meşaleye dayanmaktadır. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁰⁶⁾ Apollon ıplak, ayakta, sola dönük, başında defne yapraklarıyla bezenmiş ta ile tasvir edilmekte ve sağ elinde bir patera sol elinde bir dal tutmaktadır. Decius Traianus ve Valerianus dönemine ait iki sikkede⁽¹⁰⁷⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bereket boynuzu ve dümen tutmaktadır. Macrinus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁰⁸⁾ Zeus-Serapis ayakta, sola dönük, giyimli, sağ elinde asasını tutmaktadır. Ayaklarının dibinde alevlenmiş bir sunak vardır. Kaisareia-Germanica'da darbedilen sikkelerde Zeus, Artemis, Asklepios, Herakles, Aphrodite, Tyche, Dionysos, Athena, Demeter ve Apollon'u görmekteyiz.

---

(104) RG 285,29.

(105) RG 285,30.

(106) RG 286,33, XLV, 3.

(107) RG 287,39, XLV, 7; RG 287,40.

(108) RG 284,20, XLIV, 15.

Bithynia bölgesinde bulunan önemli bir kent olan Prusa (bugün Bursa) Olympos dağının (Uludağ) kuzeybatı yamaçlarında yer almaktadır. Strabon'a⁽¹⁰⁹⁾ göre bu kenti, Kroisos'a karşı savaşan bir kral Prousius kurmuştur. Plinius'a⁽¹¹⁰⁾ göre ise Hannibal'in verdiği öğüt üzerine Bithynia kralı I.Prousius tarafından kurulmuştur. Nikomedes IV'ün vasiyeti üzerine Roma İmparatorluğunun egemenliğine girerek (M.Ö.74) merkezi Nikomedeia olan Bithynia bölgesine bağlanmıştır. Sikkeleri bronzdandır ve Proconsül Carbo tarafından M.Ö.61-59 yılında basılmaya başlanmıştır. Bir dönem ara verilen sikke basımına imparator Nero döneminde (M.S.54-68) yeniden başlanmıştır⁽¹¹¹⁾.

Proconsül Papirius Carbo dönemine ait bir sikkede⁽¹¹²⁾ Dionysos'un sarmaşıkla taçlandırılmış, sağa dönük başı görünmektedir. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹¹³⁾ çocuk Dionysos beşiğinde sola dönük oturmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽¹¹⁴⁾ Dionysos daha sakalı çıkmamış, ayakta, sola dönük, sol omzu üzerinde ceylan postu ve eğik sağ elinde bir kantharos tutmaktadır. Philippus dönemine ait bir sikkede⁽¹¹⁵⁾ Dionysos ayakta,

---

(109) Strabon XII, IV, 3.

(110) Plinius V, 148.

(111) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.575.

(112) RG 576,1, XCIX, 1.

(113) RG 585,73, C, 23.

(114) RG 586,74, C, 24.

(115) RG 597,162, CII, 28.

cepheden, giyimli, kafa profilden, sağ elinde sarmaşıktan tacını taşımakta ve sol elinde bir thyrsos tutmaktadır. Dionysos Prousa sikkelerinde belirgin özellikleri olan thyrsosu, sarmaşıktan tacı ve kantharusu ile görünmektedir.

İmparatorluk dönemindeki sikkelerde karşımıza çıkan tanrıçalardan biriside Artemis'tir. 2.yüzyıla ait bir sikkede⁽¹¹⁶⁾ Efes Artemisi cepheden, ayakta, süsleri ve iki geyiği ile tasvir edilmiştir. Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹¹⁷⁾ Artemis Phosphoros sola koşmakta ve iki elinde de meşale tutmaktadır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹¹⁸⁾ Artemis Phosphoros yürürken, sağa dönük, her iki elinde bir meşale tutarken tasvir edilmiştir. Krispina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹¹⁹⁾ Efes Artemis'i ayakta, cepheden, zincirleri ve süsleri ile ve ayaklarının dibinde iki geyik ile görünmektedir. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹²⁰⁾ yine aynı tasvir vardır. Geta dönemine ait bir sikkede⁽¹²¹⁾ Artemis Phosphoros sağa dönük, ilerlemekte ve her bir elinde bir meşale tutmaktadır. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽¹²²⁾ Efes Artemis'i kolları uzanmış ve salkım

---

(116) RG 576,2, XCIX, 2.

(117) RG 577,11.

(118) RG 579,24, XCIX, 20.

(119) RG 583,59, C, 10.

(120) RG 587,87, C, 34.

(121) RG 590,109, CI, 16.

(122) RG 595,149, CII, 15.

küpeleri ile tasvir edilmiştir. Tranquillinus döneminden bir sikkede⁽¹²³⁾ Artemis Phosphoros kısa giysili, başı sola dönük ve sola doğru ilerlemekte ve her iki elinde birer meşale tutmaktadır.

M.S.2.yüzyıla ait bir sikkede⁽¹²⁴⁾ Aphrodite Anadyomene cepheden, ayakta, saçlarını iki eli ile tararken tasvir edilmiştir ve ayaklarının dibinde, arkasında, sağda bir su aygırı bulunmaktadır. Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹²⁵⁾ Aphrodite Anadyomene ayakta, cepheden, iki eli ile saçlarını taramakta ve ayaklarının dibinde sola atlayan bir su aygırı görünmektedir. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹²⁶⁾ Aphrodite Anadyomene ayakta, cepheden, elleri ile örgülerini tutmakta, ayaklarının dibinde sağa dönük bir su aygırı görünmektedir. Geta dönemine ait bir sikkede⁽¹²⁷⁾ Aphrodite Anadyomene çıplak, ayakta, sola dönük, iki eli ile saç örgülerini kıvrırken, Eros ayakta sağa dönük tasvir edilmiştir. Bir su aygırı vardır. Otacilia'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹²⁸⁾ Aphrodite ayakta, sağa dönük, yarı çıplak, bacakları örtük, sol eli inik ve kumaşı tutmaktadır.

---

(123) RG 597,156, CII, 22.

(124) RG 576,3, XCIX, 3.

(125) RG 577,10, XCIX, 10:

(126) RG 587,88, C, 35.

(127) RG 590,115, CI, 21.

(128) RG 598,164, CII, 30.

M.Ö.II.yüzyıla ait bir sikkede⁽¹²⁹⁾ Eros çıplak, kanatlı, ayakta, sağa dönük, sol kolu ile pelerinin üzerinde durduğu bir sütuna dayanmakta ve yukarı kalkık sağ elinde bir ok tutmaktadır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹³⁰⁾ Eros çıplak, ayakta, cepheden, başı sağa dönük, bacakları çaprazlanmış, sol kolu ile bir sütun üzerine dirseğini dayamış, sol elinde yere konmuş yayını, sağ elinde ise bir ok tutmaktadır. Aynı tasvir Crispina'nın darbettirdiği bir sikkede de vardır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹³¹⁾ Eros çıplak, kanatlı, ayakta bir sütuncuğa dayanmaktadır. Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽¹³²⁾ Eros kanatlı, çıplak, ayakta, sağa dönük, bacakları çaprazlanmış ve iki koluyla tersine dönmüş bir meşaleye dayanmaktadır. Geta döneminden bir sikkede⁽¹³³⁾ Eros çıplak, ayakta, sağa dönük, bir kelebek tutarken tasvir edilmiştir. Julia Maesa'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹³⁴⁾ Eros kanatlı, çıplak, ayakta, sola dönük, tersine dönmüş ve bir sütun üzerine konmuş meşaleye dayanmaktadır.

---

(129) RG576,4, XCIX, 4.

(130) RG 583,60, C, 11.

(131) RG 585,72.

(132) RG 589,99, CI, 9.

(133) RG 590,110, CI, 17.

(134) RG 593,132, CI, 37.

Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹³⁵⁾ Zeus yarı çıplak, sağa dönük bir tahta oturmuş, sol elinde bir yuvarlak üzerinde çelenk taşıyan küçük bir Nike bulunmaktadır ve sağdaki esasına dayanmaktadır. Zeus Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹³⁶⁾, ayakta, cepheden, başı sağa dönük, yarı çıplak, sağ eli ile esasına dayanmakta ve sol elinde bir patera tutmaktadır. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽¹³⁷⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük oturmuş, sağ elinde bir patera tutmakta, sol elini esasına dayamaktadır.

Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹³⁸⁾ Pallas ayakta, sola dönük, sağ elinde omuzuna dayanmış mızrağını tutmaktadır, solda bir kalkana dayanmaktadır. Commodus döneminden bir sikkede⁽¹³⁹⁾, Praefectus Pertinax'ın darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁴⁰⁾ Athena ayakta, cepheden, başı sola dönük, sağ elinde mızrağını, sol eli ile giysisinin pililerini tutmaktadır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴¹⁾ Pallas ayakta, cepheden, başı sola dönük ve eğik, sağ elinde ucu aşağı dönük mızrağını, sol eli ile giysisinin pililerini tutmaktadır. Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴²⁾ Pallas ayakta,

---

(135) RG 577,7, XCIX, 7.

(136) RG 579,18, XCIX, 15.

(137) RG 593,145, CII, 12.

(138) RG 577,8, XCIX, 8.

(139) RG 579,21, XCIX, 18.

(140) RG 584,61, C, 12.

(141) RG 585,68, C, 19.

(142) RG 592,124, CI, 30.

sağa dönük, sol eli üzerinde baykuş tutmakta ve sol eli ile mızrağına dayanmaktadır. Julia Paula ve Julia Maesa'nın Orbianus'un, Maximinus'un ve Maximus'un darbettirdiği sikkelerde⁽¹⁴³⁾ Pallas ayakta, sola dönük, sağ elinde patera tutmakta, sol elini mızrağına dayamakta ve ayaklarının dibinde kalkanı durmaktadır. Philippus döneminden iki sikkede ve Valerianus döneminden bir sikkede⁽¹⁴⁴⁾ Pallas'ın miğferli başı sola dönük tasvir edilmiştir. Athena'nın savaşçı kimliği sikkelerde kendini göstermektedir.

Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴⁵⁾ Demeter ayakta, sola dönük, uzun bir meşale ve başaklarla tasvir edilmektedir. Commodus döneminden bir sikkede⁽¹⁴⁶⁾ Demeter örtülü, ayakta, sola dönük, sağ elinde bir dal tutmakta, sol eli ile bir asa ya da meşaleye dayanmaktadır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴⁷⁾ örtülü kadın (Demeter olabilir) ayakta, sola dönük, sağ elinde belirsiz bir nesne tutmaktadır. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽¹⁴⁸⁾ Demeter ayakta, sola dönük, bir asa ve başaklar tutmaktadır. Orbianus döneminden bir sikkede⁽¹⁴⁹⁾ Demeter örtülü, ayakta, sola dönük, sağ

---

(143) RG 593,129, CI, 34; RG 593,131, CI, 36; RG 594,139, CII, 6; RG 595,148, CII, 14; RG 596,152, CII, 18; RG 596,153, CII, 19.

(144) RG 597,160, CII, 26; RG 597,161, CII, 27; RG 600,180.

(145) RG 577,9, XCIX, 9.

(146) RG 579,23, XCIX, 19.

(147) RG 585,69, C, 20.

(148) RG 593,135, CII, 1.

(149) RG 594,138, CII, 5.

elinde, başaklar ve sol eli ile bir meşaleye dayanarak tasvir edilmektedir.

Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁵⁰⁾ Apollon çıplak, ayakta, sağa dönük, sağ elini kaldırmış ve önünde bir ağaç vardır. Yine aynı dönemden bir başka sikkede⁽¹⁵¹⁾ Apollon çıplak, ayakta, sola dönük, sağ elinde bir dal tutmaktadır. Ayaklarının dibinde yanan bir sunak, önünde düğüm düğüm gövdeli bir ağaç tasvir edilmiştir. Philippus dönemine ait başka sikkede⁽¹⁵²⁾ Apollon çıplak, ayakta, sağ elinde bir yay taşımaktadır.

Commodus döneminden bir sikkede⁽¹⁵³⁾ Asklepios ve Hygie ayakta, karşılıklı tasvir edilmiştir. Hygie bir yılanı beslemektedir, Asklepios ise sağ elinde bir paterayı asasına sarılmış diğer bir yılanı sunmaktadır. Aynı döneme ait başka sikkelerde⁽¹⁵⁴⁾ Asklepios ayakta, giysili ve sağ elinde etrafına yılan sarılmış asasını tutmaktadır. Yine aynı döneme ait bir başka sikkede ve Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁵⁵⁾ Hygie ayakta, sağa dönük, bir yılanı yiyecek verirken tasvir edilmiştir. Praefectus Pertinax'ın darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁵⁶⁾ Asklepios ayakta, başı sola dönük görünmektedir. Caracalla dönemine

---

(150) RG 579,25, XCIX, 21.

(151) RG 580,26, XCIX, 22.

(152) RG 597,158, CII, 24.

(153) RG 580,30, XCIX, 25.

(154) RG 580,32, XCIX, 26; RG 581,33, XCIX, 27; RG 581,34; RG 581,35, XCIX, 28.

(155) RG 581,37, XCIX, 29; RG 586,75, C, 25.

(156) RG 584,63, C, 14.

ait bir sikkede⁽¹⁵⁷⁾ Asklepios ayakta, sağ eli bir yılanın sardığı asasının üzerinde tasvir edilmektedir. Maximinus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁵⁸⁾ Asklepios ve Hygie ayakta, birbirlerine bakmakta ve aralarında küçük Telesphoros'da ayakta durmaktadır. Asklepios sağ elini etrafına bir yılan dolanmış asasına dayamış, Hygie diğer bir yılanı yiyecek vermektedir. Commodus'un ve Orbianus'un darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁵⁹⁾ Telesphoros ayakta, cepheden, kapşonsuz ve giysili tasvir edilmiştir.

Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶⁰⁾ Hermes çıplak, cepheden, ayakta, baş sola dönük, pelerini sol koluna sarılmış ve yukarı kalkık sağ elinde belirsiz bir nesne tutmaktadır. Philippus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶¹⁾ Hermes sola dönük, sağ elinde bir kese sol elinde yılanlı, kanatlı asasına taşırken tasvir edilmiştir.

Julia Domna'nın, Otacilia'nın, Herennia Etruscilla'nın Trebonius Gallus'un, Volisianus ve Gallienus'un darbettikleri sikkelerde⁽¹⁶²⁾ Poseidon ayakta, sağa dönük, yarı çıplak, sağ ayağını geminin ön tarafına koymuş, sol elinde bir yunus tutmakta ve sağ elini üç dişli yabasına dayamış olarak tasvir edilmiştir. Caracalla döneminden bir

---

(157) RG 588,97, CI, 7.

(158) RG 596,150, CII, 16.

(159) RG 581,40, XCIX, 30; RG 594,140, CII, 7.

(160) RG 585,71, C, 22.

(161) RG 598,166, CII, 32.

(162) RG 587,85, C, 32; RG 598,165, CII, 31; RG 599,172, CIII, 3; RG 599,173, CIII, 4; RG 599,174, CIII, 5; RG 600,178, CIII, 9; RG 601,184, CIII, 12.

sikkede ve Diadumenius'un darbettiği sikkelerde⁽¹⁶³⁾ aynı tasvir vardır. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶⁴⁾ Poseidon çıplak, ayakta, sağa dönük, sol eli bir kaya üzerindedir, sağ elinde üç dişli yaba tutmakta ve sol yanında bir yunus durmaktadır.

Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶⁵⁾ Hades-Serapis bir koltukta oturmuş, sola dönük, sağ elinde bir patera tutmakta ve sol eli asasının üzerindedir, ayaklarının dibinde Kerberos durmaktadır. Maximinus döneminden bir sikkede⁽¹⁶⁶⁾ Serapis ayakta, cepheden, giysili, başı sola dönük, sol eliyle asasına dayanmakta ve sağ kolu geriye uzanmaktadır.

Commodus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁶⁷⁾ Nike ayakta, sola dönük, sağ elinde bir taç, sol elinde de bir hurma dalı tutarken tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait sikkede⁽¹⁶⁸⁾ Nike sola dönük, bir yuvarlağın üstünde, ayakta, bir taç ve hurma dalı tutmaktadır.

---

(163) RG 588,95; RG 592,122, CI, 28.

(164) RG 594,136, CII, 2.

(165) RG 579,20, XCIX, 17.

(166) RG 595,146, CII, 13.

(167) RG 581,41, XCIX, 31.

(168) RG 581,42, XCIX, 32.

Commodus, Septimus Severus, Elagabalus, Julia Maesa, Orbianus, Maximinus, Maximus, Philippus, Decius Traianus, Trebonius Gallus dönemine ait sikkelerde⁽¹⁶⁹⁾ Tyche ayakta, sola dönük, sağ elinde bir dümen, sol elinde bir bereket boynuzu tutarken tasvir edilmiştir. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede ise⁽¹⁷⁰⁾ Tyche örtülü ve başı sağa dönük tasvir edilmiştir.

Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁷¹⁾ Helios çıplak, ayakta, cepheden, ışık saçmakta, başı sağa dönük, yukarı kalkmış sağ elinde yanan bir meşale tutmaktadır. Julia Domna'nın darbettirdiği sikkede⁽¹⁷²⁾ Helios aşık, ayakta, sola dönük, giyimli, elinde bir meşale tutmakta ve sağ ayağı bir yuvarlak üzerinde tasvir edilmiştir. Philippus döneminden bir sikkede⁽¹⁷³⁾ Helios ışıklı, çıplak, ayakta, cepheden, başı sola dönük, sağ elinde bir kırbaç veya meşale taşımakta, sol eline kalçasına koymuştur.

Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁷⁴⁾ de Kybele, başlıklı, sola dönük bir tahta oturmuş, ayaklarının dibinde aslan oturmuş ve sağ elinde bir patera, sol eliyle de asasını tutmaktadır.

---

(169) RG 582,43, XCIX, 33,594; RG 586,77, C, 27; RG 592,128, CI, 33; RG 593,133, CI, 38; RG 141, CII, 8; RG 596,151, CII, 17; RG 596,154, CII, 20; RG 598,167; RG 599,170, CIII, 1; RG 600,177, CIII, 8.

(170) RG 587,90, CI, 1.

(171) RG 585,70, CI, 21.

(172) RG 587,86, C, 33.

(173) RG 598,163, CII, 29.

(174) RG 592,126, CI, 31.

Prusa sikkelerinde Dionysos, Artemis, Aphrodite, Eros, Zeus, Athena, Demeter, Serapis, Apollon, Asklepios, Hygie, Telesphoros, Nike, Helios, Kybele, Hermes, Tyche ve Poseidon'u görmekteyiz.

Bithynia kentlerinden biri olan İuliopolis tarihi hakkında hirçbirşey bilinmeyen küçük bir bucağın ismidir. Strabon Kleon adında bir eşkiyanın Gordion kentini restore ederek buraya İuliopolis adını verdiğini söylemektedir⁽¹⁷⁵⁾. İuliopolis Nallıhan'a 14 km uzaklıktadır. Augustus şehri daha da genişletmiş ve Augustus'un ölümünden sonra Bithynia'ya katılmıştır⁽¹⁷⁶⁾. İoliopolis sikkeleri bronzdan oluşur. İoliopolis'te en çok Men'e ait sikkeler bulunmuştur. Commodus dönemine ait, Caracalla dönemine ait⁽¹⁷⁷⁾ ve Severus Alexander dönemine ait sikkelerde Men büstü, sağa dönüktür, defne ve yıldızlarla işlenmiş bir Phryg başlığı bulunmaktadır, göğsü örtülü ve omuzları hilalle süslenmiştir. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽¹⁷⁸⁾ Men at ile giderken sağa dönük ve omuzlarında hilalle

---

(175) Strabon, XII, 8,9.

(176) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.384.

(177) RG 385,5, LXIII, 5; RG 388,26, LXIII, 21; RG 391,42, LXIV, 11.

(178) RG 386,6, LXIII, 6.

tasvir edilmiştir. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁷⁹⁾ Men büstü Phrygia başlıklı, sağa dönük, omuzlarında hilal taşımaktadır. Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁸⁰⁾ Men sağa dönük at sırtında, omuzlarında hilalle tasvir edilmiştir. Maximinus ve Galienus dönemine ait sikkede⁽¹⁸¹⁾ Men sola dönük, ayakta, kısa bir giysisi ile, başında Phrygia başlığı ile, omuzları hilalle süslü tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir çam kozalağı tutmakta ve sol eliyle bir asaya dayanmaktadır. Maximus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸²⁾ Men ayakta, hilal omuzlarında ve bir sunağın üzerinde patera tutmakta, sol eliyle bir asaya yaslanmaktadır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸³⁾ Asklepios sola dönük ayakta tasvir edilmiştir. Yine aynı dönem sikkesinde⁽¹⁸⁴⁾ Hygie ayakta, sağa dönük, bir yılan beslemektedir. Julia Domna'nın dabr ettirdiği bir sikkede ve Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸⁵⁾ Hygie ayakta, sağa dönük, bir yılan beslemektedir. Maximus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸⁶⁾ Asklepios ve Hygie atributlarıyla ayakta birbirlerine bakmaktadırlar.

---

(179) RG 386,11, LXIII, 10.

(180) RG 387,20.

(181) RG 391,47, LXIV, 15; RG 393,59, LXIV, 25.

(182) RG 392,51, LXIV, 19.

(183) RG 386,12, LXIII, 11.

(184) RG 387,13, LXIII, 12.

(185) RG 388,22, LXIII, 17; RG 389,27, LXIII, 22; RG 389,29.

(186) RG 392,50, LXIV, 18.

İuliopolis sikkelerinde Herakles çıplak, sola dönük, ayakta, sol eliyle lobutunu ve aslan postunu tutarken, sağ eliyle bir bayrak dikerken tasvir edilmiştir⁽¹⁸⁷⁾. Gordianus döneminden bir sikkede⁽¹⁸⁸⁾ Herakles çıplak, sağa dönük, ayakta, sağ eli kalçasında, sol eliyle de yayını tutmakta ve arkasında oklarla dolu sadağı görünmektedir.

Traianus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁸⁹⁾ Demeter sola dönük, ayakta, sağ elinde başaklar tutmakta, sol eliyle de uzun bir asaya dayanmaktadır. Geta dönemine ait bir sikkede⁽¹⁹⁰⁾ yine Demeter sola dönük, ayakta, bir eliyle asasına yaslanmış, diğeriyle başaklar tutmaktadır.

Septimus severus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁹¹⁾ Zeus yarı çıplak, bacaklak örtülmüş, sola dönük oturmuş, sağ eliyle yıldırım tutmakta, sol eliyle de asasına dayanmıştır. Severus Alexander döneminden bir sikkede⁽¹⁹²⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük oturmuş, sağ eliyle belirsiz bir nesne tutmakta ve sol eliyle mızrağına dayanmaktadır.

---

(187) RG 385,1, LXIII, 1.

(188) RG 392,54, LXIV, 22.

(189) RG 385,3, LXIII, 3.

(190) RG 389,28, LXIII, 23.

(191) RG 386,10, LXIII, 9.

(192) RG 391,41, LXIV, 10.

Septimus Severus, Julia Domna'nın darbettirdiği ve Caracalla dönemine ait sikkelerde⁽¹⁹³⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bir bereket boynuzu ve dümen tutarken tasvir edilmiştir. Geta döneminden bir sikkede⁽¹⁹⁴⁾ İuliopolis Tyche'si ayakta, sola dönük, giyimli, sol eliyle bir asaya yaslanmış, sağ eliyle bir sunağın üstünde sunu yapmaktadır. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽¹⁹⁵⁾ Tyche sağa dönük ve ayakta tasvir edilmiştir.

Septimus Severus ve Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽¹⁹⁶⁾ Nemesis sola dönük, ayakta, sağ eliyle örtüsünü kaldırmakta, sol eli aşağı sarkmış ve ayak ucunda bir tekerlek bulunmaktadır. Julia Domnanın darbettirdiği bir sikkede⁽¹⁹⁷⁾ Nemesis kanatlı, sağa dönük, ayakta, sağ eliyle gem tutmakta, sol eliyle göğsünü açmaktadır ve ayak ucunda bir tekerlek durmaktadır.

Caracalla, Maximinus, Gordianus ve Valerianus dönemine ait sikkelerde⁽¹⁹⁸⁾ Kybele tahtına sola dönük oturmuş, sağ elinde bir patera tutmakta, sol koluyla da tympanona dirseğini koymuş ve ayak ucunda bir aslan durmaktadır.

---

(193) RG 387,15; RG 388,22, LXIII, 17; RG 388,24, LXIII, 19.

(194) RG 389,32, LXIV, 1.

(195) RG 391,43, LXIV, 12.

(196) RG 387,14; RG 390,34, LXIV, 3.

(197) RG 387,21, LXIII, 16.

(198) RG 388,23, LXIII, 18; RG 392,48, LXIV, 16; RG 392,53, LXIV, 22; RG 393,58, LXIV, 24.

Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽¹⁹⁹⁾ Pallas ayakta, sağa dönük, mızrağına yaslanmış ve sol eliyle sağa dönük küçük bir Nike tutmakta, Nike de bir taç tutmaktadır. Karşıda Hermes sola dönük, ayakta kesesini tutmakta, ortada bir nehir bulunmaktadır. Julia Paulanın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁰⁰⁾ zafer getiren Pallas sola dönük oturmuş, kalkanı göğsünde, sol koluyla tahtına dayanmakta ve Nike bir kürenin üzerinde ayakta ve iki eliyle bir şerit tutmaktadır.

Commodus dönemine ait bir sikkede⁽²⁰¹⁾ Serapis büstü, sağa dönük olarak, başında modiusu ile, Julia Domna sikkelerinde⁽²⁰²⁾ Apollon çıplak, sağa doğru ilerlemekte ve okuyla, Geta dönemine ait bir sikkede⁽²⁰³⁾ Hermes ayakta, sola dönük tasvir edilmiştir.

İuliopolis sikkelerinde Men, Herakles, Zeus, Asklepios, Hygeia, Nemesis, Athena, Kybele, Tyche, Demeter, Apollon, Hermes ve Serapis figürleri yer almaktadır.

Bugünkü adı Gerede olan Kretia ya da Kratia aslında Paphlagonia bölgesi sınırları içindedir⁽²⁰⁴⁾. Flaviopolis ismini Titus Flavius Vespasianus döneminde almıştır⁽²⁰⁵⁾. Tarihi hakkında elimizde

---

(199) RG 388,25, LXIII, 20.

(200) RG 390,35, LXIV, 4.

(201) RG 385,7, LXIII, 7.

(202) RG 387,19, LXIII, 15.

(203) RG 389,33, LXIV, 2.

(204) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.332; E.Meyer, a.g.e., s.111-112.

(205) W.M.Ramsay, a.g.e., s.46.

hiçbir belge yoktur. Kretia sikkelerinde en çok göze çarpan şey Billaios nehri (bugünkü Filyos) perisinin tasvir edilmesidir. Antoninus Pius dönemine ait bir sikkede⁽²⁰⁶⁾ Billaius sola dönük uzanmış, sağ eliyle bir dal tutmakta ve sol kolu ile yuvarlanmış tuluma yaslanmaktadır. Lucius Verus döneminden bir sikkede⁽²⁰⁷⁾ ise Billaius sola dönük, yere oturmuş, sağ eliyle bir dal, sol eliyle bir bereket boynuzunu tutmaktadır ve dirseğini de ters dönmüş bir kaba dayamıştır. Julia Domna'nın darbettirdiği sikkede⁽²⁰⁸⁾ sakallı Billaius sola dönük oturmuş, sağ eliyle başaklar tutmakta ve sol dirseğini içinden sular fişkirtan bir kaba dayamıştır. Geta döneminden bir sikkede⁽²⁰⁹⁾ yine Billaius sola dönük oturmuş sağ eliyle başaklar tutmakta ve sol dirseğini bir kaba dayamıştır.

Antoninus Pius dönemine ait bir sikkede⁽²¹⁰⁾ Güneş tanrısı Apollon çıplak, sola dönük, bacak bacak üstüne atmış, sağ eliyle bir defne dalı tutmakta, sol eliyle de plectrumu tutmakta, sol koluyla bir üçayağa yaslanmıştır. Geta dönemine ait bir sikkede⁽²¹¹⁾ Apollon

---

(206) RG 333,2.

(207) RG 334,5, LIII, 25.

(208) RG 336,17.

(209) RG 338,31, LIV, 12.

(210) RG 333,1, LIII, 22.

(211) RG 337,28, LIV, 11.

çıplak, ayakta, cepheden, başını çevirmiş, sağ eliyle bir dal, sol eliyle de bir yay tutmakta ve kolunu da sütuna dayamıştır. Severus Alexander döneminden bir sikkede⁽²¹²⁾ Apollon çıplak, ayakta, sola dönük, süslenmiş ve ateşlenmiş bir sunakta sunu yapmakta ve sol eliyle ince bir dal tutmaktadır. Ayaklarının dibinde belirsiz bir nesne durmaktadır.

Septimus Severus döneminden bir sikkede⁽²¹³⁾ Demeter ayakta, sola dönük tasvir edilmiştir, sol eliyle esasına dayanmış, sağ elinde başaklar tutmaktadır ve ayaklarının dibinde bir yılan durmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽²¹⁴⁾ Demeter iki meşale tutmakta, ve kanatlı iki ejderhanın çektiği bir arabada ayakta durmaktadır. Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽²¹⁵⁾ Tanrıça iki eliyle uzun bir meşale tutmakta ve iki kanatlı ejderin çektiği bir arabada sola dönük ayakta durmaktadır. Geta döneminden bir sikkede⁽²¹⁶⁾ Demeter ayak ucunda dikilen iki yılanın arasında ayakta, sola dönük durmaktadır. Sağ elinde başaklar ve sol elinde bir asa tutmaktadır. Aynı döneme ait bir diğer sikkede⁽²¹⁷⁾ Demeter ayakta iki meşale tutmakta, kanatlı iki yılanın çektiği bir arabada sağa dönük durmaktadır.

---

(212) RG339,39, LIV, 17.

(213) RG 334,7, LIV,1.

(214) RG 334,8, LIV, 2.

(215) RG 337,25, LIV, 10.

(216) RG 337,29.

(217) RG 338,30.

Julia Maesa'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²¹⁸⁾ ayakta üç tanrı görünmektedir. Sağda çıplak Apollon, sağ elinde ince bir dal tutmaktadır. Sol kolu üç ayak üzerinde duran lire dayanmıştır. Ortada Dionysos giyimli, sol eliyle bir heykelcik tutmakta, sağ eliyle bir karacaya (veya pantere) bir salkım üzüm sunmakta; solda Demeter sağ eliyle başaklar, sol eliyle de bir çiçek tutmaktadır.

Septimus Severus ve Caracalla dönemlerinden iki sikkede⁽²¹⁹⁾ Nike ayakta, sola dönük bir taç ve bir palmiye dalı tutmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽²²⁰⁾ Tyche dört sütunlu bir tapınakta ayakta, sola dönük durmakta ve bir bereket boynuzu tutmaktadır. Julia Domna'nın sikkelerinde ve Gallienus'un sikkelerinde⁽²²¹⁾ şehrin Tyche'sinin büstü örtülü ve sağa dönük olarak tasvir edilmiştir. Yine Julia Domna'nın sikkelerinde⁽²²²⁾ Tyche ayakta, sola dönük bir bereket boynuzu ve dümen tutmaktadır. Caracalla döneminden bir sikkede⁽²²³⁾ şehrin Tyche'si ayakta, sola dönük, sol eliyle uzun bir asaya dayanmakta, sağ eliyle de bir patera tutmaktadır.

---

(218) RG 339,38, LIV, 16.

(219) RG 335,9; RG 337,26.

(220) RG 335,12.

(221) RG 335,15, LIV, 5; RG 340,42, LIV, 20.

(222) RG 335,16.

(223) RG 337,27.

Julia Domna'nın darbettiği bir sikkede⁽²²⁴⁾ Zeus dört sütunlu bir tapınakta bir patera tutarken tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽²²⁵⁾ Zeus dört sütunlu bir tapınakta sağa dönük oturmuştur.

Caracalla dönemine ait bir sikkede⁽²²⁶⁾ Pallas ayakta, sola dönük, mızrak ve patera tutarken tasvir edilmiş ve ayaklarının dibinde kalkanı bulunmaktadır. Aynı dönem sikkesinde⁽²²⁷⁾ Hermes çıplak, ayakta, cepheden, kesesini tutmaktadır ve ayaklarının dibinde bir koç durmaktadır.

Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽²²⁸⁾ avcı Artemis, sol eliyle yayını tutmakta, sağ eliyle sırtındaki sadağından bir ok çıkartmaktadır. O'na bir geyik ve bir köpek eşlik etmekte. Gallienus döneminden bir sikkede⁽²²⁹⁾ ise Artemis ayakta, sağa dönük, belirsiz atributlarla tasvir edilmiştir. Ayaklarının dibinde bir geyik durmaktadır. Julia Domna'nın darbettiği bir sikkede⁽²³⁰⁾ Serapis'in sağa dönük başı tasvir edilmiştir.

Kretia - Flaviopolis sikkelerinde biz Filyos nehrinin perisi Billaios, Apollon, Demeter, Nike, Tyche, Zeus, Athena, Hermes, Artemis ve Serapis'i görmekteyiz.

-
- (224) RG 336,18.
(225) RG 336,19, LIV, 6.
(226) RG 336,22, LIV, 8.
(227) RG 336,23.
(228) RG 339,41, LIV,19.
(229) RG 340,43, LIV, 21.
(230) RG 335,14, LIV, 4.

Bugünkü adı Eskihisar olan Bithynion verimli Salon vadisinde kurulmuştur⁽²³¹⁾ Strabon Bithynion için şöyle demektedir⁽²³²⁾. Bithynia'nın iç kısımlarında, Tiejion'un üst tarafında kurulmuş olup, sığırlar için en mükemmel otlak olan ve Salonites peynirinin yapıldığı Salona'nın etrafındaki toprakları da içine alan Bithynion ve -----” Bithynion, Bithynia krallarından I.Nikomedes (M.Ö.280-260) ya da Ziaela (M.Ö.260-228) döneminde kurulmuştur⁽²³³⁾: Bithynion kurulduğu zaman buraya yerleşen halk Bithynia'nın yerlisi değildir. Hellas'ın Arkadia bölgesindeki Mantinea kentinden gelenlerdir⁽²³⁴⁾. İmparator Cladius döneminde Claudiopolis adını almıştır⁽²³⁵⁾: Claudiopolis, imparator Hadrianus döneminde (M.S. 117-138) bayındır bir kent olmuştur, çünkü burası imparatorun gözdesi olan Antinoos adlı bir delikanlının doğum yeri idi⁽²³⁶⁾: Şehrin resmi ismi bir dönem Bithynion Hadriana olarak kalmıştır, ancak bu süreyi tam olarak bilemiyoruz. F.K.Dörner'e göre⁽²³⁷⁾ en azından 3. yüzyılın 2. yarısına kadar kent Bithynion Hadriana ismini taşımıştır. Bunun yanında Klaudiopolis resmi ismi olmadan kullanılmıştır.

---

(231) W.H.Waddington, E-Babylon-Th.Reinach, a.g.e., s.267.

(232) Strabon XII, IV, 7.

(233) W.Ruge, “Bithynion”, *RE*, III (1897), s.542.

(234) Pausanias VIII, 9,7.

(235) Plinius, *Nat.Hist.*, V 149; F.K.Dörner, “Bericht über eine Reise in Bithynien”, *Österreichische Akademie der Wissenschaften*, LXXV (1952), s.33.

(236) F.K.Dörner, a.g.e., s.33

(237) F.K.Dörner, a.g.e., s.33

Büyüksu köyünün çıkışında bulunan⁽²³⁸⁾ bir sunu yazıtı Zeus Kavatrinos'a adanmıştır. Yazıtta Zeus Kavatrinos'a (Quatrinos?) yarışmayı düzenleyen şahısların onur listesini vermektedir. Zeus'un epitheti Kavatrinos (Quatrinos?) kelt dilini çağrıştırmaktadır, çünkü bugüne kadar bir karşılığı bulunamamıştır⁽²³⁹⁾.

Büyüksu köyünde bulunan⁽²⁴⁰⁾ kalker taşından sunak Zeus Eienkimas ve Apollon'a adanmıştır. Sunak M.S.145-146 yıllarına tarihlendirilmektedir. Yine Büyüksu köyünde bulunan⁽²⁴¹⁾ kalker taşından sunak Zeus Soteros'a adanmıştır.

Sazakınık köyünde bulunan⁽²⁴²⁾ kalker taşından, küçük kare sunak şifa tanrısı Asklepios'a sunulmuştur.

Kürkcüler köyünde bulunan⁽²⁴³⁾ kalker taşından küçük sunak Antinoos'a adanmıştır. Yazıt Antinoos'un doğum yeri olan bu kentte imparator Hadrianus tarafından adanmıştır ve sikke tasvirlerinin yanında ilk defa kesin bir kült anıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bithynion'da bronz olan sikkeler Roma döneminden itibaren basılmaya başlanmış ve ilk sikkeler M.Ö.59 yılında vali Carbon dönemine aittir⁽²⁴⁴⁾. Antinoos'un sikkelerde portresinin görünmesi O'nun bir tanrı yerine konulduğunu göstermektedir.

---

(238) F.K.Dörner, a.g.e., s.38, Nr.74.

(239) F.K.Dörner, a.g.e., s.39.

(240) F.K.Dörner, a.g.e., s.39, Nr.75.

(241) F.K.Dörner, a.g.e., s.39, Nr.76.

(242) F.K.Dörner, a.g.e., s.39-40, Nr.77.

(243) F.K.Dörner, a.g.e., s.40, Nr.78; F.K.Dörner, "Vorbericht 1949", Wien, 1949, s.227.

(244) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.267.

Proconsul C.Papirius Carbon'un darbettirdiği bir sikkede⁽²⁴⁵⁾ Dionysos geç, sarmaşıktan tacı ile, başı sağa dönük tasvir edilmiştir. Aynı sikkenin arka yüzünde Roma sola dönük tahtına oturmakta, sağ elinde kk Nikey'i tutmakta, sol eliyle esasına dayanmaktadır ve ayaklarının dibinde bir kalkan durmaktadır. Antoninus Pius dönemine ait bir sikkede⁽²⁴⁶⁾ Dionysos sola dönük, ayakta, khiton giymiş, sol elinde thyrsos tutmakta ve sağ elinde kantharos tutmaktadır. Caracalla döneminden bir sikkede⁽²⁴⁷⁾ Dionysos ıplak, ayakta, cepheden, sol eli ile bir thyrsos tutmakta ve sağ eli ile bir pantere içecek vermektedir.

Domitianus dönemine ait bir sikkede⁽²⁴⁸⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük, arkalıklı bir tahta oturmuş, şimşek tutmakta ve sol elini bir asaya dayamaktadır. Hadrianus döneminden bir sikkede⁽²⁴⁹⁾ Zeus sola dönük oturmuş, sağ elinde şimşek, sol elinde bir asa tutmaktadır. Septimus Severus'un bastırdığı bir sikkede⁽²⁵⁰⁾ Zeus ıplak, ayakta, sola dönük, sol elini esasına dayamakta ve sağ eli ile O'na bir ta sunan Nike'yi tutmaktadır. Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽²⁵¹⁾ Zeus bir tahta sola dönük oturmuş, bacakları örtülü, sağ elinde bir

---

(245) RG 268,1, XLI, 7.

(246) RG 271,19, XLII, 1.

(247) RG 274,40, XLII, 17.

(248) RG 269,6, XLI, 12.

(249) RG 269,10.

(250) RG 272,28, XLII, 7.

(251) RG 276,52, XLIII, 5.

şimşek tutmakta ve sol elini esasına dayamaktadır. Valerianus döneminden bir sikkede⁽²⁵²⁾ Zeus oturmuş, sağ elinde bir patera, sol elinde uzun bir asa tutmaktadır. Gallienus dönemine ait bir sikkede⁽²⁵³⁾ Zeus yarı çıplak, sola dönük oturmuş, bir asa ve patera tutarken tasvir edilmiştir.

Antoninus Pius dönemine ait bir sikkede⁽²⁵⁴⁾ Asklepios ve Hygie ayakta, Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽²⁵⁵⁾ de ayakta, karşılıklı, kendi, eşyaları ile tasvir edilmişlerdir. Julia Domna'nın bastırdığı bir sikkede⁽²⁵⁶⁾ Hygie ayakta, sağa dönük, patera'nın içindeki yılanı yiyecek verirken, Julia Paula'nın bastırdığı sikkede⁽²⁵⁷⁾ Hygie ayakta, sağa dönük, önünde doğrulan çok büyük bir yılanı yiyecek verirken tasvir edilmiştir. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽²⁵⁸⁾ Asklepios ayakta, başı sola dönük tasvir edilmiştir. Yine aynı döneme ait bir sikkede⁽²⁵⁹⁾ Hygie sağa dönük bir yılanı yiyecek vermektedir.

Marcus Aurelius ve Caracalla dönemine ait sikkede⁽²⁶⁰⁾ Hermes çıplak, sağa doğru yürümekte, omuzlarında khlamyd, sağ elinde asası

---

(252) RG 278,68, XLIII, 18.

(253) RG 279,71, XLIII, 20.

(254) RG 271,20.

(255) RG 272,29, XLII, 8.

(256) RG 273,37.

(257) RG 277,61, XLIII, 13.

(258) RG 277,63.

(259) RG 277,64, XLIII, 15.

(260) RG 271,23, XLII, 3; RG 274,39, XLII, 16.

ve sol eli yukarı kalkmış olarak tasvir edilmektedir. Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽²⁶¹⁾ Hermes çıplak, ayakta, sağa dönük, kalçasına doğru inik sağ elinde bir disk, sol elinde bir asa tutmaktadır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽²⁶²⁾ Hermes Antinoos'un başı sola dönük, omuzu üzerinde asasıyla tasvir edilmiştir. Julia Domna, Maximus ve Philippus dönemine ait sikkelerde⁽²⁶³⁾ Hermes çıplak, ayakta, khlamydi omuzunda, kese ve asasını tutarken tasvir edilmiştir.

Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁶⁴⁾ Aphrodite çömelmiş, sağa dönük ve saçlarını düzeltirken, Geta dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁵⁾ ise yarı çıplak, sağa giden bir su aygırının üzerine oturmuş, iki peri eşliğinde, başında dalgalanan örtüsüyle, Julia Paula'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁶⁶⁾ de denizden çıkan Aphrodite bir deniz atının üzerinde tasvir edilmiştir.

Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁶⁷⁾ Kybele başlıklı, bir tahta oturmuş, sola dönük, bir patera ve bir tambur tutmaktadır, tahtın yanında bir aslan durmaktadır.

Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽²⁶⁸⁾ Athena ayakta, cepheden, khiton giymiş ve kalkanlı ve elinde bir mızrak tutmaktadır.

---

(261) RG 271,24, XLII, 4.

(262) RG 272,26, XLII, 6.

(263) RG 273,35, XLII, 13; RG 278,66, XLIII, 16; RG 278,67, XLIII, 17.

(264) RG 273,34, XLII, 12.

(265) RG 275,50, XLIII, 3.

(266) RG 277,60, XLIII, 12.

(267) RG 273,36, XLII, 14.

(268) RG 276,53, XLIII, 6.

Caracalla döneminden bir sikkede⁽²⁶⁹⁾ Herakles çıplak, ayakta, sola dönük bir Hydra ile boğuşurken, Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷⁰⁾ ise başında aslan postu olan ve sağa dönük genç bir Herakles büstü görünmektedir.

Macrinus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷¹⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bir dümen ve bereketin simgesi boynuz tutmaktadır. Elagabalus döneminden bir sikkede⁽²⁷²⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bereketin simgesi boynuzu tutmakta, yanan bir sunak üzerine patera ile kokular dökerken, yine aynı döneme ait bir sikkede⁽²⁷³⁾ ayakta, sola dönük bereketin simgesi boynuzu ve bir dümen tutarken tasvir edilmiştir.

Bithynion sikkelerinde Zeus, Dionysos, Asklepios, Hygie, Hermes, Herakles, Aphrodite, Kybele, Athena ve Tyche, Antinoos ve Tanrıça Roma karşımıza çıkmaktadır. Zeus, Asklepios ve Antinoos için sunu yazıtlarını da göz önüne alırsak, Bithynion'da Zeus, Asklepios ve Antinoos kültürünün var olduğunu söyleyebiliriz.

Hypos Çayı (Melen Su) üzerindeki Bithynia kenti Prouσίαςın bu günkü adı Üskübü/Konuralp'tir. I.Prouσίας'ın bu toprakları almadan önceki ismi Kieros'tur⁽²⁷⁴⁾. Bithynia kralı I. Prouσίας yöreyi

---

(269) RG 274,42, XLII, 18.

(270) RG 277,59, XLIII, 11.

(271) RG 275,51, XLIII, 4.

(272) RG 276,55, XLIII, 8.

(273) RG 276,56.

(274) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.602.

zaptettikten sonra (M.Ö.185) Prousius adını almıştır. Romalılar bu kente Prousius and Hypium demişlerdir.

Prousius ad Hypium'da bulunan kalker taşından kaide Zeus Soteros için sunulmuştur⁽²⁷⁵⁾. Dörner bu sunu yazıtını M.S.2. yüzyılın ortalarına tarihlendirmektedir⁽²⁷⁶⁾.

Kalker taşından küçük sunak Zeus Soteros için adanmıştır⁽²⁷⁷⁾. Dörner tarafından altar M.S.2.yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.

Prusias'ta Tyche'nin heykeli ile birlikte, mermer bir kaide bulunmuştur⁽²⁷⁸⁾. Bu kaide Prusias'taki Demeter kültü için ilk yazılı belgedir. Kaide aynı zamanda buluna Tyche heykeline aittir.

Prusias'ta sikke basımı Vespasianus döneminden Gallienus dönemine kadar büyük önem taşımıştır. Vespasianus dönemine ait bir sikkede⁽²⁷⁹⁾ Herakles'in defne çelenkli başı tasvir edilmiştir. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede de⁽²⁸⁰⁾ başında aslan postu ile, sakalsız, sağa dönük Herakles başı görünmektedir. Lucius Verus dönemine ait bir sikkede⁽²⁸¹⁾ Herakles yine aynı şekilde tasvir edilmiştir. Aynı dönemden bir başka sikkede⁽²⁸²⁾ ise Herakles çıplak,

---

(275) F.K.Dörner, Bericht über eine Reise in Bithynien, s.18, Nr.15.

(276) F.K.Dörner, a.g.e., s.19

(277) F.K.Dörner, a.g.e., s.19, Nr.16.

(278) F.K.Dörner, a.g.e., s.19-20, Nr.18.

(279) RG 603,2, CIII, 16.

(280) RG 606,26, CIV, 11.

(281) RG 608,42, CIV, 26.

(282) RG 608,43, CV, 1.

sola dönük, ayakta, Lerne ve Hydra ile savaşmaktadır. Herakles'in arkasında, üzerinde bir heykel bulunan bir sütun durmaktadır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽²⁸³⁾ Herakles yürüyen bir aslan üzerinde, sola dönük, aynı döneme ait bir başka sikkede⁽²⁸⁴⁾ ise çıplak, dinlenirken, sağa dönük, sağ eli yanındadır ve sol koluyla aslan postuna ve lobotuna dayanmaktadır. Domitianus dönemine ait bir başka sikkede⁽²⁸⁵⁾ yine çıplak, ayakta, sola dönük, sağ eliyle lobotuna dayanmaktadır ve sol eliyle de aslan derisi tutmaktadır.

Antoninus Pius ve Lucius Verus dönemine ait sikkelerde⁽²⁸⁶⁾ Hermes ayakta, sola dönük, sağ elinde bir kese, sol elinde de asasını tutmaktadır. Commodus dönemine ait bir sikkede⁽²⁸⁷⁾ çıplak, sağa doğru yürümekte, sırtında Khlamydi dalgalanan, sol elinde sırtının üzerinde asasını tutan Hermes tasvir edilmiştir.

Antoninus Pius döneminden bir sikkede⁽²⁸⁸⁾ Dionysos çıplak ayakta, sola dönük, boğumlu bir thyrsosa dayanmakta ve bir panter beslemektedir. Faustina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁸⁹⁾ Dionysos çıplak, sola dönük yürümekte, sağ kalkık elinde bir üzüm salkımı tutmakta ve sol elinde diğer üzümleri taşımaktadır. Maicus Aurelius döneminden bir sikkede⁽²⁹⁰⁾ Dionysos sol elinde bir thyrsos tutmakta

---

(283) RG 609,49, CV, 6.

(284) RG 609,50, CV, 7.

(285) RG 604,8, CIII, 24.

(286) RG 605,16; RG 608,41, CIV, 25.

(287) RG 609,48, CV, 5.

(288) RG 605,19.

(289) RG 606,22, CIV, 7.

(290) RG 606,27, CIV, 12.

ve sağa giden bir panterin üzerine oturmuş, sağ eliyle de hayvanın sağrısına dayanmıştır. Lucius Verus dönemine ait bir sikkede⁽²⁹¹⁾ yine Dionysos sağa dönük bir panterin üzerine oturmuş, sol elinde bir thyrsos tutmaktadır. Commodus döneminden bir sikkede⁽²⁹²⁾ Dionysos bişr thyrsos tutmaktadır ve sola dönük bir panterin üzerine oturmuştur. Hadrianus dönemine ait bir sikkede⁽²⁹³⁾ Asklepios ayakta tasvir edilmiştir. Marcus Aurelius, Julia Domna, Caracalla, Diadumenius, Severus Alexander dönemlerine ait sikkelerde⁽²⁹⁴⁾ Hygie ayakta, sola veya sağa dönük bir yılan beslerken görölmektedir. Faustina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽²⁹⁵⁾ Hygie sağa dönük, önünde göğsüne atlayacakmış gibi duran bir yılan ile tasvir edilmiştir.

Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽²⁹⁶⁾ Tyche başlıklı ve örtülü, sağa dönük büstü, Antoninus Pius Döneminden bir sikkede⁽²⁹⁷⁾ Prusias Tychesi başlıklı, sola dönük, bir tahta oturmuş, sağ elinde başaklar ve sol elinde bir bereket boynuzu ile tasvir edilmiştir⁽²⁹⁸⁾. Faustine'nin darbettirdiği bir sikkede⁽²⁹⁹⁾, Macrinus döneminden bir

---

(291) RG 608,38, CIV, 22.

(292) RG 609,47, CV, 4.

(293) RG 605,13.

(294) RG 606,24, CIV, 9; RG 610,53, CV, 10; RG 610,54; RG 611,60, CV,10; RG 612,66, CV, 21.

(295) RG 608,36, CIV, 20.

(296) RG 607,29, CIV, 14.

(297) RG 605,17, CIV, 3.

(298) RG 605,18, CIV, 4.

(299) RG 606,23, CIV, 8.

sikkede⁽³⁰⁰⁾ Tyche ayakta, sola dönük, bir dümen ve bereket boynuzu tutmaktadır. Elagabalus dönemine ait bir sikkede⁽³⁰¹⁾ Prousius Tychesi aslan ayaklı bir koltukta sola dönük oturmakta, sağ elinde bir patera, sol elinde bir asa tutmaktadır.

Faustina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³⁰²⁾ Demeter ayakta, sola dönük, sağ elinde başaklar tutmaktadır ve sol elini uzun bir meşaleye dayamaktadır. Valerianus dönemine ait bir sikkede de⁽³⁰³⁾ aynı tasvir vardır.

Gordianus döneminden bir sikkede⁽³⁰⁴⁾ Athena ayakta, sola dönük, sol elinde kalkan, sağ elinde bir mızrak tutmaktadır. Valerianus dönemine ait bir sikkede⁽³⁰⁵⁾ ise Tanrıça ayakta sola dönük tasvir edilmiştir.

Valerianus dönemine ait iki sikkede⁽³⁰⁶⁾ sağa dönük, sol elinde bir yay, sağ eliyle sadağından bir ok alan avcı Artemis tasvir edilmektedir.

Antoninus Pius ve Faustina'nın darbettirdikleri sikkelerde⁽³⁰⁷⁾ Serapis'in sağa dönük başı görünmektedir.

---

(300) RG 611,59, CV, 14.

(301) RG 612,65, CV, 20.

(302) RG 607,34, CIV, 18.

(303) RG 613,74.

(304) RG 613,71, CV, 25.

(305) RG 614,76.

(306) RG 613,72, CV, 26; RG 614,77, CVI, 2.

(307) RG 605,14; RG 606,20, CIV, 5.

Antoninus Pius dönemine ait bir sikkede⁽³⁰⁸⁾ Helios dört nala giden bir arabada sağa dönük, Lucius Verus döneminden bir sikkede⁽³⁰⁹⁾ çıplak, başı ışınlı, sağa dönük yürürken, iki kolu uzanmış ve her bir elinde yanan meşale taşımaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽³¹⁰⁾ sağa dönük, başı ışınlı büstü yer almıştır. Septimus Severus döneminden bir sikkede⁽³¹¹⁾ ışınlı, dört atlı bir arabada sağa dönük ve kırbaç tutmaktadır.

Geta dönemine ait bir sikkede⁽³¹²⁾ ise Kybele kuleli tacıyla, sola dönük oturmakta, iki aslan arasında, sağ elinde bir patera tutmakta, sol kolunu da bir davula dayamaktadır.

Prusias sikkelerinde Herakles, Asklepios, Hygie, Tyche, Dionysos, Demeter, Hermes, Helios, Kybele, Artemis, Athena ve Serapis'i görmekteyiz. Zeus'a sunulan yazıtlar olmasına rağmen Zeus için darbedilen sikkelere rastlanmamıştır.

Bugünkü ismi Kadıköy olan Bithynia kenti Khalkedon Bizans'tan 17 yıl önce (M.Ö.675) kurulmuştur⁽³¹³⁾. Ünlü Coğrafyacı Strabon⁽³¹⁴⁾ Pontos'un ağzında Megaralılar tarafından kurulmuş olan Khalkedon ve Khalkedonlar tapınağı bulunduğunu söylemektedir.

---

(308) RG 605,15, CIV, 2.

(309) RG 608,39, CIV, 23.

(310) RG 608,40, CIV, 24.

(311) RG 610,51, CV, 8.

(312) RG 610,55.

(313) Herodotos IV, 144; W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.288.

(314) Strabon XII, 4,2.

Kent Bosporos'a girişte, başına buyruk, kuvvetli bir bölge idi⁽³¹⁵⁾ Khalkedon M.Ö.513 yılında Dareios'un seferinde Pers egemenliğine geçmiştir⁽³¹⁶⁾ Şehir birçok defalar el değiştirmiş M.Ö.389'da Atina'nın kolonisi olmuştur. M.Ö.330 yılında Büyük İskender'e boyun eğmiş, M.Ö.315'te Zipoites tarafından sıkıştırılmış ve Antigonos'un egemenliğini tanımıştır⁽³¹⁷⁾. M.Ö.205 yılında Makedonya kralı V.Philippos'un saldırısına uğramış ve Bithynia krallığına verilerek, son Bithynia kralı IV.Nikomedes'in vasiyeti üzerine Roma Cumhuriyetine bırakılmıştır.(M.Ö.74) M.S.258'de Goth istilası ile Kadıköy tarihi son bulmuştur⁽³¹⁸⁾.

Khalkedon'da bulunan bir yazıtta⁽³¹⁹⁾ bu kentin Megaralılar tarafından kurulan bir liman kenti olduğu yazılıdır.

Khalkedon'da Ocak tanrısı Hestia'ya ait bir sunu yazıtı bulunmuştur⁽³²⁰⁾. M.Ö.3. veya 2. yüzyılda Khalkedon'da bulunan rahiplik görevinin satışı ile bir yazıtta⁽³²¹⁾ Herakles, Zeus Boulaios, Hermes, Ammon'un rahipliğinin para karşılığında satışı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

---

(315) J.Sölch, a.g.e., s.8.

(316) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.288.

(317) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.288.

(318) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.288.

(319) R.Merkelbach, Die Inschriften von Kalchedon (Bonn, 1980) s.14. Nr.7.

(320) A.E.Kontoleon-P.Foucart, "Variétés", BCH, XI (1887), s.296, Nr.1; R.Merkelbach, a.g.e., s.14, Nr.8.

(321) R.Merkelbach, a.g.e., s.16, Nr.10.

Khalkedon'da bulunan, bugün nerede olduğu bilinmeyen bir yazıtta⁽³²²⁾ Anatanrıça'nın rahipliğinin satışı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

M.Ö.1.yüzyıla veya M.S.1. yüzyıla tarihlendirilen, Atina Epigrafi Müzesinde bulunan taşa⁽³²³⁾ Asklepios'un rahipliğinin satışı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

M.Ö.3. yüzyıla tarihlendirilen mermer stelde oniki tanrının rahiplik kurumu için Nikomachos'un hazırladığı kült düzenlemesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır⁽³²⁴⁾. Kalkedon'da bulunan bu stelde tanrılara kurban sunan rahip Nikomachos oniki tanrının rahipliğini kim alırsa, O'nun yaşam boyunca rahip olacağını ve kurbanların derisini ve uzuvlarını alacağını, kurban edilecek olan hayvanların oniki tanrının sunağına götürülerek, kurban ve sunuların orada yapılacağını yazmaktadır.

Khalcedon'da M.Ö.1.yüzyıla tarihlendirilen, Antipatros'un oğlu Philon, Zeus Ourios'un heykelinin altında bir sunu epigramı bulunmuştur⁽³²⁵⁾. Bu epigramda Karadeniz'de bulunan dalgalı

---

(322) R.Merkelbach, a.g.e., s.20, Nr.11.

(323) R.Merkelbach, a.g.e., s.22-23-24-25, Nr.12.

(324) R.Merkelbach, a.g.e., s.26-27, Nr.13.

(325) R.Merkelbach, a.g.e., s.27-28, Nr.14.

Kyaneai ada gruplarına^(*) gitmek isteyen veya vatanlarını aramak için Ege Denizine gitmek isteyenlerin Zeus'tan sakın rüzgarlar dilediklerini yazmaktadır.

M.Ö.5. yüzyıla ait sikkelerde, ön yüzde Zeus'un sakallı başı veya Calchas, M.Ö.4. yüzyılda ön yüzde boğa, arka yüzde değirmen kanatları gibi kare motifler görülmektedir⁽³²⁶⁾. Roma döneminde sadece bronz sikkeler basılmış ve bu sikkeler Tiberius'tan Gallienus dönemine kadar uzanmaktadır.

M.Ö.280'den sonra basılan bir sikkede⁽³²⁷⁾ Apollon çıplak, omuzlarının üzerindeki chlamydi ile sağa dönük oturmuş, sağ eliyle bir ok, sol eliyle de yayını tutmaktadır. Aynı döneme ait bir sikkede⁽³²⁸⁾ Tanrı Apollon tarlada sağa dönük, iki sikkede⁽³²⁹⁾ defne çelenkli başı tasvir edilmiştir. Claudius dönemine (M.S.41-54) ait bir sikkede⁽³³⁰⁾ Apollon'un defnelerle bezenmiş büstü ve boynunun önünde liri bulunmaktadır. Traianus, Marcus Aurelius, Faustina, Lucius Verus, Septimus Severus, Julia Domna dönemine ait sikkelerde⁽³³¹⁾ Apollon bir kuğunun üzerine sola dönük oturmakta ve

---

(*) Kyneai İstanbul Boğazının Karadeniz çıkışında iki adacık. Herodotos IV 85'te bu adaların Yunanlılara göre eskiden yüzen adalar olduğunu söylemektedir. Adalardan Anadolu yakası yakınındaki şimdi su altında kalmıştır, diğer kayaya günümüzde Öreke Taşı denmektedir.

(326) W.H.Waddington-E.Babelon-Th.Reinach, a.g.e., s.289.

(327) RG 294,25, XLVI, 15.

(328) RG 295,28, XLVI, 16.

(329) RG 295,31, XLVI, 19; RG 290,40, XLVI, 24.

(330) RG 299,56, XLVII, 9.

(331) RG 299,58, XLVII, 11; RG 300,64, XLVII, 16; RG 301,69, XLVII, 21; RG 301,70; RG 302,75, XLVII, 24; RG 302,79.

sağ eliyle lirini tutmaktadır. Marcus Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽³³²⁾ Apollon çıplak, ayakta, sola dönük, sağ eliyle bir patera, sol eliyle de belirsiz bir nesne tutmaktadır. Faustina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³³³⁾ Apollon cepheden, başı sola dönük, sağ eliyle bir patera sol eliyle küçük bir dal tutmaktadır. Septimus Severus dönemine ait bir sikkede⁽³³⁴⁾ Apollon çıplak, sağa dönük, üzerinden bir yılan çıkan üçayağın üzerinde oturmaktadır. Sol koluyla bir sütuna dayanmış, sağ elinde plektrumu, sol elinde dizinin üstüne koyduğu lirini tutmaktadır. Caracalla döneminden bir sikkede⁽³³⁵⁾ Tanrı çıplak, ayakta, cepheden, sağ elinde patera tutmakta, sol koluyla bir üçayağa yaslanmaktadır. Geta dönemine ait bir sikkede⁽³³⁶⁾ Tanrı yine çıplak, ayakta, sola dönük, sağ eliyle yanan bir sunağın üzerinde defne dalı tutmakta ve arkasında bir defne ağacı görünmektedir. Elagabalus döneminden bir sikkede⁽³³⁷⁾ dört sütunlu bir tapınağın, çıplak, ayakta, sola dönük, sağ eliyle bir dalı sunağın üstünde tutan, sol kolunda khlamydi ile Apollon tasvir edilmiştir. Aynı döneme ait bir sikkede ve Cornelia Paula'nın darbettirdiği bir sikkede, Julia Namaea'nın darbettirdiği bir sikkede, Tranquilla'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³³⁸⁾ Apollon Lirini tutmakta ve bir kuğunun üzerinde oturmuş uçarken

---

(332) RG 300,65.

(333) RG 301,68, XLVII, 20.

(334) RG 302,74, XLVII, 23.

(335) RG 303,83.

(336) RG 304,88, XLVIII, 8.

(337) RG 304,92, XLVIII, 12.

(338) RG 304,93; RG 305,99; RG 306,108, XLVIII, 20; RG 307.

tasvir edilmiştir. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽³³⁹⁾ Apollon çıplak, ayakta, sola dönük, başı yıldız gibi ışıklı, sağ eliyle bir patera tutmaktadır ve kolunun üzerinde ince bir giysi vardır. Gordianus döneminden bir sikkede⁽³⁴⁰⁾ Apollon ayakta, sola dönük, stola^(*) giymiş, sağ eliyle bir defne dalı, sol eliyle de bir sütun üzerine konmuş lirini tutmaktadır. Aynı döneme ait bir başka sikkede⁽³⁴¹⁾ Tanrı yarı çıplak, bir üçayak üzerine sağa dönük oturmuş, sağ kolu ile bir sütuna dirseğini dayamakta ve sol dizinin üzerindeki lirini tutmaktadır. Aynı dönemden bir diğer sikkede⁽³⁴²⁾ dört sütunlu bir tapınakta Tanrı bir sunakta sunu yapmaktadır. Tranquillina'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³⁴³⁾ de Apollon çıplak, sola dönük, sağ elinde bir patera sol elinde de ince bir defne dalı tutmaktadır.

M.Ö.280'den sonraki döneme ait sikkelerde⁽³⁴⁴⁾ Poseidon yarı çıplak, ayakta, sağa dönük, ayağı pruvanın üstünde, sağ eliyle aplustre, sol eliyle üçlü yaba tutmaktadır. Yine bir başka sikkede⁽³⁴⁵⁾ Poseidon çıplak, sağa dönük bir kayanın üstünde oturmakta, sol elinde üç dişli yaba, sağ elinde bir aplustre tutmaktadır. Marcus

---

(339) RG 306,104, XLVIII, 18.

(340) RG 307,109.

(*) Kadınların gömlek üzerine giydikleri kollu ya da kolsuz, göğsün altından bir kuşakla sarılan, diğer bir kuşakla da kalçaların üstüne tutturulan bir Roma giysisi.

(341) RG 307,110, XLVIII, 21.

(342) RG 307,111, XLVIII, 22.

(343) RG 308,116, XLVIII, 25.

(344) RG 296,35, XLVI, 21; RG 297,46, XLVI, 29.

(345) RG 297,45, XLVI, 27.

Aurelius dönemine ait bir sikkede⁽³⁴⁶⁾, çıplak, sola dönük, sağ ayağı bir kayanın üzerinde, sağ elinde bir yunus, sol elinde üç dişli yaba tutmaktadır.

Hadrianus döneminden bir sikkede⁽³⁴⁷⁾ Artemis'in sağa dönük, saçları başının üstünde kalkmış başı tasvir edilmiştir.

Julia Domna'nın darbettirdiği bir sikkede⁽³⁴⁸⁾ Hermes çıplak, ayakta, cepheden, chlamydi sol koluna asılmış, sağ eliyle asasını tutmaktadır. Geta, Elagabalus, Cornella ve Paula Severus, Alexander döneminden sikkelerde⁽³⁴⁹⁾ de aynı tasvir vardır.

Commodus dönemine ait bir sikkede⁽³⁵⁰⁾ Aphrodite ayakta, sağa dönük, sağ elinde bir elma tutmakta ve sol ayağı belirsiz bir nesnenin üzerinde durmaktadır. Resim silinmiş olduğu için Aphrodite olup olmadığı kesin değildir. Severus Alexander dönemine ait bir sikkede⁽³⁵¹⁾ Aphrodite ayakta, sola dönük, giyimli, sağ elinde tuttuğu aynaya bakmaktadır ve sol elini beline koymuştur. Bu sikkede silik olduğundan kuşkuludur.

---

(346) RG 300,63, XLVII, 15.

(347) RG 300,60, XLVII, 12.

(348) RG 302,78, XLVIII, 1.

(349) RG 304,87, XLVIII, 7; RG 304,90, XLVIII, 10; RG 305,100, XLVIII, 16; RG 306,103.

(350) RG 301,73.

(351) RG 306,105, XLVIII, 19.

Gordianus dönemine ait bir sikkede⁽³⁵²⁾ Kybele sola dönük, iki aslanın arasında tahtında oturmaktadır. Sağ eliyle patera tutmakta ve sol kolunu tympanuma dayamaktadır.

Caracalla döneminden bir sikkede⁽³⁵³⁾ Herakles çıplak, sakallı, aslan derisinin üzerine sola dönük uzanmış, sol kolunun yanında bir kantharos, yerde lobutu durmaktadır. Yine aynı döneme ait bir başka sikkede⁽³⁵⁴⁾ Tyche ayakta bir bereket boynuzu ve dümen tutarken tasvir edilmiştir. Bu sikkelerden başka bir de Antinoos'un tasvir edildiği sikkede⁽³⁵⁵⁾ Antinoos'un çıplak, sağ eli başının üstünde, sağa doğru uçan bir akbaba tarafından kaçırılırken tasviri vardır.

Khalkedon sikkelerinde en çok Apollon tasvirleri bulunmaktadır. Apollon'dan başka Poseidon, Hermes, Artemis, Aphrodite, Tyche, Herakles, Kybele tasvirleri vardır.

---

(352) RG 306,112, XLVIII, 23.

(353) RG 303,82, XLVIII, 4.

(354) RG 303,84.

(355) RG 300,62, XLVII, 14.

VII. SONUÇ

Tezimizin konusu “Bithynia Tanrıları ve Kültleri”dir.

Herşeyden önce çalışmalarımızın okuyucuya güven verebilmesi için, dayandığımız yazılı kaynakları ve yazıtları tanıtmak gerekti. Bu bakımdan önce antik edebi kaynakları, yazıtları ve sikkeleri ele aldık.

Tezimizin ilk bölümünde “Jeopolitik” konusu üzerinde durulmuştur. Bununla ilgili olarak Bithynia’nın jeopolitik konumuna değinilmiştir. Bithynia bölgesinin tarihi coğrafyası üzerine antik yazarların eserlerinin ışığında bilgi verdikten sonra, bölgenin genel coğrafi koşulları üzerinde durmaya çalıştık.

Bithynia tanrılarını ve kültürlerini incelememiz sırasında takvim tanrıları bize yol göstermiştir. Araştırmamızın başlangıç noktası, ay isimleri oniki tanrıya göre seçilmiş olan Bithynia bölgesinin takvimidir. Bu takvimdeki tanrı isimleri şunlardır: Hera, Hermes, Meter, Dionysos, Herakles, Zeus, Bendis, Zeus Stratios, Priapos, Ares, Aphrodite ve Demeter. Oniki takvim tanrısından Dionysos, Herakles, Zeus, Hermes, Demeter, Aphrodite ve Meter görünüşlerini ve itibarlarını tüm imparatorluk dönemi süresince muhafaza etmiştir. Buna karşın geri kalan beş tanrı önemlerini kaybetmiştir. Bendis, Priapos ve Stratios tümüyle kaybolmuş, Hera ve Ares ise önemsiz bir rol oynamışlardır. Çalışmamızda önce oniki tanrı grubunu ele almaya ve daha sonra İmparator Tanrılar, Tanrıça Roma, Iuppiter Optimus Maximus ve Capitolinium Trias, Antinoos, Helios ve Sarapis başlığı

altında Roma İmparatorluğu'nda genel önemleri olan tanrıların anlaşılacağı Devlet Tanrılarını saptamaya çaba gösterdik. Devlet Tanrıları grubunda ele aldığımız Tanrılar, İmparatorluk döneminde yabancı olarak Bithynia'ya girmiş olan tanrılardır. Bithynia'da büyük Hellen tanrılarına rastlanılmaması muhakkak ki şaşırtıcı olurdu. Apollon, Artemis, Asklepios, Athena, Hephaistos ve Poseidon'un bu bölgede yer almasını, fark edilir bir şekilde Hellen kolonilerinin bulunduğu kıyı kesimlerinden başlayarak Yunan etkisi sağlamıştır. Aynı zamanda Hellen kültürüne sahip olmak isteyen bazı Bithynia krallarının etkisi bu tanrıların kabul görmesine sebep olmuş ve bunu kolaylaştırmıştır. Ayrıca Bithynia'da Tyche, Homonoia, Nemesis ve Dikaiosyne ismi altında tanrısal varlıklara ve nehir, dağ ve ağaç tanrıları gibi bir çok yerel tanrıya rastlanmaktadır.

Bithynia bölge dininin çekirdeğini oluşturan takvim tanrıları grubunu ve bu gruba İmparatorluk dönemi boyunca ilave olan devlet tanrılarını ve diğer Hellen tanrılarını belirledikten sonra tek tek kentlerdeki kültleri incelemeye çalıştık.

Bithynia kentlerinden Nikomedeia ve Nikaia ağırlıklı çalıştığımız konumuzda öncelikle bulunduğu mevki dolayısıyla önemli bir kent olan ve bölgenin merkezi olan Nikomedeia kentini tarihiyle, coğrafyasıyla verdikten sonra kültürünü araştırdık. Nikomedeia şehrinin baş tanrıçası Demeter'dir. Kentte toprak ve bereket tanrıçası Demeter için sunu yazıtları bulunmuştur ve sikkeler

üzerinde en çok tasviri olan tanrıçadır. Sikkeler üzerindeki Demeter'e ait tapınak resimleri de Nikomedeia kentinde Demeter'in kültürünün olduğuna işaret etmektedir. Nikomedeia'da kainat tanrıçası olarak tapınım gören Demeter, aynı zamanda şehrin temsilcisi olarak limanı ve körfezi, Nikomedeia'luların korunmalarını ve Nikomedeia denizciliğine kadar uzanan bereketi, bolluğu gözetmiştir.

Nikomedeia şehrinin ana tanrıçası Demeter'den önce Kybele'ye ait tapınağın şehrin merkezinde, agoranın yanında, Demeter tapınağının yapıldığı yerde olduğunu biliyoruz. Ancak, Demeter'e ait olan kutsal alana yer açmak için Kybele'nin tapınağı kaldırılmıştır. Tezimizde tanrıçaya ait epigrafik belgeleri ve sikke tasvirlerini verdikten sonra Kybele'nin kentin koruyucu tanrıçası olduğunu söyleyebiliriz. Tapınımı Trakya'dan Bithynia'ya getirilmiş olan Sabazios Nikomedeia sikkelerinde kartal ve yılan ile tasvir edilmiştir. Bölgenin en eski halkı tarafından tapınılan tanrıya ait iki sunu yazıtı da bulunmuştur. Bithynia takviminde ilk sırada yer almasına rağmen tanrıça Hera adına yapılmış önemli ve kalıcı eserlere çok az rastlanmıştır. Bithynia pantheon'unda önemli bir rol oynayan Dionysos Nikomedeia'da önemini tamamıyla kaybetmiştir. Kahramanlığın simgesi olan Herakles hem kahraman, hem de tanrı olarak Bithynia'da tapınım görmüş, yiğitlik ve yüreklilik simgesidir. Ancak Nikomedeia'da sık görülmez. Nikomedeia'da Herakles'e ait herhangi bir sunu yazıtı bulunmadığından ve az sayıda sikke

olmasından, Herakles'e öncelikle Bithynia'da kazandığı genel önem sonucu burada da tapınıldığı anlaşılmaktadır. Nikomedeia'da Zeus sunu yazıtlarına göre Soterios, Sabazios, Pansaganos, Hypsistos olarak tapınım görmüştür. Zeus'a ait sikkelerin sayısı oldukça azdır, ancak tüm sikke darp dönemlerinde birbirleriyle küçük ayrıntılarda bile uyumluluklarıyla göze çarpmaktadır. Athena Nikomedeia'da önemli bir tanrıça olarak görünmektedir, çünkü attribut olarak sikkelerde gemi pruvası ile tasvir edilmiştir ve rahiplik makamı olan tanrıçadır. Apollon'a ait epigrafik belge oldukça çok olmasına rağmen sikke tam tersine azdır. Asklepios kültü Nikomedeia'da imparator Antoninus Pius yönetiminde başlamış ve Caracalla tarafından da imparatorluk tanrısı yapılmıştır. Ay Tanrısı Men'in de Nikomedeia'da kültü olduğunu araştırmamızda kanıtladık ve Bithynia'luların eski bir tanrısı olan Priapos Nikomedeia'da Preietos (Savaş Tanrısı) olarak tapınım görmüştür. Bu tanrılar dışında bir Mısır tanrısı olan Sarapis bir liman kenti olan Nikomedeia'da deniz yolculuğunun ve yeraltı dünyasının tanrısı olarak tapınım görmüştür.

Bithynia'nın bir diğer başkenti, Roma imparatorlarının kült bekçisi ve konak yeri olan Nikaia kentinin kurucusu Tanrı Dionysios'tur. Kentin diğer kurucusu olarak da Herakles kabul edilmektedir. Nikaia kentinde Apollon'un, Asklepios'un kültü olduğunu epigrafik belgeler ve sikkeler ışığında ortaya koymaya çalıştık. Kybele'ye Nikaia'da Kestrene epiteti ile bir sunu yazıtı

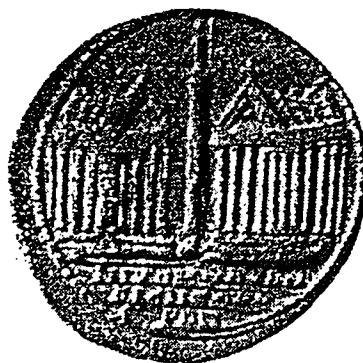
adanmıştır. Sikkelerde ana tanrıça surlu tacı ile şehrin koruyucu tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Demeter'e ait tapınak resimlerine, epigrafik belgeye ve sikkelerdeki elinde haşhaş ya da başak demeti ile ya da bereket boynuzu ile tasvirlerinden Nikaia'da kültü olduğunu söyleyebiliriz. Zeus'a Agathios, Archagathos, Aretarchos, Bronton, Bronton Karpodotes, Eucharistos, Dimenenos, Epouranios, Okkonenos, Pantokrator, Patroos, Sabazios, Sarnendenos, Sebastos, Syngenikos, Soter, Bennius, Olympios, Pantokrator, Pappoos epitetleri ile sunu yazıtları ve çok sayıda Zeus adına darbedilen sikke tespit ederek Nikaia'da Zeus kültü olduğunu kanıtlamaya çalıştık. Phrygia'lı ay tanrısı Men'in şifa, sağlık tanrısı, kehanet, savaş ve zafer getiren tanrı olarak tapınım gördüğünü, toprak ve bereketi simgeleyen tanrıça Artemis'in Nikaia kentinde kültürünün epigrafik ve nümizmatik belgelerin az sayıda olmasına dayanarak çok yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Nikaia sikkelerinde ayrıca tanrıça Roma, Sarapis, Helios'un kült tasvirlerini de görmekteyiz.

Diğer Bithynia kentlerinde ise daha çok nümizmatik belgelere dayalı olarak kült tasvirleri vermeye çalıştık.

Bithynia Bölgesinde Tanrılar ve kültürleri ile ilgili epigrafik ve nümizmatik veriler çerçevesinde şehirlerde tapınım gören tanrı ve tanrıçaları sahip oldukları tüm özellikleri ve ayrıntılarıyla vermeye çalıştık.

1

2

3

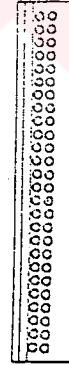
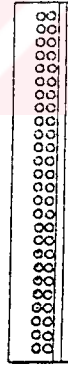
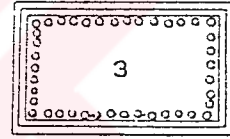
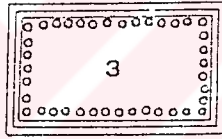
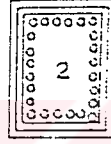
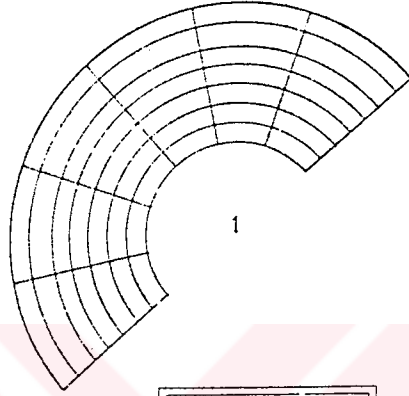

4

5

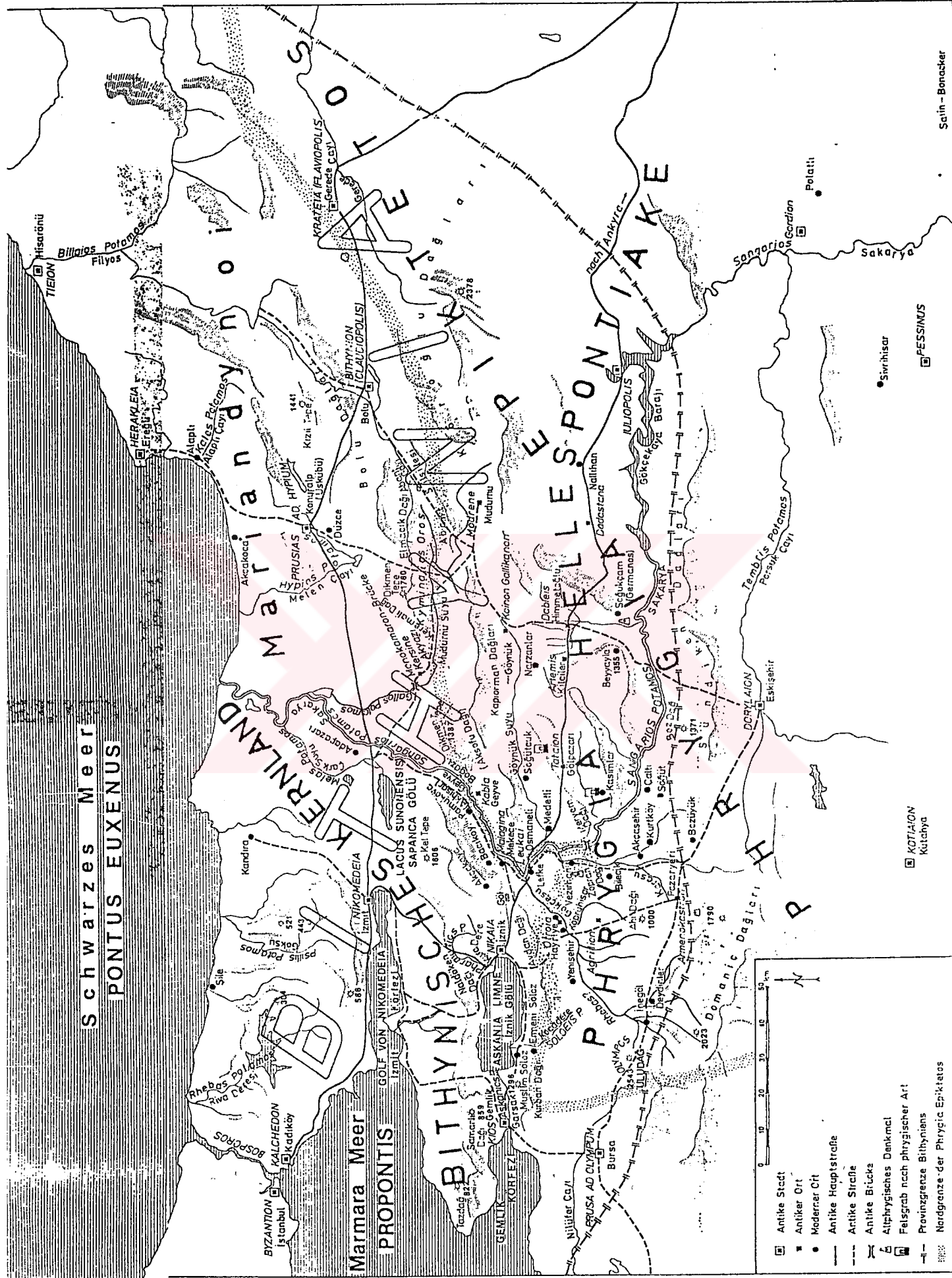
NIKOMEDEIA
FORUM'unun
şeması

1. Tiyatro
2. Demeter mabedi
3. İmparator mabedi
4. Yılanlı kurban mezbah taşı
5. Demeter direği
6. Direkli yol
7. Rıhtım

7

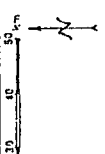
Liman

Schwarzes Meer
PONTUS EUXENUS

Marmara Meer

- ☐ Antike Stadt
- Antiker Ort
- Moderner Ort
- Antike Hauptstraße
- - - Antike Straße
- ▬ Antike Brücke
- ⊕ Altphrygisches Denkmal
- ⊙ Felsgrab nach phrygischer Art
- ⊖ Provinzgrenze der Phrygier
- ⊕ Epikratos
- ⊖ Nordgrenze der Phrygier

KOTIAION
Kütahya

SWIRHISAR

SAIN - BANASKER

ÖZET

Bithynia ilkçağda Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan eski bir yerleşme bölgesidir. Kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Phrygia, batısında Propontis, doğusunda Paphlagonia ve güneybatısında Mysia ile sınırlanmıştır. Bölgeye adlarını veren Bithynler Trakia üzerinden Kuzeybatı Küçük Asya'ya geçerek Bithynia bölgesine yerleşen bir kavimdir. Trakyalı bir kavim olan Bithynler Strymon ırmağı kenarında oturmuşlar, Teukerler ve Misler tarafından oturdukları yerden çıkarılarak M.Ö.7.yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun kuzeybatısına yerleşmişlerdir.

Bithynia boğazlar vasıtasıyla kuzeybatıda Doğu Avrupa ile, güneyde Akdeniz'in diğer ülkeleriyle bağlantı kuran ve karayolu ile Avrupa ve Asya'yı bağlayan geçit bölgesidir. Stratejik konumu çok önemli olan Bithynia Bölgesinin dini, Anadolu ve Eski Batı (Grek-Roma)'nın karşılıklı din etkileşiminde önemli bir rol oynamıştır.

Bithynia tanrılarını ve kültlerini incelememiz sırasında takvim tanrıları bize yol göstermiştir. Bu oniki takvim tanrısı Hera, Hermes, Meter, Dionysos, Herakles, Zeus, Bendis, Zeus Stratios, Priapos, Ares, Aphrodite ve Demeter'dir. İmparatorluk dönemi boyunca Dionysos, Herakles, Zeus, Hermes, Demeter, Aphrodite ve Meter itibarlarını korumuştur. Buna karşın Bendis, Priapos ve Stratios

tümüyle kaybolmuş, Hera ve Ares ise sadece önemsiz bir rol oynamışlardır.

Takvim tanrıları dışında, devlet tanrıları kavramı altında Roma imparatorluğunda genel önemleri olan tanrılar vardır. Bunlar ise İmparator, Roma, İuppiter Optimus Maximus ve Capitolinium Trias, Antinoos, Helios ve Sarapis'tir. Bu tanrıların haricinde Bithynia'da Apollon, Artemis, Poseidon, Asklepios, Athena, Hephaistos gibi tanrılarla herkes tarafından kabul görmemiş, nehir, dağ ve ağaç tanrıları ve Hylas gibi yerel tanrılara da rastlanmaktadır.

SUMMARY

Bithynia is an ancient settlement area in Northwestern Anatolia in Antiquity. In Northern part of Bithynia is Black Sea, in South Phrygia, in West Propontis, in East Paphlagonia and in Southwest Mysia. The Bithyns are a tribe, who gave their names to the region, and they crossed Northwestern Asia Minor through Thrace and settled in Bithynia region. Being a Thracian tribe, Bythns lived by the Strymon river, later they were displaced by Teukers and Mis from their region, and they settled in Northwestern Anatolia in second half of 7th century.

Bithynia is a passage area, which has connection with the Northern Europe in North-West and with the other countries of Mediterranean in the South, and which connects the Europe and Asia through roads. The religion of the Bythnia region, which has a strategical important position, played a major role in Anatolia's and ancient West's (Greek-Roman) religious interaction.

During our study about Bythnia's Gods and Cults, the Calendar Gods guided us. These twelve Calender-Gods are Hera, Hermes, Meter, Dionysos, Heracles, Zeus, Bendis, Zeus Stratios, Priapos, Ares, Aphrodite and Demeter. During the imperial period, Dionysos, Heracles, Zeus, Hermes, Demeter, Aphrodite and Meter were respected, but Bendis, Priapos and Stratios lost their effect entirely, and Hera, Ares played only a minor role.

In addition to the Calendar-Gods, there were such gods, which had a general importance under the term of State-Gods in the Roman-Empire.

These were Imperator, Rome, Iuppiter Optimus Maximus and Capitolinum Trias, Antinoos, Helios and Sarapis. Additionally, in Bythnia there were Gods such as Apollon, Artemis, Poseidon, Asklepios, Athena, Hephaistos and river-, mountain- and tree-gods, which were not accepted by everyone, and the local-gods such as Hylas.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit, O., Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul, 1985.
- Arrianos, Anabasis, çev. Hayrettin Örs, İstanbul, 1945.
- _____, Bithyniaka, Ed.A.G.Roos, Scripta Minora et Fragmenta, Lipsiae, 1928.
- Atalay, İbrahim, Türkiye Coğrafyası, İzmir, 1994.
- v.Aulock, Syloge Nummorum Graecorum Deutschland, Berlin, 1957.
- Bailey, Cyril, Religion in Virgil, Oxford, 1935.
- Barthell, E.E., Gods and Goddesses of Ancient Greece, Florida, 1971.
- Beloch, K.J., Griechische Geschichte, Berlin, 1984.
- Bischoff, "Kalender", RE, X, 1919, s.1568-1602.
- Bosch, E., Die kleinasiatische Münzen der römischen Kaiserzeit, Teil II, Band 1, Stuttgart, 1935.
- _____, İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi, çev.Osman Nuri Arıdağ, İstanbul, 1937.
- _____, Hellenizm Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 1943.

- _____, "Nikaia (İzник) Bayram Oyunları", Belleten, XII (1948), s.325-348.
- _____, "Bithynia Tetkikleri" Belleten, X/37 (1949), s.29-53.
- Brandis, "Bithynia", RE, V (1897), s.507-539.
- Burton, C.G., The Deipnosophists, London, 1930.
- Carolus, Wendel, Scholia in Apollonium Rhodium Vetera, Berlin, 1935, s.155.
- Chadwick, J. Linear B: Die Entzifferung der Mykenischen Schrift, Cambridge, 1958.
- CIG Corpus Inscriptionum Graecarum, ed. Augustus Boeckh, Berolini, 1828, 1843, 1853, 1877.
- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum, Ed. G. Hagnel, Leipzig, 1857.
- Cohn, "Eustathios" RE, VI, 1 (1907), s.1448-1489.
- Collignon, Max., "Statute en Marbre Trouvée a Milo", BCH, XIII (1889), s.498-503.
- Cook, A.B., Zeus, A study in ancient religion I, II, Cambridge University Press, 1914.

- Cumont, Les Religions orientales dans le paganisme romain, Paris, 1929, s.77.
- _____, "Bronton", RE, III (1897), s.891-892.
- _____, "Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum", ARW, IX (1885), s.104-325.
- Cyril, Religion in Virgil, Oxford, 1935.
- Çapar, Ömer, "Roma Tarihinde Magna Mater Kybele Tapınımı", A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIX 1-4 (1979), s.167-190.
- Dessau, H., Geschichte der römischen Kaiserzeit II, 2, Berlin, 1930.
- Dio Cassius, Historia Romana, ed.Ionnes Melber, Lipsiae, 1890.
- Diodoros, Bibliothèque Historique, Ed.Oldfather, C.H., Diodorus Siculus, London, 1963.
- Dittenberger, Wilhelmus, Sylloge Inscriptionum Graecarum, Leipzig, 1905.
- Domaszewski, A., "Inscripfen aus Kleinasien" AEM, VII (1883), s.168-192.
- _____, "Griechische Inschriften aus Moesien und Thrakien", AEM, X (1886), s.238-244.

Dörner, F.K.,

Inschriften: Inschriften und Denkmaler aus Bithynien, (Istanbuler Forschungen Band 14), Berlin, 1941.

_____,

Vorbericht 1949: "Vorbericht über eine Reise in Bithynien", Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, (1949), s.224-237.

_____,

Bericht über eine Reise in Bithynien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 75.Band, 1.Abhandlung, Wien, 1952.

_____,

Vorbericht 1962: "Vorbericht über eine Reise in Bithynien und im bithynisch-paphlagonischen Grenzgebiet 1962", Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischer Akademie der Wissenschaften, Wien, (1963), s.132-139.

_____,

Tituli Asiae Minoris, Tituli Bithyniae IV, Vindobonae, 1978.

_____,

"Bithynia", KIPauly, Band I, München, (1979), s.908-911.

Dümmler,

"Aphrodite", RE, I, 2, (1894), s.2729-2787.

- Edward Tripp, The Meridian Handbook of Classical Mythology, New York, 1974.
- Eitrem, "Hermes", RE, VIII, (1912), s.738-792.
- Emin, İlhan, Türkiye Jeolojisi, Ankara, 1976.
- Ergin, Kazım-Güçlü, Uğur-Uz Zeki, Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu, İstanbul, 1967, İTÜ Mad.Fak.Yay. No:24.
- Farnell, L.R., The Cults of the Greek Staates, Oxford, 1896.
- Fıratlı, N., İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul, 1970.
- Fox, W.S., The Myth of All Races, New York, 1964.
- Gebhard, "Stratios", RE, IV (1932), s.256-262.
- Geisau, "Kaiserkult", RE, supp. IV (1924), s.806-854.
- Gelzer, H., Georgii Cyprii descriptio orbis Romani, Lipsiae, 1890.
- Granger, Ernest, Mitoloji, çev.Nurullah Ataç, (sunu, sözlük ve dizin), Doç.Dr.Müzehher Erim, İstanbul, 1983.
- Graves, R., "Aphrodite", Larousse Encyclopedia of Mythology, London, 1959.

- Haussoullier, B., "Inscriptions De Delphes", BCH, V (1881), s.157-178.
- Head, B.V., Historia Numorum; A Manual of Greek Numismatics, London, 1911.
- Herodotos, Herodotos Historia, çev. M.Ökmen (Herodot Tarihi), İstanbul, 1991
- Herter, H., "Nemesis", RE, XXXIII (1935), s.2338-2380.
- _____, "Priapos", RE, XLIV (1954), s.1914-1942.
- Hesiodos, Theogonia, çev. A.Erhat-A.Kadir (Hesiodos Eseri ve Kaynakları), Ankara, 1991.
- Hicks, E.L., "The Inscriptions from Asia Minor", JHS, XXVII (1907), s.126-128.
- Hiller v.Gaertringen, "Miletos" RE, XV, 2 (1932), s.1586-1622.
- Hirschfeld, "Apameia", RE, I,2 (1894), s.2664-2665.
- Homeros, Iliada, çev. A.Erhat-A.Kadir, İstanbul, 1984.
- _____, Odysseia, çev. A.Erhat-A.Kadir, İstanbul, 1978.
- Homolle, Th., "Foilles de Delos", BCH, III (1879), s.469-472.

- _____, "Dedicaces Deliennes", BCH, IV, (1880), s.210-224.
- Honigmann, "Strabon", RE, XI (1931), s.76-151.
- Hunger, Herbert, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Wien, 1969.
- Imhoof, Blumer, Monnaies Grecques, Paris, 1883.
- Innes, M.M., The Metamorphoses of Ovid, Harmondsworth, 1955.
- Jacoby, Die fragmente der griechischen Historiker, Leiden, 1962.
- Jones, A.H.M., The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford, 1971.
- Kansu, Ş.A., "Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskan Tarihi Bakımından Araştırmalar", Belleten, XXVII (1963), s.657-671.
- Karo, G., "Funde", AM, XXXI (1906), s.363-371.
- Kerenyi, C., Myths and Man; Gods of the Greeks, London, 1951.
- Kern, "Demeter", RE, IV (1901), s.2713-2764
- _____, Die Religion der Griechischen I, 1926.

- Kinal, Firuzan, "Inanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, III (1965), s.1-21.
- Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie, Berlin, 1878.
- Knaack, "Bendis", RE, III (1897), s.269-271.
- Kontoleon, A.E.-Foucart, P., "Varietes", BCH, XI (1887), s.296-301.
- Kornemann, E., "Zur Geschichte der Antiken Herrscherkulte", Klio I, (1901), s.51-146.
- Körte, A., "Kleinasiatische Studien V", AM, XXIV (1899), s.398-450.
- Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 1896.
- Kubitschek, "Die Religion der Griechen und Römer" Denkschrift Ak.Wien, LVII (1915), s.1-103.
- Lambros, M.P., "Surnoms de Dieux Sur des Monnaies", BCH, II, (1878), s.508-510.
- Lemnios, K.N., "Ἐπιγραφαὶ Κυζικίου", BCH, XVII (1893), s.453-452.
- Malten, L., "Hephaistos", RE, XV (1912), s.311-366.
- Mansel, A.M., Trakya'nın Kültür Tarihi, İstanbul, 1938.

- _____, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1984.
- Marcade, Jean, Recueil General des Monnaies grecques d'Asie Mineure, Paris, 1953.
- Mendel, G., "Anscriptions de Bithynie", BCH, XXIV (1900), s.361-426.
- _____, "Catalogue des Monuments Grecs", BCH, XXXIII (1909), s.245-435.
- Merkelbach, R., Die Inschriften von Kalchedon, Bonn, 1980.
- _____, "Nikaia die Rankenreiche (Ελικωρη)" Epigraphica Anatolica, V (1985), s.1-3.
- Meyer, E., "Bithynia", RE, III, 1 (1897), s.507-524.
- _____, Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien, Leipzig, 1925.
- Mordtmann, J.H., "Inschriften aus Bithynien", AM, XII (1887), s.168-183.
- Neumann, Erich, The Great Mother, London, 1963.
- Niese, B., "Beitrage zur Biographie Strabos" Hermes, XIII (1878), s.33-45.
- Nillson, M., Geschichte der griechischen Religion, München, 1941.

- Pausanias, Graeciae Descriptio, Ed.Fridericus, Spiro, Libros, Lipsiae, 1903.
- Pfister, "Roma", RE, II, (1914), s.1061-1063.
- Plinius, Naturalis Historiae, Ed.L.Ian-C.Mayhoff, vol.V, Lipsiae, 1933.
- Preller, L.- Robert, Carl, Theogonie und Goetter, Berlin, 1984.
- Prott, H., "Funde (Bithynien)", AM, XXVII (1902), s.267-271.
- _____, "Nachtrag zum Dionysos Kathegemon", AM, XXVII (1902), s.265-266.
- Ramsay, W.M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.
- Radet, G., "Inscription de Kios en Bithynie", BCH, XV, (1891), s.481-487.
- Rayet, O., "Inscription de Philadelphie", BCH, 1 (1877), s.307-309.
- Reinach, Th., L'historier par les monnaies, Paris, 1902.
- Robert, C., "Doidalses", RE, IX (1903), s.1266-1267.
- Robert, L., "Inscriptions de la Region de Yalova en Bithynie", Hellenica, VII (1949), s.30-44.

- _____, "Documents O'Asie Mineure", BCH, CI (1977), s.43-132.
- Roeder, "Isis", RE, IX (1916), s.2084-2132.
- _____, "Sarapis", RE, II (1920), s.2394-2426.
- Roscher, W.H., Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie, Leipzig, 1884-86.
- Rose, H.J., A Handbook of Greek Mythology, London, 1958.
- Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich I-II, Leipzig, 1929.
- Ruge, W., "Bithynion", RE, III (1897), s.542.
- _____, "Nikomedeia", RE, XXXIII (1933), s.468-492.
- Sauer, "Ares", RE, II, (1896), s.642-667.
- Schaefer, "Sabazios", RE, I,2 (1920), s.1540-1551.
- Schwartz, "Eusebios", RE, IV,1 (1907), s.1366-1436.
- Seltman, C., The Twelve Olympians; Gods and Goddesses of Greece, London, 1952.
- Showerman, G., The Great Mother of the Gods, Chicago, 1969.

- Sölch, Johann, "Bithynische Stadte im Altertum", Klio, XIX (1925), s.140-188.
- Strabon, Geographika, çev. A.Pekman (Strabon: Antik Anadolu Coğrafyası), İstanbul, 1987.
- Şahin, Sencer, Nikomedeia: Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultat der Westfaelischen Wilhelm-Universität zu Münster, 1973.
- _____, Schwertheim, Elmar, "Neue Inschriften aus Nikomedeia und Umgebung", ZPE, XXIV (1977), s.259-264.
- _____, Bithynia İncelemeleri, Bithynische Studien, Kommission für die Archaeologische Erforschung Kleinasiens bei der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Institut für Altertumskunde der Universitaet Köln, Bonn, 1978.
- _____, "Zeus Bennios", Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner (Hrsg.von S.Şahin-E.Schwertheim-J.Wagner) I-II, Leiden, (1978), s.771-789.

- _____, İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu, Bonn, 1979-1980-1981-1982.
- _____, “Yazıtların Diliyle İznik’te (Nikaia) Tarih”, V.Araştırma Sonuçları Toplantısı, I (1987), s.369-373.
- Şahin, Sencer-Schwertheim, Elmar-Wagner, J., Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II, Leiden, 1978.
- Tacitus, P.C., Historia, ed.Georgius Andersen, Libri qui supersunt, Lipsiae, 1930-1934.
- Thraemer, “Asklepios”, RE, IV (1896), s.1642-1697.
- Thukydides, Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı, çev. Halil Demircioğlu, Ankara, 1969-1972-1975.
- Tuğrul, Annual of the Archaeological Museums of İstanbul 8, İstanbul, 1958.
- Vermaseren, M.J., The Legend of Attis in Greek and Roman Art., Leiden, 1966.
- Virgil, The Aeneid, New York, 1983.
- Waddington, W.H.-Babelon, E.- Reinach, Th., Recueil: Recueil general des monnaies grecques d’Asie Mineure I, Paris, 1910.
- Weber, W., Die Vereninheitlichung der Religiösen, Stuttgart, 1930.

- _____, Probleme der spätantike, Stuttgart, 1930., s.67-100.
- Wiegand, Th., "Reisen in Mysien", AM, XXIX (1904), s.254-339.
- _____, "Inskriften aus der Levante", AM, XXXIII (1908), s.145-160.
- Wilhelm, Schmid, Geschichte der griechischen Literatur, München, 1920.
- Wilhelm Schmid-Otto Stahlin, Geschichte der griechischen Literatur I, München, 1929.
- Xenophon, Anabasis, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, 1975.
- _____, Hellenica, çev. Prof.Dr.Suat Sinanoğlu (Yunan Tarihi I-II-III), Ankara, 1963.
- Ziegler, K., "Tyche", RE, XL (1948), s.1643-1696.
- Zwicker, "Homonoia", RE, XVI (1913), s.2265-2268.